

СТУДЕНТТЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ

XIX
2017

«ЭКСПО-2017 және жастар»
тақырыбында өткен жаратылыстану,
техникалық, әлеуметтік-гуманитарлық және
экономика ғылымдары бойынша студенттердің
XIX ғылыми-практикалық конференциясының

МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ

XIX студенческой научно-практической
конференции по естественным, техническим,
социально-гуманитарным и
экономическим наукам на тему:
«ЭКСПО-2017 и молодежь»

21-28.02.2017

Тараз

**Қазақстан Республикасының
білім және ғылым министрлігі**

**М.Х. Дулати атындағы
Тараз мемлекеттік университеті**

**«ЭКСПО-2017 және жастар» тақырыбында
өткен жаратылыстану, техникалық,
әлеуметтік-гуманитарлық және экономика
ғылымдары бойынша студенттердің ХІХ
ғылыми-практикалық конференциясының**

МАТЕРИАЛДАРЫ

21-28.02.2017 ж.

Сериялар:

- Әлеуметтік-гуманитарлық және заң ғылымдары;
- Экономика ғылымдары;
- Тамақ және жеңіл өнеркәсібі. Стандарттау;
- Ақпараттық жүйелер, автоматика, электроэнергетика, физика және математика;
- Тасымалдау техникасы және технологиясы. Технологиялық машиналар мен жабдықтар. Мұнай-газ ісі. Машина жасау;
- Су шаруашылығының, құрылыстың және өмір тіршілік әрекетінің қауіпсіздігінің өзекті мәселелері;
- Химия. Экология. Дене тәрбиесі.

**«Тараз университеті»
баспасы
Тараз, 2017**

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58

«ӘКСПО-2017 және жастар» тақырыбында өткен жаратылыстану, техникалық, әлеуметтік-гуманитарлық және экономика ғылымдары бойынша студенттердің ХІХ ғылыми-практикалық конференциясының материалдары. – Тараз: Тараз университеті, 2017. – 261 б.

ISBN 978-9965-890-16-1

Жинаққа «ӘКСПО-2017 және жастар» тақырыбында өткен жаратылыстану, техникалық, әлеуметтік-гуманитарлық және экономика ғылымдары бойынша студенттердің ХІХ ғылыми-практикалық конференциясының баяндамалары енгізіліп отыр.

Редакция алқасы

Сарыбеков М.Н. – п.ғ.д., профессор, М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университетінің ректоры (төраға).

Қойбақов С.М. – т.ғ.д., профессор; **Бекбасаров И.И.** – т.ғ.д., профессор; **Жанкуанышев М.Қ.** – т.ғ.к., аға оқытушы; **Серікбаев Е.Қ.** – т.ғ.к., доцент; **Байдалиев Д.Д.** – п.ғ.к., доцент; **Иманбаев А.А.** – аға оқытушы; **Мұқашев Т.Ә.** – ф.ғ.к., доцент; **Ақшалов Б.Қ.** – п.ғ.к., доцент м.а.; **Жидекұлова Г.Е.** – т.ғ.к., доцент; **Сауір Б.А.** – магистр, аға оқытушы; **Төрегелдиева Р.Т.** – б.ғ.к., доцент; **Мустафина К.К.** – аға оқытушы; **Аташева Д.О.** – э.ғ.к., доцент; **Махмуд М.Р.** – э.ғ.к., доцент; **Молдабекова А.Ш.** – э.ғ.к., доцент; **Жүсіпова С.М.** – э.ғ.к., доцент; **Сулейманов Х.Ж.** – з.ғ.к., доцент; **Ернишев Қ.А.** – з.ғ.к., доцент; **Манапбаев Б.Ж.** – т.ғ.к., доцент м.а.; **Имандосов А.Т.** – т.ғ.к., доцент; **Сатаев Л.О.** – аға оқытушы; **Жакаш А.Т.** – т.ғ.к., доцент; **Жолдасов С.Қ.** – т.ғ.к., доцент; **Абдешев Қ.Б.** – магистр, аға оқытушы; **Сағындықов А.А.** – т.ғ.д., профессор; **Шардарбек М.Ш.** – т.ғ.к., доцент; **Джиємбетова И.С.** – PhD доктор, доцент м.а.; **Әлімбаев Б.Ә.** – т.ғ.д., профессор.

ISBN 978-9965-890-16-1

© М.Х. Дулати атындағы ТарМУ, 2017

**Министерство образования и науки
Республики Казахстан**

**Таразский государственный университет
имени М.Х. Дулати**

МАТЕРИАЛЫ

**XIX студенческой научно-практической
конференции по естественным, техническим,
социально-гуманитарным и экономическим
наукам на тему «ЭКСПО-2017 и молодёжь»**

21-28.02.2017 г.

Серии:

- Социально-гуманитарные и юридические науки;
- Экономические науки;
- Пищевая и легкая промышленность.
Стандартизация;
- Информационные системы, автоматика,
электроэнергетика, физика и математика;
- Транспортная техника и технология.
Технологические машины и оборудование.
Нефтегазовое дело. Машиностроение;
- Актуальные проблемы водного хозяйства,
строительства и безопасность жизнедеятельности;
- Химия. Экология. Физическая культура.

**Издательство
«Тараз университеті»
Тараз, 2017**

УДК 378
ББК 74.58

Материалы XIX студенческой научно-практической конференции по естественным, техническим, социально-гуманитарным и экономическим наукам на тему «ЭКСПО-2017 и молодёжь» – Тараз: Тараз университеті, 2017. – 261 с.

ISBN 978-9965-890-16-1

В сборнике опубликованы доклады XIX студенческой научно-практической конференции по естественным, техническим, социально-гуманитарным и экономическим наукам на тему «ЭКСПО-2017 и молодёжь».

Редакционная коллегия

Сарыбеков М.Н. – д.п.н., профессор, ректор Таразского государственного университета имени М.Х. Дулати (председатель).

Койбаков С.М. – д.т.н., профессор; **Бекбасаров И.И.** – д.т.н., профессор; **Жанкуанышев М.К.** – к.т.н., ст. преподаватель; **Серикбаев Е.К.** – к.и.н., доцент; **Байдалиев Д.Д.** – к.п.н., доцент; **Иманбаев А.А.** – ст.преподаватель; **Мукашев Т.А.** – к.ф.н., доцент; **Акшалов Б.К.** – к.п.н., и.о. доцента; **Жидекулова Г.Е.** – к.т.н., доцент; **Сауир Б.А.** – ст.преподаватель, магистр; **Турегельдиева Р.Т.** – к.б.н., доцент; **Мустафина К.К.** – ст. преподаватель; **Аташева Д.О.** – к.э.н., доцент; **Махмуд М.Р.** – к.э.н., доцент; **Молдабекова А.Ш.** – к.э.н., доцент; **Жусипова С.М.** – к.э.н., доцент; **Сулейманов Х.Ж.** – к.ю.н., доцент; **Ернишев К.А.** – к.ю.н., доцент; **Манапбаев Б.Ж.** – к.т.н., и.о.доцента; **Имандосов А.Т.** – к.т.н., доцент; **Сатаев Л.О.** – ст.преподаватель; **Жакаш А.Т.** – к.т.н., доцент; **Джолдасов С.К.** – к.т.н., доцент; **Абдешев К.Б.** – ст. преподаватель, магистр; **Сагындыков А.А.** – д.т.н., профессор; **Шардарбек М.Ш.** – к.т.н., доцент; **Джиембетова И.С.** – доктор PhD, и.о. доцента; **Алимбаев Б.А.** – д.т.н., профессор.

ISBN 978-9965-890-16-1

© ТарГУ имени М.Х. Дулати, 2017

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ И ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Каршева К., Цой И.Г.

ЭКСПО-2017 – дополнительный стимул для экономического
и инновационного развития страны 16

Қарабек Л., Мырзаханова Н.Р.

Бүгіл өзенінің бойындағы петроглифтер 18

Қиғамбек Н., Мырзаханова Н.Р.

Хандық биліктен президенттік басқару жүйесіне дейін 20

Юлдашева С., Ахатова Г.М.

Развитие нетрадиционных исламских течений в Казахстане ... 22

Шужеева А., Ташқараева Ә.М.

Ұлы жүз қазақтарының Қоқан және Хиуа хандықтарына
қарсы ұлт-азаттық күресі 24

Джунусалиев Б., Биназарова Н.Н.

«ЕХРО-2017» энергия будущего 26

Тилегенов Т., Көбесова А.С.

Байзақ датқа ұлт – азаттық көтеріліс басшысы 28

Сәбденбекова А., Көбесова А.С.

«Мәңгілік ел» – жарқын болашаққа бастар жол 30

Құралбай Ә., Көбесова А.С.

Парақорлық – Тәуелсіз ел болашағының қауіпті індеті 32

Қасымғали А., Айтақова С.А

Қазақстандағы демографиялық ахуал 34

Жаббаров М., Мырзахмет Ғ.К.

Тәуелсіздік – ел тірегі 36

Түгелбай А., Мырзахмет Ғ.К.

Әулиеата өңіріндегі ашаршылық зардаптары 38

Тилебекова А., Тулегенова З.Ж.

Вопрос о времени возникновения Казахского ханства 40

Бостан М., Үсенова С.М. Қазақстан Республикасында инклюзивті білім берудің ерекшеліктері	42
Утарова Ш., Сураншиева Р.К. Тәуелсіз Қазақстан тарихы мен тағлымы	43
Букешова С., Тұрдалиева Ш.Т. Студенттер бойында ұлттық құндылықтарды қалыптастыру	45
Слан Д., Қабиева А.Қ. Қазақ халқының ежелгі тәлім-тәрбиелік жәдігерлерінің тарихи – танымдық мәні	47
Данаева Г., Спанов М.Ж. Қазіргі таңдағы жастар арасындағы суицид мәселесі	49
Борамбаева А., Спанов М.Ж. Қазақстандағы жұмыссыздық мәселесі	51
Акимжан А., Еменова Г.Б. Жастар субмәдениеті және девиянттық әрекеттердің ерекшелігі	53
Өзбек М., Еменова Г.Б. Ядролық қарусыз әлем және әлемдік қауымдастықтағы Қазақстанның геосаяси мүддесі	55
Айтөре А., Еменова Г.Б. Қазіргі Қазақстандық отбасының әлеуметтік мәселелері	57
Бейсенбі Н., Кульбаева Д.Д. Қазіргі әлемдегі құндылықтар	59
Қонарбай Ұ., Кульбаева Д.Д. Қыз тәрбиесі – болашақ ұлт тәрбиесінің негізі	61
Сандибекова Л., Алтынбекова З.Т. Жастардың арасындағы жұмыссыздық немесе «болашағы жоқ диплом»	63
Байсалбаева Р., Иманбаев А.А. Современный человек: живет или существует?	65
Абжаппарова А., Аймамбетова Ш.Г. Жаһандану заманындағы ұлттық мәдениет	67
Балтабаева Д., Омирзакова Д.Д. Гендерлік саясат – қазіргі заманның теңсіздік белгісі	69

Қалдыбеков Е., Омирзакова Д.Д. Тұрақты демократияны жетілдірудің мүмкіндіктері мен жағдайлары	71
Талғатқызы А., Алтынбекова З.Т. Жастардың бойында діни мәдениетті қалыптастыру – бүгінгі күннің басты мәселесі	72
Бекболатова А., Мырзабеков Ж.Е. Шәкәрімнің «Үш анық» еңбегінің тәрбиелік қырлары	74
Мейрамбай Д., Омаров С.А. Биологияда клон жасау мәселесінің мәдени-философиялық аспектілері	76
Төкенова А., Баярисов Р.У. «Алаш» партиясы: құрылуының әлеуметтік-тарихи алғышарттары және саяси қызметі	78
Әбуғали Е., Абдыханова Ғ.Т. «Жаһаннаме» дастанындағы образдар жүйесі	80
Бахытова Ж., Полякова Н.В. Образ коня в казахской и русской культурах	82
Тоқтыбаева Ж., Құламанова З.А. Қазіргі қазақ тіліндегі кейбір аудармалар	84
Рахымбай Н., Сағыбай З.Д. Мерзімді баспасөз бетіндегі материалдардың тілдік, стилдік жетілуіне ықпал етудің тиімділігі	86
Amirova A., Yechina Y.G. Creative methods of teaching academic writing	88
Октябрева Б., Нуралиева А., Новожилова М.В. Хип-хоп культура и её влияние на молодёжный сленг	90
Айтыева Н., Жанасбаева Б.Б. Француз тіліндегі предлогтардың көп мағыналылығы	92
Букешова С., Нұрбаева Ж.Р. «Үш тұғырлы тіл» саясаты	94
Batyrbek Zh., Yeleussiz A.B. Helping students to develop creative writing ideas	96
Жолдығұлова А., Тұрлыбаева Ұ.Т. ҚР ұлттық қоры және оның құқықтық мәселелері	98

Кемелбекова Н., Кадыркулов А.Ж. Проблемы определения правового статуса Каспийского моря	100
Ештайбек А., Аусағатова Ғ.Қ. Қазақстан халқы ассамблеясының конституциялық мәртебесі	102
Умиртаева Ж., Кебеева Б.П Актуальные проблемы развития личного страхования в Республике Казахстан	104
Тұрсынбаев Н., Сарымбетов Е.А. Құқықтық мемлекеттің пайда болуы мен дамуы жөніндегі мәселелер	106
Бабаханова Ф., Қожахметова А.А. Халықаралық еңбек қатынастарын құқықтық реттеу	107
Досмаханбет Ж., Еркекова Г.С. Қазақстан республикасының еңбек мигранттарының әкімшілік құқықтық жауапкершілігінің құқықтық негіздері	109
Алкуатова Б., Суркова С.С. Реализация личных неимущественных прав ребенка в семейном праве РК	111
Тұғылшиев Н., Құрманбаева Д.П. Қазақстан Республикасының мемлекеттік билік органдарының қызметін жетілдірудің өзекті мәселелері	113
Абдрахманов Р., Суйменбаева А.М. Гражданское общество – неотъемлемая часть правового государства	115

ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Оспан Н., Теңізбаева Д.С. «ЭКСПО-2017» бүкіл әлемдік көрменің Қазақстанның экономикалық дамуына тигізетін әсері	117
Ниязбеков К., Смагулова К.Р. Туризм и занятость	119
Сүлейманова А., Насибуллина А.В. Исследование факторов, влияющих на инновационную активность молодежи в Казахстане	120

Әзенова Г., Молдабекова А.Ш. Коммерциялық банктер меншікті капиталының жеткіліктілігін бағалау әдістемесін жетілдіру	122
Икрамова Л., Кожобеков С.С. Показатели оценки деятельности предприятия в системе контроллинга	124
Нұржанова А., Тлеубаева С.А. Қазіргі кездегі аудитті дамыту мәселелері	126
Каир Б., Ткач Е.В. Развитие человеческого капитала в Казахстане в рамках ЕВРАЗЭС	127
Жұмағұлова Ф., Молдашева А.Б. Туристерді әуе көлігімен тасымалдауды ұйымдастыру	129
Бердибекова К., Ертаев К.Е. Проблемы формирования и использования производительных сил в экономике промышленности региона	131
Әли Ж., Кудабоева Л.А. Өмір сапасын басқару және оның аймақтық ерекшеліктері ...	133
Молдабек А., Амалбекова Г.Е. Жамбыл облысында ауыл шаруашылығы аясындағы пәрменді жобалардың жүзеге асырылу жағдайы	135
Сабыржанқызы А., Муратова Д.Б. Қазіргі жағдайда коммерциялық банктердің валюталық операцияларының жағдайына баға беру	137
Еркебекова А., Айнабекова И.Т. Қазақстан Республикасындағы және шет елдердегі мұнай-газ саласындағы кәсіпорындардың маркетингтік қызметін талдау және салыстыру	139
Сапарбекұлы Ж., Тайлакова М.И. SWOT талдау әдістемесі	140
Шалбаева Б., Бекбаулина С.Х. Перспективы проведения всемирных игр кочевников в Казахстане	142
Аралбаева Д., Назикова Ж.А. Анализ развития человеческого капитала государств – членов таможенного союза в динамике: тенденции, перспективы таможенного союза	144

Буркитбаева А., Насибуллина А.В. Государственная поддержка сельского хозяйства: международный опыт и проблемы Республики Казахстан	146
Жабаева А., Танатова А.Р. Перспективы развития банковских услуг на основе цифровых технологий	148
Әлмахан А., Есельбаева Ж.Е. Шағын және орта бизнесті қолдаудың жаңа құралдары	150
Жамаш Ж., Игликова А.Н. Мемлекеттік аудитті дамыту мәселелері	151
Икрамова Л., Исакова С.А. Инновационное развитие учета финансовых инструментов ...	153

ТАМАҚ ЖӘНЕ ЖЕҢІЛ ӨНЕРКӘСІБІ. СТАНДАРТТАУ

ПИЩЕВАЯ И ЛЕГКАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ. СТАНДАРТИЗАЦИЯ

Талғатқызы А., Маупас Б., Солтыбаева Б.Е. Сүт сарысуы мен «Meito» реннин ашымалын қолданып тәтті нан өнімдерін жасау	156
Досмағанбет А., Мынбаева А.Б. Қайнатуды қажет етпейтін үлпектерден ұлттық сусынының рецептурасын жасау	158
Жылқайдарова А., Ергалиева С.М. Булочка өнімін өндіруде емдік қасиеті бар топинамбур ұнтағы мен сарысуды пайдалану	159
Боркулакова Ж., Сарыбаева Э.Е. Исследование разрывных характеристик трикотажа	161
Байдарбек А., Тұйғынбаев А., Мунасипов С.Е. Қазақстан ерлерінің табандарын антропометриялық зерттеу нәтижелері	163
Сулейман С., Хажғалиева Д.М. Қазақстан Республикасындағы мейрамхана бизнесінің даму проблемалары	165

Оразбаева А., Байузакова Г.С. Қазіргі заманға сай костюмдік топ материалдар ассортиметіне жалпы сипаттама	167
Курбанбаев Е., Халметова Ш.Т. Разработка ресурсосберегающей технологии двухванного хромового дублирования в присутствии дубящих солей алюминия	168
Әкеева А., Кудабаетова А.К. Конструктивизм стиліндегі мұражай интерьерінің дизайн концепциясын жасау	170
Маралбай М., Ораз Г.Т. Тамақ өнімдері сапасын бағалау	172

АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕР, АВТОМАТИКА, ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКА, ФИЗИКА ЖӘНЕ МАТЕМАТИКА

ИНФОРМАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ, АВТОМАТИКА, ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКА, ФИЗИКА И МАТЕМАТИКА

Бейшен Е., Тлебаев М.Б. Моделирование работы биогазовой установки в интегрированной среде Trace Mode	174
Меден Ғ., Аргынбаев Б.М. Ультрақысқа толқынды диапазонда ғарыштық станциясымен антенна көмегімен байланысты дамыту	176
Куттибаев А., Аргынбаев Б.М. Исследование широтно-импульсного преобразователя	178
Жумагулов А., Жидекулова Г.Е. Реализовать игру «угадай число» в среде Delphi	179
Мұхамедалы М., Иманбекова А.Н. «Пицца тапсырысын ұйымдастыру» бағдарламасы	181
Атажанов Б., Доумчариева Ж.Е. Объектіге – бағытталған программалау тілінде көп тілдік сөздік құрастыру	182
Кемел А., Умбетов О.У. «Студент» деректер базасын құру	184

Одилов К., Момбаев К.Ж. Prezi и его возможности	185
Мампаева М., Тажиева Р.Н. Символдарды тану бағдарламасын потенциалдық функциялар әдісімен құру	187
Махамбетжанов Д., Темиргалиев Т.К. Адаптивная ориентация солнечных панелей по направлению источника излучения	189
Сагынбаев О., Минажова С.А. Применение современной технологии для учета и контроля потребления электроэнергии в распределительных сетях 10- 0.4 кв.	190
Жолдыбай Б., Орманбекова А.А. Easy AVR6 баптау платасында жарықдиодтарды бағдарламалау	192
Толымбеков Қ., Орынбаев С.Ә. Қазақстан Республикасы экономикасының энергосыйымдылық параметрлері мен энергияны жаппай қолдану секторларының талдауы	193
Жусип А., Узбекова Д.С. Адиабата көрсеткішін тәжірибелік анықтау әдістерін салыстырмалы талдау	195
Жантурина А., Кадириббетова А.К. Жартылай өткізгіштердің электрлік кедергісін температураға байланысты тәжірибеде зерттеу	197
Болатова А., Кулманова С.Ж. Күннің өз осінен айналу периоды анықтау әдісі	198
Ақбергенова Д., Суйкимбаева Н.Т. Күн тәжі құрамына кіретін заттардың лақтырыстары жылдамдығын анықтау	200
Айтабанов Ғ., Касенова Т.К. Жылу – масса алмасу процесстерін термотоңазытқыштарда зерттеу	202
Мекемова Д., Жақаш А.Т. Жазық механизмдерді графоаналитикалық әдіспен кинематикалық зерттеу	203

Базарбаева А., Жақаш Ә.Т. Қалыпты үлестірілген кездейсоқ шаманың берілген аралыққа түсу ықтималдығын заманауи есептеу әдістерімен анықтау	205
--	-----

**ТАСЫМАЛДАУ ТЕХНИКАСЫ ЖӘНЕ
ТЕХНОЛОГИЯСЫ. ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ МАШИНАЛАР
МЕН ЖАБДЫҚТАР. МҰНАЙ-ГАЗ ІСІ. МАШИНА ЖАСАУ**

**ТРАНСПОРТНАЯ ТЕХНИКА И ТЕХНОЛОГИЯ.
ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ МАШИНЫ И ОБОРУДОВАНИЕ.
НЕФТЕГАЗОВОЕ ДЕЛО. МАШИНОСТРОЕНИЕ**

Қажымұхан Н., Шилібек К.Қ. Жамбыл облысындағы жылыжайлар және жасыл энергетиканы пайдалану мүмкіндіктері	207
Коспакова К., Шоман Г., Мырзабаев Ф., Семернин А.Н., Сауытов О.А. Топливные элементы для автомобилей	209
Байтерекова М., Абдигалиев М.А. Вопросы улучшения ковша экскаватора	211
Нурметов А., Манапбаев Б.Ж. Проблемы газотранспортной отрасли центральной Азии	213
Жохашева З., Рахметуллаев Н., Сексенбай М.Ж. Стратегия развития нефтегазовой отрасли РК до 2040 года	214
Құдайқұл Б., Қошқарбай Ж., Әбдіғалиев М. Бульдозер жұмыс жабдығын жақсарту мәселелері	216
Шәріп Е., Жолдыбаев М., Есжанов Б., Нүсіпали Р.К. Бөлшектерді бекітуге арналған станоктік сайман жобалау ...	218
Кузербай Д., Төлебаева Т., Жамбылов Е., Имандосов А.Т., Жаманбаев Б.У. Тараз қала маңында автобусбен жолаушылар тасымалдауды зерттеу	220
Балқыбек А., Сарсембаева А.Б. ШҚ-да сүтті алғашқы өндеу желілерінің түрлеріне шолу	222

СУ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ, ҚҰРЫЛЫСТЫҢ ЖӘНЕ ӨМІР ТІРШІЛІК ӘРЕКЕТІНІҢ ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВОДНОГО ХОЗЯЙСТВА, СТРОИТЕЛЬСТВА И БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Юлдашева Д., Хожанов Н.Н.

Фитомелиорация как фактор смягчения деградационных процессов 224

Әбдікерімова А., Ауесбеков Н.Р.

Жамбыл облысында жер ресурстарын тиімді пайдаланудың мәселелері 226

Нургалиев Б., Байжигитова М.Т.

Жел энергиясын пайдалану мәселелері 228

Өсім Б., Жұрымбаева Р.А.

Сырдарья өзенінің Алабының су ресурстарың тиімді пайдалану 229

Дуанбекова С., Мұсабеков Қ.Қ.

Жамбыл облысының суғармалы жерлерінде қант қызылшасының өніп – өсіп дамуының және өнім құралуының ерекшеліктері 231

Жакыпбаева А., Абдешев К.Б.

Ауыл шаруашылығы жүйесіндегі тұзданған суармалы жерлерді өңдеуді экологиялық тұрғыда жетілдіру 233

Абуталипов Е., Сагындыков А.А.

Керамические теплоизоляционные материалы с применением осадков сточных вод 235

Ашимбай А., Үсенбаев Б.Ү.

Прочностные и деформативные характеристики пенобетонных кладок стен 237

Жанмолда А., Жарылқапов С., Жігітбаева Б.Е.

Тараз қаласы аль-Фараби көшесінің Сейфуллин және Төле би көшелері арасындағы бөлігінің ландшафттық сәулет жобасы 239

Байсалбаева Р., Жайлаубаев Ж.Ж.

Охрана труда в строительстве 240

Құдабаева М., Бимурзаева З.Е.

Өндіріс орындарындағы сәтсіз жағдайларды зерттеу 242

**ХИМИЯ. ЭКОЛОГИЯ.
ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ**

**ХИМИЯ. ЭКОЛОГИЯ.
ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА**

Сатова Г., Асанов А.А. «ЭКСПО-2017» Қазақстан Республикасында жасыл химия бағытының дамуына жол ашады	244
Аманжол Ж., Егисина А., Сәрсенбай М., Масалимова Б.К. Окислительное превращение легких алканов на новых композитных материалах	246
Каршева К., Цой И.Г Метод улучшения эрозированных почв путем применения кератин содержащих отходов	248
Иманбекова Ж., Абдраймова А., Мадалиева Э.Б. Модернизация технологии переработки пластиковых бутылок	250
Мыңбай.Р., Тұрарова.З., Турекельдиева Р.Т. Қазақстандағы климаттың өзгеруі	252
Әлмұратова Б., Шарипова Г.К. Жүзудің адам өміріне пайдасы	254
Бабаханов Р., Макарова Е.А. Особенности протекания конфликтов в спортивной среде ...	255
Каршева К., Косырева И.И. Плавание как метод физической и психологической реабилитации	257
Жапар А., Мустафина К.К. Акутуальные вопосы развииия физической культуры и спорта ...	259

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ И ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 32.019.52

ЭКСПО-2017 – ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ СТИМУЛ ДЛЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО И ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ

Каршева К., Цой И.Г.

«Экспо-2017» самое крупное международное мероприятие Казахстана за всю историю с наибольшим количеством иностранных гостей, туристов и официальных делегаций из более 100 стран мира.

Во-первых, это признание нашей столицы как центра, достойного принять событие всемирного ранга. Во-вторых, выбор в пользу Казахстана говорит о высокой оценке успехов нашего государства и подчеркивает перспективы его развития, как и всего Евразийского региона. В-третьих, повысится узнаваемость и положительный имидж страны, её научно-технических достижений и инициатив. Сегодня площадки ЭКСПО традиционно продолжают генерировать и консолидировать яркие научные разработки, служат толчком для развития городов и стран, в которых они проводятся, и становятся мощным импульсом для экономического развития стран.

В соответствии с Конвенцией о международных выставках «ЭКСПО» в Астане продлится 3 месяца – с 10 июня по 10 сентября 2017 года. Планируется, что в ней примут участие более 100 стран мира, не менее 10 международных авторитетных организаций, около 10 компаний – лидеров инновационных технологий. Тема EXPO-2017 – «Энергия Будущего» – позволит привлечь лучшие мировые технологии энергосбережения, новые разработки и технологии использования существующих альтернативных энерго источников.

Выставка придаст также мощный импульс системной диверсификации экономики и технологической модернизации

производственных мощностей и научной базы страны. Подготовка к столь масштабному мероприятию вовлечет отечественный малый и средний бизнес, в том числе в строительство выставочных объектов и инфраструктуры. Во время проведения ЕХРО-2017 столица Казахстана наполнится звуками различных культур со всех уголков света. Ежедневно на территории выставки будут проходить концерты, шоу, Национальные Дни и другие развлекательные мероприятия. Современный Казахстан – одно из государств с богатейшими запасами топливно-энергетических ресурсов. Однако нефть, газ, уголь являются исчерпаемыми природными богатствами. К тому же их использование приносит огромный вред человеку и окружающей среде. Несомненно, что развитие альтернативных источников энергии – наиважнейшая экологическая, экономическая и даже политическая задача. В основе выставки лежит бережное отношение к экологии, социальный прогресс и экономическое развитие. Миру нужны новые пути развития – «Зеленая» экономика и экологически безопасное развитие. Казахстан, несмотря на богатые источники сырья для выработки энергии, разделяет с другими странами общие интересы и стремления.

Настоящий мозговой шторм наблюдается в преддверии ЕХРО-2017. Молодые новаторы так и фонтанируют новыми гениальными идеями. Наглядным доказательством этому стали проекты, представленные молодыми учеными региона на областном конкурсе инновационных проектов «ЕХРО-2017 – Будущее Казахстана», который состоялся во Дворце молодежи имени М. Уркумбаева. Организаторами мероприятия выступили управление по вопросам молодежной политики акимата Жамбылской области и Совет молодых ученых Таразского государственного университета имени М.Х. Дулати. Среди поставленных целей значатся поддержка и популяризация международной специализированной выставки «Астана ЕХРО-2017», поощрение интересов молодежи области к занятиям наукой, определение лучших новаторов и инновационных идей среди молодежи, развитие инновационного мышления молодых. Областной конкурс под названием «Лучший инновационный проект молодежи Жамбылской области», посвященный Всемирной выставке «ЭКСПО-2017», «Лучший молодой ученый Жамбылской области 2016 года». Также в стенах нашего университета проведена XIX студенческая научно-практическая конференция на тему «ЭКСПО-2017 и молодежь».

ӘОЖ 556.55(574):930

БҮГІЛ ӨЗЕНІНІҢ БОЙЫНДАҒЫ ПЕТРОГЛИФТЕР

Қарабек Л., Мырзаханова Н.Р.

Бүгіл өзенінің солтүстік жағалауындағы Ақтаудың оңтүстік бөктеріндегі жартастарға салынған. Ақтаудың биіктігі шамамен 80-100 метр. Ақтаудың оңтүстік бөктері тік және жартасты болып келеді. Жартастар Ақтаудың бөктеріне шығыстан-батысқа қарай тізбектеліп, таудың етегінен басына дейін бірінің үстіне бірі жапсарлана орналасқан. Суреттер Ақтаудың өзенге жақын орналасқан етегіндегі жартастардың күнес беттеріне салынған. Суреттер бір жерде шоғырланбаған. Бүгіл өзенінің бойын жағалай әр жерде салынған. Сурет салынған жартастардың беті тегіс емес, сыртқы күштердің әсеріне жартастардың беті қатты бұзылған, ойықтар, сызықтар, жарықтар пайда болған, кейбір жартастардың жұқа қабаттары сынып түсіп қалған. Суреттерді қатты таспен, жартастың бетіне қашап салған. Суреттерде жануарлардың дене мүшелері толық бейнеленген, ішінде сызба түрінде салған суреттер де кездеседі.

Бүгіл өзені бойына қоныстанған тайпалардың өнері толықтай жетілген, дамыған, және адамдар мен жануарларды бейнелеуде пішіндері мен тәсілдерінің сан алуандылығымен ерекшеленеді.

Бүгіл өзені бойындағы жартастарға салынған суреттердің ішінде арқарға көп орын берілген. Суретші жартастардың бетіне арқардың бейнесін тігінен таутеке, тауешкімен араластырып, қозғалыссыз тыныштықта және қимыл үстінде көрсеткен суреттер де бар. Суреттердің ішінде қиғаш салынған бейнелер де кездеседі. Арқардың суреттерінің ішінде жақсы салынғаны сирек кездеседі. Суреттердің көп бөлігі қарапайым, ішінде мүйіздерін ерекше үлкен етіп иіп салған бейнелер де бар.

Жартастардың бетіне салынған арқардың суретінен кейін таутеке мен тауешкілер көп салынған. Таутеке мен тауешкілердің суреттерін өз үйірімен және арқарлармен араластырып қозғалыссыз және қозғалыс үстінде салған. Жеке салған суреттер де кездеседі. Суретші таутеке мен тауешкінің бейнесін жақсы ажыратып салған. Тауешкіні жіңішке, нәзік етіп бейнелесе, таутекені биік денесі жуан, өз үйірінің қамқоршысы етіп бейнелеген. Ертедегі

суретшілердің шығарма-шылығы өздерінің айналасындағы жануарлар дүниесінің нақты бейнелеріне етене жақын болды. Сондықтан суретшілер өздерін қоршаған жануарлар дүниесін бейнелеуге тырысқан. Әсіресе олар арқар мен таутеке, жолбарыс пен қабылан, бұғы мен түйе, жылқы мен бұланнның өздеріне жақсы таныс бейнелерін сомдай білген. Бұл жануарлар еркіндіктің, батылдықтың, бостандықтың белгісі деп түсінген. Ертедегі шеберлер бейнелеуді мазмұндылығымен жақсы үйлестіріп отырған.

Бүгіл өзені бойындағы жартастардан табылған суреттердің ішінде қос өркешті түйенің бейнесі бар. Қос өркешті түйенің қозғалмай тұрған бейнесі жақсы сақталған және тартымды. Жеке жартастың бетіне жалғыз түйенің қозғалыссыз салынған бір суреті бар, басқа түйелердің бейнесі арқарды, таутекенің, тауешкінің, жылқының, бұғының, адамның бейнелерімен қатар, қозғалмай тұрған бейнесі салынған.

Бүгіл өзені бойындағы суреттердің ішінде үш адамның бейнесі бар. Үш адамның бейнесі де салыну стилі жағынан бір-біріне жақын, бір суретшінің қолымен салынған бейнелер сияқты. Адамдардың басы шар тәрізді домалақ, белдері, қолдары, аяқтары сызба түрінде салынған. Екі қолын төмен иіп, екі аяғын екі жаққа тарбайтып, белдерін ерекше ұзын етіп бейнелеген. Суретші адамдардың суретін арқар, таутеке, тауешкі, түйе тағы басқа жануарлардың топтасып тұрған ортасында бейнелеген. Суретші ертедегі адамдар өздерінің айналасындағы жануарлар дүниесінің нақты бейнелеріне етене жақын және адамдардың өмірі жануарлармен тығыз қатынаста болғанын сахналаған. Бүгіл өзені бойындағы жартастардан арқардың, бұғының суреттерімен қатар бейнеленген жалғыз жылқының суреті сақталған. Жылқының суреті көп болуы да мүмкін, себебі өшіп қалған, белгісіз бейнелер көп. Суреттерді энеолит дәуіріне де, ерте қола дәуіріне де жатқызуға негіз жоқ, өйткені, бұл өңірде осы кезеңнің бірде-бір қонысы немесе обалар қорымы анықталған емес. Бүгіл өзені бойынан табылған обалар қорымын зерттеуші ғалымдар ерте темір дәуірінің мәдени ескерткішіне жатқызады. Бүгіл өзені бойындағы петроглифтер ерте темір дәуірінің ескерткіші.

ӘОЖ 94(574):323

ХАНДЫҚ БИЛІКТЕН ПРЕЗИДЕНТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНЕ ДЕЙІН

Қиғамбек Н., Мырзаханова Н.Р.

Он бесінші ғасырда тарих картасындағы елеулі құбылысқа арқау болған Қазақ хандығының құрылуы, сонау сақ, ғұн, үйсін тайпаларынан бастау алып, жиырма бірінші ғасырдағы тәуелсіздіктің орнын айқындап, жиырма бірінші ғасырдың тұғырында орнымызды бекітті. Қазақ хандығының құрылуына Керей мен Жәнібек сұлтандардың Әбілқайыр үстемдігіне қарсы күрескен қазақ тайпаларын бастап, Шығыс Дешті Қыпшақтан Моғолстандағы Жетісу жері Шу мен Талас өңіріне қоныс аударуы мұрындық болды. М.Х. Дулатидың дерегі бойынша 1465-1466 жылдары Керей мен Жәнібек Шудағы Қозыбасына қазақ хандығының ұлттық туын тігіп, Қазақ хандығын құрады. Ұлттық ұранды – «Алаш», мемлекеттік Елтаңбаны «Төре таңба», яғни көне түрік заманынан келе жатқан бас таңба, Бас байрағын төре таңбалы – «Қызыл Ту», Астананы - қасиетті Түркістан қаласы қылды. «Атамыз-Алаш, атымыз-қазақ, үш жүздің ұрпағымыз» – деген сөз бекер қалмаса керек. Қазақ мемлекетінің бұдан кейінгі төрт ғасырлық шежіресінде халқымыздың қасиетін арттырып, іргелі елдің елдігін өрістетуге ұйытқы болған ірі тарихи тұлғаларымыз: Қасым хан, Хақ-Назар хан, Тәуекел хан, Еңсегей бойлы Ер Есім, Салқам Жәңгір мен Әз-Тәуке хандар еді. Осы ғасырлық уақыт шеңберінде қазақ халқының өмірінде «Есім ханның ескі жолы», «Қасым ханның қасқа жолы», «Жеті Жарғы» аталатын айрықша мәнді заңдар жинағы дүниеге келді. Тәуке хан қайтыс болып, ішкі талас тартыстардың басталуы сыртқы жаудың күшеюіне мүмкіндік берді. Қазақ-жоңғар арасындағы «Бұланты», «Қалмақ қырылған», «Аңырақай» шайқастары қазақ жасағының басымдығын танытқанымен, бұл табыс ұзаққа созылмай, жаудың қайтадан тосын шабуылдарына тегеурін бола алмады. Бұл өз кезегінде бірлігі бұзылған ру-тайпалардың пана іздеп, 1731 жылы Әбілқайыр бастаған Кіші жүз старшындарының Ресей бодандығын қабылдауына әкеліп соқты. «Қазақтарды қорғаймыз» деген жалған желеуді арқау етіп, қазақ жерін ашықтан-ашық отарлай бастаған Орыс үкіметіне қарсы Е. Пугачев, С. Датұлы, К. Қасымұлы, М. Өтемісұлы мен И. Тайманұлы бастаған ұлт – азаттық көтерілістер орын алды.

XX ғасыр басында Ресейдегі демократиялық қозғалыстың басталуына байланысты, қазақтың жаңадан қалыптасып келе жатқан ұлт зиялылары қазақ мемлекеттілігін қайта қалпына келтіруге тырысты. Ол Ә.Бөкейханов жетекшілік етіп, екі жарым жылдай өмір сүрген “Алашорда үкіметі” не бәрі 64 күн тарих сахнасын еншілеп, М.Шоқай бастаған “Қоқан автономиясының” іс-әрекеттерінен айқын көрінді. Бірақ, олардың саяси күш алып кетуінен қорыққан большевиктер екі үкіметті де «заңсыз» деп танып, қудалауға ұшыратты. Сөйтіп XX ғасыр басындағы қазақ зиялыларының мемлекетті қалпына келтіру жолындағы әрекеттері күйреді. 1986 жылғы желтоқсан көтерілісі – ұлттық рухтың өлместігін жарқын түрде дәлелдеді. Қазақ жастарының ғасырлар бойғы рухы қайралған толқуы-тәуелсіздігіміздің болашағына жол ашып бергендей болды. 1990 жылы 25 қазанда Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі республикамыздың «Мемлекеттік егемендігі туралы Декларация» қабылдады. 1991 жылғы желтоқсанның 1-інде бүкілхалықтық сайлау қорытындысымен Н.Ә. Назарбаев Қазақстан Республикасының Президенті болып сайланып, 16 желтоқсан-Республиканың тәуелсіздік алған күні деп жарияланды. Осы сәттен бастап біздің халқымыздың ғасырлар бойы аңсаған арманы орындалды.

Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлының сындарлы саясатының арқасында тыныштық пен тұрақтылық, экономикалық даму, ұлтаралық татулық орнады. Президентіміз қазақ халқына «Мәңгілік ел» ұғымын елдің біріктіруші күші, ешқашан таусылмас қуат көзі «Қазақстан 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты стратегиясының ұлы бағдары қылды.

Жаһандық сынақ уақыты болатынын атап өткен, мұндай қиын кезеңнен тиімді шығудың тетіктерін жариялаған «Нұрлы Жол - болашаққа бастар Жол» атты жолдауын жариялады. 2015 жылы дүбірлі Қазақ хандығының 550 жылдығын атап өттік. Қазақстан 2017-2018 жылдарға БҰҰ-ның екі жылға тұрақты емес мүшелігіне сайланды. 2017 жылғы «Болашақ энергиясы» тақырыбында өтетін ЭКСПО көрмесін өткізу мәртебесіне ие болды. Мұның барлығы ғасырлар бойғы тартқан тауқыметтің жемісті куәсі.

УДК 297.1(574):94(574)

РАЗВИТИЕ НЕТРАДИЦИОННЫХ ИСЛАМСКИХ ТЕЧЕНИЙ В КАЗАХСТАНЕ

Юлдашева С., Ахатова Г.М.

С обретением Казахстаном независимости религиозные объединения республики получили мощный импульс для своего развития. В это время именно религия как социальное явление, несущее в себе вечные моральные ценности, стала точкой опоры для сотен людей. Процесс демократизации политической и общественной системы в Республике Казахстан, начавшийся в 80-90-х годах XX века, в полной мере захватил и религиозную сферу жизни общества, привел к возникновению принципиально новой религиозной ситуации.

Опасность заключается в том, что казахстанская молодежь, для которой религия все больше становится ценностной ориентацией, регулирующей социальное поведение, психологию общения и философское отношение к жизни, весьма смутно представляет, где проходит грань между традиционной религией и псевдорелигиозностью. Как известно, деструктивные секты и культы наносят психологический вред, особенно воздействуя на неокрепшее сознание молодежи, меняя ее привычную религиозную ориентацию и ломая у подрастающего поколения систему устоявшихся этнических и религиозных ценностей.

Одной из характерных особенностей развития Казахстана в современный период является неуклонное возрастание роли религии в жизни общества. Повышается ее авторитет и статус, расширяются социальные функции, растет число верующих и религиозных объединений. Появились псевдорелигиозные образования, способствующие проникновению в Казахстан религиозного экстремизма.

Ваххабизм. Своей основной задачей ваххабиты считают борьбу за очищение ислама от различных чуждых ему примесей, основанных на культурных, этнических или каких-то других особенностях тех или иных мусульманских народов. Ваххабиты отвергают различные нововведения, не дозволенные исламом. Ваххабиты утверждают о запретности паломничества к могилам святых, запрещают отмечать день рождения пророка Мухаммада.

«Ата Жолы». Задачами деятельности Ата Жолы являются почитание и уважение памяти дедов, бабушек и близких родственников, ушедших в иной мир, т.е. культ предков - «Аруак»; совершения паломничества по Святым местам Казахстана; проведение акций по избавлению от приобретенных и пагубных привычек. Среди направлений деятельности Ата жолы обозначено народное целительство.

«Аллы аят». Окультно-мистическая секта, прикрывающаяся нетрадиционной медициной. Представители этого течения не признают традиционных религий, сжигают Коран и Библию. Сеансы «Аллы аят» наносят вред психическому и физическому здоровью человека, вызывая деструктивные изменения в психике. Основатель и последователи движения используют НЛП (нейро-лингвистическое программирование).

Учитывая угрозу так называемого религиозного экстремизма для общества, Глава государства Н.А. Назарбаев особо подчеркнул усиление профилактики религиозного экстремизма в обществе, особенно в молодежной среде, также поручил разработать государственную программу по борьбе с религиозным экстремизмом и терроризмом. Во исполнение поручения Главы государства Н.Назарбаева был разработан и принят важнейший документ под названием "Государственная программа по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2013-2017 годы". Основной целью государственной программы является обеспечение безопасности гражданина, общества и государства посредством предупреждения проявлений религиозного экстремизма и предотвращения угроз терроризма.

Главной задачей казахстанской политики становится не только сохранение и укрепление межэтнического согласия, но и сохранение, прежде всего религиозной толерантности, межконфессионального согласия. Толерантность издревле была базовым принципом Великой степи. Казахстан и сегодня является единственным государством в мусульманском мире, где за последние годы были заложены фундаменты десятки новых синагог, строятся христианские храмы, в том числе католические.

ӘОЖ 94(574)

ҰЛЫ ЖҮЗ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ҚОҚАН ЖӘНЕ ХИУА ХАНДЫҚТАРЫНА ҚАРСЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КҮРЕСІ

Шужеева А., Ташқараева Ә.М.

Қазіргі кезде Қазақстанда тарих ғылымы өте маңызды кезеңдердің бірін бастан кешіруде. Қазақстанның тәуелсіздік тарихы аппақ парақ бетіне күні кеше түсе қалған жоқ, оның көне дәстүрлері бар. Бүгінгі күнді түсініп, түйсіну үшін де, болашақтың дидарын көзге елестету үшін де кешегі кезеңге көз жіберуіміз керек. Мойындаған жөн, біздің тарихи шындыққа беретін бағамыз ұдайы дәл емес. Кеңес кезеңіндегі тарих ғылымының ең сорақы қателерінің бірі - ұлттық мүддеге, құндылықтарға салғырт, саяси үстемдік тұрғысынан қарау болды. Өз тарихын ұмытқан немесе оны білмейтін халықтың болашағы жоқ және ол мақсатты іс-әрекеттерді жүзеге асыра алмайды. Қазақстан өз тәуелсіздігін алғаннан кейін ғана отандық тарих ғылымы қоғамдық сананы ұлттық мүдде тұрғысынан қалыптастыруда. Ең маңызды мәселелер қатарында тарихтың зерттелмеген немесе зерттеуге тиым салынған беттері саналады. Өзінің өткен тарихын білу, оған дұрыс баға беру, тоталитарлық жүйенің жіберген қателіктерін түзеу ұлттық сананың оянуын тездететіні сөзсіз. Әрине, тарих саласындағы жаңа зерттеулер мен ғылыми ізденістер қоғамдық өмірде үлкен рөл атқарады. Елбасының сөзімен айтқанда, «тарих тек ғылым үшін зерттелмейді, ол ең алдымен тарихтан тағылым, сабақ алу үшін зерттеледі».

Қазақ халқының ғасырлар бойы аңсап, қол жеткізгені — бейбітшілік, біртұтастық, егемендік, тәуелсіздік, халқының амандығы, елінің тыныштығы секілді құндылықтар және осыған жету мақсатында көп күш жұмсап, бар еңбегін аямады. Тарихқа көз жүгіртсек, Қазақстанның Ресейге қосылу қарсаңында қазақ елінің бас бостандығы, жері мен елі үшін Қазақстанның әр аймағында екі жүзден астам ұлт-азаттық күрес өткен екен. Соның ішінде XIX ғасырдағы ұлы жүз қазақтары бастаған ұлт-азаттық күресі де бар.

«Найзаға үкі таққан қазақ елі» еш уақытта біреуге шабуыл жасап көрген емес, қай заманда да ол қаруды жерінің шетін жаудан қорғау мақсатымен, немесе, «асқақтаған хандардың», азуы батқан

патшалардың ордасын таптау үшін алған. Демек, қазақ халқы ұлт-азаттық қозғалысының түбегейлі екі себебі бар. Олар: туған жерді шетелдік шапқыншылардан қорғау және егемендік пен еркіндік үшін күрес. Біріншісі қазақ жеріне тынымсыз көз алартқан Орта Азиялық Бұхар, Хиуа, Қоқан хандықтарына қарсы жүргізілсе, екіншісі патшалы Ресейге қарсы бағытталды.

XIX ғасырда Қазақстанның оңтүстік өңірінде болып өткен 1821 жылы Тентек төре бастаған Ұлы жүз қазақтарының Қоқан билігіне қарсы көтерілісі, 1847-1858 жылдардағы Есет Көтібарұлы бастаған күрес және 1856-1857 жылдардағы Жанқожа Нұрмұхамедұлы бастаған Сырдария қазақтарының көтерілістері Қазақстанның басқа өңірлеріндегі ұлт-азаттық күрестермен алдына қойған мақсаты, міндеті, қозғаушы күштері жағынан өзара сабақтастығы мен бірлігінің болғаны белгілі.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін алғалы бергі уақытта отаршылдыққа қарсы ұлт-азаттық қозғалыстар тарихы, оның сипаты, қазақ зиялылары мен қоғам қайраткерлерінің қызметі жайлы бірқатар ғылыми еңбектер дүниеге келді. Осыған қарамастан көптеген мәселелер, әсіресе ұлы жүз қазақтарының ұлт-азаттық күресі, оның алғышарттары, барысы мен нәтижесі, мәні мен мазмұнын түбегейлі, ғылыми жүйелі түрде зерттеуді қажет етеді.

XIX ғасырдағы Оңтүстік Қазақстандағы ұлт-азаттық қозғалыс орыстың дворяндық-буржуазиялық тарихнамасында «басбұзарлар бүліншілігі», «ұлы жол бойындағы қарақшылар әрекеті» деп аталып, жала жабылды. Кеңестік тарихнамада бұл қозғалысқа «стихиялы, локальды бас көтеру» деп бір жақты баға берілді. Ал, біздің зерттеуіміз көрсеткендей, оңтүстік өңірдегі ұлт-азаттық қозғалыс өз елінің бостандығы мен тәуелсіздігін қорғап қалу үшін жанын қиюға дайын, отарлау саясатына қарсы көтерілген қазақ халқының аса зор ұлт-азаттық көтерілісі болып табылады. XIX ғасырдағы Оңтүстік Қазақстандағы ұлт-азаттық қозғалысқа осындай лайықты, нақты, жаңаша баға беруге біздің зерттеулеріміздің нәтижесі негіз бола алады.

УДК 338.48(574:)621.8.03

«EXPO-2017» ЭНЕРГИЯ БУДУЩЕГО

Джунусалиев Б., Биназарова Н.Н.

«EXPO» – это всемирные выставки, на которых все страны земного шара демонстрируют свои достижения в науке, технике, культуре и искусстве. Всемирные выставки – уникальные по своему масштабу, новаторству и количеству посетителей события. Места проведения Всемирных выставок и их темы определяются с учетом политического, экономического, географического и культурного контекста.

В XIX веке, во времена Промышленной революции, движений романтизма и позитивизма – складываются благоприятные условия для развития выставочного движения. С самого начала своего существования Выставки являются проявлением стремления к солидарности между народами; именно поэтому они становятся одновременно и «витриной», и форумами обсуждения вопросов, связанных с прогрессом человечества. Порой одновременно со Всемирными выставками празднуются торжественные даты. В 1851 г. в Лондоне впервые опробована идея проведения Всемирной выставки в одном здании, в центральной части города, в котором разместились бы все экспонаты. Для этого сооружается Хрустальный дворец – новаторская для того времени постройка, в которой опорная структура оранжереи сочетается с революционными по своей новизне инженерными конструкциями, повторяющими рисунок прожилок на листьях гигантской кувшинки «Виктория Регия». Хрустальный дворец воздвигается как храм новой религии, исповедуемой новым обществом, преклоняющимся перед техникой. На сегодняшний день Международное Бюро Выставок (МБВ) насчитывает 166 государств-участников, и все они хотят принять ЭКСПО у себя. Замысел проекта «Энергия будущего» заключается в том, чтобы привлечь внимание общественности к решениям и способам, обеспечивающим управление устойчивыми источниками энергии. Астана выбрана местом проведения Международной специализированной выставки ЭКСПО-2017 22 ноября 2012 года во время 152-й Генеральной Ассамблеи Международного бюро выставок (МБВ) в ходе тайного

голосования представителей 161 государства - члена Международного бюро выставок. Заявку Астаны поддержали 103 страны. На официальной церемонии закрытия Всемирной выставки «EXPO MILANO-2015» в Италии состоялась торжественная церемония передачи флага ЭКСПО Республике Казахстан, выставка Астана ЭКСПО 2017 поможет нам взглянуть на энергоносители с общей, глобальной точки зрения с учетом задач и проблем, стоящих перед человечеством, которые касаются не только обеспечения безопасности нашего здоровья и окружающей среды, но и ускорения экономического и социального развития. Успешное решение этих задач и проблем зависит от многих факторов, в том числе и от личного участия каждого из нас.

В связи с подготовкой к международной специализированной выставке EXPO-2017 в Астане планируют внедрить «озеленение» инфраструктурного облика города с помощью применения фотоэлектрических панелей для освещения городских объектов, от улиц и скверов до подъездов и автобусных остановок. Об этом astana.kz сообщила пресс-служба аппарата акима города Астаны. Предстоящая выставка, которая пройдет под лозунгом «Энергия будущего», осветит одну из самых актуальных тем, волнующих мировое сообщество – альтернативные источники энергии. Тему предстоящей выставки олицетворяет логотип "Экспо 2017". Выставка пройдет с 10 июня по 10 сентября 2017 года и примет около 100 стран-участниц и 10 международных организаций. Для Казахстана «ЭКСПО-2017» станет знаковым событием: никогда раньше международная выставка подобных масштабов не проходила в странах Центрально-Азиатского региона и СНГ. Проведение такого масштабного мероприятия придаст новый серьезный импульс развитию малого и среднего бизнеса. Выставка позволит привлечь значительные частные инвестиции в строительство выставочных объектов и инфраструктуры столицы.

Во время проведения EXPO столица Казахстана наполнится звуками различных культур со всех уголков света. Ежедневно на территории выставки будут проходить концерты, шоу, Национальные Дни и другие развлекательные мероприятия.

ӘОЖ 94(574)

БАЙЗАҚ ДАТҚА ҰЛТ – АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІС БАСШЫСЫ

Тилегенов Т., Кобесова А.С.

Қазір, Қазақстан өзінің өктемдікпен үзілген тәуелсіздігін жаңа сапада жаңғыртып отырған кезде, өз тарихын елеп – екшеп жатқаны заңды. Мұнда, әсіресе, ХҮІІ ғасырда, ХІХ ғасырдың бірінші жартысында еліміздің оңтүстігіне қатысты тарихи ақтаңдақтар аз еместігі байқалуда. Бұл кезде Оңтүстік Қазақстан Ресей империясының құрамында емес-ті, сондықтан да бұл кезең жеткілікті зерттелмеген. Қамту көлемі мен маңызы жөнінен Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы, Сырым Датұлы, Жанқожа Нұрмұхамметұлы басатқан қазақтардың патшалық отаршылдық езгісіне қарсы күрестерінен еш кем түспейтін Байзақ датқа Мәмбетұлының жетекшілігімен өткен көп жылдық (1821-1864 жж.) ұлт-азаттық қозғалысы тарихы туралы тарихы тым аз зерттелгендіктен өз бағасын ала алмай келеді.

Байзақ 1789 жылы Талас өзенінің жағасында, қираған көне Тараз қаласының маңында атақты Мәмбет Күнбасұлының отбасында өмірге келеді. Абылай ханға жорықтас серік болған қатарында Мәмбет батыр есімі де атақты Бұхар жыраудың бір толғауында аталады. 1821 жылы сұлтан Рүстем Асфандиярұлының бастауымен 12 мың қазақ шаруалары мен егіншілерін қамтыған көтеріліс бұрқ ете түсті. Қазақстан тарихындағы осы бір іс-әрекеті кереғар қайраткерді, қоқандықтар мінезінің құбылмалығы, күрт әрекеттері үшін Тентек төре атағанды (Наливайкин «Краткая история Кокандского ханства», Казан, 1886 г. С.119).

Қоқандықтар қанға бөктіре басып жаншыған бұл көтеріліске өзінің ағасы Байтерекпен бірге Байзақта қатысты. Қанды сойқанмен басылған көтерілістен соң кешірім болып, елі сыйлаған, тыңдаған Байзақтың абырой-атағын, қадір-қасиетін, шешендік, батырлық, қабілетін білген Қоқан бектері оны датқа, би етіп, өз руын баскаруды тапсырады. Сөйтіп олар Байзақ датқаның беделін пайдаланып, алым-салық, зекетті мол жинамақ болады. Жинайды да. Осы бір ауыр тауқыметті, ел тұрмысының күйзелген халін сезінген Байзақ датқа кейін Қоқан бектеріне қарсы шығады. Ел-

жұрт Байзақтың айтуымен алым-салық төлеуден бас тартады. Елді қоқандықтар қанауынан құтқару үшін Ресейге қосылуды қолдайды. Сол мақсатпен ол Сұраншы, Сарыбай, Тезек төремен бас қоса ақылдаса отырып, Жетісу, Әулиеата, Шымкент аралығындағы соғыстарға қатысады. Оның кейбіріне өзі тікелей басшылық етеді.

Байзақ датқа Қоқан отаршыларының айтқанын екі етпей орындай беретін лаббойшыл датқа болмады, қазақтардың мұң-мүддесін қорғай отырып, өзімен есептестіруге ұмтылды. Ол өзі қаза тапқанға дейін Қоқан хандығына қарсы барлық көтеріліске басшылық етті.

Байзақ Мәмбетұлы датқа Қоқан отаршыларының айтқанына көнбей, қазақтардың мүддесін қорғай отырып, тәуелсіз саясат жүргізуге ұмтылады. Отаршыларға қарсы күресте Кенесары Қасымұлының сенімді серігі ретінде әйгілі болады. Оның сарбаздары Кенесары қолына қосылып, Қоқанның бірнеше бекінісін алды (1841), Созақ аймағын азат етуге қатысты. Қазақтар мен қырғыздардың Қоқан хандығына қарсы көтерілісіне басшылық жасады (1858). (Бақтияр Әбділдаұлы Алматы «Мерей» 1995 ж.).

Байзақ Мәмбетұлы датқа Қоқан хандығының әкімі Әлімқұлдың бұйрығымен зеңбірек аузына байланып атылды. Бұл туралы мәлімет М. Черняевтің хатында былай жазылған «... Қаза тапқандар арасында біз Әулиеата мен Түркістанды алғанға дейін-ақ қоқандықтар тұтқындаған бірнеше қазақ билері де болған. Билердің арасында ең беделдісі, 75 жастағы қарт Байзақ зеңбіректің аузына қойылып атылған...» (М. Черняевтің 1864 жылғы 20 тамыздағы жолдамасынан. Өзбекстан мемлекеттік архиві, И-715 қоры, 1-тізбе, сақтау саны 28, 177 парақ). Оның быт-шыты шыққан денесінен қалған екі саусағы Талас өзеннің жағасындағы Сарыкемер аулының маңына жерленді. Саусақтары жерленген мазар әлі күнге дейін «Байзақ сөресі» аталады. Осы жерде 1865 жылы датқаның асы өткізілген.

Ел қамын жеген есіл ер осылайша ойда-жоқта қаза табады. Тұталапайға түскен қазақ жерін, жат-жерліктерден қорғай жүріп, жолбарысша алысқанымен замана қитқұрқысынан құтыла алмады.

Ел тілегін ескерген Елбасымыздың Жарлығымен 1995 жылыдың желтоқсанында Байзақ батырдың есімі ұрпақтары тұратын ауданға берілді.

ӘОЖ 94+323(574)

МӘҢГІЛІК ЕЛ» – ЖАРҚЫН БОЛАШАҚҚА БАСТАР ЖОЛ

Сәбденбекова А., Көбесова А.С.

«Мәңгілік ел – ата-бабаларымыздың сан мың жылдан бергі асыл арманы. Ол арман – әлем елдерімен терезесі тең қатынас құратын, әлем картасынан ойып тұрып орын алатын тәуелсіз мемлекет атану еді. Ендігі ұрпақ – мәңгілік қазақтың перзенті...» Н.Ә. Назарбаев. Демек, Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың заманауи Қазақстандық мемлекеттілік құрудағы сіңірген тарихи еңбегі шексіз. Күшті қайраты мен бағдарланған стратегиясының арқасында Қазақстан заңды құжатта белгіленген шекарасы бар, тұрақты, әлем таныған мемлекетке айналды. Қазақстан «Мәңгілік Ел» идеясына біріккен көп ұлт өкілдерінің де Отаны.

Қазақстан Республикасының Президенті, Елбасы Н.Ә. Назарбаев 2014 жылғы «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында Елбасымыз: «Бір жыл бұрын мен еліміздің 2050 жылға дейінгі дамуының жаңа саяси бағдарын жария еттім. Басты мақсат – Қазақстанның ең дамыған 30 мемлекеттің қатарына қосылуы. Ол – «Мәңгілік Қазақстан» жобасы, ел тарихындағы біз аяқ басатын жаңа дәуірдің кемел келбеті», – деп Мәңгілік ел ұғымын ұлтымыздың ұлы бағдары – «Қазақстан-2050» стратегиясының түп қазығы етіп алған. Бұл орайда елең еткізген жаңалық – тұңғыш мемлекеттік ресми идеология, яғни «Мәңгілік Ел» идеясының жариялануы. Бұл – Қазақстан Республикасының ұлттық идеясынан келген түйін-тұжырым. ХХІ ғасырдағы Қазақстан мемлекетінің мызғымас идеялық тұғыры!» деген болатын. «Мәңгілік Ел – ата-бабаларымыздың сан мың жылдан бергі асыл арманы. Ол арман тұрмысы бақуатты, түтіні түзу ұшқан, ұрпағы ертеңіне сеніммен қарайтын бақытты ел болу еді. Біз армандарды ақиқатқа айналдырдық. Мәңгілік Елдің іргетасын қаладық. Ал Идея сөзі грек тілінен аударғанда – көрініп тұрған нәрсе, бейне, яғни, мағына, ой, пікір, маңыз, мән ұғымдарын білдіретін, түрлі мағынада қолданылатын философиялық термин. Идея болуға тиістінің жалпы

кескінін көрсетеді, соның жалпы бағытын анықтайды. Сол идеяның негізінде кейін тұтас бір жүйелер, олардың нақты түрлері мен формалары өрбиді. Осы жағынан алғанда идеялар саяси және әлеуметтік өмірде, көркем өнерде, дінде, философияда шын мәнінде белгілі бір құндылықтармен тығыз байланысып жатады. Сонымен, идея – бар нәрсені емес, басқа ұғымдардан өзгеше әлі жоқ нәрсені, жасалуға тиіс дүниелерді білдіреді. Идея өзі тарихи дамудың нәтижесі ретінде өзінің даму барысында өзінің көптеген қырларын айқындап толысқан ұғым. «Мәңгілік Ел» сөзінің терең тарихи тамыры және үлкен мағыналы мәні бар. Көк түріктер мен Алтын Орданың айбарын айтпағанда, Қазақ хандығы – біздің еліміздің түп – тамыры. Тарихи тамырымыздың бірлігі бізді түркі тілдес халықтармен ешқашан іргесі бөлінбейтін бауырлас етті.

Тарихқа назар салар болсақ, кезінде Түрік жұртының данагөйі, үш бірдей қағанның кеңесшісі болған атақты Тоныкөк негізін қалаған идея. Ол кісі бес жыл Қытайда ақсүйектің балалары оқитын мектебінде оқыған, Қытайдың түрлі губернияларында прокурор болып жұмыс атқарып, заң саласын жетік білген адам. Кейін Елтеріс Құтлық қаған екінші Түрік қағанатын құрған кезде қолдау көрсетті. Соның арқасында Құтлық қаған екінші Түрік қағанатын құрды. Қағанат орнап болғаннан кейін Тоныкөк «Мәңгілік ел» идеясын қолға алды.

Тәуелсіз Қазақстан халқымыздың азаттық жолындағы сан ғасырлық арманын ақиқатқа айналдырды. Біздің буын жаңа тарихқа Қазақстан Республикасы деген атпен аяқ басып, жас мемлекетті әлемнің төріне оздырды. Қазақ елі, Мәңгілік Ел, Ұлы Дала елі деген киелі ұғымдар уақыт көшімен қилы дәуірді бастан өткерген халқымыздың өткені мен бүгінгі хал-күйінен хабар беретіндей. Ел деген сөздің қазақтың төл сөзі екендігіне ешкім күмән келтірмес. Мәңгілік Ел идеясы – тарихтың сыйы немесе бүгінгі буынның меншігі емес. Ол – өткен бабалардың алдындағы қасиетті борыш және келешек ұрпақтың алдындағы зор жауапкершілік.

ӘОЖ 172.3

ПАРАҚОРЛЫҚ – ТӘУЕЛСІЗ ЕЛ БОЛАШАҒЫНЫҢ ҚАУІПТІ ІНДЕТІ

Құралбай Ә., Көбесова А.С.

Қазіргі қоғамда «жемқор», «парақор» деген ұғымдар ең жаман айыптау сөздердің санатына жатады. Осы сыбайлас жемқорлықтың тарихына тереңірек үніле алдық па? Мәселен, біздің заманымызға дейінгі XXIV ғасырдың екінші жартысына Ежелгі Вавилонда парақорлықтың алдын алу мәселесі мемлекеттік деңгейде қолға алыныпты. Ал бұдан басқа не білеміз Қарт тарих шумерлар мен семиттер дәуірінде де мемлекеттік қызмет жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық дендегенін айтады. Мысалы, Лагаш Патшасы (Ирак жерінде іргесі қаланған ежелгі мемлекет) Урукагина шенеуіктер мен судьялардың жемқорлыққа салынуын айыптаған ең алғашқы патша болып саналады. Ол лауазымды тұлғалардың қызметтерін теріс пайдалануын сынап отырған.

Сыбайлас жемқорлық – қауіпті әлеуметтік құбылыс. Осы құбылыспен күрестің тарихы тереңде жатыр. Сыбайлас жемқорлықтың пайда болуы алғашқы таптық қоғамдар мен мемлекеттік құрылымдар қалыптасқан уақыттар қойнауына жетелейді. Мемлекеттік қызмет жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық туралы жазбаша мәліметтердің ең алғашқыларын Көне Бабырдың б.з.д. XXIV ғасырдағы мұрағаттарынан көруге болады. Патша Лагаша Урукагина шенеуіктер мен соттардың жүгенсіз әрекеттеріне тыю салу мақсатымен мемлекеттік басқару ісін реформалады. Ресей тарихында бірінші сыбайлас жемқорлық әрекеттерін шектеу заңнамасын III Иван жазған. Оның немересі Иван Грозный 1561 жылы Сот грамотасын енгізді, онда жергілікті земство басқармасының сот шенеуіктеріне пара алғаны үшін өлім жазасы түрінде санкция белгіленді. А.М. Романовтың кезеңінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағытталған жалғыз халықтық бүлік болды. Ол 1648 жылы Ресей жерінде мәскеуліктердің жеңісімен аяқталды. Қаланың жартысы бейбіт тұрғындарымен өртеніп кетті, алайда патша екі министрді – Земстволық бұйрықтың басшысы Л. Плещеевті және Пушкарлық бұйрықтың бастысы П. Траханиотовты көпшілікке азаптауға берді. 1649 жылы

қабылданған Соборлық Ережеде парақорлық үшін қылмыстық жауапкершілік және пайда табу мақсатында қызмет бабын теріс пайдалану сұрақтары көрініс табады. Соборлық Ереженің 5 және 7-баптарында сот органдарының лауазымды тұлғаларының сыйақы алғаны үшін қылмыстық жауапкершілік қарастырылған, ал 6-бапта субъектінің шеңбері кеңейтілді, сот шенеуніктері қызметін атқаратын тұлғаларға пара алғаны үшін жауапкершілік көрсетілген. І Петр кезеңінде сыбайлас жемқорлық етек жайды және онымен қатал күрес жүргізілді. І Петр парақор, сұғанақтық және бопсалаушыларға ықпал жасаумен мемлекеттік қызмет істерінде тәртіп жүргізуге тырысты. Алайда, қолданған шаралар оң нәтижені бермеді. Парақорлықтың және қызмет бабын теріс пайдалану арқылы пайда табудың алдын алу мақсатында, І Петр мемлекеттік қызметкерлер үшін мемлекеттік қызметті өтудің жаңа тәртібін енгізді. Жаңа тәртіпке сәйкес, олар бұл қызметте екі жылдан артық бола алмайды. Егерде қала тұрғындары осы лауазымды тұлға өзінің міндеттерін орындауды жалғастырсын деп жазбаша түрде өтініш жазса, көрсетілген мерзім ұзартылуы мүмкін. Қызмет бабын теріс пайдалану арқылы пайда табудың қауіпті нысаны – парақорлықтың таралғанын ескере отырып, І Петр 1713 жылы 23 тамыздағы Жарлығымен пара алумен қатар, пара бергені үшін қылмыстық жауапкершілік енгізген. «Осындай ұқсас құбылыстың алдын алу үшін ақша алғандармен, ақша бергендерді аямай қамшымен дүре соғады және әйелдері мен балаларын Азов каторгасына жібереді, және барлық қалаларға, селоларға былай жариялау керек: «Кімде-кім осылай алдағы уақытта тағы жасаса, оны аямай, өлім жазасына кеседі» деп Жарлықта жарияланған. Мемлекеттің билік және басқару органдарының лауазымды тұлғалары қызмет бабын теріс пайдалану арқылы пайда табуды жүзеге асырғаны үшін қаталырақ жаза қарастырылған, бұл жаңа Жарлықта көрсетілген.

Сыбайлас жемқорлықтың жиі бой көрсететін, ең қауіпті түрі-парақорлық. Бірінші кезекте пара берудің себептерін, пара алудың жағдайларын түп-тамырын жою үшін қоғам болып белсенділік танытуымыз қажет. Яғни пара беру де, пара алу да пайдалы болмайтындай, үлкен қылмыс ретінде саналатындай жағдай, қоғамдық сана қалыптасуы қажет.

ӘОЖ 314(574)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ АХУАЛ

Қасымғали А., Айтақова С.А

Халық қоғамының негізгі әлеуметтік дамуың қозғаушы күші, бар байлық пен игілікті жасаушы. Сонымен қатар, жалғыз материалдық молшылық қана емес, рухани байлықтардың бар көзі сол жасампаз да еңбеккер халықта жатқаны белгілі. Ғасырлар бойы жасалған баға жетпес рухани байлықтарды өз бабына сіңіретін, оларды сақтап келешек ұрпаққа жеткізетін де халық. Тарихты жасап, оны алға бастаушы да халық. Халықтың қазіргі кезінде адамзат қоғамның әлеуметтік дамуына ықпалы қай жағынан болса да дарытып келеді және күшейе түспек. Біздің ұлан – байтақ жері бар отанымыз-Қазақстан үшін бүгінгі таңда адамдардың саны үлкен проблеманың бірі. Олар неғұрлым көп болса, сарқылмас мол табиғи байлығымыз толығымен игеруге мүмкіндік туады, оның қауіпсіздік әрекетінің генофонын арттырады, мәдени-руханиынтасын кеңейтеді.

Егемен ел болып, іргемізді бүтіндеп отырған кезде ұзақ жылдар бойы отаршылдық тұзағына түскен ұлттық санамыз қайта жанданып, даму үстінде. Соның бір жарқын көрінісі ұлттық демографиялық деректерді білуге деген құлшыныс артып, қазақ ұлтының үрім-бұтағының өсіп-өнуі, сандық және сапалық өркендеуінің ахуалы қалай деген сауал әркімді де ойландыра түсуде.

Міне, осы мәселелер сөз болғанда демографияның екі жағы бірдей маңызды: ішкі фактор – халықтың өзіндік табиғи өсуі және сыртқы фактор – шет елдердегі қандастарымыздың – байырғы, автохтонды отанына оралуы. Аталған факторлардың екеуіде маңызды. Бірақ қазіргі таңдағы ел халқының, оның өкіметінің, Парламентінің алдында тұрған бірден-бір көкейкесті проблемалардың бірі, бірегейлі кезек күттірмейтіні әлемнің 44 еліне тарыдай шашырап кеткен отандастарымыз – қазақ бауырларымызды елге қайтару болып табылады.

Кеңестік Қазақстан мен тәуелсіз еліміздің тарихшылары, саясаткерлері және демографзерттеушілері бұл проблема бойынша бірқатар ғылыми – ізденіс жұмыстарын жүргізді және одан әрі жалғастыруда. Олардың қатарына М. Тәтімов, М. Көбендиев, Т. Омарбеков, Ә. Ғалиев, М. Асылбек және т.б жатады.

Бұл қазақ ұлтының көп ғасырлар бойы, талай демографиялық апаттарды бастан кеше отырып, егеменділік жағдайында өз еліндегі халықтың көпшілігіне айналғанда ғана қол жеткізген үлкен бір жеңіс болды. Енді Қазақстан Республикасындағы этнодемографиялық жағдайды анықтайтын оның негізгі сипаттарына өз ерекшеліктерін беретін, бұдан кейін де халықтың өсіп дамуы бағыттарын белгілейтін қазақ ұлтының өзі болатын жағдай қалыптасып үлгерді, – десек дұрыс болады. Мұндай үлкен тарихи белес пен жетістікке қазақ ұлты ғасырлар бойы жүргізген ұлт-азаттық қозғалысының нәтижесінде, өткен ғасырдың басындағы Ресей патшалығының саясаты одан бергі 1930-жылдардағы ашаршылық, зорлық-зомбылық, қуғын-сүргін, Екінші дүниежүзілік соғыс, 1950-жылдардан үдере бастау алған Кеңес үкіметінің орыстандыру саясаты қазақ халқының табиғи өсімінің тамырына балта шабумен болды. Осы нәубеттердің салдарынан бір кездері Қазақстандағы қазақ ұлтының саны 30 пайызға дейін азайып кетті, әсіресе ірі-ірі демографиялық апаттарды бастан көшіріп, сол қиыншылықтарды, олардың салдарын жеңе отырып тек тәуелсіздік жағдайына ғана жетті, – десек қателеспейміз. Қазақ ұлтының өткені көп ғасырлық тарихи жолына көз салсақ, оның саны мен құрамының ірі-ірі саяси-әлеуметтік және экономикалық бет бұрыстарға тығыз байланысты, жиі және күрделі өзгерістерге ұшырағанын байқаймыз.

Ағымдағы халақ санын бағалау ел арасындағы санақ жүргізілген жылғы нәтиже бойынша бағаланады. Жыл сайын халықтың өсуі дүниеге келген адамдар санымен және тап осы аумаққа келушілер санымен көбейіп отырады, ал дүниеден озған және осы аумақтан кеткен азаматтар есептен шығарылады. Қазақстан Республикасында 1989 жылғы халық санағында 16199,2 мың адам тіркелді. 1999 жылғы санаққа дейінгі аралықта Қазақстан халқы 1246,1 мың адамға кеміген. Мұның басты себебі бұрын қуғын-сүргінге ұшырап Қазақстан жеріне көшіріліп, қоныстандырылған өзге ұлт өкілдерінің, әсіресе, орыстардың, украиндардың, немістердің, кавказ халықтарының т.б өз ата мекендеріне көшіп кетуі болды.

ӘОЖ 411:22

ТӘУЕЛСІЗДІК – ЕЛ ТІРЕГІ

Жаббаров М., Мырзахмет Ғ.К.

Қазақ елінің халық болып қалыптасып, құрылу процесі – сонау сақ, үйсін, қаңлы, ғұн тайпаларынан күдіретті түркі қағанаттарының құрамына енумен және қыпшақ даласында «Қазақ» этнонимінің шығу тарихынан бастау алған.

Ал қазақ хандығының құрылуы -шаруашылықтың дамуы, өндіргіш күштердің өсуі, феодалдық қатынастардың қалыптасып ерте заманнан бері Орта Азияның ұлан байтақ өңірін мекендеген көшпенді тайпалардың халық болып бірігуі арқылы жүзеге асқан.

Қазақ хандығының құрылуына Керей мен Жәнібек сұлтандардың Әбілқайыр үстемдігіне қарсы күрескен қазақ тайпаларын бастап, Шығыс Дешті Қыпшақтан Моғолстандағы Жетісу жері Шу мен Талас өңіріне қоныс аударуы мұрындық болды. Оларды құшақ жая қарсы алған Моғолстан ханы Есен-Бұға, сұлтандарға Шу бойынан қоныс бөліп береді. Батыс Жетісуды құтты мекен еткен Керей мен Жәнібек Шудағы Қозыбасына қазақ хандығының ұлттық туын тігіп, Қазақ хандығын құрады. Атақты тарихшы Мұхаммед Хайдар Дулатидың «Тарих-и Рашиди» атты еңбегінде «Шаңырағы шайқалған Әбілқайыр хандығының үлкен бөлігі Керей мен Жәнібек ханға көшіп келеді. Сөйтіп, олардың маңына жиналғандардың саны 200 мыңға жетті. Оларды өзбектер - «қазақтар» деп атады. Қазақ сұлтандары 870 жылы (1465-1466) жж. билей бастады» делінген. Қазақ хандығының тағына алдымен жасы үлкен Керей сұлтан ақ киізбен хан көтеріледі.

1986 жылғы желтоқсан көтерілісі - ұлттық рухтың өлместігін жарқын түрде дәлелдеді. Қылышынан қаны тамған, жарты әлемді билеп тұрған қызыл империя құрсауындағы қазақтың батыр ұл-қыздарын қордаланған намыс, ғасырлар бойы жиналған ашу-кек, ұлттың тілін, дінін көзге ілмей, елемеушілік - қазақ халқының бодандыққа қарсы жойқын бұлқынысының шегіне жеттіріп, қазақ халқының тәуелсіздікке ұмтылуына жол ашып бергендей болды.

1990 жылы 25 қазанда Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі республикамыздың «Мемлекеттік егемендігі туралы Декларация»

қабылдады. Сөйтіп, бар әлемге Қазақстанның егемендігін жариялады. 1991 жылғы желтоқсанның 1-інде бүкілхалықтық сайлау қортындысымен Н.Ә. Назарбаев Қазақстан Республикасының Президенті болып сайланып, 16 желтоқсан- Республиканың тәуелсіздік алған күні деп жарияланды. Осы сәттен бастап біздің халқымыздың ғасырлар бойы аңсаған арманы орындалды. Қазақ халқы өзінің ата-бабасынан қалған ұлан - ғайыр жерінде өзінің тәуелсіздігін жариялады.

1992 жылы 4 маусымда - мемлекеттілігімізді айқындайтын рәміздеріміз-ту, елтаңба, әнұран ресми түрде қабылданды.

1993 жылы 28 қаңтарда тұңғыш Конституциямыз бекітіліп,

1995 жылы 30 тамызда жаңа Конституциямыз қабылданды.

Қазақстан қаз тұрып, қадам басқан тәуелсіздік сәбилік тұсауын өміршең уақытта кестірген кезден бастап аз ғана уақыт бедерінде кейбір елдердің жүз жылда жететін жетістіктеріне жетті. Осы уақытқа дейін бізге үлгі болып келген Еуропа елдеріне біршама аспектілерде: БҰҰ мүшелікке өтіп, ұлттық валютамыз-теңгені ендіріп, шетел мемлекеттері мен достастық келісімдер орнатты. Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлының сындарлы саясатының арқасында тыныштық пен тұрақтылық, экономикалық даму, ұлтаралық татулық орнады. Президентіміз қазақ халқына «Мәңгілік ел» ұғымын елдің біріктіруші күші, ешқашан таусылмас қуат көзі «Қазақстан 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты стратегиясының ұлы бағдары қылды. Жаһандық сынақ уақыты болатынын атап өткен, мұндай қиын кезеңнен тиімді шығудың тетіктерін жариялаған «Нұрлы Жол - болашаққа бастар Жол» атты жолдауын жариялады. Стратегия күннен - күнге, жылдан - жылға халқымыздың өмір, тұрмыс - тіршілігін жақсы ете түсетін бағдарлама. Ал біздің еліміздің осындай бағдарламалары - баянды, жоспарлары - жүйелі, жолдары-айқын. Елбасымыз айтқандай әрбір күніміз мерекелі, әрбір ісіміз берекелі, дамуымыз жедел, келешегіміз кемел болсын. Жарқын іспен күллі әлемді таң қылып, Жасай берсін, Елдігіміз Мәңгілік!

ӘОЖ 21/451

ӘУЛИЕАТА Өңіріндегі Ашаршылық Зардаптары

Түгелбай А., Мырзахмет Ғ.К.

Қазақстанда орын алған ашаршылық құрбандарының аруақтарына бас иіп, тағзым ету, сондай-ақ, тарихтың осынау қасіретті бетін жастардың, яғни біздердің білуіміз үшін осы қасіретті оқиғаларды зерттеу арқылы ашаршылық жайындағы ақпаратты көпшілік қауымға кеңінен тарату басты парыздарымыздың бірі болуы тиіс. Ел санасына терең жара салған 30-жылдарғы ашаршылықтың кеңестік дәуірде жабық тақырып болғаны белгілі. Аштық зұлматы көшпенді жұртты қынадай қырды. Оның тырнағынан көп қазақ әулеті дін-аман құтыла алмады, сондықтан да ол тоталитарлық стандарт жеңген заманның өзінде еш ұмытылған жоқ. Бірақ аштықтың миллиондаған жазықсыз құрбандарын ашық еске алу мүмкін болмады. 1932 жыл нәубеті ол шақта отбастарында, оңашада ғана сыбырлап айтылатын. Әрине, сол сұрапыл жылдардың өзінде-ақ Түркістан өлкесінде кеңес өкіметінің орнауымен бірге басталған алапат аштық миллионнан астам көшпенді жұртты ажал тырнағына іліктіргенін Мұстафа Шоқай анықтап әшкерелеген болатын. Алаш қайраткері “большевизмнің аштық саясаты” 1917-1918 жылдары қазақ халқының сол кездегі санының төрттен біріне өлім құштырды, - деген болатын. Осылай басталған “большевиктердің аштық саясаты” перманентті сипат алған еді, 1921-23 жылдары далалы өлкеде – Қазақ Республикасы аумағында үлкен аштық болды. Ұлт зиялылары сол кезеңде жылу жиып, ашыққан аудандарға мал айдап апарып беруді ұйымдастырды. Өтеуіне, кеңестік сотқа тартылды. Большевизм ұрындырған ұлттық апаттың үшінші кезеңінде – 1932 жылғы алапат ашаршылықта – халқымыз сол кезгі мөлшерінің тең жартысын жоғалтты. Шамасы жеткен азшылық шет елдерге өтіп кетуге мәжбүр болды. Қазақстанда үш дүркін соққан аштық апатта 4,5 миллионнан астам адам опат болған-ды. Кеңестік билік жүргізген мұндай кесепатты саясаттың салқыны Оңтүстік Қазақстан өңіріне тез-ақ жеткен болатын. Бүкіл елді қамтыған саяси дағдарысты экономикалық құлдырау күшейте түсті. 1917 жылғы

құрғақшылық нәтижесінде жылдың соңына қарай аштыққа ұшыраған жеке қожалықтардың саны: Ақмешіт уезінде 24810, Түркістанда 12296, Шымкент уезінде – 33618, Әулиеата уезінде 44307 еді. Сонымен, ұжымдастыру барысында жіберілген тактикалық қателіктер солшыл немесе оңшыл бағыттағылардың «асыра сілтеуі» ретінде түсіндірілді.

Әрине, осының салдарынан жедел қарқынмен құрылған мал шаруашылығы аудандарындағы колхоздарда мал өсімі барынша төмендеп кеткені де шындық еді. Жеке қолдан қоғамдастырған түсініксіз ұйымға малдарын өткізгісі келмеген бақуат шаруалар, оларды сатып, сойып немесе туысқандарына уақытша үлестіріп тұталапайын шығарды. Осындай аласапыранда, ауыл тұрғындары едәуір бөлігінің қалаларға немесе бесжылдықтың екпінді құрылыстарына жанбағу үшін көшіп кетуі нәтижесінде, колхоздар жұмысшы қолдарынсыз қалды. Жан-жақты жүргізілген есептеулер зұлмат жылдарындағы аштық пен оның ауыр салдары- іш сүзегі эпидемиясынан опат болғандардың саны 1млн. 750мың адамға жеткендігін көрсетеді, бұл республикадағы барлық қазақ халқының 42%-ы болатын. Осы себептердің салдарынан колхоздар белгіленген уақытта тауарлы ауыл шаруашылығы өнімінің ірі өндірушілеріне айнала алмады, тек 30 -шы жылдардың соңына қарай нақты алға басушылық мүмкін бола бастады. Осы уақытта репрессивтік аппаратқа сүйенген кеңес үкіметінің жалпы жағдайы түзеліп, оған қарсы тұрған күштер не жойылды, не өзінің ықпалын жоғалтып алды.

Сонымен, Қазақстанды үш дүркін жайлаған аштық апатта 4,5 миллионнан астам адам опат болды. Босап қалған кеңістікке сырттан көшіп келген миллиондаған адам социалистік құрылыс көрігін қыздырды. Өнеркәсіп ошақтарын ашып, қала, зауыт салды, дүрілдетіп тың игерді. Орталықтың тәтті ұраны жетегімен жасампаз еңбекті жандандырушылар қазақ халқы бастан кешкен қасірет ауқымын білгісі келмеді. Қазақтарды өз еріктерінен тыс, өз Отанында халықтың үштен біріне де жетпейтін ұлттық азшылық деңгейіне түсірді. Сөйтіп, тиісінше, қоғамның тыныс-тіршілігінің барлық саласында қазақтың ұлттық мүддесінің шектеу көруіне жанама түрде болса да себепкер болды. Елімізде өмір сүріп жатқан барша жұрт, этностық топтар қазақтың ашаршылық апатында көрген қиыншылықтарын білуі тиіс.

УДК 94(574)

ВОПРОС О ВРЕМЕНИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА

Тилебекова А., Тулегенова З.Ж.

В августе 2015 года исполнилось 550-лет образования Кереем и Жанибеком самостоятельного государственного объединения казахского народа – Казахского ханства. Политическая и общественная значимость юбилея, как совершенно справедливо отметил известный историк Т.И. Султанов, заключается, прежде всего, в том, что Казахское ханство было первым в Центральной Азии национальным государством, созданным ныне существующим народом, а не его предшественниками или историческими предками.

Вопрос о времени возникновения Казахского ханства, первого в Центральной Азии национального государства, которое носило имя создавшего его этноса – казахов, является одним из самых дискуссионных проблем отечественной исторической науки. В казахстанской научной и научно-популярной литературе имеется множество работ, посвященных данной теме, хотя до начала 70-х годов XX века вопрос датировки образования ханства в качестве научной проблемы специально не поднимался. Его ставили «в один ряд с иными событиями политической истории казахского общества». В этот период были опубликованы первые научные исследования, посвященные конкретно времени образования Казахского ханства.

У азиатских народов свобода и независимость могли обуславливаться только в лице отдельного хана и своего родоначальника. Анализируя предание казахов и ссылаясь на труд казахского историка Кадыргали Жалаири «Джамиат – таварих», Ч. Валиханов был склонен к мнению, что казахи в конце XV в. имели свое политическое объединение. В работе «Киргизское родословие» он приводит следующий эпизод: Аксак-Темир (Тамерлан) в первый свой поход на Токтамыша, проходя через кочевье казахов Каракума, заметил их, разгромил их улусы и повесил двух ханов Амета и Самета. Они, по Жалаири, первые казахские ханы, казнённые Тимуром во второй половине XIV в. В случаях общего смятения, утверждал А.И. Левшин, где

соединяются казахи всех родов и званий без различия, все кричат «алача!». Имя казах, которое, как можно полагать из «Шейбани-наме», означало возвышенность духа, здравость, что соответствовало европейскому рыцарству. Сведения о казахах относящиеся к XIV в., содержатся в работе Утемиша-хаджи «Чингиз-наме», написанной в середине XIV в. по поручению Шайбанида Иш-султана. Образование государств Кок-орды, ханства Абулхаира, Моголистана, Ногайской Орды и Сибирского ханства было заметным этапом в становлении государственности местного населения и формировании этнических общностей народностей казахской, узбекской, ногайской и т.д., близких по языку, материальной и духовной культуре. Преодоление раздробленности, политической разобщенности частей казахского народа в рамках государственных объединений, связано с именами Джаныбека и Гирея. Джаныбек и Гирей были близкими родственниками. Их династические интересы, борьба с другими чингизидами за власть в степи совпали с интересами различных социальных групп консолидировавшегося народа к созданию самостоятельного государства. В результате борьбы, в отличие от монгольских улусов, как метко заметили исследователи, в частности К.А. Пищулина, насильственно объединенных множество разнородных этнополитических организмов, племен и народностей, образовалась государственность, основанная на более определенной этнической основе, на базе формировавшихся народностей.

В XV-XVI веках казахские ханы обладали широкими полномочиями, вытекающие из выполняемых ими функций. Так, хан был верховным главнокомандующим казахской армией и полководческие таланты не в последнюю очередь влияли на избрание его на престол. В обязанности хана входили организация войск, проведение мобилизации, руководство армией во время военных действий.

В истории любого народа есть знаковые события, значение которых невозможно переоценить. К числу таких величайших событий относится возникновение национального государства.

УДК 37.013.42(574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бостан М., Үсенова С.М.

Инклюзивті білім беру әр баланы түрлі жолдармен белсенді инклюзиялауды, ерекше оқытуды қажет ететін балаларға дербестендірілген ықпалды және білім беру үдерісіндегі кедергілерді жою негізінде оқытуды жетілдіру мен оқу ортасын құруды түспалдайды. Инклюзивті орта ерекше оқытуды қажет ететін балалардың оқу-тәрбие үдерісінің толыққанды қатысушысы болуын, өзін-өзі бағалауын көтеруін және білім беру ортасында жайлы сезінуін қамтамасыз етуге жағдай туғызатын азаматтық, әлеуметтік, коммуникативтік және т.б. құзыреттерін дамыту мүмкіндігін береді.

Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңының 8-бабы 6-тармағына сәйкес мемлекет инклюзивті білім беруді іске асыра отырып, даму мүмкіндігі шектеулі азаматтарды білім берудің барлық деңгейлерінде дамуындағы ақаулықты түзету және әлеуметтік бейімдеу, олардың білім алуы үшін арнайы жағдайларымен қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында ерекше оқытуды қажет ететін балаларды жалпы білім беру үдерісіне қосу қажеттілігін ұйымдастыру негізін құруға ықпал ететін ресурстар мен іс-шара мерзімдері бойынша өзара байланысты кешен ұсынылған. Мемлекеттік бағдарламаны жүзеге асыратын іс-шаралар жоспарында:

- инклюзивті білім беру үшін жағдайлар туғызатын мектептер үлесін арттыру;
- ерекше оқытуды қажет ететін балалардың жалпы санынан инклюзивті біліммен қамтылған балалар санын арттыру;
- инклюзивті білім беруді ұйымдастыру бойынша мамандар санын арттыру;
- инклюзивті білім беруге арналған АКТ және қашықтан оқытумен қамтылған мектептер үлесін арттыру;
- мектептегі инклюзивті білім беру жүйесін жетілдіру және білім беру қызметтерінің сапасын арттыру;

- ерекше оқытуды қажет ететін балаларды оқытуда, тәрбиелеуде, дамытуда және әлеуметтік бейімдеуде психологиялық-педагогикалық қолдау модельдерін құру;

- ерте айқындау тәсілдері мен әдістерін әзірлеу және ерте жастағы балаларды түзету-педагогикалық қолдау қарастырылған.

Жалпы білім беретін мектептердегі арнайы сыныптар оқушылардың даму бұзылыстары түрлері бойынша сараланады:

- есту қабілеті бұзылған балалар үшін;
- көру қабілеті бұзылған балалар үшін;
- сөйлеу тілінің күрделі бұзылыстары бар балалар үшін;
- тірек-қозғалыс аппараты бұзылған балалар үшін;
- психикалық дамуы тежелген балалар үшін (бұдан әрі – ПДТ) – қалыпты психикалық даму қарқыны бұзылған;
- зияты бұзылған балалар үшін (жеңіл және шектеулі деңгейдегі ақыл-ой тежелісі).

Қазіргі уақытта даму мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасаудағы өзекті мәселе-инклюзивтік білім беру. Көшеде өзінің жасындағы балалармен ойнап жүрген мектепке дейінгі жастағы балаға жақын жердегі мектепке емес, ерекше жағдайдағы мектепке баратыны жөнінде қалай түсіндіруге болады. Инклюзивті білім беру системасының өзі инклюзивтік қоғамның дамуының тиімді механизмі болып табылады. Инклюзивті білім беру системасын дамыта отырып, біз инклюзивтік қоғам, яғни әрбір адам үшін қоғамды дамытуға жол ашамыз. Инклюзивті білім мүмкіндігі шектеулі балаларға балабақша, мектеп, институт, мектепке дейінгі және мектеп өміріне толық көлемде қатысуына мүмкіндік береді. Инклюзивті білім беру мүмкіндігі шектеулі балаларды теңдікке, тең құқылыққа ынтыландыру қорына ие.

ӘОЖ 323(524)

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ МЕН ТАҒЛЫМЫ

Утарова Ш., Сураншиева Р.К.

1991 жылы 1 желтоқсан күні Тәуелсіздігіміз жарияланбай тұрып тұңғыш рет жалпыхалықтық дауыс беру жолымен Қазақстан Президентін сайлау рәсімі өткізілді. Сайлау нәтижесінде Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев көпшілік дауыспен (98,76%) жеңіске жетті.

Тәуелсіз Қазақстан Республикасының даму тарихы 1991 жылғы 16-желтоқсанда «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заңынан кейін басталды. Тәуелсіздік-тәңірдің біздің ұрпаққа берген үлкен бақыты, халқымыздың мәңгілік құндылығы. Біз бүгінге дейінгі барлық жетістіктерімізге тәуелсіздіктің арқасында қол жеткіздік. Жиырма жылдан астам уақыт ішінде елдің әл-ауқатын көтеріп, төл мәдениетіміз бен мемлекеттік тілді жаңғырту ісінде қыруар жұмыстар жасалды. Елімізде білім, ғылым, денсаулық, спорт салалары айрықша даму үстінде. Қазақстанның Тәуелсіздігін ресми түрде ең алғаш болып мұхиттың арғы жағында жатқан Америка Құрама Штаттары мойындады, екінші болып айдаһардай айбарлы Қытай, сонан соң Ұлыбритания мойындады. Осылайша әлемдік саясат аренасында ҚАЗАҚСТАН деген мемлекет тәй-тәй басты. Небары бірнеше аптаның ішінде әлемнің көптеген беделді елдері Қазақ елінің тәуелсіздігін мойындап, дипломатиялық қатынастар басталды.

Ширек ғасыр аралығында еліміз көптеген жағдайларды басынан өткерді, оның ішінде қиындықтар да, жетістіктер де молынан болды. Айта кетсек, БҰҰ-на мүше болып қабылдандық. Елімізде ұлттық валюта-төл теңгеміз енгізілді. Қазақстан көп ұлтты мемлекет болғандықтан, Президент Жарлығымен Қазақстан халықтары Ассамблеясы құрылды. Ең бастысы, «Қазақстан Республикасында өлім жазасына мораторий енгізу туралы» Жарлыққа қол қойылып, республикамызда ең жоғарғы жазалау тәртібін қолдану жойылды. Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымына төрағалық еттік. Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаевқа «Елбасы» атағы беріліп, Парламент Сенатының салтанатты жиынында Президентке Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің 20 жылдығына арналған төсбелгі табыс етілді. Лондон Олимпиадасында Қазақстан құрамасы 7 алтын алып, жалпы командалық есепте 12 орынға ие болды. Мемлекет басшысының ел халқына Жолдауында Қазақстан Республикасының 2050 жылға дейінгі даму стратегиясы таныстырылды. Оның басты мақсаты-мықты мемлекеттің, дамыған экономиканың және жалпыға ортақ еңбектің негізінде берекелі қоғам құру, Қазақстанның әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарында болуы. «ЕХРО-2017» Халықаралық көрмесін жеңіп алдық. Елордамызда әсем ғимарат Ұлттық музей бой көтерді, Опера және балет театры ашылды. Қазақ хандығының 550 жылдығы өзіміздің 2000 жылдық тарихы бар Тараз жерінде атап өтілді. 2016 жылы Қазақ елінің Тәуелсіз мемлекет болғанына ширек ғасыр яғни, 25 жыл толды. Елбасы Тәуелсіздігіміздің 25 жылына орай

Еліміздің дамуы мен қалыптасуына зор еңбек сіңірген мыңдаған қазақстандықты мемлекеттік наградармен және «Тәуелсіздіктің 25 жылдығы» мерейтойлық медальмен марапаттады.

Еліміз осы жылды да үлкен жетістіктермен бастауда. Елбасымыздың жолдауы. «Жаңа жолдау тақырыбы: Қазақстанның үшінші жаңғыруы». Бұлай айтылу себебі, Қазақстан үшінші мүшел жасқа қадам басты. Қазақстанның Бірінші жаңғыруы 25 жыл бұрын КСРО-ның қирандысынан шығып, әлем картасында болмаған жаңа мемлекет құрды. Екінші жаңғыру «Қазақстан-2030» стратегиясының қабылдануымен және жаңа елорда-Астананың салынумен басталды. Еліміз экономикалық тұрғыдан артта қалған аймақтан шығып, әлемдегі экономикасы бәсекеге қабілетті 50 мемлекеттің қатарына кірді. Үшінші жаңғыру-«Қазақстан-2050» стратегиясы яғни, дамыған 30 елдің қатарына қосылу мақсаттарына бастайтын сенімді көпір болмақ. Оның ізін ала Алматы қаласында студенттер арасындағы Қысқы Универсиада-2017 спорт ойындары өтті. Жерлестеріміз 11 алтын, 8 күміс, 17 қола медальмен ресейліктерден кейінгі екінші орынға тұрақтады. Алда, «EXPO-2017» көрмесі өтеді деп жоспарлануда. «EXPO-2017» көрмесі арқылы қалалардың имиджін көтеріп, болашақта туристерді тартуға болады. «EXPO-2017» халықаралық мамандандырылған көрмесін Астанада өткізу-Қазақстанның негізгі ірі жобаларының бірі.

ӘОЖ 378.186.6..37.01

СТУДЕНТТЕР БОЙЫНДА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Букешова С., Тұрдалиева Ш.Т.

Жастар, соның ішінде студенттер білім мен ғылымның негізгі капиталы. Мемлекетіміздің қозғаушы қайнар көзі. Бүгінгі күнде адами құндылықтар басты орынға қойылып отыр. Әрбір азаматтың өз ана тілін, өз ұлтының тарихын, дәстүрін жетік меңгере отырып, өз бойындағы адами құндылықтарды жоғарғы деңгейде дамыту мақсат етілген. Осы орайда Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті мен мақсаты – ұлттық және адами құндылықтарды жастардың ой өрісін дамыту арқылы

шыңдау» болып табылады. Жалпы барлығымыз тілге тиек еткен ұлттық құндылықтар дегеніміз не? Қарапайым тілмен айтқанда, халықты өзге елдерге танытуға көмек көзсететін ұлттың өзіне ғана тән ерекше мәдениеті, тілі, діні – белгілі бір халықтың бет-бейнесі немесе «айнасы». Алайда, осы құндылықтардың барлығы жастардың бойынан табыла білуі өте қиын құбылыс болып отыр. Сондықтан да адамзат бойындағы ұлттық құндылықтардың төмендемеуі мемлекет тарапынан қарастырылып қолға алынғалы тұр. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев Республикалық білім және ғылым қызметкерлерінің II съезінде жастарды адамгершілікке тәрбиелеу жөніндегі мәселелерді атап өтіп, білкті мұғалімдер мен тәжірибелі тәрбиешілердің Қазақстанның білім саласында тапшы екендігін атап өтті. Осы жағдайларды саралай келе «студенттер бойындағы ұлттық құндылықтарды дамыту жолдары қандай?» деген сұрақ туындауда. Негізге алынып отырған бұл күрделі сұрақ қазақ ұлтының өзіндік менталитетіне және рухани тәрбиеге тікелей байланысты. Ұлттық құндылықтармен қоса жастардың, студенттердің тәрбиесі басты назарға алынып отыр.

Студенттер бойындағы құндылықтар деңгейі деградацияға ұшырап қоғамның, тіпті мемлекеттің назарын өзіне аударта бастауы негізгі өзектілік.

Қазіргі күнде жастардың терең білімге ден қоюы немесе студенттер санының артуы мемлекеттің алға қарай жылжуының басты кепілі болып отыр. Алайда баса назар тек білім мен ғылымға аударылып, студенттер бойындағы құндылықтар деңгейі ешкімді толғандырып та жатқан жоқ. Жаһанданудың өрлеп тұрған шағы елітеуші жастардың ойын бірден шырмап алып кетіп жатқаны да шындық.

Қоғам – мемлекет айнасы. Қазіргі кезде қоғамда Қазақстанның рухты жастары негізгі әрі басты рөлді иеленуде. Бүгінгі таңда мемлекетіміз үшін жастардың бойында өзіндік негізгі қасиеттерге кедерге келтірместен, бойына заман талабына сай жаңа қасиеттер мен қабілеттерді қалыптастыру негізгі міндет. ХХІ ғасыр азаматын тәрбиелеу барысында білім мен білікті, дағдыларды қалыптастыруды ұлттық мәдениет пен ұлттық құндылық аясында жүргізу басты назарда тұр. Адам құндылығының өзегін құрайтын және зерттейтін саланы аксиология деп атайды. Аксиология («axia» – грекше «құндылық», «логос» – ілім, ғылым) құндылық ұғымына тұңғыш анықтаманы философтар (Лотце, Коген) берген.

Адамгершілік және құндылықтар- мәңгілік тақырып. Ол ешқашан ескірмейді. Бұл көтеріліп отырылған сұрақтар заман талабына сай өзгертіліп қайта оралып отырады. Қай заманда болмасын адамзаттың асыл міндетімен мұрасы салауатты әрі саналы ұрпақ тірбиелеу. Сәйкесінше сол жас ұрпақтың бойынан уақыт талабына сай өзгерістер мен қабілеттер қалыптасуы шарт. Алайда, жас ұрпақтың бойынан өз ұлтына тән қасиеттері де табыла білуі керек.

Алға қойылған мақсатты саналы түрде жүзеге асыру үшін мемлекетіміз ЭЫДҰ-елдерінің тетіктер жүйесін пайдалануда. Олар Қазақстанның ерекшеліктерін ескере отырып, мәдениет пен білім беру саласын жаңғырту үшін, жастарды әлеуметтендіну және патриоттық тәрбие беру үшін бейімделген.

Тақырыпты жан-жақты зерттей, саралай келе оның мемлекет үшін тіпті Қазақ халқының өзіндік болмысы үшін ерекше бір мәселеге айналғаны анықталып отыр. Психологиялық тұрғыдан да студенттер бойындағы олқылықтарды түзету қиын шаруа екені анық.

ӘОЖ 902(574)

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ЕЖЕЛГІ ТӘЛІМ-ТӘРБИЕЛІК ЖӘДІГЕРЛЕРІНІҢ ТАРИХИ – ТАНЫМДЫҚ МӘНІ

Слан Д., Қабиева А.Қ.

Ұлтымыздың атақ-абыройын әлемге паш еткен ежелгі дәуір ақындары, ғұламалары, ойшылдары мен дара да дана тұлғаларымыздың қалдырған мұралары келешек ұрпаққа үлгі ретінде ұсынылуы және жастардың бойына қазақ халқының ежелгі тәлім-тәрбиелік жәдігерлерінің тарихи-танымдық мәнін ұғындыра, дарыта отырып, жастарды білімділікке баулу, сонымен қатар рухани жан дүниені байыту. Ұлы тұлғалар арасындағы тарихи, шығармашылық сабақтастарды жан-жақты, терең зерттеу алдағы тұрған үлкен салалардың бірі болғандықтан, менің міндетім-білімділік сол заманнан келгенін, сонымен қатар, жастарымызға көне түрік әдебиетінің мәнін түсіндіру, келешегіміздің өскелең ұрпақтарына тәлім-тәрбие беру арқылы рухани азық сыйлап, жан-дүниелерін рухани мұра арқылы байыту және етене елдің білімді ұрпағына айналу үшін дұрыс бағыт-бағдар беру. Қазақ халқының ежелгі тәлім-

тәрбиелік негіздерін сөз еткенде VI-IX ғасырдағы көне түркі ескерткіштерін, яғни Орхон-Енесей жазба ескерткіштерін, Күлтегін, Білге қаған, Тоныкөк жазбаларын, «Оғызнама» дастаны, «Қорқыт ата» кітабы, Әбу Насыр әл-Фарабидің педагогикалық еңбектерін атап, ол негіздердің мәнін ашу ғылыми міндет болып табылады. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев биылғы дәстүрлі Жолдауында «Біз үшін ортақ тағдыр – бұл біздің Мәңгілік ел, лайықты әрі ұлы Қазақстан! Мәңгілік ел-жалпы қазақстандық ортақ шаңырағымыздың ұлттық идеясы және абаларымыздың арманы. Егемендіктің 25 жылында барша қазақстандықтарды біріктіретін, ел болашағының іргетасын қалаған басты құндылықтар жасалды» – деп ел болашағын айқындап берді. Мәңгілік ел болуда бабаларымыздың құнды мұраларын жас ұрпаққа жеткізу, осы мұралар арқылы жастарды қазақстандық патриотизмге, елге деген мақтаныш сезімге тәрбиелеу-бүгінгі күннің басты ұстанымы болуы тиіс. Осы орайда ғұлама ғалымдардың, асқан ойшылдардың, көне түркі елінің данышпандары мен әскери қолбасшыларының бүгінгі ұрпаққа қалдырған мұрасын білу, меңгеру және ұлағатты өсиеттері мен істерін жалғастыру – бәріміздің ортақ парызымыз. Сол себепті алдарыңызға Көне түркі жазбаларын және Әбу-Насыр әл-Фарабидің біздің игілігімізге айналған шағын шығармашылығының мәнін, және орта ғасыр жәдігерлерінің құнды еңбектерін алдарыңызға ұсынамын. Еліміз қайта ел болды, Халқымыз қайта халық болды» – деген жыр тармақтары ерлік пен соғыс және бейбітшілік, тәуелсіздік туралы тебірене толғап, жастарды ерлікке, елді сүйуге тәрбиелеп тұр. Күлтегін жырындағы әрбір сөз кейінгі ұрпаққа үлгі-өнеге болып, тәрбиелік әсер етеіндей, тебіренсіпен, тасқа қашалып жазылған. «Әкем Қағанның әскері бөрідей бопты» деп, батылдық пен ерлікке үндеу, «кедей халықты бай қылдым» деп ел үшін еңбек етіп, ерлік жасауды уағыздау, түрік халықтарын бірлікке шақыру – жырдың ең басты мақсаттары. Тасқа қашалып жазылған «Күлтегін», «Білге қаған» жырының негізгі негізгі мақсаты – болашақ ұрпаққа бедерлі белгі қалдыру арқылы олардың тәлім-тәрбиесіне әрқашан да әсер ету, тарихқа тағзым етуді үйрету болып табылады. Орхон жазба ескерткіштерінің бірі «Тоныкөк жыры» да Күлтегін жырына ұқсас. Жырдың бас кейіпкері Тоныкөк өзі туралы: «ақыл иесі, сөз иесі – мен болдым» деп, жүйелі, қисынды, нағыз ақылды сөз ақылды ойдан шығатынын уағыздайды, ақыл-ой тәрбиесіне мән береді. Тасқа қашалып жазылған жырлар желден еркіндік аңсаған түркі халқының (қазақтың түпкі тегінің) бақытты өмір жайлы арман-

қиялын, тәуелсіздік үшін ғасырлар бойы күресіп келе жатқан ерлердің қаһармандықтарын келер ұрпаққа үлгі – өнеге етіп, тәлім – тәрбиелік әсер қалдырды. Зерттеуімді қорытындылай келе, жастардың бойына рухани азық беру және рухани жан-дүниені байыту. Қалай? Міне, атап өткен жәдігерлердің жазып қалдырған жырлары, дастандары, білімділікке, ақылдылыққа, адамгершілікке, шыншылдыққа тәрбиелей отырып, танымдық тұрғыда ерекше орын алатын құнды, мазмұны мен мәні қатар қиылысқан, тарихымыздан сыр шертетін қазіргі таңда асыл мұрамызға айналған еңбектері арқылы. Тарих деп айтып өттім. Тарихты білмей болашақты болжау мүмкін емес. Олай болса, басты мақсат – ұлттық игіліктер мен адамзаттық құндылықтар, рухани-мәдени мұраларын сақтау.

ӘОЖ 159.972

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ СУИЦИД МӘСЕЛЕСІ

Данаева Г., Спанов М.Ж.

Бүкіл дүние жүзі көтерген мәселе өз-өзіне қол жумсау әсіресе жас өспірімдер кәмелетке толмағандар арасында өзіне-өзі қол жұмсау – философиялық (өмірдің мәнін жоғалту), психологиялық (психологиялық теріс бейімделу, фрустрация), әлеуметтік (әлеуметтік жағынан өз орнын таппау, қанағаттанбау сезімі, әлеуметтік мәртебесін жоғалту және т.б), медициналық (күрделі ауру, психикасының бұзылуы), адамгершіліктік және құқықтық проблемалардың жинақталуынан тұратын өте күрделі, көп қырлы феномен. Жасөспірімдік шақта кездесетін қиындықтарды көтере алмау, айналадағылармен тіл табыспау, психологияның толық қалыптаспағандығы, міне, осы және т.б себептерден өскелең ұрпақ арасында суицид мәселесі артып отыр. Суицидтің алдын алу үшін ата-аналар, мұғалімдер, психологтар мен әлеуметтік қызметкерлер, салауатты өмір салтын қалыптастырушы мамандар, бұқаралық ақпарат құралдары бірлесе жұмыс атқару керек. Яғни ең алдымен алдын алу жұмыстары жасалу қажет: жасөспірімдер мен жастар арасында осы тақырыпта дәрістер, әңгімелесулер, сұхбаттасула, кеңес беру, сұрақ-жауап сияқты жұмыстардың көбірек жүргізілгені дұрыс. Суицидке баратын адамдар көбінесе ішкі жан

күйзелісін басынан кешіреді немесе қатты стресс жағдайында болады, сонымен қатар психикалық ауырулармен, көңіл күй бұзылыстарымен, әсіресе депрессиямен зардап шегеді және болашақ өмір қызықтырмайтын болып келеді. Жастар арасындағы суицид мәселесін зерттегенде анықталған: тұтастай алғанда көп жағдайларды жасөспірімдер ата-аналарының, мұғалімдердің назарын өз мәселелеріне аудару мақсатында өзіне өзі қол жұмсауға шешім қабылдайтыны және осындай келеңсіз түрде үлкендердің селқостығы, парықсыздық, арсыздық және қатыгездігіне қарсылықтарын білдіреді. Мұндай қадамға көбінесе тұйық, жаны жараланғыш, жалғыздық сезімнен,өзінің керексіздігінен стреске берілгіш және өмірден түңілген жасөспірімдер барады. Суицид – бұл қашып кетумен теңелетін жай, проблеманы шешуден қашу,біздің өміріміздің әралуандығын кұрайтын жаза және абыройсыздық,қорлау және үмітсіздік, түңілуден, қазадан, көңілі қалғандықтан, өзіне-өзі құрметі жоғалғандықтан қашуды білдіреді. Сондай ауыртпалықтар оларды эмоциялық және дене күйзелісіне ұшыратады, сондықтан да олар өлім осы күйзелістен құтқарады деп ойлайды. Жастардың өзара қарым-қатынысы бұзылғандар, «жалғыздыққа» ұшырағандар, күш көрсетуді әдет қылған девианттық немесе қылмыстық қылықтарымен ерекшеленетін ішімдік немесе есірткі қолданатындар; Өзін тым қатты сынауға алатындар; Жеке басының қорланғанын немесе қайғылы жағдайды басынан өткізген жандар; Өмірде алдына қойған табыстары мен күткен жетістіктерінің сәйкес келмеуінен уайымға салынған жасөспірімдер «Үздік» синдром; Ауыр науқастан немесе айналасындағылардың сырт айналуынан күйзелген жандар; Өзін өлтіру жайлы әңгімелер (мысалы,«мен оданда өзімді өлтіремін»); Осы тақырыпқа дауыстап қиялдану; «Менің ешкімге керегім жоқ», «бәрібір мені ешкім сағынбайды» деген тақырыптармен мазаны алуы;

Жүйкесі шаршағанадамдар қандай да болмасын істі күрделі деп санап, оны бітіру үшін көп күш жұмсайды. Кішігірім мәселелерге назар аудармай, ең маңыздысынан бастаңыз. Ал ұсақ-түйекке жеткен кезде олар сізге соншалықты жеңіл көрінеді. Суицидке бет алған адамға: «Ойлан, сенің өлімің жақындарыңа қандай қайғы әкеледі», - деп айтқанша, оның ойына мүмкін әлі келе қоймаған басқа шешім туралы ойлануды сұраңыз. Сіз ол адамның жан жарасын білдіретін сөздерін,мейлі ол уайым, қайғы,кінә,қорқыныш немесе ашу-ыза болсын, тыңдай білсеңіз, оған баға жетпес көмек бергеніңіз. Бүкіл дүниежүзі көтерген мәселе өз-өзіне қол жұмсау. Әсіресе,

жасөспірімдер, кәмелетке толмағандар арасында. Бұндай жағдайда бір ғана адамның бақылауымен ештеңе шықпауы мүмкін, бұл мәселеде қоғам болып ат салысуымыз керек. Қай жағынан қарасақ та бұл – қате шешім өткінші стресс. Дін жағынан қарасақ та, Алланың берген өміріне мүлік сияқты қарауға болмайды. Алла тағала дене бітімді қандай әдемі, тап-таза етіп жаратса, солай аманатқа қиянат жасауға болмайды.

ӘОЖ 331.56(574)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖҰМЫССЫЗДЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Борамбаева А., Спанов М.Ж.

Кез келген қоғамдағы экономикалық даму барысында тұтыну тауарларының сұранымы құрылымында және өндіріс технологиясында маңызды өзгерістер болады. Бұл өзгерістер өз кезегінде жұмыс күшіне жалпы сұранымның құрылымын да өзгертеді. Осындай өзгерістерге байланысты кәсіптердің кейбір түрлері азаяды не қысқарады, ал басқа бір түрлері көбейеді. Қоғамдағы жұмыссыздықтың пайда болу себебі, жұмыс күшінің осы өзгерістерге баяу ыңғайланатындығына және оның құрылымының нақты жұмыс орнына сай келмейтіндігіне байланысты болады. Экономикалық дағдарыс (экономикалық дамудың құлдырауы, тоқырау) елдегі еңбекке қабілетті тұрғындардың елеулі бөлігінің бостан босқа уақыт өткізуіне әкеліп соғады, ал мұндай жағдай олардың біліктілігінің жоғалуына, адамгершілік қадір-қасиеттің азғындауына, әлеуметтік және саяси жанжалдарға апарып соқтырады. Жұмыссыздық – барлық қоғамда болып тұратын құбылыс. Қазақстанда жұмыссыздық деңгейі 2015 жылдың қаңтарында 5%-ды құрады. 2015 жылғы қаңтарда жұмыссыздар саны, бағалау бойынша 459,2 мың адамды, жұмыссыздық деңгейі 5,0% құрады. Жұмыспен қамту органдарында 2015 жылғы қаңтар айының соңына 47,3 мың адам («Жұмыспен қамту 2020 жол картасы» бағдарламасына қатысатындар құрамына енгізілген тұлғалардың есебінсіз) ресми тіркелген. Ваучерлік жүйе- бұл жүйеге тоқталтын болсақ, мектеп бітірген оқушылардың грант немесе ата-анасы қалаған мамандыққа емес өзіне ұнайтын болашақта қоғамға керекті мамандыққа оқуға мүмкіндік береді. Мектеп бітірген кезде балалар алынған ҰБТ нәтижесінен белгелі бір мөлшердегі ақша

«ваучер» (сертификат) алады. Ол ақша тек жоғарғы оқу орынына немесе орта білім бертетін оқу орындарына ғана жарамды, жәнеде ваучерлік жүйеде стипендия сабақ үлгерміне байланысты беріледі. Сауалнамаға келетін болсақ 22 адамнан алынған болатын соның нәтижесі бойынша: Сұрақ тізімі: Ваучер жүйесін енгізу тиімді ме?; Сіздің ойыңызша ҚР-да дипломмен жұмыс табу оңай ма?; Қазақстанда сапалы мамандар жеткілікті ме?; КСРО кезіндегі завод, фабрикаларды іске қосу қажет пе?; Орта жастағы адамдардың жұмыссыздығы жоюға бола ма? Сауалнамада 1 сұраққа 22 адамның 15 «Иә» деген жауап берді, пайыздық көрсеткішпен 77%. 2 сұраққа 3 адам «Иә» деген жауап берген болатын, ал 3 сұраққа 10 адам «Иә» қалған 12 «Жоқ» деп жауап қайтарды. 4-ші сұраққа келетін болсақ 14 адам «Иә» деген жауап қайтарды. 5-ші сұраққа 22 адамның бәрі «Иә»,егер жақсы жобалар іске қосылса деген жауап қайтарды.

Қазақстан Республикасы қазіргі таңда дамушы елдің қатарында болып келеді. Неге біз дамыған АҚШ, Еуропа мемлекеттері сияқты дамыған жоқпыз деген сұрақ? Елдің экономикасын өсуі әлемдік нарыққа шығумен өсе ме? Әрине елдің экономикасы әлемдік нарыққа шығумен өсе деі. Шикізат өндіріуден Қазақстан әлемдік жетекші орындарда тұр. Бірақ оларды қайта өндеп, өзіміздің шикізатты дайын өнімде шетелден қайтадан айтарлықтай қымбат бағаға сатып аламыз. Біз бұл жағдайдан әрине екі-үш есе ұтыламыз. Сол себепті еліміздегі жұмыссыздық жою үшін Кеңес Одағы кезіндегі завод, фабрикаларды қайта іске қосу керек. Мамандарды қайта аламыз деген сұраққа ваучерлік жүйе көмек береді деген ойдамын. 35-63 жастағы адамдардың жұмыссыздығы да бар оларды саның азайту үшін арнайы заводу, фабрика, цехтарға арналған курстар жүргізу керек. Қарапайым Жамбыл облысындағы заводтарды алып қарайық мысалы сахзавод, қазіргі таңда сахзавод жұмыс істеуде бірақ жанындағы спирт завод жұмыс істемейді. Қантты өндеу барасында біз спирт алуымызға болады. Жамбыл облысындағы жұмыссыздар саны азаяр еді. Неге бізге оны қайтадан іске қоспасқа. Кожкамбинат, Элеватор, Пивзавод, Винзавод сияқты заводтармызда жұмыс істемейді, солардың бәрін іске қосса жұмыссыздық азаяр еді. 35-63 жастағы адамдарға жұмыспен қамтыуға тамаша мүмкіндік болатын еді. Біз қазіргі таңда Жамбыл облысымен ғана шектеліп отырмыз, жақында Маңғыстау облысындағы түйе жүнінің өнделмейтін кәсіп орын болмағандықтан Қазақстанда жылынына 100 тонна түйе жүні далаға кететіні белгілі болды. Осының бәрін ескере отырып жұмыс орындары ашылса Қазақстандағы жұмыссыздық саны азаяр.

ӘОЖ 316.356 2(075)

ЖАСТАР СУБМӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ ДЕВИАНТТЫҚ ӘРЕКЕТТЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Акимжан А., Еменова Г.Б.

Ерекше құбылыстар тәрізді, жастар субмәдениеті жастардың физиологиялық акселерациясы олардың әлеуметтенуі кезеңінің бірден артуымен қатар жүретіндігімен байланысты да туындайды. Бұл дәуір талабына сәйкес келетін білім мен кәсіби дайындыққа кететін уақытты арттыру қажеттілігімен байланысты. Қазіргі кезде балалар сәби болудан ерте қалады, алайда, әлеуметтік статусы бойынша ұзақ уақыттар бойы ересектер әлеміне жатпайды. Балалық шақ-экономикалық белсенділік және дербестік әлі де толыққанды жетілмеген уақыт. Егер біліммен қанығу тұрғысынан адам әлдеқайда ерте жетілсе, онда қоғамдағы орны, өз ойын айту мүмкіндігі тұрғысынан - оның ересектігі ары жылжиды. Мемлекеттің социомәдени ерекшеліктері жастарға бірінші кезекте әсер етеді, өз кезегінде, «жастар» ұғымы нақты-тарихи ғана емес, социомәдени де ұғым болып табылады; ол міндетті түрде өзіне этномәдени сипаттағы аспектілерді де қосады.

Қоғамдық жаңарту кезеңінде Қазақстандағы әлеуметтік саяси, экономикалық қатынастардың сипатының өзгеруі өз кезегінде қоғамдық білім, тәрбие институттарының да жұмыс бағыты мен мазмұнына жаңа талаптар қойып отыр. Бұл дегеніміз қоғамдағы мектеп, отбасы орны, оның басты міндеті – бала тәрбиесінде болған көзқарасты өзгертіп жаңа тұрғыдан тану мәселесін туындатты. Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігін алғаннан бастап мемлекеттік саясатта келер ұрпақтың денсаулығы, тәрбиесі басты назарда болып келеді. Қазақстан Республикасы Ата заңының 27 бап, 2 – тармағында «Балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу ата-ананың табиғи құқығы әрі парызы» делінсе, «Қазақстан-2030» бағдарламасында «Әкелер мен аналар аталар мен әжелердің өз балалары мен немерелері алдындағы жауапкершілігін күнделікті есте ұстауы» туралы ескертілген. Бұдан әрбір ата-ана өз перзентінің әдепті, саналы, иманды да ибалы, Отанының сүйікті және кішіпейіл азаматы болып жетілуіне қоғам алдында өз жауаптылығын түсінуі керек. Яғни, басты мақсаты психологиялық,

физиологиялық денсаулығын қалыптастыру болу керек. Өйткені Қазақстанның болашағы келер ұрпақта болғандықтан жастардың психологиялық, физиологиялық денсаулығы халықтың өсімі мен сапасын анықтайды. Осы тұста келер ұрпақ тәрбиесінің салауаттылығын қамтамасыз ету ең алдымен отбасы, мектеп тәрбиесі жайында қолға алынуы тиіс. Өкінішке орай, қазіргі таңда болып жатқан қылмыс, бұзақылық, ұрлық, зорлық – зомбылық, жеткіншектер арасындағы суицидтың көбеюі, үйден кету, қыздардың жеңіл жүрістері, бастауыш сыныптағы балалардан ақша алу тағы басқа болып жатқан қылмыс айыптыларының басым көпшілігі 11-18 жас аралығындағы жеткіншектер екенін көрсетіп отыр. Дәлірек тоқталсақ, 14 жастағылар – 11%, 15 жастағылар – 7%, 16-17 жас аралығындағылар – 42%, көбіне көп 14 жасар балалар қылмыстық істерді топтасып жасайды. Ал қыз балалар тарапынан жасалған жалпы қылмыстың 5% құрайды. Бұл дегеніміз, қазіргі нарықтық қоғамдағы адамдар арасында қарым-қатынас пен психологиялық қысым, әсіресе, жас буын психологиялық денсаулығының бұзылуына алып келуде. Қазақстан Республиканың өзінде, тіпті әлемдік деңгейде халқымыздың психологиялық, физиологиялық денсаулығын сақтау адамзат алдында тұрған үлкен мәселе болып отыр. Ал өзін - өзі өлтіруден дүние жүзі бойынша Қазақстан алдыңғы орында тұрады екен. Ол әсіресе, 15-18 жас аралығындағы қыз балалар арасында көп орын алатынын статистикалық мәліметтер дәлелдейді.

Сонымен қатар, әлеуметтік ортаның ықпалын былай қойғанда, тәрбиелі мақсатты түрде ұйымдастыратын әлеуметтік институттардың бірі мектептің өзінде жеткіншектердің мінез-құлқы мен іс-әрекетін қадағалау қиынға соғып отыр. Оған дәлел, ең көп стресс алатындар мектеп жасындағы балалар екендігі анықталған. Қорыта келгенде, жоғарыда шолу жасалған мәселелердің шешімі – психодиагностикалық әдістерді мен түзету жолдарын өзіміздің ұлттық ерекшеліктерімізді ескере отырып таңдау қажет, себебі қандайда бір іс-шараны қолданарда әр адамның жеке және жас ерекшеліктерімен қатар, ұлттық ерекшеліктерді ескеру айтарлықтай нәтиже бермек.

ӘОЖ 323(574):1

ЯДРОЛЫҚ ҚАРУСЫЗ ӘЛЕМ ЖӘНЕ ӘЛЕМДІК ҚАУЫМДАСТЫҚТАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ГЕОСАЯСИ МҮДДЕСІ

Өзбек М., Еменова Г.Б.

XXI ғасырдың соңғы онжылдығының аяғында Қазақстан әлемдік қауымдастықтың беделді, мойындалған қатысушысына айналды. Алайда бұл нәтиже орасан зор күш пен қызу жұмысты талап етті. 1990 жылдың басында, яғни КСРО құлағаннан кейін Қазақстанның жағдайы мүлдем басқаша еді. Өзіндік сыртқы саясатқа алғышарттар егемендік алғаннан кейін қалыптаса бастады. 1990 жылдың 25 қазанында Қазақ КСР Жоғары Кеңесі елімізді халықаралық құқықтың субъектісі ретінде анықтайтын «Мемлекеттік егемендік туралы» декларация қабылдады. Бұл тарихи құжатта: «Қазақ КСР-і, халықаралық қатынастардың тәуелсіз субъектісі, өз мүддесіне сәйкес сыртқы саясатын анықтау, дипломатиялық және консулдық өкілдіктермен алмасу, халықаралық ұйымдардың қызметіне қатысу құқықтарына ие», – деп көрсетілген.

1990 жылдардың басында, аз ғана тарихи кезеңде Қазақстан сыртқы саясат саласында айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізді: Қазақстанның егемендігі әлемнің барлық елдерімен және халықаралық ұйымдарымен мойындалды, көпвекторлы сыртқы саясат қалыптасты, әлемдік қауымдастықта елдің беделі артты.

Көптеген объективті және субъективті факторлардың ықпал етуімен Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін аз ғана тарихи мерзімде халықаралық аренада мықты позицияларды иемденді. ТМД-ның басқа мемлекеттеріне қарағанда Қазақстан Республикасы ұлтаралық және конфессияаралық шиеленістерге бой алдырмады. Көпұлттылық пен көпконфессиялылықты қазақстандық қоғам кемшілік емес, басымдық ретінде қабылдады.

Бүгінгі таңда әлемде жаңадан геосаяси және геоэкономикалық жағдайлар туындап жатқандықтан Қазақстанға өзінің әлемдегі орнын қайта қарауға тура келеді. «Жаңадан» туындап жатқан факторларға мыналарды жатқызуға болады: Қазақстанда өтпелі кезеңнің аяқталуы; Қазақстанның аймақтық ықпалының арта түсуі;

Орта Азия мен ТМД мемлекеттерінде ықпалдасу үдерістерінің анықталмауы және аяқталмауы; әлемде геосаяси жағдай мен халықаралық орталық күштер тепе-теңдігінің өзгеруі; жаңа қауіптер мен талаптардың пайда болуы; әлемдік экономикада өткір дағдарыстық құбылыстар.

Қазақстанның халықаралық жағдайы мен қауіпсіздігінде көрініс табатын геосаяси өзгерістер нақты нысанда мыналардан туындайды: АҚШ-тың геосаяси артық тырысуына алып келген саяси Батыстың әлсіреуі, американдық экономикалық жүйенің имманенттік мәселелері, доллардың рөлінің төмендеуі, ЕО-тың кеңеюіне алып келген Еуропалық одақтың институционалдық және құрылымдық мәселелері.

Күштердің жаңа экономикалық орталықтарының алдыңғы жоспарға өтуі (көбінің Қазақстанға жақын орналасуы), Ресей, Қытай, Үндістандар Қазақстанға жаңа болашақ пен талаптар туралы ойлуды мәжбүр етеді. Сонымен қатар Орталық Азияға геосаяси жақын территорияларда (Иран, Пәкістан және т.б.) демографиялық және экономикалық өсім болып жатқандықтан, бұл жағдайлар Қазақстан мен ОА жағдайында көрініс алмай қоймайды.

Бүгінде халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті нығайтуда Қазақстанның жетістіктері мен үлесін ешкім жоққа шығармайды. Тұңғыш Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың көпвекторлы сыртқы саясаты Қазақстанға әлемде толық құқылы, құрметті және маңызды ойыншы ретінде танылуға мүмкіндік берді. Жас мемлекеттің қарқыны, өзін-өзі қалыптастыруы халықаралық қауымдастықпен жоғары бағаланып отыр. Ол өз кезегінде Қазақстанға тікелей шетелдік инвестицияның ағылуына, сонымен қатар Астананың көптеген сыртқы саяси бастамаларының жүзеге асуына жол ашып отыр.

Егер Қазақстанның өндірісте, ауыл шаруашылығында және ғылым мен білімдегі жетістіктері кеңес дәуірінен белгілі болса, ал тәуелсіз тарихымыздың сыртқы саяси парақтары мүлдем жаңа әрі таза беттен басталып жазылып жатыр.

ӘОЖ 316.3562(075)

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ОТБАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Айтөре А., Еменова Г.Б.

Отбасы мәселесі жеке адамды да, қоғамды да, мемлекетті де ойландырады. Отбасы мен неке адам баласының дүниеге келуімен, оның өсіп, қалыптасуын қамтамасыз етіп отырғандықтан, ол адамзат тарихының даму кезеңдеріндегі шешуші факторлардың бірі болып табылады. Мұның өзі отбасы мен неке тұрақтылығының үлкен қоғамдық мәселе екендігін айқындайды. Сондықтан отбасын адамзат тағдырының «зертханасы» деп атайды, ол тек жеке бастың ғана емес, сондай-ақ халықтық, қоғамдық, мемлекеттік мәселе болып табылады. Отбасының қызметін басқа ешқандай әлеуметтік институт орындай алмайды.

Бүгінде Қазақстандық отбасының проблемасы күннен-күнге арнайы кәсіби мамандарға ғана емес, барлығымызға айқын байқалып келеді.

Отбасы, әлеуметтік институт болғандықтан, сөзсіз, қоғамның ықпалында болады. Отбасының өзгеруінің заңдылығы жалпы қоғамда болып жатқан өзгерістермен бағыттас. 20-шы ғасырдың ортасынан бастап қазақстандық отбасы институты елеулі өзгерістерге ұшырады. Ғұмырлық некеге тұрақтылықтан бас тарту, айырылысу мен некенің бұзылуы, ұрпақты тәрбиелеудегі риясыз қарым-қатынастан бас тарту, толық емес отбасы мен өгей ата-аналы отбасы санының артуы, баланы алдырып тастау мен некесіз бала туу, тастанды балалар мен тастанды қарттардың мәселесі, жасөспірімдер арасындағы суицидтің көбейіп бара жатқандығы байқалады.

Отбасының тұрақтылығы мен беріктігі әр кезде өзгеріп отырады. Оған әсер ететін әлеуметтік мәселелер, құқық, дін, қоғамдық пікір, психологиялық факторлар, экономикалық ынта. Отбасының негізгі қызметтерінің іске асуы көптеген факторларға: саяси – экономикалық, рухани жағдайына некеде тұрған азаматтардың білім дәрежесіне, мәдениетіне, өмір-салтына, олардың құндылық бағыттарына т.б. байланысты. Сондықтан отбасы қоғамдағы барлық институттардың тұрақты назар

аударатын мәселесі, мұнсыз, яғни отбасынсыз ешқандай қоғам болуы мүмкін емес.

Сондықтан да жастар арасында отбасының беделін көтеру, неке-отбасы қарым-қатынастарын нығайту үшін ұлттық неке мен отбасы құндылықтарын насихаттау. Адамгершілік құндылықтарды жаңғырту және отбасы мен некенің дұрыс бейнесін дәріптеу. Жастардың қалыптасуындағы, яғни әлеуметтенуінде отбасының рөлі мен маңыздылығын анықтау. Қазіргі неке-отбасы институттарының іс-әрекеттеріне көптараптық ғылыми, тарихи талдау беру және жастардың қалыптасуындағы олардың рөлін барынша ашу болып табылады. Толыққанды отбасын қалыптастыру үшін бүгінгі тәрбие берудің негізгі міндеттерінің өзі дені сау, ұлттық сана сезімі оянған, рухани ойлау дәрежесі биік, ар-ожданы мол, мәдениетті, парасатты, еңбекқор, іскер, бойында басқа да ізгі қасиеттер қалыптасқан адамды тәрбиелеу. Ондай адамды тәрбиелеу үшін жастардың санасында отбасы туралы дұрыс пікір қалыптастыру керек. Әсіресе, жастардың санасында отбасының беделін көтеру, неке-отбасы қарым-қатынастарын нығайту, неке мен отбасы құндылықтарын насихаттау. Адамгершілік құндылықтарды жаңғырту және отбасы мен некенің жағымды бейнесін дәріптеу қажет.

Әлеуметтану ғылымының негізін қалаушы ғалым О.Конт қоғамды зерттеу үшін ең алдымен отбасына көңіл бөлу керек деп есептеген. Отбасы - қоғамның ажырамас ұяшығы және оның маңызын төмендету мүмкін емес. Отбасы - бұл нәтиже және үлкен шамадағы өркениет жаратушысы. Отбасы - қоғамның әлеуметтік және экономикалық дамуының маңызды бастамасы. Отбасы діннен, мемлекеттен, армиядан, білімнен, нарықтан әлдеқайда бұрын пайда болды. Сондай-ақ таяу болашақты да осы бір маңызды әлеуметтік ортасыз көзге елестету мүмкін емес. Отбасы жөніндегі үрейге барлық негіздемелер жеткілікті. Отбасылардың ажырасуының көбейе түсуі, рухани-адамгершілік қатынастағы қайшылықтардың күшеюі осы мәселені нықтай түседі. Қорытындылай келе заңды неке институтына жан-жақты қолдау көрсету, отбасы құндылықтарын нығайту, оның абыройын көтеру әрқайсысымыздың яғни барша қоғамның басты міндеттерінің бірі болып табылады.

ӘОЖ 93(572)1

ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДЕГІ ҚҰНДЫЛЫҚТАР

Бейсенбі Н., Кульбаева Д.Д.

Дағдарыстың ең қауіптісі — саяси, экономикалық, әлеуметтік дағдарыс емес, рухани дағдарыс. «Қатарынан 40 жыл соғыс, 40 жыл аштық болмайды» деген халқымыздың басындағы бүгінгі күнгі экономикалық, тұрмыстық қиындықтар әлі-ақ өтеді.

Түптің түбінде жамау жаңарады, жара жазылады, өкпе басылады, көйлегіміз көк, тамағымыз тоқ болады, аштан өлмеспіз, көштен қалмаспыз. Ал бүгінгі қазақтың қайғы-қасіреті, трагедиясы рухани дағдарыс, рухани азғындау, адамдарды аздырып, тоздыруда, барлық адами, қазақи қасиеттерді құнсыздандырып, жақсылық атаулыдан жұрдай қылып, адамды құлқынның, нәпсінің құлақ кесті құлына айналдырып барады.

Қазіргі заманда ұрлық-қарлық, зинақорлық, нашақорлық, маскүнемдік, жезөкшелік, өтірік-өсек, көзбояушылық, әділетсіздік, ретсіздік, жөнсіздік, қатыгездік, заңсыздық, алдау-арбау, зорлық-зомбылық, сыбайластық, жемқорлық, жікшілдік, жершілдік, рушылдық, топшылдық, қаншылдық, имансыздық, ұятсыздық, геометриялық прогресспен өсуде.

Аса қауіпті де, қайғылы да, қасіретті де жағдай әрбір ата-ананың бауыр етінен жаралған балаларының әке-шешелерін бақпай-қақпай қарттар үйіне апарып тастауы, сондай-ақ тірі әке-шешелері бола тұра балаларын жетімханаға апарып тастауы немесе тіптен көшеге тастап кетуі секілді санамызға сыймайтын, ойымызға орнықпайтын оғаш оқиғалар жиілеп барады.

Елімізде 66 қарттар үйінде 7747 панасыз қария өксігін жұтып, өлместің күнін кешуде. Олардың қатары бір жылда 2387-ге өскен. Басқа түгілі өзінің ең жақыны, ең жанашыры өзіне өмір сыйлаған әке-шешесіне, бауыр етінен жаралған баласының осындай сатқындық жасауы келешек ұрпақ, халық, қоғам, мемлекет үшін аса зор қауіпті құбылыс.

Оның үстіне 30 мың сенімсіз, келешегі жоқ отбасыларында 2 баладан, барлығы 60 мың баланың өмірі, келешегі бұлыңғыр. Дүниеге келген балалардың 40 пайызы ауру, жастардың 80 пайызы әскер қызметіне жарамсыз. Әрбір жүз мың жастың 62-сі, жалпы

20 000 адам ВИЧ ауруымен ауырады. Баланың бір тамшы көз жасы әлемнің бар құндылықтарынан артық.

Еліміздің иесі де, киесі де жастарымыздың жағдайы осындай болғанда біздің келешегіміз, болашағымыз қандай болмақ?

Бүгін туған әке-шешесін, баласын айдың күні аманда, ел аман, жұрт тынышта қысылмай-қымтырылмай, қиналмай сатқан адам, ертең халқын да, елін де, жерін де, отанын да ойланбай сатпасына кім кепіл?

Мұндай жаппай азғындау еш заманда, еш қоғамда, еш жерде, ешқашанда жақсылықпен аяқталған емес. Халқымыздың рухани жағынан осыншама азғындау қарқыны ұлттық, мемлекеттік қауіпсіздігімізге қауіп төндірмесе болғаны. Осыншалықты зиянды, қайғылы, қасіретті, қауіпті жағдайлармен күресуде, алдын алуда, болдырмауда мемлекет тарапынан экономикалық, саяси, рухани, әлеуметтік, құқықтық, тәртіптік, тәрбиелік шаралар жеткіліксіз, пәрменсіз жүргізілуде. Мемлекет, қазіргі қалыптасқан қоғамдық жүйе бұл тарихи, тағдырлы мәселелерді оң шешёуде дәрменсіздік көрсетуде.

Енді не істеу керек? Бүкіл ел, халық, қазақ болып, басшымыз бен қосшымыз, үлкеніміз бен кішіміз болып жоғарыда айтылған, әлі де айтылмаған қауіпті індеттердің, оқыс оқиғалардың, теріс процестердің табиғатына, өсу қарқынына, салдарына жауапкершілікпен, жанашырлықпен, терең талдау жасап, жан-жақты ойластырылған батыл, жедел де төтенше, қатаң да қатал, аяусыз, ымырасыз кешенді шаралар қолдануымыз қажет.

Әр ұлттың өз болмысы өз ерекшеліктері бар. Оның әрқайсысы бүкіләлемдік, бүкіладамзаттық мәңгілік құндылық, құбылыс, болмыс болып табылады. Олардың ешқайсысын да еш жерде, еш заманда, еш қоғамда, еш жағдайда құртып, жойып жіберуге болмайды. Ол үшін кең-байтақ жерімізге, ұшан-теңіз жерасты, жерүсті байлығымызға еге болу үшін: оның игілігін, рахатын көру үшін қазақ халқы сан жағынан жедел, шұғыл өсуі керек. Демографиялық көрсеткіштерді бір пайызға көтеру үшін, экономикалық көрсеткіштерді 4 пайызға көтеру керек.

ӘОЖ 298.1.3

ҚЫЗ ТӘРБИЕСІ – БОЛАШАҚ ҰЛТ ТӘРБИЕСІНІҢ НЕГІЗІ

Қонарбай Ұ., Кульбаева Д.Д.

Қазіргі заман қыз бала тәрбиесіне ерекше мән беруді қажет етеді. Себебі, қыз баланы тәрбиелеу деген сөз – ұлтты тәрбиелеу деген сөз. Отбасы – қоғамның бір бөлшегі. Ал отбасының алтын қазығы – әйел адам. Бесігінде жақсы тәрбие алған, үлгі-өнеге көрген қыз бала ержеткенде сол әдетін сақтайды. Бұл бағыттағы жұмыстардың көпшілігі ата - аналармен қоян-қолтық араласуды тікелей қажет етеді. Ақыл да анадан дариды, дана да әйелден туады. Бүгін ол қыздар өнегелі тәрбие алса, ертең ұрпақ тәрбиелейтін қазақтың дана аналарына айналары сөзсіз. Қазақ халқының мақсаты – әдет-ғұрып, салт-дәстүрлерін қыз баланың бойына сіңіре отырып, қыз балаға келешекте ана, ақ босағаның аруы, шаңырақтың құт-берекесі екенін ұғындыру, әдептілікке, сыпайылыққа, инабаттылыққа, мейірімділікке, төзімділікке, шыншылдыққа тәрбиелеу. Қыздың бойжетуі, яғни, жан-жақты жетіліп, белгілі дәрежеде өмір тәжірибесіне ие болуы заңды құбылыс.

Ыбырай Алтынсариннің әңгімесінде жасынан отбасы тәрбиесін көрген бала үлкен азамат болғанда, өз мәнінде өмір сүруге бейім болады деген нақты тұжырымы бар. Ұлы ғұлама Бауыржан Момышұлының келіні Зейнеп Ахметова: «Қыз баланың мына өмірдегі міндет-парызының жүгі ауыр, әрі ардақты. Ол – адамзат ұрпағын өмірге әкелетін болашақ ана, үй ұстап, жар күтетін адал жар, ата-ене сыйлап, иілетін қамқор келін. Ол осыны қаласын-қаламасын, бұл – өмір заңы» – деген. Баланың алғашқы тәрбие алатын орны – отбасы. Отбасында баланың мінез-құлқы, әдет дағдысы қалыптасады. Тәрбие – күрделі үдеріс. «Тәрбие отбасынан басталады» деп халық даналығы бекер айтпаған. Саналы да, білімді болашағын қалыптастыру әрбір ата-ананың мерейлі міндеті, парасатты парызы. Ата-бабамыздан қалған ұлттық тәрбиемізге дақ түсірмеу үшін барлық қажетті жауапкершілікті ата-ана өзіне алғаны жөн, себебі бала ата-ананың өмірінің жалғасы. «Балам дейтін жұрт болмаса, жұртым дейтін бала қайдан болсын» деп өткен ғасырдың

ұлы тұлғасы А.Байтұрсынұлы айтқандай, баланың болашағына толғанар ел, ойланар отбасы қалыптасса елдің болашағы зор болмақ. Ата-аналардың оқу мен тәрбие үдерісіндегі ынтымақтастық пен бірлескен жұмысы жан-жақты болса жемісті болады. Ұрпақ тәрбиесі ұлағатты болу үшін, отбасындағы ата-ана берген тәрбие мектепте жалғасын тауып, кішкентай бүлдіршін сапалы азамат болып қалыптасу үшін мектеп, мұғалім және тәрбиеші жауапты зор міндетті атқарады. Ең бастысы – бала ата-ананың оның оқудағы жетістіктеріне қызығушылығын сезінуі керек.

А.С.Макаренко «Ата-аналарға арналған кітабында» «Бала тәрбиесінде сіздің іс-қимылыңыздың өзі шешуші рөл атқарады. Сіз тәрбиені сөз арқылы немесе үйрету, бұйыру арқылы іске асырамын деп ойламаңыз. Тәрбие өмірдің әр сәтінде іске асады. Тәрбие сіздің қалай киінетінііз, сөйлейтінііз, қалай күлгенііз, осы іс әрекеттің барлығы бала үшін өте маңызды. Ал отбасында сіз дәрекілік көрсетіп, жұбайыңызды жәбірлесеніз осы ісіңізбен сіз балаға жаман тәрбие бересіз», – дейді. Баланы жанұяда дұрыс тәрбиелеу, оның мектепте жақсы оқуына, болашақта жақсы азамат болып шығуына үлкен ықпалын тигізеді. Еліміздің болашағы – ертеңгі тәртіпті де тәрбиелі ұрпақ екені даусыз. Баланы мектепке апарып алып қайтар жолда сырласып әңгімелесуге болатынын естен шығармаған жөн. Бала мектепте болған жайды әңгімелеп, достары жайлы ой пікірімен бөліскісі келеді. Балаға уақытым жоқ деп тиып тастамай, сұрақтарына жауап беріп өз пікіріңізді ортаға салсаңыз ол баланың ойында дұрыс пікір қалыптастырады.

Қай заман, қай қоғамда болмасын адамзат баласы жас ұрпақ тәрбиесіне зор мән беріп келген. Өркениет жолында алға ұмтылған ұлт, ең алдымен жастарға оқу білім беру ісін дұрыс жолға қоюы тиіс. Сондықтан да Елбасымыз ХХІ ғасырды білім жарысы ғасыры деп атап отыр. Тәрбиенің мақсаты пәнді керемет меңгерген оқушы тәрбиелеу емес, ең бастысы адамды тәрбиелеу.

ӘОЖ 331.56

ЖАСТАРДЫҢ АРАСЫНДАҒЫ ЖҰМЫССЫЗДЫҚ НЕМЕСЕ «БОЛАШАҒЫ ЖОҚ ДИПЛОМ»

Сандибекова Л., Алтынбекова З.Т.

Жастарға қатысты мәселелер қашанда бірінші кезекте болуы және бәрімізді де толғандыруы тиіс. Себебі ел ертеңі жастардың тұлға ретінде қалыптасып, белгілі бір мамандықтың иесі болуы өте маңызды. Өйткені нарық экономикасы басталған тұста оқи алмай қалған немесе өздері де оқуға жеткілікті мән бермеген кейбір жастар қазір бірі базарда, бірі «таксист» болумен күн көріп жүр. Жастар масылдыққа бой алдыратын болса, мемлекеттің болашағы қалай болмақ! Статистика агенттігінің 2016 жылғы мәліметі бойынша, еліміздегі жұмыссыздық деңгейі 4,9 пайызды құрапты. Екі қолға бір күрек таппай жүрген жастарымыздың дені 18 бен 29 жас аралығы.

Елімізде жұмыссыздықпен күрес қызу жүргізілгенімен, бұл мәселе әлі күнге дейін күн тәртібінен түскен жоқ. Қазіргі уақытта жұмыссыздық дерті тек қазақ қоғамын ғана емес, әлем елдерін алаңдатып отыр. Ал Қазақстанда жұмыссыздықтың салқыны ең әуелі жастарды шарпуда. Соңғы жылдары елімізде екі қолға бір күрек таппай жүрген жас мамандар қатары көбейіп кетті. Бұған не себеп? Жастардың жұмыссыз қалуына кім кінәлі? Әлде жастардың жұмыссыздығына олардың жалқаулығы әсер етеме?

Ең сорақысы, жұмыс істеуге ниет білдірген, университетті енді ғана аяқтаған жас мамандардан жұмыс берушілер бірнеше жылдық тәжірибе талап етеді. Дипломын бүгін ғана қолына алған маманда қандай еңбек тәжірибесі болуы мүмкін?! Тағы бір айта кетерлік жағдай, қаншама жыл жұмыс істеп, зейнетақыға шыққан ағаларымыз бен апаларымыз жастарға неге орындарын босатпайды? Әрине, ағаларымыз бен апаларымыздың осыншама жыл қызмет істегеніне басымызды иеміз. Талай жерде куә болдым, зейнетақы ала тұрып, әлі күнге дейін жұмыс орнын босатпай жүргендер бар. Алматы қаласының бір өзінде қаншама жоғарғы оқу орындары бар. Өздеріңіз ойлап қараңыздар, әр оқу орындарынан жылына қаншама жастар жоғарғы білім алып шығады, яғни бір-бір

маман иесі деп айталық. Солардың тең жартысынан көбі әлі күнге дейін жұмыссыз жүр.

Елімізде жастарды қолдауға бағытталған «Дипломмен ауылға» жобасының орны бір бөлек. Елбасымыз: «Қазір жұмысты қаладан емес, ауылдан іздеу керек», – деген болатын. Қазір қала жастарының көбі жұмыссыз жүр. Дипломмен ауылға барып, ауылдың көркеюіне үлес қосамын деген жастар некен-саяқ. Жасыратыны жоқ, еліміздегі кейбір шалғай ауылдарында бір мұғалім бірнеше қызметті қатар атқарып жүр. Міне, осындай елді мекендерге білімді жастар керек-ақ.

Жастар арасындағы жұмыссыздықты азайту үшін:

- нәтижелі жұмыспен қамту және жаппай кәсіпкерлікті дамыту:

- шағын және орта бизнесті дамытуға жағдай жасау;

- шикізаттық емес экспорт көлемін кеңейту;

- шетелдік инвесторлардың сырттан жұмыс қолын әкелуіне де шектеу белгілеп тұрған абзал;

- аймақтағы кәсіби білім деңгейінің қазіргі заман талабына жауап бере алатындай дәрежеге көтерілуін қамтамасыз ету керек;

- еңбек рыногында үлкен сұраныстарға ие мамандықтарды меңгеруге ұмтылған жөн;

- жоғарғы оқу орындарын бітірген жастардың жұмысқа орналасуын қадағалайтын мемлекеттік бағдарламаларды жетілдіру керек.

Жалпы, жастар арасындағы жұмыссыздық мәселесінің уақыт өткен сайын өзектілігі артуда. Тіпті, ресми орындар да жұмыссыз жастар қатарының артқандығын жоққа шығара алмайды. Жұмыспен лайықты қамтуды қамтамасыз ету – халықты әлеуметтік қорғаудың негізі, адам ресурстары әлеуетін дамыту және іске асырудың маңызды шарты, қоғамдық байлықтың артуы мен өмір сүру сапасын жақсартудың басты құралы.

УДК 101.1

СОВРЕМЕННЫЙ ЧЕЛОВЕК: ЖИВЕТ ИЛИ СУЩЕСТВУЕТ?

Байсалбаева Р., Иманбаев А.А.

Согласитесь, каждый человек хоть раз в жизни задумывается или задает себе вопрос: «Для чего мы живем? Зачем живет человек? Живет ли человек или, может, существует?». Для того чтобы ответить на главный вопрос «Современный человек: живет или существует?», для начала нам нужно разобраться что есть жизнь, а что существование?

Так, Что же есть человек в этом мире? или правильнее, Что есть мир в человеке? Дело в том, что мы чувствуем, в том, что происходит в глубинах нашего сознания. Каждый человек ощущает самого себя, то, что у него внутри, а также окружающую его среду совершенно отлично, от других людей. Тогда как возможно существование чего-либо общего для всех людей? Мы пользуемся определениями и словами при попытке передать то, что хотим, однако данная передача невозможна. Точнее, отчасти возможна, но передавать некому, так как другой человек - ваш слушатель, со своим, пусть даже зрением, которое на одну единицу больше, чем ваше, не способен с точностью понять то, что вы пытаетесь ему донести. Может быть, в чем-то ваши взгляды совпадают, может быть, вы придерживаетесь одних идеалов, но это все шелуха, так как никто и никогда не увидит мир таким, каким его видите вы. Тогда как может существовать абсолютная истина? Как могут существовать какие-либо рамки, под которые можно подстроить людей, явления, предметы? Как вообще может существовать хоть что-то, когда каждый человек понимает, чувствует, ощущает то, что подразумевается под словом "существовать" по-разному?

Человек находится в мире, а мир находится в человеке. Так, некогда атом считался неделимой частицей, самой мельчайшей, но сейчас мы знаем, что атом состоит из электронов, нейтронов и протонов. А из чего состоят электроны, нейтроны и протоны? Края бесконечности достигнуть невозможно. Человек рождается и создает себе мир, который до сих пор никогда не существовал и который прекратит своё существование тогда, когда разум человека затухнет. Человек - это фрактал, это то, что не имеет начала и не имеет конца,

но имеет какую-то точку бытия. Здесь и сейчас. Те люди, что были в прошлом, исчезли, несмотря на то, что наша память хранит их. Они исчезли, потому что мир, который они создали, ушел вместе с ними из нашего трехмерного измерения в какое-то другое, непознанное измерение. Человек – это не отдельная составляющая, а часть единого мира. Но часть подобна целому.

То есть рождение человека, его действия, конец его пути - все это имеет определенную заранее заложенную цель. Иначе, это можно назвать предназначением человека. Теперь встает вопрос о том, может ли человек самовольно менять свое предназначение или же даже самые мельчайшие его действия предопределены. Возьмем в пример человека, который не делает ничего полезного, проводит свою жизнь, вредя себе и окружающим. Это ли его предназначение? Я думаю, что нет. Человек, вне зависимости от судьбы, предназначенной ему, несет ответственность за свои поступки. Каждый из нас, приходит в этот мир не случайно, каждый из нас имеет цель своего пребывания здесь. Цель эта заключается в том, чтобы выполнить свое предназначение. В выполнении данного предназначения заключается наша жизнь, именно жизнь, а не существование.

Таким образом, человек, который от своего предназначения отказывается, который даже не пытается понять, зачем он существует, зачем и почему он находится здесь и сейчас, - не живет, а только лишь существует. Существует, как физическое тело в материальном мире, как точка, которая, лишь только, может перемещаться в пространстве и времени. Да, этот человек отвечает по всем признакам определению слова "жизнь" в словаре, но он не жив, он не живет, потому что мир внутри него умер в тот момент, когда этот человек отказался от своего предназначения. Итак, жизнь и существование - это совершенно разные вещи, это две формы бытия человека в этом мире. При этом, каждый человек, как один из пазлов, складывающих картину мира, складывающих историю, решает для себя жить он будет или существовать? И в заключение я хотела бы процитировать британского писателя, публициста, историка и философа шотландского происхождения Т. Карлейла: «Жизнь достается человеку только один раз; только один раз промелькнет для него маленький проблеск времени между двумя вечностями; вторично нам больше никогда жить не придется! И благо бы нам жить не как глупцам и призракам, а как мудрецам и реальностям».

ӘОЖ 338:008

ЖАҒАНДАНУ ЗАМАНЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТ

Абжаппарова А., Аймамбетова Ш.Г.

Жаһандану үрдісі бүкіл адамзатты «бір қалыпқа» салғандай әсер етіп жатыр. Өйткені барлығы да компьютерлік есептеуден өтіп, белгілі бір стандарттарға сай болуы керек.

Сонымен қатар бүгінгі адамзат әртүрлі мата қиықтарынан жасалған кәдімгі қазақтың көрпесіне де ұқсас. Өйткені әр елдің, халықтың мыңдаған жылдар бойы жинаған мәдениет үлгілері, тілі, ділі, әдет-ғұрпы бар. Ол оған аса қымбат. Біз оның тіпті бағасы жоқ дер едік, өйткені өз төл мәдениетінен айырылған халық тарих сахнасынан жоғалып кетеді. Ал ондай жағдайдың болуы адамзаттың өшпес күнәсі болар еді. Әр халық басқа елдерге ең алдымен өз мәдениеті, өмір салтымен қызықты. Бүгінгі таңдағы адамзатты шынымен бетоннан жасаған биік ғимараттармен таңғалдыра алмайсың, ол оған таңсық емес. Ал Біржан-сал, Тәттімбет, Сегіз-серінің т.с.с. ұлы перзенттердің өлеңдері, ғұлама Абайдың қара сөздері, көне заманнан сақталған эпос, дастандар оларды, шынында да, таңғалдырып, осындай бабаларымызды тудырған халыққа деген ізгі ықыласын оятатынына біздің күмәніміз жоқ.

Жаһандану үрдісі әртүрлі елдермен жақындасу, бүкіл адамзаттың ортақ тағдырын сезіну, ұлттық мәдениет жетістіктері, жаңа технологиялармен алмасуға әкеледі.

Сонымен қатар жаһандану үрдісі біршама бүкіладамзаттық теріс салдары бар проблемаларды тудырды. Енді оларды қысқаша сипаттайық.

Дамушы елдер үшін жаһандану үрдісі тудыратын мәселелер мен қауіп-қатерлер. Жаһандану үрдістері әртүрлі әлеуметтік және экономикалық даму деңгейдегі дамушы елдерге және халықтарға алуан түрлі әсер етеді. Дамушы елдерге жаһандану дамуға жаңа мүмкіндіктер жасайды. Сонымен қатар, осы елдер үшін аса үлкен қиындықтар да туғызады. Мысалы, дамыған елдермен салыстырғанда, дамушы елдердің артта қалу деңгейі күн санап арта түседі. Ғаламдық нарықтық экономикаға ену үшін дамушы елдерден өз әлеуметтік - экономикалық құрылымын түбегейлі өзгертіп, барынша күш - жігер салуын талап етеді. Халықаралық

нарық толығымен көпұлтты компаниялардың және дамыған постиндустриалды елдердің «ойын ережелеріне» бағынады. Дамушы елдердің әлеуметтік-экономикалық дамуы, ғылым, техника және технологиялар деңгейі әзірге өте төмен, ал бұл өз кезегінде олардың дамыған елдермен қатар бір деңгейде әлемдік нарықта бәсекеге түсуге мүмкіндік бермейді. Дамушы елдердің алдында әлемдік ғаламданушы экономикаға кірігу міндеті тұр.

Қазіргі заман жағдайында тілі ретінде ағылшын тілі қызмет ететін, ұлттық мәдениеттен жаһандық мәдениетке ауысу жүріп жатыр. Американдық доллар барлық әлемде қолданылады, батыстық көпшілік мәдениет біздің өмірімізге айтарлықтай еніп келеді. Жаһандану ұлттық тілдер мәртебесінің төмендеуіне, мәдениет аралық өзара байланыстың жалғыз құралы ретінде ағылшын тілін бекітуге әкелуде. Ғаламторға орналастырылған мәліметтердің 80% көбі ағылшын тілдес мәтінде. Тәжірибе басқа тілдердің, соның ішінде БҰҰ ресми тілдері болып табылатын тілдердің біртіндеп өз мағынасын жоғалтып бара жатқанын көрсетуде. Бұл тілдердің таралу аймағы біртіндеп тарылуда, бұл тілде сөйлейтіндер саны азайуда, белсенді қолданылатын сөздік қоры күннен-күнге қорынан айрылуда, ауыз екі тіл мен жазбаша мәтіндер шет тілден енген, көп жағдайда, өз тіліміздің сөз мәдениеті тұрғысынан мағынасыз, кірме сөздермен толығуда.

Ұлттық қайта жандану үрдісі тек қана қазақ тарихына деген қызығушылық негізінде жүзеге асырылуда емес, сонымен қоса өзіндік салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды жаңғыртумен байланысты. Қазақ салт-дәстүрінің қайта жаңғыруы бүгінгі таңда Қазақстанда тарихи жалғастықтың қайта қалыптасуы ретінде қабылданады. Қазақ халқы үшін бұл өте қиын және күрделі мәселе, себебі жоғалған салт-дәстүрді қайта қалпына келтіру туралы мәселенің көтерілуінде болып отыр. Қазіргі қазақтар – бұрынғы малшы-көшпенді халық емес. Алайда, сол уақытта да, бүгінгі таңда да қазақтар бұрынғы өмір салтының қалдығын қажырлықпен талмай күресіп сақтап келеді. Бұл жерде туыстық қатынасқа ерекше мән беріледі.

Қорытындылай келе, Жаһандану үдерісі жедел жүріп жатқан қоғамда өзіміздің ұлттық құндылықтарымызды, қазақи тәрбиемізді жоғалтып алмай, келешек жас ұрпаққа сеніммен жеткізуіміз керек. Ұмыт қалған салт-дәстүрімізді қайта жаңғыртып, дамытып, өзіміздің қазақ деген атқа лайық мәдениетті, оның салаларын қазіргі жастарға насихаттау керек.

ӘОЖ 323

ГЕНДЕРЛІК САЯСАТ – ҚАЗІРГІ ЗАМАННЫҢ ТЕҢСІЗДІК БЕЛГІСІ

Балтабаева Д., Омирзакова Д.Д.

Гендерлік саясат – бұл жыныс белгілері бойынша дискриминацияны жою және эгалитарлы қоғамды қалыптастыру үшін жүзеге асырылатын саясат. Сондықтан гендерлік саясат ел дамуының басты бағыттарының бірі және оның кешенді модернизациясы болып табылады. Азаматтық қоғамның мемлекеттік құрылымдары мен ұйымдарының өзара ықпал етуінің кешенді механизмін құру гендерлік саясатты және әйелдердің құқықтарын қорғау және халықаралық тәжірибемен алмасудың маңызды тұсы болып табылады. Ал гендерлік теңдік дегеніміз - бұл жынысына тәуелсіз қоғамның саяси, экономикалық, әлеуметтік, қоғамдық және мәдени саласына қатысу үшін өз мүмкіндіктерін еркін пайдалануға мүмкіндік тудыратын ерлер мен әйелдердің тең құқықтық мәртебесі мен құқықтарын жүзеге асыруда теңдей мүмкіндіктер.

Қазақстан Республикасындағы гендерлік саясаттың негізгі принциптері ерлер мен әйелдер үшін Қазақстан Республикасы Конституциясымен кепілдендірілген тең құқықты және бостандықты орнатады.

Қазақстан Республикасының «Ерлер мен әйелдердің тең құқықтары мен тең мүмкіндіктері туралы» Заңында ер мен әйелдің мынандай тең құқықтары мен мүмкіндіктері келтірілген:

- жыныстардың теңдігін қамтамасыз етудің құқықтық базасын қалыптастыру, осы бағыт бойынша Қазақстан Республикасының заңнамаларын жетілдіру және дамыту;
- мемлекеттік органдар қабылдаған нормативтік құқықтық актілерге, мемлекеттік және салалық бағдарламаларға гендерлік сараптама жүргізу;
- ерлер мен әйелдердің гендерлік теңдігіне қол жеткізуге және жыныстық дискриминацияны жоюға бағытталған мемлекеттік мақсаттық бағдарламаларды өңдеу, қабылдау және жүзеге асыру;
- ерлер мен әйелдердің тең құқықтық мәдениетіне тәрбиелеу және насихаттау, жыныстық белгілері бойынша дискриминацияға

бағытталған ақпараттардан, насихат және үгіттерден қоғамды қорғау шараларын қабылдау;

- мамандық бойынша жұмыстарға ерлер мен әйелдердің теңдей қатысуын ынталандырушы шараларды қабылдау және т.б.

Жалпы, қоғамда «гендерлік саясат», «гендерлік теңдік» туралы түрлі ой-пікірлер қалыптасқан. Міне, осы мәселенің ара-жігін анықтау үшін *әлеуметтік сауалнама* жүргізілді. Сауалнама нәтижесі бойынша «Гендерлік саясат, гендерлік теңдік» мәселесін сауалнамаға қатысушылардың 60%-ы өте өзекті деп санаса, 20%-ында жауап беруде қиындық туды, қалған 20%-ы мүлдем өзекті емес деп есептейді.

Сауалнамаға қатысушылардың жартысынан көбі жүргізіліп жатқан «гендерлік саясаттың» өзектілігін, маңыздылығын атап өткен. Яғни, қоғамда, қарапайым адамдар арасында әйелдер құқығы мен теңдік мәселесі туралы оң пікір қалыптасып, Гендерлік саясаттың негізгі түйткілді «теңдік» мәселесі оң шешімін тапқан. Бұл нәтижеге жету үшін 2006-2016 жылдар аралығында жүргізілген Гендерлік теңдік стратегиясының маңызы зор.

Жұмысты орындау барысында әлеуметтік зерттеу жұмыстары жүргізілді. Зерттеу барысында Қазақстан Республикасының азаматтарының гендерлік теңдік мәселесіне деген көзқарастары анықталды.

Аталған ғылыми мақалада гендерлік саясат пен гендерлік теңдік ұғымдарына толық түсінік берілді. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасында жүргізіліп жатқан гендерлік саясат пен әртүрлі зерттеулер жайлы мағлұмат беріліп, статистика деректері келтіріліп оның қазақ менталитетіне қатысты ұқсастығы мен айырмашылықтары айқындалды. Елімізде жүзеге асырылған «гендерлік теңдік» саясатының нәтижесі қанағаттандыратындық. Шетелдік БАҚ, теледидар және интернет ресурстарында кездесетін ҚР территориясында гендерлік теңсіздік, феминизм мәселесі өршіп тұр деген стереотиптерді жою керек деп санаймын. Себебі, зерттеу жұмыстары көрсеткендей бұл шындыққа сай келмейді.

УДК 321:342.574

ТҰРАҚТЫ ДЕМОКРАТИЯНЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ МҮМКІНДІКТЕРІ МЕН ЖАҒДАЙЛАРЫ

Қалдыбеков Е., Омирзакова Д.Д.

Тұрақты демократияны жетілдірудің мүмкіндіктері мен алғы-шарттары ретінде азаматтық қоғам және құқықтық мемлекет екеуі қатар дамып, өрескел қайшылықтарды бірлесіп реттеп, қоғамның бейбітшілік, прогрестік жолмен дамуына толық мүмкіншілік жасаулары қажет. Қазақстан Республикасының Конституциясында бұл мәселенің негізгі бағыттары көрсетілген. Оның бірінші бабында азаматтық қоғамның және құқықтық мемлекеттің ең негізгі қағидалары былай деп жарияланған: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады; оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» деп көрсетілген.

Құқықтық мемлекет – Қазақстанның барлық органдары мен лауазымды адамдарының қызметі құқық нормаларына байланысты, соған бағынышты және соған сәйкес іс-әрекет жасайды. Құқықтың негізгі принциптері: азаматтар үшін – «заңға тыйым салынбағанның бәріне рұқсат етіледі», мемлекеттік органдар мен лауазым иелері үшін – «Заңда нақты не көрсетілсе, соған ғана рұқсат». Құқықтық мемлекетте Заң бір әлеуметтік топтың емес, халықтың шынайы еркін білдіреді. Мұндай мемлекетте заңның рухы үстемдік етеді. Барша адамдар, ең жоғары дәрежедегі лауазым иелерінен қатардағы азаматтарға дейін заңдардың бүкіл халықтың мүддесі, игілігі үшін жасалып, қолданылатынын, заңдар адамдарға қажет қоғамдық тәртіпті орнататынын, адамдарға отбасын құрып, өсіп-өнуге, өзі қалаған жұмыспен шұғылдануға, өздерін еркін сезінуге, қоғам ісіне қатысуға жағдай туғызуы керек екенін түсінуі қажет.

Сонымен Қазақстанда реформаторлық процесс арқылы қоғамның саяси-экономикалық құрылысында көп өзгерістер болды. Қоғамдық ғылымдарда жаңаша ғылыми зерттеулер басталады. Отандық құқықтану, философиялық, экономикалық, саяси ой, сана, пікір құқықтық демократиялық мемлекет туралы ғылымды зерттеуге, дамытуға бет бұрды.

Саяси жаңғырту бұқаралық ақпарат құралдарының рөлін арттыру.

Қорыта келе ақпаратқа құқық өзінің ең жақсы көрінісімен әлем елдерінің халықтары үшін маңызды әлеуметтік басымдылықты қаматамасыз ететінін тағы да бір рет атап өткім келеді. Ақпаратқа құқық мемлекеттегі үкімет пен бизнес арасындағы тиімді ақпарат ағынын қамтамасыз етуде маңызды рөл ойнауы мүмкін екенін айтудың маңызы аз емес.

Біз әрбір адамның ешқандай кемсітушіліксіз:

- ойлау, ар-ождан, дін және сенім бостандығына,
- өз пікірін айту бостандығына,
- қоғамдастық және бейбіт жиналыс бостандығына,
- жүріп-тұру бостандығына,
- құқылы екенін растаймыз;

Ешкім:

- негізсіз тұтқынға алынбайды немесе қамауда ұсталмайды,
- азаптауға немесе басқа да қатыгез, адамгершіліксіз не болмаса, адам намысын қорлайтын іс-әрекет пен жазаға ұшырамайды;

- сондай-ақ, әркім:

- өз құқықтарын білуге және оларға сәйкес әрекеттенуге,
- еркін және әділетті сайлауға қатысуға,
- қылмыс жасағаны туралы айып тағылған жағдайда соттық істің әділ және ашық қаралуына,
- мүлікке жеке өзі немесе басқалармен бірігіп ие болуға және жеке кәсіпкерлікпен айналысуға,

Демократиялану тиянақ ахуалды білмейтін, ұзаққа созылатын процесс. Қоғам мен адам өмірінің барлық саласында туындап жататын міндеттер комплексін шешімдейтін үздіксіз процесс.

ӘОЖ 215.5

ЖАСТАРДЫҢ БОЙЫНДА ДІНИ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ – БҮГІНГІ КҮННІҢ БАСТЫ МӘСЕЛЕСІ

Талғатқызы А., Алтынбекова З.Т.

Еліміздің ертеңі, мемлекетіміздің жарқын болашағы білімді де білікті, алғыр әрі жалынды жастар қолында екені даусыз. Қай заманда да қоғамның негізгі қозғаушы күші – кейінгі ұрпақ. Бүгінде тәуелсіз еліміздің іргесін нығайту жолында жас ұрпақты заман көшіне сай қалыптастыру, рухани және адами қасиеттерді орнықтыру басты

мәселелердің бірі болып отыр. Бүгін жұртшылық арасында діннің беделі артуда, діни нанымдар мен діни бірлестіктердің саны өсуде. Біз конфессиялық сан алуандығымен ерекшеленетін әлемдегі санаулы елдің біріміз. Сондықтан, азаматтарымыздың діни сауатты болғаны қоғамның тұтастығы мен тұрақты дамуының кепілі болып табылады.

Дәстүрлі дініміз Исламда жас ұрпақтың санасына ізгіліктің дәнін сеуіп, жеткіншектерді атаның баласы емес, адамның баласы болуға баулу айрықша маңызға ие. «Еліміздің және жастардың ең басты байлығы – сапалы білім», – деп Елбасы атап көрсеткендей, заман талабын ескере отырып жастардың білімін көтеру мәселесі еріксіз назар аудартады. Білімді жастар ғана ел дамуына жол ашады.

Жастардың радикалды діни ағымдарына тәуелділікті қалыптастыруға не ықпал ететінін білген маңызды. Ең жақсы қорғаныс – оны көре алу мен айыра білу қабілетінің болуы.

Ал қазіргі келіп жатқан ислам ағымдары немесе басқа дін ағымдары болсын көздеген мақсаттары басқа сияқты. Өсіп, өніп келе жатқан еліміздің тыныштығын бұзу, арамызға іріткі салу. Мұндай ағымдарға кара домалақ қазақтарымыздың кіріп кетіп жатқаны да қаншама.

Бұл ағымдардың жетегінде жүруіне екі негізгі себепті атап айтсақ болады.

Біріншіден, сауаттылық мәселесі. Яғни діни сауаттылықтың өте төмен болуы. Екіншіден, әлеуметтік жағдай. Материалдық жағынан дұрыс қамтылмаған кедей, мемлекеттен үмітін үзген отбасыларды материалдық жағынан қамтамасыз етеміз деп қызықтыру арқылы өздерінің қатарына қосып жатқандығын айтуға болады. Әрине, елдегі барлық адамды материалдық тұрғыдан толық қамтамасыз ету мүмкін емес. Бірақ елді діни сауатты етуге болады. Қазіргі діни рәсімдер жасалатын орындарға баратын болсақ, ол жердегілердің басым көпшілігі жастар. Дінге деген жастардың қызығушылығы күннен күнге артып келе жатыр. Енді сол жастарымызға дұрыс бағыттағы діни білім және тәрбие беретін ата-аналардың діни сауаттылығының жоқтығы ащы болсада өмір шындығы.

Жастарымыздың діни сауатын ашу қазіргі кездің өзекті мәселелерінің бірі болып отыр. Бейресми деректер бойынша 500 мыңнан астам отандастарымыз секталардан жәбір көрген екен. Ал жастарымыз дәстүрлі емес ағымдардың арасында адасып жүрсе, елдің болашағы не болмақ?! Және сол ағымдарда жүрген жастарымыздан және олардың ұрпақтарынан қандай азамат

шығатындығы айтпасада түсінікті. Сондықтан бұл олқылықтың алдын алу үшін тек кана білімді пайдалану арқылы жеңіске жете аламыз. Қазір Батыстың кейбір елдерінде бұл мәселеге байланысты мектептерде діни білім беру жүйесі қалыптасқан. Осыған орай біздің елімізде мемлекет тарапынан жұмыстар жасалып жатқандығын айта кетуге болады.

Сол себептен замандастарым, дінге бет бұрмас бұрын немесе бір нәрсеге күмәнмен қараған жағдайда, кез-келген адамнан емес, мешіт имамдарымен ақылдасқан жөн болар. Қазіргі ақпараттың жақсы дамыған заманында ақпараттық технологияларды қолданып осы мәселеге байланысты ғылыми-танымдық бағдарламалар жасау, телеарналардан елдегі болып жатқан діни мәселелердің себептерін ашып көрсетіп, елдегі діни ахуал жайлы халықты ақпаратпен қамтамасыз ете алсақ, бұл жүйеде өз жемісін берері сөзсіз. Сонда ғана еліміз өркендеп, көзі ашық, көкірегі ояу сауатты азаматтарымыз көбейіп, қаймағы бұзылмаған мемлекетімізді сақтап қаламыз. Сондықтан қазіргі қоғам халықтың діни сауатты болғанын талап етеді. Бізге діни сауат ауадай қажет екенін түсінетін кез келді. Сөз қорытындысында айтарым Пайғамбарымыз: «Алла тағала сіздің ниетіңіздің дұрыстығына қарайды» деген екен. Ниетіміз дұрыс болсын ағайын!

ӘОЖ 821.512.122

ШӘКӘРІМНІҢ «ҮШ АНЫҚ» ЕҢБЕГІНІҢ ТӘРБИЕЛІК ҚЫРЛАРЫ

Бекболатова А., Мырзабеков Ж.Е.

Қазақ философиясының көрнекті өкілі – Шәкәрім Құдайбердиев. Ол арнайы философиялық трактат «Үш анықты» жазған. Шәкәрім адам және жаратылыс сыры жайындағы философиялық трактатын осылай атаған. Ақынның Сәбит Мұқановқа жазған хатының мазмұнында «... қырықтан соңғы ойым философия жағына салынып» деген сөздерді кездестіреміз. Философия дегені осы «Үш анық» жайлы. Шәкәрім «Үш анықты» жазуға отыз жылдай ізденіс жасаған. Шәкәрімнің ізденісі бос кетпеген. Ойшыл нені тапты?

Бірінші – мәңгі өзгерістегі барлығына себепші жаратушы ие. Бірінші анық – барлық табиғат құбылыстары, белгілі бір тәртіпте, жүйелілікте жүзеге асатын дүниенің даму заңдылықтары, яғни ешқандай кездейсоқтықсыз даму Жаратушының туындысы. Болмыстың заттық көрінісі. Шәкәрімнің бірінші анығы бойынша - жаратылыста бірде бір құбылыс кездейсоқ болмайды. Барлығының түбінде белгілі бір себеп болуы заңдылық екен. Барлық себептердің түп-тамыры, қозғаушы күш – Жаратқан Ие. Түпкі жаратушыда себеп жоқ, ол барлық себептердің себебі. Ол – өзі жаратылмаған, бірақ, барлық әлемді жаратқан. Шәкәрім айтқан бірінші анық арқылы біздің санамызды «мен ғарышта жалғыз һәм тастанды емеспін, мені ерекше махаббатпен жаратқан біреу бар, яғни мен оның мәңгілік қамқорлығындамын» - деген періште ой әлдилейді.

Екіншісі – бұл жаратушы барлық тірі мен тірі емеске жан береді, адам өлген соң, одан әрі тазарып, жоғарылайды, өздігінен өмір сүреді. Екінші анық – өлімнен кейінгі тіршілік, жан өлмейді. Шәкәрімнің ойынша, адамның барлық рухани қасиеттері жаннан шығады. Оның ойынша «Жел мен су, тас, топырақ, шөп пен ағаш, ғаламда не бар болса бәрі жанды» Денелерді жаратып тұрған да осы жан. Дүние мақсатсыз емес, өмір мен тіршілік те мақсатсыз емес, барлығының барар жері, мақсатты шешімі бар. Шәкәрім үшін жан тіршілік атаулының көзі.

Үшіншісі – жанның жоғарылап, тазаруы үшін адам ұжданға сай арлы өмір сүруі керек. Шәкәрім адамдарды осыған шақырады. Үшінші анық – ол ұждан. Ұждан – дүниенің мақсатты жарасымдылығын жеткізетін, адам жанының мәдениетін жасайтын азық, екі өмірге де керек жанның қасиеті. Бұл қасиет адамның рухымен, ішкі рухани әлемімен байланысты. Ұждансыз адамның жүрегін ешбір ғылым, ешбір өнер тазарта алмайды. Ұждан барлық дүниеден биік тұру керек. Ұжданға тиесілі үш қасиет бар. Олар – әділет, мейірім, ынсап. Шәкәрімнің үшінші анығының да шешуі осы – ұждан деген дұрыс. Шәкәрім мұны ар білімі деген. Бұл «Үш анықтағы» қорытынды ой. Ар ілімі – ол рухани тазалық жолы. Ар Аллаға тән қасиеттің адам жүрегіндегі сәулесі болып табылады. Ар білімі адамды ниет, көңіл мен жүрек тазалығы арқылы Хақты тануға бастайды. Шәкәрім көздеген ар білімі адам баласын имандылықпен өмір сүруге шақырады. Кеңестік заманның әділетсіздігінен зардап шегіп, қарақшының қанды қолынан қаза болған көрнекті ақын, философ әрі сазгер Шәкәрім

Құдайбердіұлының соңында қалған мол мұрасымен туған халқы кешігіп қауышты. Шәкәрім Абайдың қайталанбас ән дәстүрін жалғастырып қана қоймай, оны ары қарай дамытқан тума талант иесі еді. Оның сұлу сазға, әсем әуенге бай алуан қырлы ойлы әндерінен адамдық болмысы, өмірге көзқарасы, асқақ арманы айқын көрінеді. Әке аманатына адалдық өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдары елдің саяси өміріндегі орын алған жылымық қазақ әдебиетінің бір топ шоқ жұлдыздарының ақталуына өзінің септігін тигізгені мәлім. Солардың арасында Абайдан кейінгі кесек тұлға Шәкәрім Құдайбердіұлы да бар еді. Дәл сол кездері ақынды елімен жақынырақ таныстыру яғни қайта қауыштыру, мол мұрасын кеңінен насихаттау, зерттеу, талдау мәселесі қолға алына бастағаны белгілі

Қорытындылай келгенде Шәкәрім жаратушы анық, жанда өлген соң бір түрлі тіршілік болатыны анық, екі өмірге де керек азық ұждан анық деп санаған. Ойшылдың «Үш анық» дегендегі айтпағы осы.«Үш анықты» білген һәм жете түсінген адам баласы үшін мына дүниенің барлық заңдары белгілі болып, бәрі өз орнына тұра қалады. Елегізіп тұрған жан сабырға келмек дейміз. Ал, ол өз кезегінде жанға тыныштық әкеліп, алыстағы дүниелерді көре білу қабілетін оятады. Бұл тіршілік иесі үшін нағыз бақыт деп ойлаймын.

ӘОЖ 611.013.1

БИОЛОГИЯДА КЛОН ЖАСАУ МӘСЕЛЕСІНІҢ МӘДЕНИ-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Мейрамбай Д., Омаров С.А.

Тірі ағзаның белгілі бір элементін пайдалана отырып, оны тура сондай етіп, көбейтіп шығару үдерісін клондау дейді. 1996ж ғалымдар сүтқоректілердің алғашқы клоны-Долли қойын жасады. Италиялық ғалым Северино Антинори бұдан бірнеше жыл бұрын 62 жастағы әйелдің жасанды жолмен бала көтеруіне себепші болған. Аталған жобамен жұмыс істеуге өз елінде тыйым салынғанына қарамастан, Антинори ретін тауып жұмысын одан әрі жалғастыруда. Ғалым сәби сүйгісі келетін 5000 жұптың өзіне сенім артып, бақтарын сынауға келісім бергенін мәлімдей отырып, бүгінгі

таңда жобаға қатысушы үш әйелдің аяғы ауыр екенін айтты. Оның айтуынша, үшеудің екеуі Ресей азаматшалары да, біреуі мұсылман елінің ханымы болса керек. Аталмыш жобаның адам баласына тек қана қуаныш сыйлайтынын ұтымды пікірлерімен дәлелдеген ғалым көп ұзамай бұл жұмысының қоғам тарапынан қолдау табатынына сенеді. Адам баласын клондау ісін қылмыс деп санайтын аталмыш елдер мұндай жұмыспен айналысқан адамды 20 жылға бас бостандығынан айырылғанымен тұрмай, оған қоса 1000000 доллар көлемінде айыппұл төлейтін көрінеді. 2005 жылдың 19 ақпанында Біріккен Ұлттар Ұйымы клондаудың барлық түріне тыйым салған заң актілерін қабылдады. Жасанды адамдардың зияны Біріншіден, өте көп қаржыны талап ететін клондаудың әзірге қажеті жоқ. Екіншіден, клондау әдісі арқылы пайда болған адам барлық жағынан осал болатын көрінеді. Денсаулығы нашар, ойлау қабілеті кем адамдарды қаптатып не керегі бар деген ғалымдар тобы клон адамдардың көп жағдайда ұсқынсыз боп туатынын айтады. Үшіншіден, олар табиғи адамдарға қарағанда өте ерте қартаяды екен. Ғалымдар клон адамдардың 30 жасында ақсақал болып отыруы мүмкін деген болжам айтады. Төртіншіден, бір адамды жасап шығару үшін онымен бірге дамып келе жатқан өзге эмбриондарды өлтіру керек. Ал, бұл қылмыс емес пе? Ал, пайдасы қандай? Этикалық пікірталастарға алып келетін адам клондары баласыз отбасыларға балалы болуға көмектесе алар еді. «Құдайдан бала сұрап, жылап жүргендерге өзінен аумайтын сәби сыйлауды жоспарлайтын жобаның жаман болуы мүмкін емес», дейді Антинори Северино Ауруды емдеуге көмектесетін мүшелер банкін жасауға көмектесе алар еді. Әлемде ең ірі клондар фабрикасы құрылды. Фабриканың атқарушы директоры Сю Сяочун клондау бойынша ауқымды жоспарларымен таныстырды. Клондау бойынша әлемдегі ең үлкен қытайлық компания Boyalife Group бірнеше мекемемен – оңтүстік корейлік Sooam Biotech Research Foundation және солтүстік қытайдағы Тяньцзин ғылыми академиясымен серіктестік құрды. Мекеме өз ісін алдағы 7 ай мерзімінде бастауды жоспарлап отыр. Жерді ғаламшарды жасандылықпен толтыру керек пе? Ол қаншалықты шыдайды?

ӘОЖ 329:574

«АЛАШ» ПАРТИЯСЫ: ҚҰРЫЛУЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК- ТАРИХИ АЛҒЫШАРТТАРЫ ЖӘНЕ САЯСИ ҚЫЗМЕТІ

Төкенова А., Баярисов Р.У.

1917 жылы қазақ қазақ қоғамындағы саяси өмірдің жандануына үлкен түрткі болған оқиға – сол жылғы ақпан айындағы патшаның тақтан тайдырылуы болды. Сол кездегі патшаның билігіне, оның жүргізіп отырған саясатына Ресейдегі саяси күштер мен партиялардың басым көпшілігі наразы болды. Сол саяси күштердің бірқатары, атап айтқанда – кадеттер мен октябристер монархияның сақталуын жақтады, бірақ кадеттер конституциялық монархияның болғанын қалады. Ал эсерлер мен меньшевиктер болса Ресейде республикалық құрылыстың орнағанын қалады. Большевиктер партиясы өз кезегінде маркстік теорияға сүйене отырып, жұмысшы табының билігіне негізделген пролетариат диктатурасын жүзеге асыратын Кеңестер билігін орнатуды мақсат етті.

Осындай қиын саяси ахуалда сол кездегі Ресейдің Мемлекеттік Думасы наурыз айында әр ұлттар мен саяси партиялардың өкілдерінен құралатын Бүкілресейлік Құрылтай Жиналысын 1918 жылы қаңтар айында шақыруға шешім қабылдайды. Оған дейін Ресейді басқарып отыратын Уақытша Үкімет құрылады. Сонымен, жер-жерде бүкіл Ресейдің тағдырын шешетін Құрылтай Жиналысына депутаттар сайлауға дайындық жұмыстары басталып кетті. 1917 жылға дейін қазақтардың өз саяси партиясы болмағандықтан, сол кездегі қазақтың алдыңғы қатарлы көзі ашық, саяси сауатты қоғам қайраткерлері саяси партия құру ісіне дайындық жұмыстарын бастап жіберді. Әуелі 1917 жылғы сәуір-мамыр айларында уездік және облыстық қазақ съездері шақырылды. Облыстық съездерде бірінші рет өткізілгелі отырған бірінші жалпықазақ съезіне делегаттар сайланды.

Бірінші жалпықазақ съезі 1917 жылғы 21-26 шілде күндері Орынбор қаласында өткізілді. Съезде қаралған 14 мәселенің ішіндегі ерекше маңыздысы сол кездегі қазақ қоғамының алдында тұрған саяси мақсаттарға сәйкес қазақтың дербес саяси партиясын құру болатын. Қазақтың саяси партиясын құру міндеті белгілі қоғам қайраткерлері Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып

Дулатовтарға жүктелді. Сонымен қатар оларға жаңа саяси партияның бағдарламасын дайындау ісі де жүктелді. «Қазақ» газетінде 1917 жылғы 5 қазан күні «Алаш партиясы» деген бас мақала жарияланып, онда қазақ саяси партиясының атын «Алаш» деп қою керек екендігі жайлы пікір айтылды. 1917 жылғы 21 қараша күні «Қазақ» газетінде «Алаш» партиясы бағдарламасының жобасы жарияланды.

1917 жылғы желтоқсан айында Орынбор қаласында екінші жалпықазақ съезі өткізілді. Онда қазақтың жаңа «Алаш» партиясының құрылғандығы жария етілді. Сонымен қатар сол съезде «Алаш» автономиясын басқару үшін Алашорда үкіметі құрылды. Бастапқыда сәтті басталған бұл іс-шаралар көпке бармады. 1918 жылғы қаңтар айында Алашорда үкіметі орналасқан Орынбор қаласын Әліби Жангелдин бастаған қызыл гвардияшылар отряды басып алды. Нәтижесінде Алашорда үкіметі Орынбор қаласын тастап кетуге мәжбүр болды, оның Халел және Жаһанша Досмұхамедовтар бастаған батыс бөлімі Бөкей Ордасына көшті, ал шығыс бөлімі Семей облысына ауысты.

1918 жылғы көктемде чехословак корпусының көтерілісі нәтижесінде Батыс Сібір жері тұтасымен адмирал Колчак басқарған әскердің қолына көшті. Ал адмирал Колчак Ресейде монархиялық тәртіпті қайта орнатуды өзінің саяси мақсаты деп санады. Ондай жағдайда Алаш автономиясының өмір сүруі жайлы айтудың өзі мүмкін емес еді. Ал большевиктер өз кезегінде Алаш қайраткерлерінен Кеңес өкіметін тануды және оған бағынуды талап етті. Осылайша Кеңес өкіметі мен Алашорда үкіметінің арасында келіссөздер басталды. 1919 жылы Алашорда үкіметі Кеңес өкіметін тану және өзін-өзі тарату туралы шешім қабылдауға мәжбүр болды. Көптеген Алаш қайраткерлері Кеңес өкіметінің қазақ жеріндегі орталық және жергілікті органдарына кіріп, қызмет атқарды. Осылайша, қысқа ғана уақыт өмір сүрген «Алаш» партиясы және Алашорда үкіметі өзінің қызметін тоқтатты.

Жалпы алғанда, «Алаш» партиясының саяси қызметі XX ғасырдың бас кезінде қазақ мемлекеттілігін қалпына келтіру жайындағы мәселені алғаш көтеріп, қазақ қоғамының өзінің саяси мақсат-мүдделерін сезініп, сол үшін күресу жолында маңызды роль атқарды.

ӘОЖ 821.512.122.091

«ЖАҒАННАМЕ» ДАСТАНЫНДАҒЫ ОБРАЗДАР ЖҮЙЕСІ

Әбуғали Е., Абдыханова Ғ.Т.

Түркі тілінде жазылған шоқтығы биік «Жаһаннаме» дастаны – Мұхаммед Хайдар Дулатиды айтулы ақын ретінде әдебиет тарихына ендіретін ақындық құжаты.

Шығарманың негізгі тақырыбы – адал да таза махаббат. Онда сүйген жарға, махаббатқа деген адалдық ту боп желбірейді. Сол себепті де поэманы махаббатқа арналған әнұран десе де болады. Онда, сондай-ақ, өмірдің өткіншілігі, тағдырдың бейопалығы мен әділетсіздігі де мен мұндалайды. Сондықтан да «Жаһаннамені» көтерілген проблемаларда айтылар мәселелерге қарап, кейде «Тағдырнаме» деп те атауға болатын сияқты.

Ақындық мәдениеті жоғары қаламгер поэмада нені сөз етсе де, нендей жайтты суреттесе де оған азаматтық көзбен қарап, шындық тұрғысынан келуге тырысты.

1329 бәйіттен тұратын дастанның ара-арасында қазақ батырлар жырындағы сияқты қарасөздің де араласып отыратын тұстары бар.

Бұл дастанды шағатай тілінен аударуға ниет жасағандардың қатарында жазушы Бақытяр Әбілдәұлының да есімін атап өту орынды. Оның аудармасы бойынша:

«Құдайдың күдіреті қандай күшті,
Қанат беріп ұшырар көкке құсты.
Ағаш та, гүл, тікен де сумен көктеп,
Иемденер әрқайсысы түрлі түсті.
Жердің бетін жапқанда жасыл желек,
Көңілдегі қайғы-мұң кетсе керек,
Әр шөп, жәндік шыққандай қолдан шебер,
Зауал жетсе әп-сәтте бірден өлер...», –

деген көркем сөз өрнектерінің сәтті өрілгендігі байқалады.

Бұл тұста ақын өз басындағы мұң-шерге орай философиялық ой толғап, өмір-өзенінің бір сәтке де тоқтамай, тек өз заңдылығына жүгінетіндігін, уақыты келіп, зауалы жетсе, ғаламдағы тіршіліктің бәрі бақилық болатындығын жазады. Осы тұста ақын әдебиет теориясындағы психологиялық параллелизм үрдістерінің шебері

тәрізді. Табиғат аясындағы оның элементтері мен өмір заңдылықтарының элементтері арасынан үлкен ұқсастық, параллельді сәйкестік табуы да Дулатидың ақындық өнерінің өресінде жатса керек.

Дастандағы Шаһсауар патшаның құдайдан бала тілеп, ел кезіп кететін жері Мырза Хайдардың өміріне ұқсас. Поэманың осы деталін автор өз өмірбаянынан алған. «Тарих-и Рашидиде» ұлы ғалым: «...бұл жаман немеге дейін менің ата-анамның төрт қызы бар екен. Олар содан әулие-әнбиелер мазаратына зиярат етіп, ұлы Жаратушыдан ұл беруді сұрап жалбарынады. Ұзақ мінәжат пен тілекке толы жалбарыныштан соң, өмірге мына жаман неме келіпті. Сол себепті де ата-анамның маған деген сүйіспеншілігі шексіз еді», – дейді.

Әйтсе де, мұндай мотив орта ғасырлық түркі ақындары шығармаларын былай қойғанда, біздің эпостық жырларымызда да жиі ұшырасады. Мәселен, «Алпамыс батыр» жырын алар болсақ, бұл жырда да бір перзентке зар болған Алпамыстың әке-шешесі мазар аралап құдайдан тілек тілеп жалбарынады. Бұл жырда да дәл солай.

Дастандағы Шаһсауар патша да жалғыз ұлын жанындай жақсы көреді. Өмірдегі табысы, жемісі, көрер көзі мен жаны Фируз болғандықтан, перзенті үшін ол отқа да, суға да түсуге әзір.

Поэмада сөйтіп Шаһсауар патшаға біраз орын берілсе, ал Перизаттың әкесі Тәжібақыт пен анасы Маһи-Руй зариф тек бір-екі жерде ғана көрінеді. Олар да бірақ екі жас бақытына бөгет болмайды. Батасын беріп Самин еліне шығарып салады.

Фируз шаһ баласы Фаррух Сауарды алып келуге Назанинді жібергенде де Тәжібақыт кедергі жасамай, түсіністік танытып, ханзаданың еліне қайтуына рұқсат етеді. Дастанда солай Шаһсауар мен Жаһанбану секілді Тәжібақыт пен Маһи-Руй зариф те әділдік пен қайырымдылық символы боп шыққан. Шығармада Сәлім уәзір де көрегендігімен көрінеді. Ол Фируз шаһтың өзгере бастағанын сезімталдықпен тез байқайды.

УДК 7.042.2:008

ОБРАЗ КОНЯ В КАЗАХСКОЙ И РУССКОЙ КУЛЬТУРАХ

Бахытова Ж., Полякова Н.В.

Без коня невозможно представить развитие евразийской цивилизации. Его обожествляли, ему поклонялись, за хорошего коня отдавали полцарства. Александра Македонский своего коня – верного Буцефала – похоронил с королевскими почестями, а император Калигула сделал своего любимца членом римского сената.

Как в казахской, так и в русской культурах из всех животных конь самый популярный объект изображения.

В культурной традиции казахов образ коня «является самым частотным и имеет свои формы воплощения и свою интерпретацию». Он не только национален, но и «может вступать в систему социальных отношений», что сближает его с общемировыми литературными традициями. В частности, известный акын Акан серы Корамсаулы (1843-1913) посвящает своему скакуну Кулагеру, погубленному человеческой завистью, скорбную прощальную песню. Судьбу Кулагера в 1936 году в одноименной поэме изобразил И. Джансугуров (1894-1938). Им был еще ярче и сильнее подчеркнут мотив социальной несправедливости.

Попытка решения через изображение судьбы лошади важных нравственно-социальных проблем традиционна и для русской литературы: толстовский мерин Холстомер, утверждавший, что лошади стоят в лестнице живых существ выше, чем люди, и лошадь Маяковского родственны и близки коню Джансугурова. «Делаться лошастью» у Л. Толстого, Акана сери, В. Маяковского и И. Джансугурова означает *стремление отстаивать свое человеческое достоинство*. Этот процесс содержит в себе частное и общее, национальное и общечеловеческое, нравственное и социальное.

В процессе исследования мы провели эксперимент по концептуальному пониманию слова «конь» представителями казахской и русской культур. Результаты его подтверждают наши выводы:

- конь в казахской культуре – это охотник и воин; сидя на нем, человек словно демонстрирует свою силу. Любовь казахов к коням такова, что своих горячо любимых детей они называли лошадиными прозвищами: «жеребенок мой», «жеребеночек мой»- «кулыным-кулыншағым», а справедливого и честного человека именовали «аргамаком». При этом и самого коня называли человеческими именами, давая теплые человеческие прозвища «карағым» – зрачок моих глаз», «шырағым» – светоч ясный и т.п. В казахской культуре конь предстает как положительный образ, несущий в себе помощь, благородство, мужество, достоинство своего хозяина;

- в русской культуре отношение к коню несколько иное. Конь воспринимается не только как друг, соратник, боевой товарищ, но и иногда присутствуют отрицательные мотивы в изображении этого животного. Конь несет в себе таинственность, непредсказуемость, он обладает грозностью, но остается символом добра и счастья. Мудрость богов являлась людям через это животное. Культ коня в русской культуре связан с почитанием Солнца: славяне верили, что Дождь-бог (бог Солнца) ездит по небу на чудесной колеснице, запряжённой четвёркой белых златогривых коней с золотыми крыльями. Русь с древнейших времен отождествляла себя с образом коня, что нашло воплощение в архитектуре Русского Севера.

Образы коня у скандинавов связаны со сменой суток: «конь-ночь» мчится впереди с темной гривой, а за ним скачет «конь-утро», чья пена покрывает землю росой. И замыкает эти скачки «конь-день» со светлой гривой, озаряющей землю и воздух. В Упанишадах конь символизирует календарь: туловище означает год, другие части тела – времена года, суставы – месяцы, а ноги – день и ночь.

Рассмотрев все выше сказанное, можно сказать, что образ коня перекликается в культуре всех народов. Образ коня описывался в произведениях с самых древних времен и до нынешних времен именно как помощник, верный чувственный друг человека, благородное животное.

ӘОЖ 801.316.4

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ КЕЙБІР АУДАРМАЛАР

Тоқтыбаева Ж., Құламанова З.А.

Термин сөздерді қозғалысқа салып, дамытатын сала ғылыми-техникалық прогресс болып табылды. Тілдегі көптеген терминдердің пайда болуы ғылым мен техниканың өмірге дендеп енуіне тікелей байланысты. Ал «термин» деген ұғымның өз басына келер болсақ, әлі күнге бұл жайында бірыңғай пікір қалыптаса алмай келеді. Термин жасау ісіне аударманың айрықша рөлі болды. Сан алуан пікірлерді негізге ала отырып ғалымдар – Ө. Айтбайұлы, Т.Жаңақұлов т.б. өз мақалалары мен еңбектерінде терминжасау ісін қарастырады. Егемендік жылдардағы қоғамдық өзгерістер ыңғайына қарап, мемлекеттік тілімізге, оның ішінде терминология мен аударма ісінің жағдайы сан алуан болды. Тілдің өзекті мәселесінің бірі аудармалар болып табылады десек, аударма ісі – ел мен елді, тіл мен тілді жақындастыратын, бірін-бірі байытатын, толтыратын алтын көпір. Әрбір азамат термин сөздер мен аудармалардың ерекшеліктерін ажырата білуіміз керек. Ол – мәдениет, ғылым-білім, әдебиет, адамдар қарым-қатынасының бөлінбес құралы. Аударма – қиын өнер. Оның маңызын түсінген елдер бұл істі өздерінің төл мәдениетін дамытудың, басқа елдермен саяси және рухани алмасуларын қуатты құрал ретінде бағалайды. Терминология мәселесіне орай академик Ө.Қайдаров былай дейді: «Қазақ тілі терминологиясы әр түрлі жағдайларға байланысты бүгінде дағдарысқа ұшырап отыр: оның ғылыми принциптері жаңа үрдіске бағыт-бағдар беріп, алда жүріп отырудың орнына артта қалып, термин практикасы аяқ асты болып жатыр. Осының нәтижесінде әркімнің өз білгенінше термин жасауды немесе оны ауыстыруы, алмастыру тәрізді бейберекет «бұқаралық» әрекетке жол беріле бастады». Ғалым Ө.Қайдар терминдерді қалыптастыруға қатысты қағидаттар ұсынды. Онда термин мен аударма мәселелеріне қатысты ғылыми көзқарастар негізіндегі нақты мәселелерді орындау жан-жақты айтылған. Дей тұрғанмен терминология, аударма т.б. тіл мәселелері соның ішінде оқулықтардағы жағдай көңіл көншітерлік емес. Мәселен, кітап мазмұнына үңілсек, «қазақшалаймыз» деген принципті ұстап,

«артық қыламыз деп тыртық қылып алатын» жағдайлар етек алып жүр. Атап айтсақ, 8 сынып биология оқулығында «көмекей шодыры» деп берілген аударма бойынша сұрақ туындайды. «Шодыр» деген не, оқулықта анықтамасы жоқ. Бір ғана мәлімет бар ол бидайық деп тұр. Ал бидайық деген не? Ол өсімдік және құс. Қарапайым сөз болып көрінгенмен толық мағынасын ұғыну қиындық тудырады. Ал 10 сынып биология оқулығында жасунық емес, енді жасунық деп берген және жақшаға «клетчатка» деп анықтама қалдырған. Сондай түсініксіз аудармалар жеткілікті, мәселен осы оқулықта «шарбы» деген сөз кездеседі, ал оның мағынасы қалай болмақ? 56-бетте қантдиабетін сусамыр деп берген. Ал сусамыр деген кезде ойға жайлау, жер, өзен, су еріксіз оралады. Біздіңше қант диабеті болып қалғаны дұрыс сияқты. Ал 53-бетте қант диабеті делінген. 55-бетте «организм» аудармасы – ішкі мүше деп берілген. Таң қаларлық. Қандай негізге сүйене отырып, оқулыққа «ішкі мүше» болып енді, аудармасы – ағза емес пе?. Бұл аудармалар мазмұны ғылым негіздерімен жаңа танысып жатқан оқушы үшін түсініксіз. Мектепте бір оқушыдан: «Биология сабағы ұнайды ма?» – деп сұрадық. Ол мұрнын тыржитып, «түк түсінбеймін», – дейді. «Әпкейіңнің сабағы ұнамайды ма?» – дегенде: «ұнайды, бірақ кітаптағы сөздер түсініксіз, ұнамайды. Ұмытып қала беремін!» – деді. Мектеп мұғалімдері жаңа оқулықтарға көңілі толмайтындығы жөнінде наразылықтарын білдіріп жатты. Оқулықтарда сәтсіз жасалған аудармалар жеткілікті. Мысалы: шошқамойын (паротит), ыңқылап (революция), мүдір (директор), құлақілдірік (наушник) сияқты сөздермен тіліміз мәртебесі төмендемесе жоғарыламайтыны анық. 8-сынып. Физика оқулық, : «Мект» басп., 2016. 98-б. Изотермиялық процесс дегеніміз – термодинамика делінген. Термодинамиканың анықтамасы 6-бетте берілген. Латын тілінен тікелей аударып «жылу күші» делінген. Проф. Т. Жаңақұловтың пікірінше, «салалық, ғылыми халықаралық терминдерді аударма жасаудан бас тартпайынша, біз туған тіліміздің жағдайын жақсартпай алмайтын көрінеміз, сондай-ақ тіл үйрену процесінде де тұралауымыздың түйіні аудармаға тіреліп тұр ма?» – деген сұрақ туады...

ӘОЖ 491.36

МЕРЗІМДІ БАСПАСӨЗ БЕТІНДЕГІ МАТЕРИАЛДАРДЫҢ ТІЛДІК, СТИЛДІК ЖЕТІЛУІНЕ ЫҚПАЛ ЕТУДІҢ ТИІМДІЛІГІ

Рахымбай Н., Сағыбай З.Д.

Соңғы уақытта бұқаралық ақпарат құралдарының тілі, ондағы сөз қолданысы мен жалпы тіл мәдениеті жиі әңгімеге арқау болып жүр. Бұл орайда тілші-ғалымдар да, тіл жанашырлары да өзекті мәселе көтеріп, осы тақырыпқа арнайы мақалалар жазып, жариялап ол оқырмандар арасында талқылануда. Иә, біз де тіл жанашырлары ретінде осы мәселені негізге ала отырып, тақырыптың аясын кеңейту мақсатында жекелеген зерттеу жұмысын жүргіздік.

Осы ретте республикалық және Жамбыл облысы аймағында жарық көретін мерзімді баспасөз беттерін саралап көрдік. Ондағы тіл біліміне қатысты бірлі-жарым кездесіп қалып жататын қателіктерді тауып, негіз бойынша жүйеледік. Өзіміздің ұсынысымызды айттық. Бұқаралық ақпарат құралдарына қойылатын негізгі талаптардың сақталғанын сараптадық. Қоғамдық талқығы түскен тақырыптың өзегін тапқандай болдық.

Расында, мерзімді басылым беттерінде біз қойған бар-жоғы он талапқа қатысты қателіктер баршылық. Тіпті, шаш етекпен десек артықтық етпес. Мұндағы айта кетерлігі түзетулер мен толықтыруларды қажет ететін, сынға ұшыраған басылымдардың басым көпшілігі жекелеген газет-журналдар. Зерттеу жұмысы барысында олардың атын атап, түсін түстеп көрсеттік. Мұндағы мақсатымыз-мерзімді баспасөздің кемшілігін көрсету емес, керісінше мерейін өсіру болып табылады.

Біз айтып отырған бұқаралық ақпарат құралдарына қойылатын негізгі талаптарды атап айтар болсақ олардың қатарына мыналар кіреді: сөз мағынасына мән бермеу, сөздердің тіркесімділік қабілетін ескермей, сәтсіз сөз тіркестерін жасау, терминдер қолданысындағы бірізділіктің сақталмауы, тұрақты сөз тіркестерін дұрыс қолданбау, орнысыз қысқартылған сөздердің болмауы, сөйлемдегі сөздердің орны тәртібінің сақталмауы, қосымшалардың дұрыс қолданылмауы, орфографиялық норманың бұзылуы, тұрақты сөз тіркестерін дұрыс қолданбау, өзге тілді сөздердің қолданылуы

аясы. Осы көрсетілген негізгі талаптардың сақталмауына қатысты оқырмандар арасында мерзімді басылым беттеріндегі материалдарды саралап, ой пікірімізді айтып, нақты мысал келтірдік.

Қайбір істі алып қарамасақ та оның жүйелі түрді жұмыс жасауы үшін талап пен тәртіп керек. Айтпақшы, осы сөйлемнің өзінде де жұмысты «жасамайды», жұмысты «істейді» деп бір сөзден қисынсыз мағына тауып алуға болады. Ал осы бір сөздің өзін әр басылым әр қилыжазады. Көзі қарақты оқырман ойлы көзбен қараса да, дұрыс пен бұрыстың ара-жігін ашу қиын. Осы ретте «Күнделікті тұрмыста пайдаланылатын сөздердің барлығын мерзімді басылым беттерінде пайдалануға болады дегенді кім айтты?!» деп даурыққан тіл мамандары да бар.

Расында қоғамның керітартпа тіршілігін сынап жазатын біздей журналистерге де сын тағу әбестік емес, заңдылық. Тілшілердің түйінді сөзін тарқатып жататын бізде арнайы орган яки қызмет жоқ. Кеңес Одағы тұсында газет-журнал беттеріне жарияланған әрбір мақаланы бүге-шүгесіне дейін саралап, сараптатын «идеологиялық» бөлім болған екен. Онда көтерілген мәселенің байыбы мен айыптысын анықтап қана қоймай, сөздің тур және ауыспалы мағынасын да май-шаммен қараған. Ал дәл қазіргі зайырлы заманда мұндай қадағалау жоқтың қасы. Сол себептен де қателік көп. Осы ретте кешегі ұстанымды қазақ баспасөзінен қайта енгізсек құба-құп болар еді. Өткеннен өнеге алсақ ұтылмасымыз анық.

Қорыта айтқанда, «Газет – халықтың көзі, құлағы һәм тілі», -деп кешегі қазақ зиялыларының бірі А.Байтұрсынұлы айтып кеткендей, бүгінгі таңда елімізде шығатын газеттердің жай – күйі мені алаңдатады. Неге десеңіздер, бұқаралық ақпарат құралдарының ішінде халықтың көп пайдаланатыны бұл – газет. Газеттің қаншалықты қолжетімді екенін айтпай-ақ қояйын?! Жұртқа дұрыс жол нұсқайтын, жұрттың көзін ашады. Газет – халыққа білім таратушы, газет – халықтың даушысы. Олай дейтініміз, газеттен жұрт естімегенін естіп, білмегенін біледі.

UDK 372.881.1:3701

CREATIVE METHODS OF TEACHING ACADEMIC WRITING

Amirova A., Yechina Y.G.

Today a skill of academic writing is considered to be one of the demanding criteria which is required in many spheres throughout life. The concept of academic writing in a foreign language is one of the most frequently discussed issues in the framework of linguo-didactics. The aptitude of academic writing skills is the main key of existence in an academic environment. Academic writing is the opportunity to improve basic skills in a variety of written work, which are united by the fact of certain requirements to the structure and layout of text and choice of writing style (journalistic or academic), and the ability to make links, to rephrase, to build arguments, to properly execute literary sources. In Kazakhstan the process of finding new effective ways of academic writing is not provided with significant research. In schools and universities the main focus of domestic didactics is on the development of general competences while learning English as a foreign language. According to the survey (“How much do you know about academic writing?”) results development of student’s academic writing skill came across with the following problems:

1. Pieces of writing in English are not used for academic purposes.
2. Criterion of critical thinking is not considered in the writing process.
3. Academic competence of students is not formed in their native language.

Taking into account all apparent worries, methods of teaching academic writing should be created in accordance with ESL classroom. Firstly, using *invention tool* will help to explore personal ideas of students before the process of academic writing. It means entire integration of various applications such as *free-writing* (a method of exploring a topic without feeling limited by your own preconceptions, or by concerns about unity, coherence, organization, or correctness), *listing* (a method of organizing ideas at any point in the writing process), *cubing* (a method pushes the writer to consider a topic from six angles and directions), *wh-questions* (a method of putting yourself questions (who, what, when, where, why, how) about your chosen topic). Secondly, utilizing visuals as teaching

tools will be beneficial at initial stages of teaching process which helps to form a writer with diversified cultural perspective and objective point of view. In this regard,

1. The use of *the photos of shadows* is recommended and is usually of great interest for many students and teachers. You can start with the simple images interpretation presenting easy-to-describe pictures and later pass to the more complicated ones developing students' imagination.

2. The combination of writing and negotiation is called *resolutions* - written suggestions for addressing a specific problem or issue. It enables students to think critically in giving evidence to proof the main idea of passages.

3. One of the interesting tasks – *flashbacks* is suggested in Ben Goldstein's book "Working with images" for the language classroom. It is based on the use of pictures or creating your own, making them more appropriate to study special lexical or grammatical concepts.

Thirdly, in different kinds of academic papers the focus varies. In this way, keeping writing journal helps to research questions and problems you set out to solve. All of the types of academic writing (learning diary, literature review, essays, seminar's presentation speech) can be combined in one profound storage. Teacher offers strategies to every academic paper by relying on properties of the academic context. As a result, academic worries of students will be gradually cut back. However, the complexity is emphasized to adult learners: they should write about out -of-the-box thoughts or controversial topics. Applying this method in teaching process will be a vehicle to demonstrate knowledge and understanding of students, as well as displaying abilities to reason and write academically.

Basic components of academic writing should be formed in the native language of the students taking into account language support and required professional competences. Most classroom approaches in teaching process are often concerned by lack of critical thinking skills, and also mention students' failure to explore and produce academic papers. Therefore, methods of teaching academic writing need to demonstrate impartial development of students' worldwide knowledge. The success with finding effective ways of academic writing depends upon how well your goals set which enables target audience as they write and then how they approach the writing task.

УДК 78.03.81'276.3

ХИП-ХОП КУЛЬТУРА И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА МОЛОДЕЖНЫЙ СЛЕНГ

Октябрева Б., Нуралиева А., Новожилова М.В.

В настоящее время рэп и хип-хоп культура в целом становятся всё более популярными и рэперский сленг оказывает значительное влияние на сленг молодёжи. Термин сленг применяется в двух значениях: как синоним жаргона и как совокупность жаргонных слов, жаргонных значений общеизвестных слов, жаргонных словосочетаний, принадлежащих по происхождению к разным жаргонам и ставших, если не общеупотребительными, то понятными достаточно широкому кругу говорящих.. Сленг, представлявший собой особое использование метафор и экспрессии, являет собой срез речевой культуры, охватывая различные социальные и возрастные слои общества. Особое внимание вызывает сленг, заимствованный русским языком через хип-хоп культуру, ярко выраженную в рэпе. Отметим основные способы формирования лексики сленга: а) иноязычные заимствования. Пример: герла (девчонка), стрит (улица), пэренты (родители), зиппер (молния); б) аффиксация. Пример: приколоться (обращать внимание, цепляться, насмехаться), приколот (то, над чем можно насмехаться), приколист (тот, кто любит придирается, шутить над кем-либо), прикольный (забавный, интересный), прикольно (весело, оригинально); в) метафоризация. Пример: кiski (узкие треугольные темные очки); г) блатные арготизмы. Пример: беспредел (полная свобода, разгул) ксива (документы), мочить (бить); д) развитие полисемии. Пример: кинуть (украсть что-либо, взять что-либо и не отдать, не сдержать обещание).

Хип-хóп (англ. hip-hop) – культурное направление, зародившееся в среде рабочего класса Нью-Йорка 12 ноября 1974 года. Диджей Afrika Bambaataa первым определил пять столпов хип-хоп-культуры: эмсиинг (англ. MCing), диджеинг (англ. DJing), брейкинг (англ. breaking), граффити (англ. graffitiwriting) и knowledge (определённую философию). Другие элементы включают битбоксинг, хип-хоп-моду и сленг. Сленг рэперов очень разнообразен и насыщен словами из других видов сленга. Так,

например, можно встретить очень много «блатных» выражений (бык – напряженная личность. Прогон – заведомо неискреннее заявление.) и т.д. Так как хип-хоп культура является уличной культурой, то люди увлекающиеся ей попадают на улицу, слышат разговоры таких же не очень образованных людей. Рэпера это люди не из высшего общества. В основном это люди которые проводят большую часть жизни на улице. Они разговаривают используя очень много ненормативной лексики и других простых «народных» выражений. Рэперский слэнг постоянно развивается и пополняется новыми выражениями. Люди говорят так, как им удобно, а не так, как установлено какими-либо правилами или порядками. (Пати – вечерина. Рулез – классно. Палить – наблюдать.) Слэнг граффитчиков состоит в основном из заимствованных слов из английского языка. Как таковые эти слова напрямую связаны с предметом. В Америке назвать это слэнгом очень сложно, т.к. эти слова означают предмет, о котором идет речь. Но в русском языке эти слова стали слэнгом. В брейкерском слэнге заметно преобладание названий элементов танца. (Гвоздь – вертикальный прокрут на голове. Аналогично граффити, брейкерский словарь состоит в основном из слов, заимствованных из английского языка. Названия элементов означают действия, которые производятся во время танца или животных, на которых похож данный элемент. (Черепаша – кручение на руке. Крокодил – хождение на руках вокруг своей оси).

Также, нами был проведен социологический опрос среди студентов 1-3 курсов ФВХЭиС, ЮФ и ФНГД. Результаты опроса показали, что студенты знают и используют слэнг в повседневной жизни, преимущественно в сфере музыки и для общения в социальных сетях. Наиболее употребляемые слова среди студентов: LOL, XOXO, respect, bro, OMG, imho, fail, swag, party, bae, easy, KEK, bling.

В данной работе мы постарались раскрыть сущность сленга в современной лингвистике, и пришли к выводу, что сленг многофункционален.

ӘОЖ 811.133.1

ФРАНЦУЗ ТІЛІНДЕГІ ПРЕДЛОГТАРДЫҢ КӨП МАҒЫНАЛЫЛЫҒЫ

Айтыева Н., Жанасбаева Б.Б.

Ғылыми жұмыстың зерттеу объектісі: француз тіліндегі предлогтардың көп мағыналылықтарына талдау жасау, қолданылу аяларын қарастыру арқылы қазақ тілінде жоқ грамматикалық бірліктердің (кұбылыстардың) аударылу жолдарын қарастыру.

Ғылыми жұмыстың мақсаты: екінші шет тілі пәні бағдарламасында қарастыратын тақырып предлогтардың көп мағыналылықтарын және олардың қазақ тіліндегі эквиваленттерін зерттей отырып, француз тіліндегі предлогтардың көп мағыналылықтарына және қазақ тіліне аудару жолдарына теориялық және практикалық тұрғыдан талдау жасау.

Ғылыми жұмыстың өзектілігі: жаңа ғасырда прогрессивті өмірге аяқ басқан жастар заман талабына сай озық өмір сүруге дайын болуы керек. Заман талабына сай саналы азамат болу үшін бүгінгі жастардың білімдері терең де, жан-жақты да болуы тиіс.

Жаһандандыру дәуірінде француз тілі мемлекетаралық және континент-аралық қарым-қатынас жасауға мүмкіндік туғызып отыр. Сондықтан осы қарым-қатынас жасау кезінде қолданылатын ең қажетті грамматикалық материалдардың бірі – предлогтар. Кез-келген жаңа грамматикалық материалдарды ана тілімен салыстыра отырып үйрену, біздің өтіп жатқан тақырыпты тез түсінуімізге, жадымызда сақтауға және шет тілін ауызекі тілде еркін пайдалануымызға жол ашады. Қазақ тілінде бұл грамматикалық құбылыс болмағандықтан едәуір қиындықтар тудырады. Француз тіліндегі предлогтардың қолданылуын дұрыс білмейінше, біз ойымызды француз тілінде дұрыс айта алмаймыз немесе француз тілінен қазақ тіліне, керісінше қазақ тілінен француз тіліне дұрыс аударма жасау мүмкін емес. Қазақ тілінде баламасы жоқ француз тіліндегі предлогтарды қазақ тіліне аудару қазіргі уақыттағы ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Француз тіліндегі предлогтарды қазақ тілінде аудару туралы нақты ережелер, түсіндірмелер қазақ тілінде жоқ десе де болады. Француз тіліндегі предлогтарды қолдану орыс тілді кітаптарда, оқулықтарда көп

мағыналылықтарына мысалдар берумен шектеледі. Осы тақырыптағы талдаулар жұмыстың өзектілігін танытады. Сондықтан француз тілінің предлогтарының көп мағыналылығына егжей-тегжей талдау жасап, олардың қазақ тіліне аударылу жолдарын түсіну керек.

Предлогтар әртүрлі қатынастарды «кеңістікті, уақытты, себеп-салдарды» білдіретін көмекші сөздер қатарына жатады. Предлог көмекші сөз таптарына жатады, сөйлеудің - өзгермейтін бөлігі. Олар сөйлемде немесе сөз тіркесінде зат есімді (есімдікті) басқа бір сөзбен байланыстыру үшін қолданылады. Предлогтар жай ғана грамматикалық құрал бола алады, бірақ жеке тұрып ешқандай мағына бермейді.

Француз тілінде септіктер болмағандықтан септік жалғаулардың қызметін предлогтар атқарады. Олар сөйлемде немесе сөз тіркесінде зат есімді, есімдікті т.б. басқа бір сөзбен байланыстыру үшін қолданылады. Сонымен предлог екі сөздің арасындағы қатынастық мағынаны білдіре алады.

Жай предлогтар: à, après, avant, avec, chez, contre, dans, de, depuis, derrière, dès, devant, en, outre, pour, jusque, par, sans, sauf, selon, sous, sur, vers etc.

Күрделі предлогтар: envers, hormis, parmi, autour de, au milieu de, à travers, à cause de etc.

Есімше-предлогтар: attendu, excepté, y compris, concernant, durant, étant donné, suivant etc.

Қорыта айтқанда, әрбір адам өз ойын грамматикалық тұрғыдан дұрыс сөйлем құрастырғанда ғана, яғни француз тілінде жиі қолданылатын предлогтардың барлық мағыналарын, қолдану аясын дұрыс түсінбейінше француз тілінде дұрыс сөйлеу нормаларын қалыптастыру мүмкін емес, сондықтан да алдағы оқу жылдарында да бұл тақырыпты қарастыру қажет. Предлогтың көмескі түрде болса да, лексикалық мағынасы бар. Бұл мағына предлог қолданылғанда айқынырақ көрініп тұрады. Соның негізінде предлог екі сөздің арасындағы қатынастық мағынаны білдіре алады. Француз тілінде предлогтың маңызы өте зор. Әртүрлі елдердің тілдеріне предлогтар тақырыбына егжей-тегжей талдау жасалынып, предлогтар мәселесімен көптеген ғалымдар айналысты. Дегенмен, француз тіліндегі предлогтардың қолдану аясын олардың қазақ тіліндегі баламаларын зерттеген бірде-бір еңбек жоқ.

ӘОЖ 371.31:42/48

«ҮШ ТҰҒЫРЛЫ ТІЛ» САЯСАТЫ

Букешова С., Нұрбаева Ж.Р.

«100 нақты қадам» Ұлт жоспарында да үш тұғырлы тіл саясаты туралы біршама пункттер айтылып өткен. Елбасымыз қолға алып, білек сыбана кіріскен бұл жоба мемлекетімізде үлкен серпіліс жасады. Бірнеше сұрақтарды туғызып та үлгерді. Сондықтан да бұл ірі көлемді сауал дәл осы жұмысты жазуға негізі арқау болып отыр.

Ағылшын тілі – 335 млн. (2003 ж.) адамға ана тілі орнына жүреді. Қытай және испан тілінен кейінгі үшінші орындалып отыр. Жалпылай, екінші тіл деп мойындап, меңгергендерді қосқанда, ағылшын тілін білетіндер саны 1,3 млрд. (2007 ж.) адамнан асады. БҰҰ-ның іскерлік 6 тілінің қатарына қосылған. 54 мемлекетте ресми тіл болып танылған.

Қазақ, орыс және ағылшын тілдерін жетік меңгеру алға қойылған басты талап. Мұндағы қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлт-аралық қатынас тілі, ағылшын тілі – жаһандық тіл. Алға қойған мақсаттарды жүзеге асыру үшін іс-шаралар да басталып кеткен. Елбасымыз 2014 жылдың 17 қаңтарында жасаған жолдауында «Орта білім жүйесінде жалпы білім беретін мектептерді Назарбаев зияткерлік мектептеріндегі оқыту деңгейіне жеткізу керек. Мектеп түлектері қазақ, орыс және ағылшын тілдерін білуге тиіс. Оларды оқыту нәтижесі оқушылардың сындарлы ойлау, өзіндік ізденіс пен ақпаратты терең талдау машығын игеру болуға тиіс» деп атап өтті. Елімізде ашылған Назарбаев Зияткерлік мектептері үш тұғырлы тіл саясатын насихаттап жүзеге асырудағы басты мысал бола алады.

Алға қойылып талданып отырған «үш тұғырлы тіл» туралы идеяны елбасымыз 2006 жылдың қазанында болып өткен Қазақстан халқы ассамблеясының XII құрылтайында жария еткен болатын. Ал 2007 жылғы халыққа жасаған «Жаңа әлемдегі Жаңа Қазақстан» атты жолдауында осы идеяны жүзеге асырудың негізгі кезеңдерін атап өткен болатын.

Бұл саясат жүзеге асырылғанымен мемлекеттік – қазақ тіліміз тысқары қалып кетпеуі тиіс. Жүргізіліп отырған саясат негізінде қазақ тілі жетекші орын алып, орыс және ағылшын тілдері сол

тілдің көлеңкесінде болуы тиіс екенін халық санасына сіңдіру басты мақсат. Мемлекеттік тілдің дәрежесін көтеру үшін ағымдағы 2020 жылға дейін қазақ тілін жетік меңгерген халық үлесі 95%, ал ағылшын тілін меңгеру деңгейі 20% құрауы тиіс деген тапсырма берілді.

Тілді меңгеру мемлекет тарапынан қолдау тауып, барша жағдай жасалған. Әрбір азамат қазақ, орыс, ағылшын тілдерін меңгеруі үшін мүмкіндіктер қарастырылған. Қазақ тілін меңгеру – жастар бойындағы ұлттық патриотизмді нығайтып, түп қазығынан алыстамауға мүмкіндік береді. Орыс тілін меңгеру – қарым-қатынасты еркін жасап, білім алу кеңістіктерін кеңейтеді. Ағылшын тілін жетік білу – шексіз мүмкіндік болып табылады.

Сонымен қатар мемлекет басшысы «Үштілділік мемлекеттік деңгейде ынталандырылуы керек. Орыс тілін білу – біздің ұлтымыздың тарихи артықшылығы екені баршаға белгілі... Біз ағылшын тілін игеруде серпіліс жасауымыз керек. Қазіргі әлемнің осы «лингва франкасын» меңгеру біздің еліміздің әрбір азаматына өмірдегі шексіз жаңа мүмкіндіктерді ашады» деп, қазақ тілі және тілдердің үштұғырлы мәселесіне кеңінен тоқталды.

Үш тұғырлы тіл өмірдің қажеттілігі. Бұл бүгінгі елдің тыныс-тіршілігін айқындайды және жалпыға ортақ қалыпты норма болып саналады. Үш тілді қатар меңгеру бәсекеге қабілетті ел азаматының міндеті. Қазақстанның білікті, білімді әр азаматын ғаламдық ақпараттар мен инновациялық ағынына ілесу ағылшын тілін үйренуге жетелейді. Әр азамат ана тілінің бай қорын игерумен бірге орыс, ағылшын тілдерінің де асыл қазынасынан сусындап, оны іске асыра білгені де жөн.

Мемлекетімізде көптеген ұлттар мен ұлыстар қоныс тепкен. Ал бұл жағдай біздің мерейімізді үстем етіп, мемлекетімізді күшейте түседі. Себебі, әр ұлттың субъективті көзқарастары мен тәжірибелері, және тілдері біздің ойымыздың шарықтау шегін ұлғайтады. Сондықтан да олардың ойларын бір сарынға толықтыру маңызды. Ал ол үшін ең маңыздысы тілдік жүйе. Мемлекеттік көп ұлтты екенін ескере отырып, бір емес бірнеше тілді бірге алып жүру барша үшін пайдалы әрі әділ екені анық.

UDK 81.39

HELPING STUDENTS TO DEVELOP CREATIVE WRITING IDEAS

Batyrbek Zh., Yeleussiz A.B.

Aim of research: is to identify the most productive ways of teaching and developing creative writing to students at English classroom. Object: creative writing activities at English teaching classroom. Subject: ways and strategies of creative writing. Topicality: Most children enter school with a natural interest in writing, an inherent need to express themselves in words (Graves, 1983). Couple this with a child's love of stories and nursery rhymes – who has not seen a goggle-eyed group of kindergartners lost in the world of imagination as their teacher reads them a favourite story or nursery rhyme. – and you have the basis for building an emotionally involving and intellectually stimulating creative writing program for Methods of research: methods of data collection (practical registration of data, notes, essays and papers). Literature studies, which includes review, integration findings of different scholars. Method of observation: participation observation (interpret the situation, close to the subject). Method of secondary analysis: conceptual analysis, describing and explaining theories, source criticism and text emendation, simulation, developmental project and consult work. This article should help teachers with that task.

With these compelling reasons in mind, it is hard to justify not making creative writing an important part of the elementary school classroom day. It is important that the reasons for writing be made clear to administrators and parents, who may automatically categorize creative writing as merely frivolous play, something akin to recess. **Problem:** Children cannot concentrate on one thing if you do not provide with some illustrations. In addition, in order to make the focus on a particular topic is necessary or to mimic, or figure out a way for them to not be distracted constantly. Many students cannot bring their thoughts in a noisy environment or well, then when they work in groups.

In this paper, we have tried to find out that there are some major ways of creative writing ideas for students. Based on the types of creative writing, we propose to begin the processes of learning from the school's curriculum. We used all kinds of creative writing on my school practice. We realized all

the mistakes our students that then decided to combine several types of co-writing. Imagination are different but in spite of certain difficulties such as noise in the classroom can attract children to write more accurate some sort of story or even a fictional story. In addition, here some important tips for your students:

1. Have them focus on only one subject.
2. Suggest they compare this subject, using similes and metaphors.
3. Encourage them to use descriptive paragraphs to paint a picture.

To sum up, although it is vital to separate various types of writing, the advantages of integrated writings outweigh its drawbacks, therefore we strongly recommend combination of image and sentence prompt for helping students develop creative writing skills. Moreover, in order to promote and motivate students to everyday writing, it is suggested organizing creating writing club and boxes, containing different day-to-day writing tasks.

Methods of research: methods of data collection (practical registration of data, notes, essays and papers). Literature studies, which includes review, integration findings of different scholars. Method of observation: participation observation (interpret the situation, close to the subject). Method of secondary analysis: conceptual analysis, describing and explaining theories, source criticism and text emendation, simulation, developmental project and consult work.

Having students read each other's work and comment upon it can help both reader and writer. Writers are provided an audience for their work, and, for many children, comments by their peers will be attended to in ways that a teacher's comments would not. Having students read each other's work and comment upon it can help both reader and writer. Writers are provided an audience for their work, and, for many children, comments by their peers will be attended to in ways that a teacher's comments would not. The reader may pick up on techniques of fiction that might not be apparent from reading a professionally published book, and will have an emotional investment in reading and understanding the work that other kinds of reading do not offer.

ӘОЖ 336.711

ҚР ҰЛТТЫҚ ҚОРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Жолдығұлова А., Тұрлыбаева Ұ.Т.

Ұлттық қордың қаражаты – дербестігіміздің кепілі, болашақ ұрпақтың игілігі мен 17 миллионнан астам халқымыздың тағдыры. Мемлекетте Ұлттық қордың қалыптасуы Американы ашқанмен тең жаңалық емес, бүгінгі таңда дүние жүзінде Ұлттық қор тәрізді ірі құрылымдардың саны 52-дей. Қазақстандық қордың үлгісі ретінде бірнеше жылдар бойы сәтті қызмет етіп келе жатқан Норвегияның қоры алынды. ҚР Ұлттық қоры Президентіміздің 2000 жылғы 23 тамыздағы «Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры туралы» №402 Жарлығына сәйкес құрылды. ҚР Бюджет Кодексінің 21 бабына сәйкес, Ұлттық қор – материалдық емес активтерді қоспағанда, Ұлттық қор Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіндегі шотында шоғырландырылатын қаржы активтері түріндегі, сондай-ақ, өзге де мүлік түріндегі мемлекет активтері болып табылады. Ұлттық қорға түсетін қаржылық кірістер биылғы жылы тұрақты түрде қысқартылып жатыр. Ұлттық қор сақтық және тұрақтандыру функцияларын атқарады. 2016 жылдың бірінші бес айында 3,1 есеге қысқарған. 2016 жылдың қаңтар – мамыр айларында Ұлттық қорға 547,6 млрд. теңгені құрады. Аумақтық кірістік түсімдердің төмендеуі де еліміздің басым бөлігінде айқын көрсетілді. 2015 жылға қарағанда Атырау облысынан Ұлттық қорға түскен қаржы 1,6 есеге, Батыс Қазақстан облысынан 1,9 және 1,2 есеге Маңғыстау облысынан төмендеген. Үкіметтің Ұлттық банктегі шотында шоғырландырылатын, қаржылық активтер түріндегі, сондай-ақ материалдық емес активтерді қоспағанда, өзге мүлік түріндегі мемлекет активтері Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры болып табылады. Қазақстан Республикасының Ұлттық қорын басқару жөніндегі кеңес Ұлттық қорды тиімді пайдалану және оны, материалдық емес активтерді қоспағанда, шетелдік қаржылық құралдарға орналастыру жөнінде ұсыныстар әзірлейтін Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы консультациялық-кеңесші орган болып табылады. Қазақстанның Ұлттық қорының

қызметінде қазіргі уақытта бірқатар мәселелер бар. Ұлттық қордың қаржысына қолсұғушылық, оның қалыпты қызмет етуіне нұқсан келтіреді, елдің экономикасы мен нарықтық қатынастарға залалын тигізеді, мемлекетке үлкен зиян келтіреді. ҚР Қылмыстық Кодексінде Қордың қаражатына қолсұғушылық жайлы сұрақ қылмыстық заңнамамызда өз жауабын таппаған. Ұлттық қорды - мемлекеттік қорғаудың объектісі ретінде мойындап, ҚР Қылмыстық Кодексіне «Ұлттық Қор қаражатына қолсұғушылық» атты жаңа бап енгізуіміз қажет. Құқық бұзушылықтың элементтерімен қарастырсақ, құқық бұзушылықтың объектісі, субъектісі, объективті мен субъективті жағы айқын көрінеді. Қазіргі кезде Ұлттық қордың қаражаты өсуімен қатар оны тиімді қолдану мәселесі әрқашанда өзекті болып отыр. Қорды басқару сұрақтарын зерттеп жүрген көптеген авторлардың айтуы бойынша, осы мәселелердің арасында транспарентті (ашық) еместік, айқындылық, нақты керек бағыттарға салымдардың болмауы аталады. Бұдан басқа, Ұлттық қорды сырттай басқарушылар туралы ақпарат жарияланбайды. Ұлттық банк мұнай табыстарын қандай шет ел компаниялары басқаратындығын айтпайды, бұл компания талаптары деп түсіндіреді. Бұл мәселеде, мен жариялылық принципін дұрыс жүргізу керектігін ұсынбақпын. Ұлттық қордың сыртқы басқарушыларға байланысты олардың істері заң тұрғысынан қадағалануы тиіс. Мысал ретінде, Норвегияның әрбір азаматы қаржы министрлігінің сайтына кіріп, 1 кронға дейін есептелінген кірістер мен шығыстарды көріп, болашақ ұрпақтың қаржысын бақылай алады. Бұл дегеніміз, жариялылық қағидасын ұстануда Норвегия алдыңғы қатарлы мемлекет дегенді білдіреді. Қазақстанның Ұлттық қорының қызметі мен қаражатты тиімді жұмсау толғақты мәселе болып келеді және ол қоғамымыздың талқылауында болатын көкейкесті мәселе болып қалмақ. Президентіміздің әрбір Жолдауы мен соңғы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты жолдауы Ұлттық қордың дамуына байланысты мәселелерден айналып өтпеген емес. Өйткені Ұлттық қор – жарқын болашақтың биігі іспеттес. Ұлттық қорымыздың әлеуметтік-экономикалық мақсаттарына жету үшін инвестициялық қызметі толықтай жүзеге асырылып, қаражат тек нақты мәселелерге ғана шығындалуы қажет.

УДК 341

ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРАВОВОГО СТАТУСА КАСПИЙСКОГО МОРЯ

Кемелбекова Н., Кадыркулов А.Ж.

Проблема правового статуса Каспийского моря и его богатый природный ресурс обретает всю большую актуальность в рамках геополитики. Каспийское море, обладающее богатыми нефтяными месторождениями, а также представляющее одним из самых напряженных в политическом, социальном и международном отношениях районов мира. Здесь, в зоне богатейших нефтяных месторождений планеты, формируются геополитические игры мировых лидеров, ориентированные на укрепление своего лидерства в данном регионе.

Сегодня предлагается множество вариантов раздела акватории, которые можно свести в две группы: Каспий – это море; Каспий – это озеро. Следовательно, существуют разные принципы раздела. Следует упомянуть, что с глубокой древности за Каспием закрепилось название «море». Историческая традиция не может служить отправной точкой для решения юридических проблем Каспия. Не могут служить критерием и его размеры: международные правовые акты не учитывают размеры водоема при его отнесении к морю или озеру.

В любом случае – и для определения статуса Каспия как моря, и для определения статуса Каспия как озера, и на ресурсный раздел Каспия, и на пространственный раздел Каспия – необходимо получить единодушное согласие всех пяти Прикаспийских стран. Это основа международных взаимоотношений.

Главные разногласия при делимитации акватории Каспия, однако, возникают вовсе не из-за морских пространств. Континентальный шельф и его богатства – вот из-за чего до сих пор нет согласия у пяти прибрежных государств. Осложняет положение и стремление одних государств установить свои особые права на определенных участках Каспийского моря, что расценивается другими как односторонние действия, ущемляющие их национальные интересы. Особенно это относится к участкам морского пространства, где предполагаются нефтегазоносные

месторождения. Проблема правового статуса настолько сложна и запутана, что для ее решения потребуются, по-видимому, еще немало времени. В настоящее время все Прикаспийские государства исходят из того, что только они обладают исключительными правами в отношении Каспийского моря и его ресурсов, и что Конвенция о правовом статусе может быть принята только с их общего согласия, то есть консенсусом.

Говоря о возможных решениях данной, весьма сложной и противоречивой проблемы и в целом перспективах правового урегулирования, следует отметить, что однозначным является лишь один вывод – любой путь к решению данного вопроса лежит только в плоскости многосторонних консультаций всех заинтересованных прикаспийских государств.

В связи с появлением на Каспии новых субъектов международного права и в связи с необходимостью определить суверенные права прикаспийских государств, в частности, на недропользование, прибрежные государства достигли договоренности разработать Конвенцию, регулирующую новый международно-правовой статус Каспийского моря. В разрабатываемой прикаспийскими государствами Конвенции о правовом статусе Каспийского моря должны быть отражены основные принципы деятельности государств на Каспии, определены режимы морских пространств, урегулированы вопросы собственности на природные ресурсы (углеводородные, биологические) и их транспортировки, а также судоходства, рыболовства и сохранения уникальной экосистемы Каспия.

По нашему мнению, интересам прикаспийских стран соответствует статус Каспийского моря с распространяющимся на покрывающие его воды (акваторию) режимом кондоминиума и разграничением дна Каспийского моря на основе метода модифицированной срединной линии. Принцип разграничения дна по модифицированной срединной линии базируется на основе равного удаления от береговых линий и включает в себя участки, которые не являются равноотстоящими от береговых линий, и определяются с учетом, островов, геологических структур и других обстоятельств. Данный принцип позволяет разрешить территориальные споры и споры за месторождения.

ӘОЖ 342.6

ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ МӘРТЕБЕСІ

Ештайбек А., Аусағатова Ғ.Қ.

Мен конференцияға таңдап алған тақырыбымның өзектілігіне тоқтала кетейін. «Қазақстан халқы Ассамблеясының конституциялық мәртебесі» – баршамызға мәлім, әрқайысымыздың есімізде болар, 1995 жылғы 30 тамыздағы ҚР-ның конституция-сының қабылданғаны. Ал, Қазақстан халқы Ассамблеясы – 1995 жылғы 1 наурызда Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығымен құрылған Мемлекет басшысы жанындағы консультативті – кеңесші орган болатын. Ел президенті Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халқы Ассамблеясын құру идеясын алғаш рет 1992 жылы Тәуелсіздіктің бірінші жылына арналған Қазақстан халқының бірінші форумында жариялады. Мұндай институтты құру қажеттілігі саяси тұрғыдан, сондай-ақ жаңадан құрылған, тәуелсіз, полиэтносты, поликонфессиялық мемлекеттің тұрақты дамуы тұрғысынан туындаған еді. 2008 жылғы 20 қазанда Қазақстан Республикасының «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Заңына қол қойылды. Осы заң этносаралық қатынастар саласындағы негізгі принциптерді айқындай отырып, Қазақстан халқы Ассамблеясы мен оның құрылымдарының мәртебесін заң деңгейінде бекітті. Этносаралық қатынастар субъектілерінің жұмысының елімізде жүргізіліп келе жатқан саяси бағытпен үндес жаңа жүйесін қалыптастырды. Заң Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік ұлттық саясатты іске асыруға, қоғамдық-саяси тұрақтылықты қамтамасыз етуге, мемлекеттік және қоғамның азаматтық институттарының этносаралық қатынастар саласындағы өзара іс-қимылының тиімділігін арттыруға бағытталған Қазақстан халқы Ассамблеясының жұмысын ұйымдастыру тәртібін айқындайды. Ассамблеяның мақсаты қазақ халқының топтастырушы рөлін арқау ете отырып, қазақстандық патриотизм, Қазақстан халқының азаматтық және рухани-мәдени ортақтығы негізінде қазақстандық азаматтық бірегейлікті және бәсекеге қабілетті ұлтты қалыптастыру процесінде Қазақстан Республикасында этносаралық келісімді қамтамасыз ету болып табылады.

Бүгінде республикада Қазақстан этностарының мәдениеттері, тілдері, дәстүрлерінің дамуына қажетті барлық жағдай жасалған. Этномәдени бірлестіктердің өзінің саны тұрақты өсуде, қазір олар 800-ден асады, оның ішінде 28-і республикалық. 15 тілде газет-журнал, 8 тілде радиобағдарламалар 7 тілде телебағдарламалар шығады. Білім беру толықтай өзбек, тәжік, ұйғыр және украин тілдерінде жүргізілетін 88 мектеп жұмыс істейді. 108 мектепте 22 этностың тілі жеке пән ретінде жүргізіледі. Қазақ және орыс театрларын қоспағанда елімізде тағы төрт ұлттық – өзбек, ұйғыр, корей және неміс театрлары жұмыс істейді. Әр жыл сайын Қазақстан этностарының тілдерінде бірнеше ондаған жаңа кітаптар жарық көреді. Егер мемлекеттің қалыптасу кезеңінде басты міндет этносаралық төзімділік пен қоғамдық келісім негізінде қоғамды ұйыстыру болса, ел дамуының жаңа кезеңінде, стратегиялық басымдық ретінде, қоғамның барлық азаматтары мойындаған ортақ құндылықтар мен қағидаттар жүйесіне негізделген Ұлт Бірлігіне жету болып табылады. Сондықтан 2010 жылы сәуірде азаматтық қоғам мен мемлекеттік институттардың, азаматтардың сындарлы ұсыныстарын жинақтаған Қазақстанның Ел Бірлігі Доктринасы қабылданды. Қазақстанның Ел Бірлігі Доктринасы – халықтың, уақыт талабына сәйкес, бірігу қажеттігін түсінуіне негіз. Бұл – бізді қандай күш біріктіреді және біртұтас етеді – соны түсінудің тәсілі. Бұл – болашаққа бірігіп ұмтылудың серпіні.

Қазақстан өз алдына қойған негізгі мақсаты – бейбіт өмір, келісімді қоғам, ынтымақтастық пен бірігу екенін дәлелдеді. Сол жылдан бастап Ассамблея этносаралық қатынастар саласында мемлекеттік ұлттық саясатты жүзеге асырушы маңызды институт ретінде бағаланып, елімізді мекендейтін барлық этностардың өзара қарым – қатынасын қамтамасыз етуде тиімді құралға айналды. Қазақстан халқы Ассамблеясының тиімді әрі жемісті іс-әрекетінің арқасында еліміздегі этносаралық және конфессияаралық қатынастар саласында бейбітшілік пен келісім үлгісі сақталды.

УДК 347.764

АКТУАЛЬНЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОГО СТРАХОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Умиртаева Ж., Кебеева Б.П.

Актуальность темы работы обусловлена значимостью личного страхования в жизнедеятельности граждан, хозяйствующих субъектов и государства, а также необходимостью адекватного правового регулирования данной сферы, на основании которого возможно функционирование данного сегмента рынка и его дальнейшее развитие.

Одна из основных проблем в развитии страхования жизни - слабые стимулы к накоплению, в том числе и налогового характера. Сегодня налоговое законодательство устанавливает практически запретительные барьеры на пути развития данного вида страхования. Например, накопительное страхование за счет средств работодателя облагается: во-первых, единым социальным налогом, во-вторых, подоходным налогом на страховые взносы, в-третьих, налогом на прибыль, если сумма взносов превышает 12% от суммы расходов на оплату труда. Также хотелось бы остановиться на опыте проведения страхования жизни в ряде зарубежных стран, который может быть использован в практике казахстанского страхования. Интересен опыт проведения страхования жизни двух лиц в Швейцарии. Страховое возмещение по договору выплачивается в случае смерти страхователя лицу, застрахованному с ним и позволяет последнему обеспечить определенный уровень достатка на протяжении ряда лет. Посредством подобного страхования может быть оказана материальная помощь вдове и детям в случае потери кормильца. В ряде зарубежных стран при страховании от несчастных случаев или болезней устанавливается предельный размер страховой суммы, при превышении которой требуется медицинское заключение о состоянии здоровья страхуемого лица. Кроме того, заявление на страхование составляется всегда письменно и содержит подробную анкету описания рода деятельности, состояния здоровья, наследственности, перенесенных ранее травм и заболеваний. Мировой опыт свидетельствует о том,

что переход к накопительной системе пенсионного обеспечения позволяет сформировать массовый страховой рынок.

Существенное право страхователя, выгодоприобретателя или застрахованного лица – право на страховую тайну, регламентируемое специальной нормой, а именно ст. 830 ГК РК. Она запрещает страховщику распространять сведения о страхователе, выгодоприобретателе и застрахованном лице, полученные им в результате страхования. С одной стороны, реализация данной нормы закона обеспечивает гарантию неприкосновенности личной тайны, что соответствует также требованиям Закона РК 21 мая 2013 года «О персональных данных и их защите» (ст. 21). Но, с другой стороны, закрытость информации для страховщиков ограничивает их возможности при обработке персональных данных для установления причин наступления страхового случая и размера причиненного вреда. Устранить эту проблему можно внесением изменений в ст. 830 ГК РК: «Профессиональные участники страхового рынка, страховой агент не вправе разглашать полученные ими в результате своей профессиональной деятельности сведения, составляющие тайну страхования, за исключением случаев: 1) предоставления информации другому профессиональному участнику страхового рынка либо страховому агенту, связанных с заключением договоров перестрахования или с отношениями по сострахованию; 2) если это необходимо страховщику в целях установления обстоятельств наступления страхового случая и определения размера причиненного убытка (вреда) в соответствии с условиями договора страхования».

На первый взгляд сегодня система социального страхования, и действующее законодательство Казахстана во многом напоминают европейские образцы.. Но все же это сходство во многом поверхностное. Недостаёт главного звена – развитой системы личного страхования. А она в странах Запада покрывает и медицинские риски, и гражданскую ответственность, и риск потери работы.

ӘОЖ 333.95:63

ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІҢ ПАЙДА БОЛУЫ МЕН ДАМУЫ ЖӨНІНДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР

Тұрсынбаев Н., Сарымбетов Е.А.

Құқықтық мемлекет-конституциялық басқару тәртібі, дамыған құқықтық жүйе мен тиімді сот билігі бар мемлекет нысаны. Құқықтық мемлекет – өзінің негізгі институттары ретінде билік бөлінісін, сот тәуелсіздігін, басқару заңдылығын, мемлекеттік билік тарапынан азаматтардың құқығы бұзылуына жол бермеуді және оған қоғамдық мекеме тарапынан тигізілген залалдың құнын өтеп алуды қарастыратын мемлекет. Құқықтық мемлекет ең алдымен, барлық мемлекеттік органдар, лауазымды тұлғалар, қоғамдық бірлестіктер және азаматтар бағынуы тиіс өзіндегі құқықтық ережелермен өзін-өзі шектейтіндігімен ерекшеленеді, ал ондағы басты принцип – құқық үстемдігі. Құқық үстемдігі деген ең алдымен заң үстемдігін білдіреді. Басты, маңызды, негізгі қоғамдық қатынастар заңмен реттеледі. Құқықтық мемлекет – ең алдымен, құқықтық мемлекет идеялары іске асқан конституциялық мемлекет. Конституциялық құрылымның негізгі қағидаттары, қоғам дамуының маңызды бағыттары, оның басты идеялары конституциялық деңгейде бекітіледі. Конституция құқықтық жүйенің орталығы болып табылады.

Құқықтық мемлекет алғаш рет атауы 19 ғасырдың бірінші ширегінде пайда болып, кейін Еуропаның бірқатар елдеріне таралды. Бірақ құқықтық мемлекет туралы негізгі көзқарастар антикалық заманда қалыптасып, мемлекет құқықтың арақатынасы туралы жайлы тұжырымдар жасалған еді. Жаңа заманда құқықтық мемлекет туралы көзқарастардың қалыптасуы табиғи құқық доктринасының бекітілуі, зайырлы заң дүниетанымының пайда болуы мен нығаюы, биліктің үш тармаққа бөліну арнасында жүрді.

Құқықтық мемлекеттің мәнін қарастыруда оның негізгі екі жағын бөліп қарастыруға болады:

1) мазмұнды жағы-адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын мейлінше толық көлемде қамтамасыз етуден тұлға үшін құқықтық ынталандыру режимін орнықтырудан көрінеді;

2) формальды-заңды жағы-мемлекеттік құрылымдар үшін құқықтық шектеу режимін орнықтырудан көрінеді.

Сонымен қатар, толыққанды құқықтық мемлекет болу үшін: билікті заңсыз пайдалануды болдырмау мақсатында оны заңшығарушылық атқарушылық сот тармақтарына бөлінуі, мемлекет пен тұлғаның өзара жауапкершілігі, азаматтық қоғамның болуы, заңның үстем болуы үшін ең алдымен, қоғамда құқықтық мәдениет пен құқықтық сананы қалыптастыру керек, сонда ғана заңның үстемдігі орнайды.

Құқықтық сана дегеніміз-мемлекет пен құқық және криминология теориясының категориясы. Құқықтық сана құқықтық мәні бар құбылыстардың көрінісімен және құқықтық мәні бар құндылықтармен, құқықтық пайыммен, парыздық құқықтық тәртіппен байланысты қоғамдық, топтық, жеке сана аясын қамтиды. Құқықтық сана қоғамдық өмірдің әлеуметтік-экономикалық жағдайларымен, оның мәдени-құқықтық, демократиялық не авторитарлық дәстүрлерімен айқындалады.

Құқықтық мәдениет дегеніміз – белгілі бір мемлекеттік діни, этникалық қауым мүшелері қабылдаған, олардың қызметін реттеу үшін пайдаланылатын құндылықтар, құқықтық идеялар, сенім-нанымдар, мінез-құлық қалыптары, құқықтық дәстүрлер жүйесі.

Қорыта келгенде, құқықтық мемлекет-бұл адам мен азаматтардың бостандықтарының толық түрде қамтамасыз етілуіне және құқық бұзушылықты болдырмау мақсатында мемлекеттік билікті құқықпен мейлінше байланыстырада. Мәселен, ҚР-сы толыққанды құқықтық мемлекет деп айта алмаймын, құқықтық мемлекет бірден пайда болмайды, ол уақыт өте келе пайда болады. Әрбір заңгер қарапайым халыққа заңның не екендігін айтып үгіт насихат жүргізіп жүрсе құқықтық сананың не екендігін, құқықтық мәдениеттің не екендігін айтып жүрсе сонда ғана заңның үстемдігі орнап құқықтық мемлекет бірте-бірте дамып қалыптасады.

УДК 349.22

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЕҢБЕК ҚАТЫНАСТАРЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Бабаханова Ф., Қожахметова А.А.

Адамзат өмір сүруінің алғы шарты еңбек. «Еңбек – адам мен қоғамның өмір сүру және қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қажетті материалдық, рухани және басқа да құндылықтарды жасауға бағытталған адам қызметі».

Халықаралық еңбек қатынастары – халықаралық еңбек конвенцияларында, халықаралық шарттарда, Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасында, еңбек шартында, ұжымдық шартта көзделген құқықтар мен міндеттерді жүзеге асыру үшін қызметкер мен жұмыс берушінің арасында туындайтын қатынастар.

Халықаралық еңбек қатынастары халықаралық еңбек құқығының пәні болып табылады. Еңбек қатынастары еңбек құқығының негізгі бөлігі бола тұрып, қоғамдық еңбек саласындағы материалды және рухани игіліктерді игеру барысында қалыптасады. Халықаралық еңбек қатынастарын реттейтін халықаралық 2 ұйым бар, олар: ХЕҰ және ХКҚҰ немесе ХМҰ.

Ең бірінші рет халықаралық еңбек қатынасы қазақстанда 2004 жылы ғаламтор арқылы орын алған. Қазақстанның 15 жас қыздары ғаламтор арқылы еңбек шартына отырып БАӘгіне жұмыс істеуге бараған еді, осылайша жас қыздар жеңгетайлардың құрбандарына айналады. Осы сияқты оқиғалар сан алуан. Ғаламтор арқылы еңбек шартына отыратын адамдардың жынысы мен жас шамасы әр түрлі. БҰҰ Халықаралық еңбек ұйымының 20 мамыр күні жариялаған есебіне сәйкес, әлемде мәжбүрлі еңбектен жылына 150 миллиард АҚШ доллары көлемінде заңсыз пайда түседі. Ұйым бұл сома әуелгі есептен үш есе асып кеткен дейді. Халықаралық еңбек ұйымының сарапшылары кірістің үштен екісі әйелдер мен қыздарды жыныстық қанаудан түсетінін және ол жылына шамамен 99 миллиард АҚШ долларын құрайтынын айтады. Кірістің үштен бірі құрылыс және кен өндіру сияқты салалардағы мәжбүрлі еңбектен түседі. БҰҰ дерегі бойынша, мәжбүрлі еңбек әлемде есірткі саудасы мен қару-жарак саудасынан кейінгі үшінші орындағы қылмыстық бизнес саналады. Содан соң, 2012 жылғы статистикаға сәйкес Қазақстан Республикасының 248 азаматы адам саудасының құрбаны болса, 126 мәжбүрлі еңбек құрбандары болыпты. ХЕҰ мен ХКҚҰның көрсеткішіне сәйкес азаматтардың жас мөлшерлері 18-25 жасты құрайды. Көбіне ғаламтор арқылы алайақтарға жолыққан азаматтар, әйел адамдар адам саудасы соның ішінде жөзекшелікпен айналысса, ал ер кісілер мәжбүрлі еңбекпен айналысады екен.

Тақырыбымның өзекті мәселелері. Жалған еңбек қатынастары:

- мәжбүрлі еңбектің құрбандары;
- жөзекшелік;
- адам саудасы.

Оны шешудің жолдары. Ғаламтордағы еңбек қатынастарын туындататын барлық парақшаларды тексеру, алайақ парақшаларды

жою. Ғаламтор арқылы еңбек шартына және еңбек қатынастарына тұрудың салдарларын халыққа түсіндіріу, ақпараттық насихаттау. Ғаламтордағы еңбек қатынастарымен күрес жөніндегі, оның ішінде еңбек және коммерциялық сексуалдық пайдалануға сұранысты төмендету мақсатында қабылданып жатқан шараларды ақпараттық насихаттауды қамтамасыз ету жөніндегі шетел мемлекеттерінің іс-тәжірибесі туралы ақпарат беру. Адам саудасы жөніндегі қылмыстар үшін қылмыстық қудалауды және жазалауды жетілдіру жөніндегі заңнамалық өзгерістер енгізу жөнінде ұсыныстар әзірлеу

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының Сот төрелігі институтының негізінде адам саудасына байланысты қылмыстар жөніндегі қылмыстық істерді сот талқылауы және адам саудасы құрбандарын бірдейлендіру әдістемесіне тұрақты және жүйелі оқытуды енгізу және қашықтықтан оқыту түрінде судьялардың біліктілігін арттыру т.б.

ӘОЖ 547:11(79)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЕҢБЕК МИГРАНТТАРЫНЫҢ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІГІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Досмаханбет Ж., Ермакова Г.С.

Жаһандану заманында белең алып, дүйім елдің мәселесіне айналған заңды һәм табиғи үдерістің бірі – көші-қон. Бұған дейінгі дәуірлерде де халықтардың қоныс аударулары еш таусылмайтын құбылыс болса, жаһандану жанданған тұста оны тоқтатар күш те болмайтыны мәлім. Дегенмен, сырттан келіп, ол бір елге тұрақтап, ондағы еңбекке заңды, заңсыз араласатындардың құқын қорғау – әрбір мемлекет үшін өзекті проблема. Сондықтан да, еңбек саласындағы көші-қон мәселелері әлемдік дәрежедегі бірден бір маңызды құбылыстарға айналып отыр.

Қоғамды дұрыс басқару үшін және тиімді әлеуметтік-экономикалық саясат жүргізу үшін миграциялық ағымдардың көлемі мен мигранттардың құрамын бағдарлай білу, миграцияны тудыратын факторларды және миграцияның салдарын анықтай білу қажет. Демографиялық процестердің ішінде халықтың миграциясы маңызды

орын алады. Өйткені миграцияға қоғамдағы саяси, әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге шұғыл көңіл бөлетін жауапты сипат тән. Халықтың миграциясы демографиялық жағдайларға, елдің тұрғындары санының бірден көбеюіне немесе азаюына, оның жастық және жыныстық құрылымына тез және белсенді ықпал етеді.

Тоқтала кететін жайт, БҰҰ Бас Ассамблеясының 1990 жылғы қарарымен қабылданған еңбек мигранттарының және олардың отбасы мүшелерінің құқын қорғау туралы халықаралық конвенцияға сәйкес, еңбек мигранттары мен олардың отбасы мүшелері өз мемлекетімен қоса кез келген мемлекетті еркін түрде тастап кетуге құқылы. Ендеше, Орталық Азияда еңбек миграциясы үшін тартымды күшке айналып отырған, еңбек мигранттарының саны бойынша әлемдегі он елдің қатарында тұрған Қазақстан үшін де бұл мәселе өзекті.

Жан-жағымызды саралағандар, жаһандық үдерісті бағамдағандар Орталық Азия аймағында Қазақстанның жақын келешекте де еңбек мигранттары үшін тартымды ел қатарында қала беретінін алға тартады. Ал мұндай жағдайда халықаралық конвенцияны ұстана отырып, шетелден келетін еңбекшілердің өздеріне де жағдай жасап, Қазақстанның өзіне де тиімді тетікті қалыптастыру аса маңызды болып табылмақ. Ал ондай тиімділіктің жолы қайсы?

Көші-қон үдерістерін және олардың Қазақстан Республикасы экономикасының қазіргі кезеңдегі дамуына әсерін талдап-зерттеулердің нәтижесінде біз төмендегідей теориялық тұжырымдар мен практикалық ұсыныстар жасадық:

1. Ұлттық шекаралар арқылы көшіп-қонулар мен нашар дамыған елдерден жақсы дамыған елдерге «ақылды адамдарының кетуі» ХХІ ғасырдың «бетбейнесін» қалыптастыратын негізгі күштердің бірі болады. Бұның ең кемінде үш себебі бар. Біріншіден, көші-қон өндірісі дамыған елдердің де, сондай-ақ нашар дамыған елдердің де демографиялық сипаттарын күрт өзгертетін болады. Екіншіден, жоғары білікті жұмысшылардың нашар дамыған елдерден кетуі табысы төмен елдерге де, сондай-ақ қабылдаушы елдерге де өз әсерін тигізетін болады. Үшіншіден, халықаралық диаспоралар орасан зор, әрі ықпалды іскерлік әлеуетке ие.

2. Біздің Қазақстан Республикасы халқының көші-қонының себептерін факторлық талдап-зерделеуіміз сыртқы көші-қонның дамуына тарихи-этникалық факторлардың, ал ішкі көші-қонның дамуына әлеуметтік-экономикалық факторлардың басты себеп болып отырғандығы жөнінде тұжырым жасауға мүмкіндік береді.

3. Сыртқы көші-қон Қазақстан Республикасы халқының демографиялық сипаттамаларын өзгерткен негізгі фактор болып табылады. Егемендік алғаннан кейін, көші-қон үдерістерін талдап-зерттеулер 1990 жылдарда барынша күшейіп кеткен көші-қондық шығындардың қарқыны бірте-бірте азайғандығын, көші-қон үдерістерінің тұрақтанып келе жатқанын көрсетті.

УДК 347.637

РЕАЛИЗАЦИЯ ЛИЧНЫХ НЕИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВ РЕБЕНКА В СЕМЕЙНОМ ПРАВЕ РК

Алкуатова Б., Суркова С.С.

На сегодняшний день защита прав и законных интересов несовершеннолетних детей является одним из самых приоритетных направлений государственной социально-правовой политики Казахстана, что послужило целью исследования в этой области.

Актуальность статьи состоит в том, что данный вопрос, несмотря на наличие в законодательстве норм, регулирующих личные неимущественные права ребенка, является не отраженным в полной мере при всем многообразии различных современных научных исследований в области права. До настоящего времени на законодательном уровне не проведены разграничения между материальными благами и личными неимущественными правами ребенка, и происходит в некоторой мере отождествление указанных понятий.

Цель статьи заключается в том, чтобы раскрыть понятие личных прав ребенка и обратить внимание именно на обязательство родителей обеспечивать защиту интересов ребенка и исполнять свои неимущественные обязательства перед ребенком.

Ребенок имеет право жить вместе со своими родителями, и никто не может этому воспрепятствовать: ни государственные органы, ни частные лица.

Однако ребенок также имеет право на участие обоих родителей в его жизни в полной мере, право на наличие полноценной семьи и совместную жизнь с родителями. Это порождает обязанность родителей не только материально участвовать в его жизни и обеспечивать нематериальные блага, но и участвовать в его жизни, оказывать моральную поддержку, создавать условия для психо-

логического комфорта ребенка, помогать в становлении его личности. Но на практике часто бывают случаи, когда родители не выполняют данных обязательств.

Наиболее ярким примером может быть раздельное проживание родителей ребенка вследствие расторжения брака между супругами. В подобной ситуации в большинстве случаев ребенок, оставаясь с одним родителем, лишается должного внимания и заботы со стороны другого. При разводе многие супруги создают новые семьи, переезжают в другие города и тем самым ограничивается время, уделяемое ребенку.

Но что происходит в том случае, когда один родитель может без преграды участвовать в жизни ребенка или добивается осуществления этого права, но не реализует его? Не редко родитель ограничивается лишь материальным обеспечением ребенка, что не маловажно. Однако нарушается право ребенка на общение со вторым родителем, на личные отношения с ним. А так как право одного лица является обычно обязательством другого в правоотношениях, то можно утверждать, что родитель не исполняет своих неимущественных обязанностей.

Проблема состоит в том, что хоть законодательство РК предусматривает личные неимущественные права ребенка, нарушение некоторых из них не влечет к определенным юридическим последствиям и привлечению к ответственности родителя, не осуществившего должным образом своих обязательств перед ребенком.

Для решения данной проблемы следует внести на законодательном уровне положения касательно обязательств родителей перед детьми или улучшить систему защиты личных неимущественных прав ребенка, основываясь на перенимании опыта другой страны.

К примеру, в Российской Федерации предлагается создание института Уполномоченного по правам ребенка. В США, как страны англо-саксонской системы права, защита личных неимущественных прав ребенка и исполнение обязанностей родителей в защите интересов ребенка осуществляются по большей части на основе брачных договоров между супругами. В некоторых штатах, к примеру, в штате Калифорния имеется семейный кодекс, регулирующий именно неимущественные отношения ребенка и родителей. Однако на первоначальных этапах возможно решение данной проблемы путем расширения компетенции органов по опеке и попечительству и улучшения уровня их работы.

ӘОЖ 412.45:37

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК БИЛІК ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Тұғылшиев Н., Құрманбаева Д.П.

Мемлекеттік басқару органдары, ең алдымен, мемлекеттік басқару қызметін атқаратын күрделі механизмдер жүйесі. Бүгінде, мемлекеттік басқару дегеніміз – адамдардың әлеуметтік қызметі және соның негізінде қалыптасатын қоғамдық қарым-қатынастар деп түсіндіріледі. Ол әлеуметтік ортада жүзеге асырылып, әлеуметтік ортаның ықпалын, әсіресе, қоғамның әлеуметтік құрылымы тарапынан өзіне тигізетін ерекше мәнді ықпалын басынан өткізеді. Бұл орайда, мемлекеттік басқаруды ғылыми тұрғыдан танып-білуде әлеуметтану әдістерінің рөлі барынша түсінікті. Мемлекеттік басқару қоғамның қандай да бір жекелеген саласына ғана қатысты бола алмайды.

Көптеген мемлекеттер өз дамуының белгілі деңгейінде қоғам өміріндегі мемлекеттік және жеке институттардың рөлі туралы ойлана бастайды. Өйткені, мемлекеттік ұйымдар мен жеке құрылымдардың басқару және ұйымдастыру қызметінің арасында елеулі айырмашылықтар бар екеніне талас жоқ. Мемлекеттік органдар мен оның құрамдас элементтерінің қызметіне ұйымдастыру тұрғысынан талдау жасаудың маңызды мәселелері қарастырылады.

Мемлекеттік органдар дамуының объективтік бағыттары байқалады: бюрократизация, дифференция, кәсібиліктің өсуі. Мемлекеттің әрбір саласына мемлекеттік органдардың ерекше түрлері сәйкес келеді. Осы орайда, мемлекеттік қызметтің маңызы айқындалады: мемлекеттің конституциялық негізде баянды етілетін азаматтардың мемлекеттік органдар мен оның аппаратындағы мемлекеттік басқаруды, басқа да мемлекеттік міндеттер мен қызметтерді атқаруды жүзеге асыратын кәсіптік қызметі.

Қазақстанның бүгінгі әкімшілік реформаларының барысы биліктің, мемлекеттік саясаттың, қоғамдық ой-пікірлердің бірден-бір зейін қояр нысаны болып отырғанын көрсетеді. Тәуелсіздік

жариялаған алғашқы кезеңнен бастап, бүгінгі таңға дейін атқарылып келе жатқан оң істер түбегейлі саяси, экономикалық, әлеуметтік, идеологиялық өзгерістер мен реформалар кезеңі деп айтсақ артық етпейді. Мемлекеттік органдар жүйесінің қалыптасуы мен дамуы, мемлекеттік басқару ісіндегі жалпы ілгерілеушіліктер, сондай-ақ, Қазақстанның тәуелсіздігінің негізгі тетігі болып табылады.

Қазақстан Республикасында бірнеше жыл қатарымен мемлекеттік басқару құрылымын оңтайландыру мен жетілдіру процестері үздіксіз жүргізіліп келеді. Аталған процестердің негізгі мақсаты Қазақстан дамуының ағымдағы және жоспардағы мәселелерін нәтижелі де тиімді шешетін кәсіби үкімет құру болып табылады. Жоғары нәтижелі қызмет атқаратын қазіргі заманға сай мемлекеттік басқару жүйесі мен мемлекеттік қызмет жұмысын қалыптастыру – бүгінде алдыңғы қатарға шығып отырған негізгі мәселелердің бірі деп саналады. Сонымен қатар, Қазақстандағы экономикалық, әлеуметтік және басқа да реформалардың орындалу барысы, қоғамды демократиялық жолмен дамуы, құқықтық мемлекет ретінде қалыптасуы, жалпы елдің тұрақтылығы мен дамуы мемлекетті басқару тетіктерінің жағдайы мен қызметшілердің кәсібилігіне, олардың еңбек нәтижелігі мен бастамашылдығына, ел таңдаған саяси бағыт бойынша қызмет атқаруына байланысты болады.

Стратегиялық мақсаттарға табысты қол жеткізу мен бәсекеге қабілетті дүниежүзінің 50 елдерінің қатарына ену бойынша, басымдықтарды жүзеге асыру үшін, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевпен 2006 жылдың қыркүйек айында мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіруге бағытталған әкімшілік реформалары бастама алды. Елбасы Қазақстан Республикасы Парламенті сессиясының ашылуында «Корпоративті басқару, ашықтық және қоғам алдында есеп беру қағидаттарын шетелдің озық үлгілерін, тәжірибелерін қолдана отырып, мемлекеттік басқаруды жаңғыртуымыз керек» деп атап көрсеткен болатын.

УДК 562

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО – НЕОТЪЕМЛЕМАЯ ЧАСТЬ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

Абдрахманов Р., Суйменбаева А.М.

Гражданское общество составляет сферу абсолютной свободы частных лиц в отношениях друг с другом. Оно предстает в виде социального, экономического и культурного пространства, в котором взаимодействуют свободные индивиды, реализующие частные интересы и осуществляющие индивидуальный выбор. По определению Ж.Л. Кермонна, «гражданское общество складывается из множественности межличностных отношений и социальных сил, которые объединяют составляющие данное общество мужчин и женщин без непосредственного вмешательства и помощи государства».

Гражданское общество представляет собой совокупность межличностных отношений и семейных общественных, экономических, культурных, религиозных и иных структур, которые развиваются в обществе вне рамок и без вмешательства государства. Система независимых от государства институтов и межличностных отношений создает условия для самореализации индивидов и групп, для удовлетворения их повседневных потребностей.

Становление и развитие гражданского общества является особым периодом истории человечества, государства и права. Общество отличное от государства, существовало всегда, но не всегда оно бы гражданским обществом. Последнее возникает в процессе и в результате отделения государства от социальных структур, обособления его к относительно самостоятельной сферы общественной жизни и одновременно «разгосударствления» ряда общественных отношений. В процессе становления и развития гражданского общества складывались современное право и государство.

Государственная власть, признающая право и, одновременно, ограниченная им, по мнению древних мыслителей, считается справедливой государственностью. «Там, где отсутствует власть

закона, – писал Аристотель, – нет места и (какой-либо) форме государственного строя». Цицерон говорил о государстве как о «деле народа», как о правовом общении и «общем правопорядке». Государственно-правовые идеи и институты Древней Греции и Рима оказали заметное влияние на становление и развитие более поздних прогрессивных учений о правовом государстве. Рецепция римского права стала важнейшей составной частью формирования в средневековой Европе романо-германской правовой системы, «правовой семьи». Свои ценности, особенности присущи правовой системе, сформировавшейся в Англии и ставшей основой семьи общего права. На формирование индуистского, иудейского, а также мусульманского права решающее воздействие оказала религия. Таким образом, целый ряд положений, значимых для последующих представлений о правовом государстве, был разработан уже античными авторами. В их числе положения о власти закона как сочетании силы и права (Аристотель и другие); о различении правильных и неправильных форм правления, о смешанном правлении и о роли права в типологии государственных форм (Сократ, Платон, Аристотель, Полибий, Цицерон); о соотношении естественного и воле установленного права (Демокрит, софисты и др.); о равенстве людей по естественному праву (некоторые софисты, римские юристы); о праве как мере справедливости и регулирующей нормы политического общения (Аристотель); о государстве (республике), как «деле народа», как правовом общении и «общем правопорядке» (Цицерон); о сферах частного и публичного права; о свободном индивиде как юридическом лице, субъекте права (римские юристы). Рост производительных сил, изменение социальных и политических отношений в обществе в эпоху перехода от феодализма к капитализму порождают новые подходы к государству и пониманию его роли в организации общественных дел. Центральное место в них занимают проблемы правовой организации государственной жизни, исключающей монополизацию власти в руках одного лица или властного органа, утверждающей равенство всех перед законом, обеспечивающей индивидуальную свободу посредством права.

ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ**ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ**

ӘОЖ 338(574)

**«ЭКСПО-2017» БҮКІЛ ӘЛЕМДІК КӨРМЕНІҢ
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНА
ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ****Оспан Н., Теңізбаева Д.С.**

Қазақ елі Тәуелсіздігін алғаннан бері қуатты мемлекет ретінде қалыптасып, әлемнің алдыңғы қатарлы еліне айналу жолында талай белестерді бағындырды, тамыры тереңде жатқан төл тарихымыздың жаңа беттері ашылды. Осы қысқа ғана уақыт ішінде экономикалық және әлеуметтік маңызы зор жобаларды қолға алып, әлемдік деңгейдегі іс-шаралардың өтуіне ұйытқы бола білдік. Жаһандық мәселелер талқыға түскен кешегі саммит, Астана экономикалық форумы, Инвестициялық форум, Дүниежүзілік ислам экономикалық форумы жас мемлекетіміздің мерейін үстем етіп, абыройын асқақтатты. Ең бастысы, даму бағытын айқындап берді. Осындай келелі істердің жалғасы ретінде Қазақстан, 166 жылдық тарихы бар ЕХРО-2017 көрмесін өткізу мүмкіндігіне ие болды.

2010 жылы 1 шілдеде Халықаралық көрмелер бюросының (ХКБ) Бас ассамблеясында Астанада ЭКСПО көрмесін өткізу бастамасы алғаш рет жарияланды. Бір жылдан кейін, нақты айтсақ, 2011 жылы 10 маусымда ХКБ-ның штаб-пәтерінде Қазақстандағы ЭКСПО жобасының ұлттық үйлестірушісі, Сыртқы істер министрлігінің жауапты хатшысы Рәпіл Жошыбаев Қазақстан Республикасы Үкіметінің атынан ХКБ Бас хатшысы Висенте Лоссерталеске 2017 жылғы ЭКСПО көрмесін Астанада өткізу туралы өтінішімізді ресми түрде тапсырды. Дәл осы шара Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың идеясын іске асырудың бастамасы болды. Мемлекет басшысы оны 2008 жылы Испанияның Сарагоса қаласында өткен ЭКСПО көрмесінің салтанатты ашылу рәсімінде алғаш рет жариялаған болатын.

2012 жылы 14 наурызда Президент Астанада Халықаралық көрмелер бюросының сарапшыларын жинап, арнайы кездесу өткізген еді. Сол жерде Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев аталған көрменің Қазақстанның ұлттық жобасына айналатынын ерекше атап өтті. «Бүгін біз 2017 жылғы ЭКСПО көрмесін өткізуге ниетті үміткерлердің бірі ретінде өз мүмкіндіктерімізді таныстыруға қуаныштымыз. Комиссия оң шешім шығарса, біз ЭКСПО-ны жоғары деңгейде өткізуге әзірміз. Оны ұлттық жоба ретінде қолға аламыз», – деп атап көрсетті Мемлекет басшысы.

Қазақстан тарапынан барған ұйымдастырушылар Астанада өткізілетін «ЭКСПО-2017» көрмесінің басты тақырыбы ретінде «Болашақтың энергиясы» атты тақырыпты ұсыну себебі, ол ең алдымен, баламалы энергия көздерін дамытуды қоса алғанда, энергетикадағы сапалы өзгерістер жолы мен оны тасымалдау тәсілдерін іздестіруге бағытталғандығы болып табылады. Екіншіден, орнықты энергиямен жабдықтау осы күнде жаһандық көлемдегі негізгі мәселе болып саналады және оны шешу экономикалық өсімді қамтамасыз ету және қоршаған ортаға келер зиянды төмендетуге септігін тигізеді.

Көрменің бізге қандай әлеуметтік тұрғыда, экономикалық тұрғыда пайдасы бар екен? Біртіндеп, жауабын қарастырайық. Біріншіден, еліміздегі техника саласының дамуы. Қазақстанда балама энергия көздерін пайдаланатын аймақтар бар. Екіншіден, бізге түсетін, ақшалай пайда көрсеткіштері.

ЭКСПО бізге не береді? Оның Қазақстан үшін қандай пайдасы бар? Елдің дамуындағы экономикалық тиімділігі қандай?

Біріншіден, сыртқы саясаттағы табысымыз бен елді біріктіріп, тұтастыра түсетін уақыттық нышан. Екіншіден, Астанаға 3 айдың ішінде 5 миллионның үстінде адам келеді деп күтіліп отыр. Бұл миллиондардың ішінде инвесторлар да, туристер-де, журналистер-де болады. Демек, Қазақстанға ақпараттық, туристік қызығушылық, инвестициялық климат жағынан болсын, бұл көрме әбден тиімді. Үшіншіден, көрме Астананың инфрақұрылымына үлкен серпіліс әкеледі. Жаңа қонақүйлер салынады, жаңа жұмыс орындары ашылады, жеңіл рельсті трамвай жолдары салынып, сауда-саттық дамиды. Шағын және орта бизнес өркендейді.

УДК 338.482.22:331.5

ТУРИЗМ И ЗАНЯТОСТЬ

Ниязбеков К., Смагулова К.Р.

В Казахстане преобладает развитие выездного туризма, что приводит к невидимому импорту капитала. Для Казахстана важно развивать въездной и внутренний туризм: въездной обеспечивает валютные поступления в экономику страны, внутренний позволяет населению государства восстановить свои силы, направить денежные поступления от туризма на отечественные рекреационные объекты, развить внутреннюю инфраструктуру экономики.

Необходимо принимать действенные меры по развитию въездного туризма. Сейчас туризм является одним из семи приоритетных кластеров развития экономики Казахстана. Но, несмотря на общую положительную тенденцию развития, туризм Казахстана сталкивается и с определенными проблемами. Активно развиваются все виды туризма. Ежегодно увеличивается количество туристских фирм и число занятых в туризме.

Наибольшее их число находится в городе Алматы, следующим по численности турфирм идет город Астана, в котором их количество стремительно растет. Для того чтобы привлекать в Казахстан больше туристов, необходимо материально-техническое, информационно-рекламное и кадровое обеспечение.

Поэтому на въездном туризме работает пока ограниченное число фирм, но стратегия развития туризма в Казахстане направлена на развитие именно въездного туризма. К сожалению, качество казахстанских туристских услуг значительно уступает зарубежным.

Невысоким является и качество сервисных услуг, услуг размещения, транспортировки, питания.

Сфера услуг является одной из самых перспективных, быстроразвивающихся отраслей экономики. Она охватывает широкое поле деятельности: от торговли и транспорта до финансирования, страхования и посредничества самого разного рода. Так же индустрия туризма включает в себя ресторанное дело.

В настоящее время в нашей стране наблюдается интенсивное развитие сферы общественного питания. Современная жизнь немыслима без отдыха в уютном кафе или ресторане. Сейчас повсюду появляются новые предприятия питания различные как по размеру, так и по виду предоставляемых услуг.

По количеству предприятий общественного питания лидируют Южно-Казахстанская, Алматинская области. Главной проблемой некоторых казахстанских предприятий общественного питания являлся и является низкий сервис.

Последним завершает индустрию туризма гостиничный бизнес. В основном, места размещения расположены в городах и крупных населенных пунктах. Вместе с тем, отсутствие условий размещения непосредственно в местах локализации туристских объектов или в узловых точках тур маршрутов препятствует развитию въездного и внутреннего массового туризма. В результате во внутреннем туризме преобладают однодневные маршруты.

Следует отметить, что немаловажную роль в развитии гостиничного сектора Астаны уже играет будущая выставка EXPO-2017, которая ориентировочно привлечет более 4 млн. человек.

Состояние инфраструктуры на современном этапе развития туризма Казахстана можно оценить как удовлетворительное. Присутствуют основные элементы транспортной, коммуникационной инфраструктуры, средства размещения. Но существующая инфраструктура не в состоянии обеспечить дальнейшее развитие туризма.

Для Казахстана проблема усовершенствования системы подготовки кадров для сферы туризма имеет особое значение в связи с тем, что развитие внутреннего и въездного туризма требует наличия специалистов высокой квалификации. Развивающаяся быстрыми темпами отрасль туризма Казахстана уже в ближайшем будущем будет испытывать недостаток подготовленных кадров.

УДК 338.24(574)

ИССЛЕДОВАНИЕ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ИННОВАЦИОННУЮ АКТИВНОСТЬ МОЛОДЕЖИ В КАЗАХСТАНЕ

Сулейманова А., Насибуллина А.В.

Эффективность функционирования любой экономики во многом зависит от количества и качества инноваций. Известно, что инновационная экономика – это экономика человеческого потенциала. Есть ожидания относительно того, что молодежь в силу своего возраста станет локомотивом инновационного развития.

Актуальность исследования состоит в том, что инновационная активность молодежи выступает основным фактором эффективного решения задач развития инновационной экономики в Казахстане. Объект исследования – развитие активности инновационного поведения молодежи.

Цель исследования – изучить и проанализировать факторы, влияющие на инновационную активность молодежи в Казахстане (в соответствии с Концепцией государственной молодежной политики РК, молодежь Казахстана – это граждане в возрасте от 14 до 29 лет).

Количество инновационно-активных предприятий в 2015 году достигло 2585 единиц (в 2014 году – 1940), однако их доля по отношению к общему числу предприятий, имеющих инновации осталась на уровне 2014 года, т.е. 8,1%. Для сравнения: доля инновационно-активных предприятий в США составляет около 50%, Турции – 33%, Эстонии – 36%, России – около 10%.

Одной из причин низкой инновационной активности молодежи может быть сокращение численности молодежи в структуре научных работников.

Для оценки факторов, влияющих на инновационную активность казахстанской молодёжи, была разработана авторская анкета, состоящая из 19 вопросов. Анкетный опрос был проведен среди студентов Таразского государственного университета им. М.Х. Дулати, а также онлайн с помощью программы Survio. В опросе приняли участие 50 респондентов. Опрос позволил выявить мнения и настроения молодых людей относительно инноваций, инновационной активности и молодёжных центров развития инноваций молодежи.

Молодежная политика и работа с молодежью играют в реализации стратегии инновационного развития Казахстана особую роль, так как именно работа с молодежным человеческим капиталом представляется важнейшей задачей.

Мировой опыт показывает, что для достижения высоких темпов экономического роста необходимо создание эффективной системы коммерциализации инноваций. Несмотря на достаточно активную поддержку государства, общий уровень инновационной активности в Казахстане остается относительно низким.

Механизм вовлечения казахстанской молодежи в инновационную деятельность, на наш взгляд, должен включать следующие направления:

1) работа с молодежью должна осуществляться в информационной среде;

2) молодые люди приобретают опыт совместной работы над реализацией серьезного проекта. Подобные проекты позволяют обойти психологические барьеры.

Сегодня условия для развития инновационной активности молодежи обеспечиваются главным образом в системе ВУЗов. Поэтому вуз должен обладать значительным инновационным потенциалом. Студенческая молодежь в анкетном опросе отметила необходимость особого центра, который способствовал бы развитию инновационной активности молодежи. В связи с этим предлагается инновационно-креативный проект создания студенческого бизнес-инкубатора на базе Таразского государственного университета им. М.Х Дулати. Главным преимуществом является то, что студенческий инновационный бизнес-инкубатор ТарГУ станет частью образовательной программы университета и будет закреплять образовательный процесс практическими задачами.

Именно сегодняшняя молодежь, молодежное предпринимательство будут определять облик нашей страны уже через 10 лет, от развития сегодняшнего молодежного бизнеса будут зависеть темпы экономического роста и развития нашей страны завтра.

ӘОЖ 336.713

КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕР МЕНШІКТІ КАПИТАЛЫНЫҢ ЖЕТКІЛІКТІЛІГІН БАҒАЛАУ ӘДІСТЕМЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

Әзенова Г., Молдабекова А.Ш.

Ғылыми жұмыстың өзектілігі – өзіндік қаражаттары қаржыларының мекеменің нәтижелігін қамтамасыз етудің маңыздысы болып саналады. Мекеменің бастапқы құрылуы барысында өзіндік қаражаттар көмегімен мекеме жұмысына байланысты алғашқы шығындар: жер, ғимарат, құрал – жабдық, жалақыға жұмсалатын шығындар жабылады. Себебі, өзіндік қаражаттарсыз мекеменің жұмысты бастау мүмкін емес. Осы өзіндік қаражаттар есебінен мекемеде ресурстардағы қаржылар құрылады. Сонымен қатар, өзіндік қаражаттар ұзақ уақыт бойындағы мекеменің белсенділерге жұмсалымдардың бастапқы көзі болып саналады.

Өзіндік және сырттан алған бірінші және екінші жағы мекеме қаржылары жоғарғы мекемеде ашылатын корреспонденттік шотта көрсетіледі. Бұл белсенді шот, сондықтан да дебет бойынша қаражаттар, ал кредиті бойынша қарыз алу жұмсалымдары көрсетіледі. Демек, дебеттік қалдықтың шамасы мекеменің бос алдағы уақыттағы қаржының мөлшерін көрсетеді. Мекеменің бос алдағы уақыттағы қаржының мөлшері белсенді жұмыстар мен қызметтерге жұмсалған, оның қаржыларының шамасын білдіреді. Осы бос алдағы уақыттағы қаржылар сомасы қаншалықты жоғары болса, мекеменің тұрақтылығы соғұрлым жоғары, бірақ табысы төмен болады. Керісінше, егер бос жатқан қаражаттарының шамасы аз болса, онда тұрақтылық төмен, табысы жоғары келеді. Сондықтан да, әрбір бірінші және екінші жағы мекеме өзінің корреспонденттік шоттағы қалдығын үнемі ықшамдауға ұмтылады.

Ғылыми жұмыстың өзектілігі – коммерциялық қызметтің түрлі салаларында ақшалай қаражатты тарту және қаржыландыру, оны қайтарымдылық, төлемділік, мерзімділік шартпен орналастыру жөніндегі операцияларды жүзеге асырушы несие мекемелерінің қаржы тұрақтылығын қарастыру.

Олар заңды жеке тұлғаларға, кәсіпкерлерге, азаматтарға шарттық талаптар негізінде несие – есеп айырысу және басқа қызметтерін көрсетеді, ақшалай қаражатты тарту және пайдалану, басқа да банк операцияларын орындау тәртібін, пайыздық мөлшерлеме деңгейін, комиссиялық сыйақы мөлшерін айқындайды.

Екінші деңгейдегі мекеме өзінің қызметін банк операцияларын орындауға Ұлттық банктен алынған лицензиялар негізінде жүзеге асырады. Оған қауымдастықтар, басқа да банктер, бірлестіктер, кәсіпорындар (ұйымдар, мекемелер) кооперативтер құрылтайшылары болуы мүмкін.

Екінші деңгейдегі мекеме жарғылық капиталының иесіне және оның құралу тәсіліне қарай – акционерлік қоғамдар, жауапкершілігі шектеулі қоғамдар, шетел капиталы арқылы қатысатын шетелдік және бірлескен банктер.

Екінші деңгейдегі мекеменің жинақ операцияларының түрлеріне қарай – әмбебап банктер (оған – инвестициялық банктер, депозиттік, инновациялық, консерцумдық банктер) кіреді.

Зерттеудегі бірінші және екінші деңгейдегі мекемелердің өзінің қарамағындағы қаржыландырудың жеткіліктілігін бағалау үшін, келесілердей міндеттерді қарастыру қажет:

- мекемедегі ақшаның ең төменгі мөлшерін анықтау;
- өзінің қарамағындағы қаражаттардың жеткілікті коэффициенттерін есептеу;
- өзіндік қаражаттарын қаржыландырудағы бағыт көздері мен жұмыстарын есептеу;
- өзіндік қаражаттар мен қаржыландырудың жеткіліктілігінің мөлшерін анықтау жолдарын қарастыру.

Өзіндік қаражаттарды қаржыландырудың құрылымы бірдей емес, себебі, оларға әсер ететін әр түрлі факторларға, атап айтсақ, белсенділер сапасына қарай, өзінің қарамағындағы пайданың пайдалануына, ақшаның бағасын нығайту мақсатына және мекеме саясатына байланысты олар өзгеріп отырады.

УДК 338.24

ПОКАЗАТЕЛИ ОЦЕНКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ В СИСТЕМЕ КОНТРОЛЛИНГА

Икрамова Л., Кожобеков С.С.

Управление предприятием в современных условиях требует комплексного решения многочисленных проблем, обусловленных как внешними, так и внутренними факторами. Эффективность системы управления предприятием заключается в умении предвидеть хозяйственную и коммерческую ситуацию, предупредить негативное влияние внутренних и внешних факторов, принять меры по минимизации затрат, обеспечить достижение поставленных целей и прежде всего получение положительного финансового результата деятельности предприятия – желаемой прибыли.

Эти обстоятельства требуют формирования новых подходов к управлению и инструментов их внедрения. В качестве такого инструмента на сегодняшний день выступает контроллинг.

Контроллинг, как новое явление в теории и практике современного управления предприятием, возникшее на стыке экономического анализа, планирования, управленческого учета и менеджмента, переводит управление предприятием на качественно новый уровень.

Трактовка термина «контроллинг» определяет его как новое направление, новую концепцию развития современного менеджмента. Данная концепция системного управления предприятием позволяет

обеспечить успешное функционирование организационной системы в долгосрочной перспективе.

Главная цель контроллинга – это совершенствование системы управления развитием предприятия.

Многообразие свойств и признаков различных видов производственно-хозяйственной и коммерческой деятельности предприятия обуславливает и многообразие показателей. При этом проблема их использования состоит в том, что ни один из них не выполняет роль универсального показателя, по которому однозначно можно было бы судить об успехах или неудаче в бизнесе.

В экономике под показателями понимают абсолютные и относительные величины, которые отражают те или иные экономические реалии хозяйственной деятельности организации.

Из-за ограниченной информативности отдельных показателей возникает необходимость в использовании систем показателей, которые позволяют не только количественно охарактеризовать и оценить ситуацию, но и вскрыть причины ее возникновения, а также провести структурно-логический анализ влияющих факторов.

Системы показателей представляют собой иерархическую структуру особым образом взаимосвязанных между собой показателей. На практике рекомендуется использовать отдельные показатели и системы показателей, которые в наилучшей степени помогают выявлять и характеризовать наиболее слабые (узкие) места предприятия.

Показатели, а также их совокупности, выступают в качестве измерителей эффективности работы организации в целом и ее отдельных центров ответственности. Процесс измерения осуществляется при помощи измерительной системы, разрабатываемой службой контроллинга предприятия.

Конкретные организационные схемы построения службы контроллинга на предприятии зависят от ряда обстоятельств, в частности от масштабов предприятия, отраслевой принадлежности, от организационной системы управленческого учета, от сложившихся систем планирования, контроля, от степени координации и интеграции.

В контроллинге могут использоваться системы показателей разработанные в других дисциплинах (например, в экономическом анализе), системы показателей, разработанные непосредственно для целей контроллинга, а также системы показателей, разработанные индивидуально для конкретного предприятия.

УДК 657

ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ АУДИТТІ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Нұржанова А., Тлеубаева С.А.

Қазақстандағы аудит жүйесін реформалау жағдайында аудит саласында халықаралық практикаға сай заңнамалар мен нормативтік-құқықтық актілерді үйлестіру аудиторлық қызмет сапасының негізгі мәселесі болып тұр.

Аудит Қазақстан заңдылықтарымен орнатылған талаптарға сай қаржылық есептерді құрастырудың объективтілігі мен шындығы туралы тәуелсіз көзқарасты көрсету мақсатымен заңды тұлғалармен қаржылық есебін тексеруді көрсетеді.

Аудит нарықтық экономика жағдайында барлық шаруашылық процесіне қатысушылар қызметінде маңызды роль ойнайды. Ол анық ақпаратпен қамтамасыз етеді, серіктестер арасындағы сенімділікті қалыптастыруға септігін тигізеді, оңтайлы басқарушылық шешімдерді іріктеу мен кемшіліктерді жою бойынша ұсыныстарды әзірлейді, сондай-ақ қаржылық жағдайды тұрақтандыруға шаруашылық жүргізуші субъектілер қызметінің тиімділігін арттыруға және тұтастай қоғамның әлеуметтік экономикалық жағдайын жақсартуға ықпал етеді. Аудитті қаржылық, экономикалық, техникалық, заңдық және басқа да қызмет салаларында жүргізуге болады..

ҚР «Аудиторлық қызмет туралы» заңында мынандай анықтама берілген: «Аудит заңда белгіленген талаптарға сәйкес қаржылық есептіліктің объективті жасалған туралы тәуелсіз пікір білдіру мақсатында заңды тұлғалардың қаржылық есептілігін тексеру болып табылады».

Ал қазіргі кезеңде «аудит» термині көптеген салаларда «тексеру» мақсатында қолданылады. Сондықтан, аудиторлық мамандықты өздігінен реттеуді дамыту қазіргі таңда кәсіби қоғамдастықта белсенді талқылануда. Олар арқылы аудиторлық қызмет сапасына бақылау жүргізілетін өзін өзі реттейтін ұйымдарды нығайту және күшейту туралы мәселелер қойылуда. Отандық және әлемдік тәжірибе көрсеткеніндей, аудиторлық қызметтерге мұқтаждық мынадай жағдайларға байланысты туындады: осы ақпаратты пайдаланушылармен жанжал болған жағдайда әкімшілік тарапынан дәйексіз ақпарат беру мүмкіндігімен; қабылданған шешімдер

салдарларының ақпарат сапасына байланыстылығымен; ақпаратты тексеру үшін арнайы білімнің болуы қажеттілігімен; ақпаратты пайдаланушылардың ақпарат сапасын бағалау үшін оның көздеріне қол жетімділігінің ішінара болмауымен.

Барлық осы алғышарттар тиісті дайындығы, біліктілігі, тәжірибесі және осындай қызмет түрлерін көрсетуге рұқсаты бар тәуелсіз сарапшылар қызметтеріне қоғам мұқтажының пайда болуына алып келді. Бұл, расталған ақпараттың болуы барлық мүдделі нарыққа қатысушылардың жұмыс істеу тиімділігін арттыруға және түрлі экономикалық шешімдер салдарларын бағалауға және болжамдауға мүмкіндік беретінімен байланысты. Шаруашылық жүргізудің қазіргі жағдайында аудит тапсырыс берушілеріне бухгалтерлік есептіліктің сенімділігін растайтын ресми аудиторлық қорытынды емес, сапалы аудит қажет. Сондықтан, аудиторлық ұйымдардың жұмыс сапасын бақылау туралы мәселе төтенше маңызды.

Аудит – экономикалық ақпараттың дұрыс берілуін тексеріп, бұл жөнінде өзінің тәуелсіз қорытындысын жасау. Ал, оның шаруашылық және өндірістік мәселелер үшін ерекше рөл атқаратыны мәлім. Біздің елімізде нарықтық қатынастар енді-енді белең алып келе жатыр. Күрделі де сан қырлы нарықтық инфрақұрылымның пайда болуы қаржы-экономикалық тетіктердің дамуына ықпал етеді.

УДК 339.543.62

РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В КАЗАХСТАНЕ В РАМКАХ ЕВРАЗЭС

Каир Б., Ткач Е.В.

На территории Евразийского континента полным ходом идет развитие ЕВРАЗЭС РФ, Казахстана, Беларуси, Армении и Кыргызстана. Путем создания такого союза, страны решили массу своих экономических и других проблем, но процесс развития усложнялся тем фактом, что социально-экономические и интеллектуальные данные страны стояли на разных уровнях. Остро стоит проблема качественных кадров, особенно в тех сферах, которые считаются инновационными. На территории Казахстана и России идет формирование крупной перерабатывающей индустрии. Страны

делятся своими экономическими ресурсами, создавая благоприятный климат для трансферта и интеллектуальных разработок. В данной сфере решающую основную роль играет то, что именуется человеческим капиталом. Президент РК Нурсултан Назарбаев в своем последнем послании к народу высказался, что одним из векторов развития нашей страны является инвестирование в человеческий капитал. На последний момент население ЕВРАЗЭС составляет 178,7 млн. человек, что составляет около 2,5% населения планеты.

Согласно полученным данным, абсолютное большинство студентов обучающихся в ВУЗах удовлетворены учебным процессом, при условии того что каждому пятому он приходится не по вкусу.

Углубляясь в суть данного вопроса, мы получили данные говорящие о том, что 49% студентов считают, что в университете они получают, как и хорошую теоретическую, так и практическую базу. Однако, почти каждый третий студент высшего учебного заведения испытывает нехватку доступа к практической стороне области, которую они изучают. Другими словами, ВУЗ в большинстве случаев дает колоссальный объем теории без предоставления качественной практики.

Если брать во внимание мотивы, побуждающие людей поступать в университеты, то в большинстве случаев это – их личное решение. Только 1 из 10 студентов идет в ВУЗ по указу своих родителей. Это приводит нас к следующему заключению, которое подтвердилось результатами другого вопроса, посвященному мнению о том, что хорошую, высокооплачиваемую работу модно получить, только имея высшее образование. 83% респондентов поддерживает данную идею. Но очень важно то, что большая часть опрошенных думает об устройстве на работу, результатом труда которой будет являться зарплата. Лишь немногие из респондентов думают о своем деле, бизнесе.

Другим важным аспектом развития человеческого капитала является знание иностранных языков. Здесь результаты показали то, что только 21 человек из 100 способны достаточно свободно общаться на одном и более иностранных языках. В большинстве случаев, этот язык – английский. Тем не менее, индекс знания английского языка в Казахстане по-прежнему остается низок. Из 72 исследованных стран организация Education First поставила РК на 54 место.

Важно будет отметить тот факт, что 67% опрошенных – представительницы женского пола в возрасте от 18 до 25 лет.

Большая работа должна быть проделана в сфере высшего образования, которая должна сделать обучение в ВУЗах более доступным для тех, кто не может себе этого позволить. Следует расширить и усилить работу международных отделов, особенно в сфере академической мобильности, как для тех, кто выезжает за рубеж, так и для тех, кто приезжает к нам. Реформы должны проводиться немедленно, хотя эффект принятых действий в большинстве областей будет ощущаться только в средне и долгосрочной перспективе. Должны быть приняты меры, не дожидаясь роста неравенства и уязвимости в сложном финансовом положении, прежде чем последствия нескольких демографических изменений станут очень серьезной преградой для развития для рынка труда и будут лежать тяжелым бременем на бюджете.

ӘОЖ 338.254.22(574)

ТУРИСТТЕРДІ ӘУЕ КӨЛПІМЕН ТАСЫМАЛДАУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Жұмағұлова Ф., Молдашева А.Б.

Транспорт халық шаруашылығының ірі салаларының бірі болып табылады. Оның жұмысында маңызды үлесті жолаушыларды тасымалдау алады. Туристік қызметтер құрылымында транспорттық қызмет көрсету үлесі 40% құрайды. Туристерді тасымалдауда авиакомпаниялардың рөлі зор. Қазақстандағы әуе жол туризмінің перспективалық болашағы бар. Себебі Қазақстан территориясындағы әуе жолдың жартысы дамыған елді мекендер мен қалалар бойынша өтеді. Әуе жолы – Қазақстанның ең негізгі туристік ресурстарының бірі және халықаралық туристік нарықта ең әйгілі туристік ресурсы болып саналады. Сондықтан Қазақстандағы әуе жол туризмінің өзінің болашағы бар. Ішкі және халықаралық нарықтарда жұмыс істейтін «Әйр Астана» ұлттық тасымалдаушысы және басқа авиакомпаниялар авиа тасымалдарын жүзеге асырады. Туристердің көпшілігі сервис және қызмет көрсету сенімділігі жағынан отандық тасымалдаушыларға қарағанда авиа рейстерін жүргізетін шетелдік тасымалдаушылардың қызметін пайдаланғанды жөн көреді, мұның өзі отандық тасымалдаушылар жасайтын авиарейстер жолаушылар

ағынын азайтатыны сөзсіз. Оның үстіне, авиабилеттер құнының қымбаттығы Қазақстанның туристік өнімнің құнын өсіреді және тиісінше оны халықаралық рыноктағы бәсекелесу қабілетін төмендетеді. Қазіргі әлемде, адамдардың әуе бойынша саяхаты масштабты сипатқа ие болып отыр. Және осыған байланысты әуе көліктерінің маңыздылығы өсуде. Ол көліктердің ішіндегі ең тезі болып саналады. Әуе тасымалдаудың ерекше маңыздылығы көпшілік туризмді реализациялауда көрінеді. Оның өткен ғасырдың ортасында қарқынды дамуы, жоғары комфорттылық деңгейі бар және әртүрлі саяхат мақсаттарына жауап беретін ұшақтардың пайда болуын қажет етті. Әуе жолмен саяхаттың басқа саяхат түрлерімен келесі аспектілермен ерекшеленеді:

- 1) комфорттылық деңгейінің жоғарылығымен;
- 2) салыстырмалы қауіпсіздігімен;
- 3) ұшақта тамақтануға рұқсат етілген (люкс немесе эконом класта отыруға болатын мүмкіншілігі).

Тасымалдау кезіндегі маңызды сұрақтарға: қауіпсіздік, әртүрлі қызметтердің мамандырылған және жөнге салынған жұмысы, жолаушылардың ережелерді сақтауын, экологиялық таза әуекөлік түрлерін пайдалану жатады. Еуропадағы әуежол туризмі әйгілі, туристік бизнесте өзінің орнын алады. Осы туризм түрінің даму мүмкіншілігі, туристердің қызығушылығымен және көбейіп жатқан инвестициялардың нәтижесінде көрінеді. Әйгілі өте жоғары әуежол туризмінің табысы бар және ол туризмнен түскен табыстың жоғарғы қабаттарын алуы мүмкін. Қазақстандағы әуежол туризмінің зор мүмкіншілігінің болуына қарамастан, біздің республикада әуежол туризмі қарқынды дамымай жатыр. Бірақ соңғы кезге дейін ол табысты жұмыс істеп, Республика бюджетіне зор табыс әкелді. Әуежол көлігінде заңдар турфирма, әуежол мен тұтынушылар арасындағы өзара қызмет етуге бағытталған. Әуежол туризмі даму үшін инвестициялар керек. Олар жарнама мен арнайы тоқтау алаңдарын ұйымдастыру үшін жұмсалып керек. Соған қарамастан Қазақстанда әуежол көлігімен саяхаттарды ұйымдастыру мен дамытудың барлық алғышарттары бар. Яғни, әуекөлік саяхаттарының дамуы Қазақстандағы ішкі туризмнің дамуына әкеліп соғады. Қазіргі уақытта бұл көліктің түрі туризмдегі ең пайдаланылатын түрлерінің бірі болып табылады. Қазақстандағы жағдайы өте жоғарғы деңгейде және де болашақта одан да артатынында күмән жоқ. Сонымен қатар бұл туризм түрінің кемшіліктері де бар:

1) ең басты кемшілігі болып әуе жолмен саяхат кезінде маршрутты клиенттің талабы бойынша өзгерте алмайтындығында;

2) әуе жол туризмін дамыту үшін шетелдік жоғары комфортты ұшақтарды алдырту керектігі. Әуе жолмен саяхатқа туристердің саяхат кезіндегі тіршілікті қамтамасыз етудің қажетті элементтері кіреді (орналасу, тамақтану, көлік). Әуе жол туризмінің табысты қызмет етуі үшін Қазақстанның туристік ресурстары туралы жарнаманы қолданып халыққа ақпарат беру керек. Туристік топтарды тасымалдаудың бірқатар ерекшеліктеріне байланысты, туристік фирмалардың әуекөлік компанияларымен сенімді қарым-қатынас жасауы керек.

УДК 330.111.4(574)

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНЫХ СИЛ В ЭКОНОМИКЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕГИОНА

Бердибекова К., Ертаев К.Е.

В работе были изучены проблемы формирования и развития производительной силы в экономики промышленности, обоснованы модели повышения производственного потенциала, разработаны методики факторного анализа его формирования и использования.

Экономика Жамбылской области имеет свои особенности, и характеризуется как индустриально-аграрной. В структуре ВРП региона преобладает доля отраслей, производящих товары – 39,7%. Валовой региональный продукт на душу населения вырос в 5,9 раз. В структуре ВРП доля промышленного производства составляет 17,5%. За последние десять лет отмечается рост объемов промышленного производства в 1,9 раза в реальном выражении.

Устойчивый экономический рост является одним из важных факторов для привлечения инвестиций. Так, объем инвестиций в основной капитал увеличился в 7,6 раз. Численность работников увеличивается со среднегеометрическим темпом роста 1,025. Удвоение основного капитала произойдет через 5,02 лет. Удвоение валового регионального продукта происходит каждый 2,7 года. По результатам анализа были сделаны следующие выводы: показатели,

характеризующие формирование и использование производительной силы в экономике Жамбылской области оцениваются положительно, так как они имеют тенденции к росту. В экономике региона имеются проблемы по использованию производственного потенциала, так как среднегодовой темп роста капиталовооруженности труда опережает среднегодовой темп роста капиталотдачи.

Для исследования изменения составляющих элементов производительных сил были обоснована модель факторного анализа их формирования и использования в промышленности региона. Она позволяет определить результаты влияния составляющих элементов на прирост ВРП.

Результаты проведенного анализа показывают, что волнообразно изменяются результаты действия как экстенсивных, так и интенсивных факторов (формирования и использования работников). Результаты использования работников больше, чем результаты их формирования. Развитие промышленности Жамбылской области происходит преимущественно интенсивным путем.

В рамках результатов действия интенсивных факторов можно увидеть следующую картину:

- предельная капиталотдача за базисный период меньше, чем предельная капиталотдача за отчетный период. К ним можно отнести следующие периоды: 2009-2010, 2011-2012, 2014-2015. В данных периодах наблюдаются опережающие темпы роста основного капитала по сравнению с темпами роста валового регионального продукта;

- результаты формирования промышленного потенциала (капиталовооруженности труда) меньше, чем результаты его использования (капиталотдачи) в следующих периодах: 2006-2009, 2013-2014. Эти соотношения оцениваются положительно, так как рост промышленного потенциала эффективно используется в вышеуказанных периодах;

- результаты формирования промышленного потенциала (капиталовооруженности труда) больше, чем результаты его использования. Данные соотношения оцениваются отрицательно, так как в полной мере не используется созданный в промышленности потенциал. Они наблюдаются во многих рассмотренных периодах. В данных периодах прирост ВРП за счет роста основного капитала больше, чем прирост ВРП за счет роста капиталотдачи. Отсюда следует то, что одной из главных проблем экономики

промышленности Жамбылской области является использование созданного промышленного потенциала. Решение задач исследования позволяло объективно сформулировать проблемы качественного формирования и рационального использования составляющих элементов производительной силы, обосновать стратегии по развитию промышленности в экономике Жамбылской области.

ӘОЖ 330.59

ӨМІР САПАСЫН БАСҚАРУ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЙМАҚТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Әли Ж., Кудабаяева Л.А.

Қазақстан жоғары өмір стандарттары бар әлеуметтік мемлекет құруға бағдар жариялады. Бұл ұстаным Мемлекет Басшысының мәлімдемелерінде көрініс табады, Елбасымыз Жолдауында соңғы онжылдықтың аса маңызды міндеті – Қазақстанның барлық азаматтарының өмір сапасы мен деңгейін жақсарту, әлеуметтік тұрақтылық пен қорғалуды нығайту керек делінген. Бұл ретте, мемлекет тек қана өзінің азаматтарының жоғары өмір сапасы принциптерін ресми жариялап қоймай, сондай-ақ, бұл салада жетістіктерге қол жеткізуде. Қазіргі заманғы нарықтық экономика қайта құруларында өмір деңгейін және сапасын арттыру өте маңызды болуда. Бұған қол жеткізу үшін мемлекет көптеген мемлекеттік даму бағдарламаларын әзірледі және ресми жариялады. Өйткені өркениетті елде мемлекеттің негізгі міндеті – бұл халықтың лайықты өмір сапасын және деңгейін қамтамасыз ету.

Бұл зерттеуде Қазақстан Республикасындағы халықтың өмір сапасын талдау және бағалау жүргізілді, тек қана халықтың табыстары және материалдық әл-ауқаты призмасы арқылы емес, сондай-ақ, оның ішінде Жолдауды іске асыру мақсатында қабылданған мемлекеттік даму бағдарламаларының жоспарланған нәтижелерін ескере отырып, «өмір сапасының» мәнінің айқын және толық анықтамасы берілген. Халықтың өмір сапасын бағалаудың халықаралық тәжірибесіне, сондай-ақ, өмір сапасы, әл-ауқат деңгейі бойынша рейтингтерді құрайтын беделді халықаралық агенттіктердің қолданыстағы әдістемелеріне шолу жүзеге асырылды

Осылайша, осы жұмыста «өмір сапасы» мәніне халықтың табыстары және материалдық әл-ауқаты призмасы арқылы емес, сондай-ақ, оның ішінде «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты ҚР Президентінің Жолдауын іске асыру мақсатында қабылданған мемлекеттік даму бағдарламаларының жоспарланған нәтижелерін ескере отырып, айқын және толық анықтама берілді. Халықтың өмір сапасын бағалаудың халықаралық тәжірибесіне, сондай-ақ, өмір сапасы, әл-ауқат деңгейі бойынша рейтингтерді құрайтын беделді халықаралық агенттіктердің қолданыстағы әдістемелеріне шолу жүргізілді. Сондықтан өмір сапасын бағалау үшін бағдарлама ретінде ең кемінде 3-тарауда ұсынылған көрсеткіштерді, сондай-ақ, өлшеуішті индикаторлардың көп санымен толықтыру мүмкіндігін пайдалану ұсынылады.

Бірінші бөлімде өмір сапасын басқарудың теориялық негіздері, өмір сапасын басқарудың әлеуметтік-экономикалық маңызы яғни өмір сапасының мәні, мазмұны, өмір сапасы бағалауының эволюциясын, шетелдік ғалымдардың өмір сапасына байланысты айтқан теориялары қарастырылған болатын. Одан кейін өмір сапасын анықтайтын негізгі көрсеткіштері яғни өмір сапасының индикаторлары, көрсеткіштері, шетелдік ғалымдардың өмір сапасының көрсеткіштеріне байланысты айтқан теориялары, БҰҰ-ның негізгі көрсеткіші, ЭДЫҰ әлеуметтік индикаторлар тізімі және ҚР халқының өмір сапасының негізгі көрсеткіштері қарастырылған. Сонымен қатар өмір сапасын басқарудағы шетелдік тәжірибесі, нақты айтқанда АҚШ, Жаңа Зеландия және Жапонияның тәжірибелері қарастырылған болатын.

Екінші бөлімде ҚР-ғы өмір сапасының қазіргі жағдайын талдау және бағалау, ҚР-ғы жалпы өмір сапасын талдау яғни халықтың табыс деңгейінің негізгі әлеуметтік-экономикалық индикаторлары, халықтың атаулы ақшалай табыстарын бағалау, халықтың ақшалай табыстарының құрылымы, халықтың орташа айлық атаулы жалақысы, ең төменгі жалақы, ең төменгі күнкөріс деңгейі және орташа айлық атаулы жалақының арақатынасы, экономикалық қызмет түрлері бойынша қызметкерлердің орташа айлық атаулы жалақысы, зейнетақы алатын адамдардың саны, базалық, ең төменгі, орташа және ең жоғарғы зейнетақы, тағайындалған (айлық) зейнетақының орташа мөлшері қарастырылған болатын. Сонымен Жамбыл және Оңтүстік Қазақстан облыстарындағы халықтың атаулы ақшалай табыстары, орташа айлық атаулы жалақы, тағайындалған (айлық) зейнетақының орташа мөлшері,

экономикалық қызмет түрлері бойынша қызметкерлердің орташа айлық атаулы жалақысы, ең төменгі күнкөріс деңгейі, SWOT-талдау және Венн диаграммасы зерделенген болатын.

Үшінші бөлімде ҚР-ғы өмір сапасын басқаруды жетілдіру бағыттары, ҚР-ғы өмір сапасын басқарудың қазіргі парадигмасы, Жамбыл облысында өмір сапасы көрсеткіштерін жетілдіру жолдары, сонымен қатар осыларға сәйкес ұсыныстар әзірленген болатын.

ӘОЖ 63(574)

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНДА АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ АЯСЫНДАҒЫ ПӘРМЕНДІ ЖОБАЛАРДЫҢ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУ ЖАҒДАЙЫ

Молдабек А., Амалбекова Г.Е.

Жамбыл облысы – Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы өндірісінің негізгі аймағы болып табылады, мұнда соңғы жылдары ауыл шаруашылығы өндірісінің тұрақты өсімі байқалуда. Жамбыл облысы биязы жүнді қой шаруашылығын дамыту үшін аса қолайлы, бірақ бұл мүмкіндік аймақта мал шаруашылығы шикізатын сақтау, дайындау және өңдеу бойынша тиісті инфрақұрылымның жоқтығы салдарынан шектеліп отыр. Сонымен қатар, жемістер мен көкөністер өсіру үшін табиғи-климаттық жағдайлар ыңғайлы болғанымен оларды сақтау бойынша мүмкіндіктер болмағандықтан бұл да толыққанды жүзеге асырылмай келеді.

Жамбыл облысының кәсіпорындары ет өнімдерін келесідей ассортиментпен шығарады (1-ші сурет).

Сурет 1. Ет өнімдерінің ассортименті

Кейбір кәсіпорындар ет өнімдерін 30-40 атаулы ассортиментпен шығарады. Мәселен, Меркі ауданының «Мерке-ет» ЖШС-гі, Тараз қаласының «Мясной двор» ЖК-гі және т.б. Олардың өнімдері облыстық, республикалық жәрменкелерде қойылып, жеңістерге жетіп жатты. Ірі шаруашылықтардың ішінде Мерке ауданы «Олжа», Қордай ауданында «Байнұр» мен «Медет», Жуалы ауданында «Гамбург» ЖШС бар.

Облыс бойынша ет және ет өнімдеріне деген қажеттілік жылына 31,8 мың тоннаны құрайды, 2015 жылы 2,3 мың тонна ет өңделді, сондай-ақ 101, 5 мың тонна ет өндірілді.

2015 жылы өңдеуші кәсіпорындарға 2,5 мың тонна ет жеткізілген. Жалпы өндірілген еттің шамамен 4,5%-ы өңделді.

Сонымен қатар 434 адам жұмыс істейтін 31 кәсіпорын сүт өңдеумен айналысады. Мұнда 1160,4 млн. теңгеге сүт өндірілген, бұл көрсеткіш өткен жылға көрсеткіштен 558,6 млн. теңгеге немесе 1,9 есе артық.

«ҚазАгро» АҚ мәліметіне сәйкес Жамбыл облысындағы ауылшаруашылық өндірушілеріне 225,4 млн. теңге көлемінде инвестициялық субсидия бөлінді. «Жамбыл облысындағы агроөнеркәсіптік саладағы 20 жоба бойынша инвестициялық субсидия төленетін болады. Субсидияланатын жобалардың жалпы құны 984 млн. теңгені құрайды. Инвесторларға бұл жобалары үшін 225,4 млн. теңге субсидия төлеу ұйғарылған. Ресми мәліметтерге сәйкес, субсидиялануы мақұлданған 20 жобаның төртеуі суармалы жүйелерді (тамшылатып суаруды) енгізуге (инвестордың шығынын өтеу үлесі – 30%), 11 жоба ұсақ мүйізді жануарларға арналған тауарлық фермаларды техникалық жабдықтауға қатысты (аналық мал саны – 600 саулықтан астам) болса, 4 жоба (аналық мал саны – 100 сиырдан астам) ірі қара малға арналған тауарлық фермаларды техникалық жабдықтау (инвестордың шығынын өтеу үлесі – 50%), тағы 1 жоба бекіре тұқымдас балық түрлерін өсіру бойынша индустриалды балық кәсіпорнын құру (инвестордың шығынын өтеу үлесі – 20%) бағытына жатады. Бүгінгі таңда бұл жобалардың аясында 100-ден астам тұрақты жұмыс орындары ашылған.

УДК 338.436.33(574)

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ ВАЛЮТАЛЫҚ ОПЕРАЦИЯЛАРЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫНА БАҒА БЕРУ

Сабыржанқызы А., Муратова Д.Б.

Банк ісі нарықтық экономиканың ең маңызды әрі динамикалық құрылымы болып табылады. Банктер ақшалай есеп айырысуды жүргізіп, экониканы несиелеп капиталдың қайта бөлінуінде делдал ретінде өндірістің жалпы тиімділігін арттырады әрі елдің қорлануына өз ықпалын тигізеді. Бүгінгі таңда, яғни осы заманғы жағдайда банк жүйесінің құрылымы күрделене түсті. Қаржы мекемелерінің жаңа түрлері, жаңа несие құралдары және клиентке қызмет көрсетудің жаңа әдістері пайда болып үлгерді. Пайда алуға, коммерциялық жетістікке бағдарланған, әр түрлі меншік формаларына негізделген серпінді әрі икемді несие жүйесіне өту қолға алынды.

Коммерциялық банктердің сыртқы экономикалық қызметі тауарлар мен әрекеттерді экспорттау-импорттау, Қазақстан Республи-касының аумағында шетел валютасында оларды өткізу, еліміздік ішінде бейрезидент тұлғалардың шаруашылықпен айналысудағы тауарлық емес сипаттағы мәміле кезінде теңге және шетел валютасында банктік операцияларды жүзеге асырумен байланысты.

Әрбір егеменді мемлекетте заңды төлем құралы ретінде сол елдің ұлттық валютасы колданылады. Сондыктаи сыртқы сауда, кызмст, иссие, инпсстиция, мемлекетаралық төлемдер бойынша есеп айырысудың кажетті жағдайы төлеуші немесе сатып алушылар шетсл валютасын сатып алу немесе сату нысанында бір валютаны басқа валютаға айырбастау болып табылады. Валюталық операцияларды біздің елімізде шетел валютасы мен банктік операциялар жүргізуге ҚР Ұлттық банкінен алған лицензиясы бар өкілетті банктер ғана орындай алады. Сонымен қатар, ҚР Ұлттық банк валюталық реттеуді және валюталық бақылауды жүргізеді.

Валюталық операция – бұл шетел валютасында деноминацияланатын немесе ондағы есепті талап ететін операция.

Валюталық реттеу-нормативтік құқықтық актілерді жасау және бекіту, ақпараттар жинау, валюталық заңдылықтардың орындалуына бақылау жасау, заң мен көзделген санкцияларды қолдану шараларын білдіреді.

Қазақстан Республикасының «Валюталық реттеу туралы» заңына (24.12.1996 ж. Қабылданған, бірақ соңғы толықтырулар мен өзгерістер енгізілген) сәйкес, «валюта-мемлекеттердің заңды төлем құралы ретінде қабылданған ақша бірліктері немесе банкноттар, қазыналық билеттер мен тиындар, соның ішінде қымбат металдардан жасалған тиындар (айналымнан алынған немесе алынатын, бірақ айналымда жүрген ақша белгісімен айырбастауға жататынын қоса алғанда) түріндегі қолма – қол және аударым нысандарындағы құнның ресми стандарттары, сондай-ақ шоттардағы, соның ішінде халықаралық ақша немесе есеп айырысу бірліктеріндегі құжаттарды білдіреді».

Валюталық позиция-тиісті валюталарда активтер мен пассивтерді қалыптастыратын (аяқталмаған операциялар бойынша баланстан тыс талаптар мен міндеттемелерді есепке алғандағы), шетел валюталарын-дағы қаражат қалдықтары.

Интеграциялық валюталық нарықты (ИВН) құрудағы заң жобасы ТМД мүшелерінің басқа валюталық биржаларының кез-келегін уақытта келісім шарт сәйкестігіндегі негізінде аталған нарыққа қосылуына мүмкіндік береді. Интеграциялық валюталық нарықтың іс жасау ережелерін анықтай отырып оның мазмұнында Ресей мен Қазақстанның Ұлттық банктерінің міндеттемелі ережелерімен келісілуі керек.

Қазақстанның алдыңғы қатарлы коммерциялық банктері өзінің табыстық базасын кеңейту үшін, рентабельділік пен бәсекеге қабілеттілікті жоғарлату үшін өз клиенттеріне операциялар мен қызметтердің кең аясын орындауға тырысатыны белгілі. Бұл кезде банктік қызметтің дамуы клиенттерге қажетті қызметтерге тиімді бағаларды қолдану клиенттер және банктің өзі үшін минималды шығындармен банктік қызметтерді ұсынуды ескеткен жөн.

ӨОЖ 334.728(574):339.138(574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖӘНЕ ШЕТ ЕЛДЕРДЕГІ МҰНАЙ- ГАЗ САЛАСЫНДАҒЫ КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ МАРКЕТИНГТІК ҚЫЗМЕТІН ТАЛДАУ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРУ

Еркебекова А., Айнабекова И.Т.

Қазіргі заманғы жағдайларда, мемлекеттің орнықты дамуы көбінесе елдің мұнай-газ секторының жай-күйіне байланысты. Тұтастай өндіруші сектор және атап айтқанда, мұнай-газ саласы экономикамыздың тірегі болған және болып қала береді де. Нақты осы салаға шетелдік инвестициялардың негізгі легі құйылуда.

PEST-талдау – компанияның бизнесіне әсер ететін қоршаған ортаның (әлеуметтік) саясатын (саяси) анықтау үшін арналған маркетинг құралы болып табылады, экономикалық, әлеуметтік және технологиялық аспектілері.

Әлемдік нарықта мұнай бағасының төмендеуіне байланысты объективті себептермен қатар субъективті, біздің елге ғана тән себептер бар.

Әлемдік мұнай-газ компанияларының операциялар бойынша PEST талдау 4 фактордан тұрады:

I. Саяси фактор: геосаяси қақтығыстар, саяси тұрақсыздық, МЭЕҰ, жаңа экологиялық және салықтар саясаты.

II. Экономикалық фактор: әлемдік экономикалық дағдарыс, экономикасы дамушы елдердегі көлеңкелі банктік жүйе, ірі комерциялық банктердің банкротқа ұшырауы.

III. Әлеуметтік фактор: әлемде халық санының өсуі, әлемдік мұнай-газ тұтыну деңгейін арттырады.

IV. Технологиялық фактор: білікті кадрлардың тапшылығы, жобалау құны, қаржыландырудың жеткіліксіздігі, мұнай және газдың бағасының белгісіздігі, жаңа технологиялық әлемдік жобалар

Өнімнің бәсекеге қабілеттілігін талдауда Қазақстан мен Ресей елдеріндегі ірі екі кәсіпорындарының SWOT талдауын ұсынамын.

«ҚазМұнайГаз» ұлттық компаниясы» акционерлік қоғамы – Қазақстанның мұнайгаз саласындағы мемлекеттің мүддесін білдіретін көмірсутектерді барлау, өндіру, өңдеу және тасымалдау өніндегі ұлттық компаниясының SWOT талдауы:

Күшті жақтары: Мемлекет тарапынан тұрақты және белсенді қолдауы бар. Азия мен Еуропа нарықтарын біріктіретін интеграцияланған мұнай-газ тасымалдау инфрақұрылымының болуы. Әлсіз жақтары: Шикізаттын еуропалық нарыққа тікелей шыға алмауы. Мүмкіндіктері: Өндірістің және мұнай экспортының көлемінің ұлғаюы. Мұнай және газды тасымалдаудың альтернативті маршруттарын құру. Қауіп – қатер: Шетелдік мұнай – газ компанияларынан технологиялық артта қалуды сақтау. Ескі кен орындарды мұнай өндірі көлемінің азаюы, жаңа технологиялардың көмегінсіз.

«ГазПром» Ресей трансұлттық энергетикалық корпорациясының SWOT талдауы:

Күшті жақтары: Табиғи газ еуропалық нарықта 25% алып жатыр. Басқарудың барлық деңгейінде кадрлық құрылымды оқытудың ерекше жүйесі. Әлсіз жақтары: Мемлекеттік бақылау шектелген. Борыштық проблемалар. Сапасына күмән. Мүмкіндіктері: Ағымдағы нарығын оңтайландыру. Жаһандық нарықтықа шығу. Тиімді технологиялар. Тұрмыстық қызмет көрсету. Жекешелендіру. Қауіп – қатер: Ақпараттық жеткіліксіз. Геосаяси ахуал. Технологиялық даму.

«ҚазМұнайГаз» ұлттық компаниясы мен «ГазПром» Ресей трансұлттық энергетикалық корпорациясының SWOT талдау жасай отырып екі ірі компанияның арасындағы ұқсастықтары:

1. Еуропа нарығында өз үлестерінің болуы.
2. Мұнай және газ өндіруде ТМД елдері ішінде көш бастап келеді.
3. Әлемдегі қоры бай 15 елдің компанияларының қатарына кіреді.

ӘОЖ 338.2

SWOT ТАЛДАУ ӘДІСТЕМЕСІ

Сапарбекұлы Ж., Тайлакова М.И.

SWOT талдау ұғымы жайлы ең алғаш рет 1963 жылы Гарвардта бизнес-саясат мәселелерінің конференциясында Кеннет Эндрюс айтып өткен. SWOT талдауы талдаушыларға күштер, әлсіздіктер, мүмкіндіктер мен қауіптердің өзара әрекетін схема түрінде қалыптастыруға мүмкіндік берді. Алғашқы кезде SWOT талдау ағымдағы жағдайлар мен үрдістердің құрылымын білу негізінде қолданылған. Кейінірек SWOT талдау стратегия құруда кең көлемде қолданыла бастады.

SWOT талдауының (ағылшын сөздерінің бастапқы әріптері: strengths – күшті жақтар, weaknesses – әлсіз жақтар, opportunities – мүмкіндіктер, threats – қауіптер) немесе кәсіпорынның бәсекелестеріне қарағанда күшті және әлсіз жақтарын, сонымен қатар оның қызметіне әсер ететін сыртқы факторларды анықтау болып табылады.

SWOT талдау жүргізу екі бағыттан тұрады:

- сыртқы ортаға тұтынушыларды, бәсекелестерді, жабдықтаушыларды, қаржы мекемелерін, жарнама агенттіктерін, кедендік және басқа да мемлекеттік органдарды, заңдарды, мемлекеттегі экономикалық жағдайды, саясатты, әдет-ғұрып пен мәдениетті жатқызады.

- ішкі ортаға кәсіпорынның қызметкерлік құрылымы, басқару, жаңа тауарларды құрастыру және тестілеу, тұтынушыға тауарларды жеткізу, өтімділік, қызмет көрсету, жабдықтаушылар мен өзге де сыртқы органдармен қарым-қатынас жатады. Сонымен қатар ішкі орта түсінігіне маман біліктілігі, ақпарат тарату жүйесі тағы басқалары да жатады.

Кәсіпорынның күшті және әлсіз жақтарын анықтау үшін:

- а) ұйым (қызметкерлердің біліктілігі, олардың кәсіпорынның дамуына деген қызығушылығы, кәсіпорын бөлімдеріндегі өзара тығыз қарым-қатынастың болуы);

- б) өндіріс (өндірістің қуаттылығы, сапасы және жабдықтардың тозу деңгейі, шығарылатын тауардың сапасы, өнімнің өзіндік құны, шикізат пен материалдарды жеткізу каналдарының сенімділігі);

- в) қаржы (өндіріс шығындары, капиталдың қол жетімділігі, капиталдың айналыс жылдамдығы, кәсіпорынның қаржылық беріктігі, бизнестің табыстылығы);

- г) инновациялар кәсіпорындағы жаңа өнім және қызмет түрлерін енгізу жиілігі, олардың жаңашалық деңгейі (аздаған немесе түпкілікті өзгерістер), жаңа өнімді жасауға кеткен жұмсалған қаржының қайтымдылығы;

- д) маркетинг (тауардың/қызметтің сапасы марканың танымалдылығы, ассортименттің толықтығы, баға деңгейі, жарнаманың тиімділігі, кәсіпорынның беделі, қызмет көрсетуші жұмысшылардың біліктілігі бағаланады).

Нарықтық мүмкіндіктерді және қауіптерді анықтау үшін:

- сұраныс факторы;
- бәсекелестік факторы;
- саяси және құқықтық факторлар;
- әлеуметтік-демографиялық факторлар;

- өткізу факторы;
- экономикалық факторлар;
- ғылыми-техникалық факторлар;
- әлеуметтік-мәдени факторлар;
- табиғи және экологиялық факторлар.

SWOT талдауы маркетинг стратегиясын жасаудағы қадам болып табылады. Бұл талдауды жүргізуде әр түрлі сұрақтар туындайды. Бәсекелестікте кәсіпорынның әлсіз жақтары оның осал жері ме? Немесе олар белгілі бір жағымды жағдайды қолдануға мүмкіндік жасай алады. Қандай әлсіздіктер стратегия барысында өзгертулерді талап етеді? Қандай жағымды мүмкіндіктер кәсіпорынға оның дәрежесі арқылы жетістікке және ресурстарға жетуге нақты мүмкіндік бере алатындығын анықтайды. SWOT талдау кәсіпорындар арасындағы бәсекелестікті қалыптастырады.

УДК 338.422:796(574)

ПЕРСПЕКТИВЫ ПРОВЕДЕНИЯ ВСЕМИРНЫХ ИГР КОЧЕВНИКОВ В КАЗАХСТАНЕ

Шалбаева Б., Бекбаулина С.Х.

"Всемирные Игры Кочевников" – международные спортивные состязания по этническим видам спорта. В основу состязаний легли народные игры исторически кочевых народов Центральной Азии.

Основными целыми и задачами Всемирных игр кочевников является:

- сохранение и возрождение культуры кочевых народов мира, через укрепление культурных связей между странами-участницами.
- сохранение и вывод на международный уровень национальных видов спорта кочевых народов мира.
- поддержание учреждений, деятельность которых посвящена развитию и пропаганде этноспорта в мире.

Дополнительной целью проведения игр является увеличение туристического потенциала страны-организатора игр.

Переоценить значение историко-культурного наследия в жизни современного общества очень сложно. Для человека естественным образом присуще сохранение багажа исторической памяти о своем прошлом. Это поднимает его авторитет и в первую очередь в его

собственных глазах и в глазах окружающих. Это свойственно как отдельному индивиду, так и целому обществу.

Кочевнические народы обитают на всех континентах мира. Если посмотреть глубоко в историю, многие народы и страны имеют кочевые корни. Некоторые сохранили кочевую культуру до сегодняшних дней. Поэтому это уникальное событие, которое вызвало большой интерес, как среди кочевых культур, так и среди традиционно оседлых цивилизаций.

Всемирные игры кочевников имеют экономические, политические и социальные выгоды для страны и вносят вклад в развитие сотрудничества в регионе.

Подготовка и проведение масштабных международных спортивных соревнований требует больших финансовых вложений. Следует отметить, что кочевники в силу своей мобильности изобрели игры, которые не требуют дорогостоящих спортивных объектов. К примеру, для зимних олимпийских игр требуется строительство объектов, стоящих миллиарды долларов из бюджетов стран. В то время, как ВИК реализуются преимущественно на гранты и на спонсорские средства. При сравнительно малом расходе из бюджета страны Всемирные игры кочевников принесут существенный экономический вклад для страны в целом.

Игры покажут туристические возможности Казахстана. Среди прямых экономических выгод, получаемых от проведения грандиозных спортивных мероприятий, наиболее ощутимым является увеличение потока туристов. Поскольку игры продлятся не один день, то посетители могут проводить много времени в принимающем регионе, принося значительные доходы гостиничному и ресторанному бизнесу. Сезон будет существенно длиннее, что принесет дополнительную выручку местному населению. Такой эффект не будет ограничен одним периодом – временем проведения игр, улучшенная инфраструктура и дополнительная реклама будут работать на долгосрочную перспективу по привлечению туристов.

Интерес населения, в особенности молодежи, к активным занятиям спортом и здоровому образу жизни неуклонно растет.

Тот факт, что Казахстан так серьезно и качественно принимает на своей территории спортивные соревнования высокого уровня, демонстрирует его открытость миру и стремление к сотрудничеству в рамках гуманистических ценностей. Для Казахстана Игры – важный имиджевый проект, способный принести весомый вклад в экономику страны.

УДК 339.543.62

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА ГОСУДАРСТВ – ЧЛЕНОВ ТАМОЖЕННОГО СОЮЗА В ДИНАМИКЕ: ТЕНДЕНЦИИ, ПЕРСПЕКТИВЫ ТАМОЖЕННОГО СОЮЗА

Аралбаева Д., Назикова Ж.А.

Одной из важнейших проблем мира становится взаимодействие разноразмерных экономических структур. Они определяются не только степенью развитости, но и степенью вовлеченности в международное разделение труда и мировое хозяйство.

Республика Казахстан как суверенное государство делает, первые шаги на мировой арене. Совершенно в новых условиях, переход к открытой экономике стал составной частью процесса перехода РК к рыночной экономике, республика начинает преодолевать многие препятствия, которые мешали ее активному и масштабному вовлечению в интеграционные процессы. Исходя из этого, возрастает большой интерес к изучению теории и практики рыночных отношений, основ конкурентной экономики, формам и методам участия корпораций в сфере внешнеэкономических связей, в которой невозможна экономическая жизнь любого государства.

Государства – члены ЕАЭС как часть мировой экономики не остались в стороне от этих преобразований и актуальных трендов. Таможенный союз Евразийского экономического союза – таможенный союз стран Евразийского экономического союза, важная составляющая общего рынка.

Основной целью разработки основных направлений экономического развития Евразийского экономического союза состояла в формировании основы для координации действий государств – членов Евразийского экономического союза, реализации интеграционных мер и действий по направлениям, влияющим на конкурентоспособность экономик.

Сравнивая ЕАЭС с ЕС в стадии его зарождения, мы обнаруживаем, что все шесть стран – учредителей ЕС находились на примерно одинаковом уровне экономического развития и имели сходную структуру хозяйства, основанную на высокоразвитой промышленности и открывающую возможности для

производственной, межотраслевой и внутриотраслевой, кооперации, что является главной предпосылкой успешной экономической интеграции.

Динамика развития человеческого потенциала по странам с разными экономическими потенциалами в начале текущего столетия показывает значительный рост доли стран с высоким уровнем человеческого развития. В эту группу по методике оценки Индекса человеческого развития (ИЧР) ООН входят и все страны – члены ЕАЭС, кроме Киргизии (Киргизия относится к группе стран со средним ИЧР). В зависимости от значения ИЧР выделяются четыре группы стран: с очень высоким уровнем ИЧР (0,808 и выше), с высоким (от 0,700 до 0,808), со средним (0,556 – 0,699) и с низким уровнем ИЧР (менее 0,556).

По данным Евразийской экономической комиссии самая высокая средняя заработная плата – в долларах США по средневзвешенному курсу Национальных банков стран в 2014 г. – была в России (856 долл.), в Казахстане (675 долл.); в Беларуси этот показатель составлял 590 долл., в Армении – 381 долл., в Кыргызстане – 229 долл.

Существенный разрыв наблюдается и в размерах средних пенсий – от 240 долл. в Беларуси (за декабрь 2014 г.) до 77 долл. в Армении.

По официальным данным из всех стран ЕАЭС меньше всего безработных в Казахстане – 56,1 тыс. человек, или 0,6% от экономически активного населения. Следом идет Беларусь – 39 тыс. безработных, или 0,9%, 1,3% экономически активного населения в России – безработные, что составляет 1 млн человек.

В Кыргызстане официально зарегистрировано 59,3 тыс. безработных, уровень безработицы составляет 2,4%, и 73 тыс. неработающих зарегистрировано в Армении.

Решение проблем обеспечения развития человеческого потенциала потребует комплексного подхода в выработке единой концепции в отношении пожилого населения, развития системы гарантий социального обеспечения старости, поддержки материнства и детства, повышения уровня образования.

УДК 338.43.02(574)

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И ПРОБЛЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Буркитбаева А., Насибуллина А.В.

Мировая экономическая практика в конце XX века пришла к бесспорному выводу, что нет и не может быть эффективной рыночной экономики без активной регулирующей роли государства. Видимо, именно такое понимание места и роли государства в экономической жизни нации заставило известного экономиста Луиса Малкерна сказать: «По-моему мнению, для любой ведущей страны не может быть ничего хуже, чем неправильно определить роль государства в экономике».

В современных условиях развития экономики страны усиливается роль государства как принципиально важного фактора в достижении экономического роста и повышения социальной стабильности в стране. Сельское хозяйство ввиду специфики его функционирования и развития еще больше нуждается в регулировании и поддержке со стороны государства.

Государство проводит комплексную поддержку сельскохозяйственных производителей, экспортеров и потребителей продовольствия. Важным направлением государственного вмешательства в США и странах ЕС является бюджетное субсидирование сельскохозяйственных экспортеров в целях завоевания и удержания внешних рынков и противодействия конкурентам.

По данным ОЭСР, аграрная поддержка в Японии составляет 66% от стоимости сельхозпродукции, в Канаде – 45, в США – 30, а в ЕС – 49%.

Основными видами государственного содействия развитию сельского хозяйства в странах ОЭСР являются: прямые выплаты фермерам из бюджета; субсидирование цен на фермерскую продукцию; различные вспомогательные расходы на льготные продажи средств производства, возведение объектов инфраструктуры, кредитование, образование.

Таким образом, система государственной поддержки сельского хозяйства развитых стран базируется на: дотациях, компенсациях и

материально-техническом обеспечении; льготном кредитовании предприятий АПК; лизинге сельхозтехники и племенных животных с использованием бюджетных средств; государственных закупках сельхозпродукции и продовольствия; поддержке страхования урожая сельскохозяйственных культур; льготах по налогам; реструктуризации задолженности сельхозпредприятий перед бюджетом; финансировании инвестиционной деятельности; поддержке аграрной науки.

Сельское хозяйство в Казахстане является одной из важных отраслей экономики, которая позволяет практически полностью обеспечивать продовольственную безопасность, а также экспортировать значительные объёмы сельскохозяйственной продукции за рубеж. Существующий уровень развития аграрной сферы, низкая инвестиционная привлекательность отрасли, рискованный характер ведения предпринимательской деятельности объективно обуславливают необходимость более взвешенного и системного подхода со стороны государства к проведению аграрной политики, позволяющего смягчить отрицательное воздействие рыночного механизма, сформировать конкурентную среду, создать условия для долгосрочного экономического роста и обеспечить продовольственную безопасность страны.

Новая Государственная программа развития АПК на 2017-2021 годы станет обеспечением производства востребованной на рынках конкурентоспособной продукции АПК. Основными задачами программы будут: повышение эффективности животноводства на 58% и растениеводства на 40%; развитие масштабной сельхозкооперации для вовлечения 670 тысяч мелких производителей в товарное производство и создания действенной системы сбыта и переработки продукции; обеспечение эффективности и доступности господдержки с максимальным охватом СХТП; реализация целенаправленной экспортной политики и продвижение казахстанского бренда органической продукции; вовлечение в оборот более 600 тыс. гектаров орошаемых земель; совершенствование государственного регулирования АПК.

УДК 336.7:004.9

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКИХ УСЛУГ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Жабаева А., Танатова А.Р.

В Казахстане много кредитных организаций, поэтому возникает достаточно жесткая конкуренция. И, чтобы не просто функционировать, а приносить прибыль, в этих условиях надо не только предоставлять качественную услугу и хорошо зарекомендовать себя на рынке – необходимо ещё и креативно действовать, постоянно предлагая клиентам новые банковские продукты. Одной из перспективных услуг является новое понятие-«диджитализация». «Диджитализация» - это новая модель бизнеса, охватывающая людей, бизнес-процессы, «интернет вещей» за счет широкого использования информационных технологий, Интернета и всех их свойств. Благодаря интернет-технологиям, «цифровой бизнес» легко масштабируем для всего глобального мира и может обеспечить эффективное персональное обслуживание всех клиентов, везде и всегда. Некоторые эксперты называют «диджитализацию» – четвертой технологической революцией.

Через «диджитализацию» уже прошло драматическое переформатирование розничной торговли. Казахстанские e-commerce площадки: La-Moda.kz, Aliexpress, Kolesa.kz, OLX и др. заменяют собой традиционные форматы торговли, вовлекая в отрасль значительные деньги и инвестиции. Следующим, где трансформация в стиле «диджитал» тоже достигла пика, является банковская и финансовая деятельность.

Одной из перспектив развития банковских услуг является развитие и распространение сети дистанционного банковского обслуживания, которое позволяет кредитным организациям, используя различные каналы взаимодействия с клиентами, предоставлять им не только традиционные банковские услуги, реализуемые в любом отделении банка, но и новые продукты, которые дают возможность на совершенно ином уровне качества удовлетворять финансовые потребности клиентов.

К преимуществам дистанционного обслуживания относятся:

- доступ к своим счетам и возможность проведения транзакций осуществимы из любого места, где есть наличие компьютера и доступ к глобальной сети Интернет;

- постоянная временная доступность сервиса;

- мгновенное исполнение и подтверждение транзакции;

- широкий диапазон осуществляемых операций – от контроля движения средств по счетам до подачи заявки на предоставление ипотечного кредита. В настоящее время стало популярным внедрение банками нетрадиционных методов предоставления услуг – электронная доставка услуг клиентам.

"Домашний банк" – это перспективная система, обеспечивающая удаленное управление банковскими счетами через глобальную сеть Интернет. Система "домашний банк" является воплощением самой современной и удобной формой банковского обслуживания физических лиц, так как она предоставляет клиенту возможность получать полный банковский сервис на дому. Подобные системы успешно функционируют в крупнейших западных банках. Внедрение такой системы очень удобно, так как она открывает оперативный доступ клиента к своим банковским счетам и позволяет банку оказывать дополнительные услуги клиентам, благодаря которым они, не посещая банк, могут в режиме реального времени:

- проверять наличие денег на любом своем счете;

- переводить деньги с одного своего счета на другой;

- наблюдать за движением средств по своим счетам и получать выписку об этом за любой период;

- осуществлять платежи за оказанные им различные услуги;

- оплачивать покупки в магазинах, используя в своих операциях сеть Интернет.

Ценится предложение банком комплексных услуг – страховых, платежных, государственных, оказываемых вместе с партнерами. Только через интеграцию с другими лидерами можно значительно улучшить полезность банковских услуг, а не путем самоограничений и монополизма.

ЭОЖ 330.33

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ҚОЛДАУДЫҢ ЖАҢА ҚҰРАЛДАРЫ

Әлмахан А., Есельбаева Ж.Е.

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту – ол кез-келген ел экономикасының негізі. Дамыған елдердің тәжірибелері көрсеткендей, шағын және орта дәрежелі деңгейдегі бизнес экономиканы жетілдіруге септігін тигізеді: бәсекелестік орта өркендейді, қосымша жұмыс орны пайда болады, тұтыну секторы ұлғаяды.

Шағын кәсіпорындардың дамуы нарықты тауар және қызметтермен толықтырады, экспорттың потенциалын арттырады және жергілікті шикізат ресурстарын тиімді пайдалануға мүмкіндік жасайды.

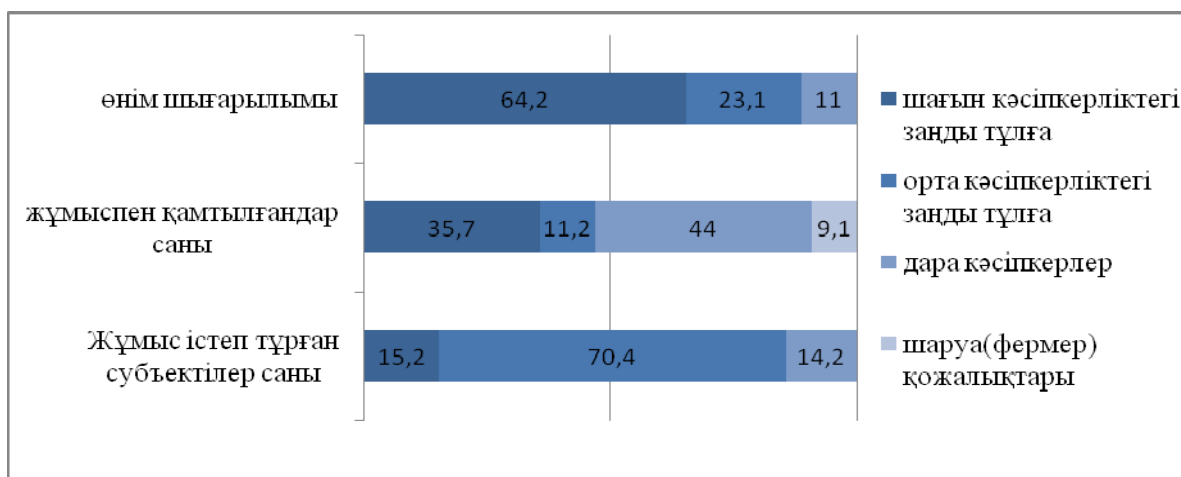
Кәсіпкерлікке жан-жақты қолдау көрсету ел стратегиясының басым бағытының бірі. Шағын және орта бизнестің объектісі – адамның белгілі бір қызметі. Кәсіпкерліктің соңғы нәтижесі өндірілген өнім мен көрсетілген қызмет. Бірақ ең бастысы – әрбір кәсіпкер оның өзіне тиімдісін, пайдалысын ғана жасайды немесе жүзеге асырады. Міне, осы себептен кәсіпкерлердің ең басты мақсаты – өндіріс шығындарын барынша төмендете отырып, өз пайдасын барынша жоғарылатуға ұмтылады. Ал, кәсіпкердің табысы көбінесе оның бизнесті ұйымдастыруына тікелей байланысты. Қызметінің бастапқы кезеңінде кәсіпкер қатаң бәсеке жағдайында нарықтан шығып қалмас үшін өндіріс факторларын терең зерттеп, дамудың жаңа жолдарын іздейді, яғни, бұл кәсіпкерліктің ең басты мәселесі болып саналады.

Шағын және орта бизнестегі кәсіпорындардың елдің ішкі жалпы өніміне үлесін 2020 жылы 40 пайызға дейін ұлғайту міндетін қойды. Бүкіләлемдік банктің бағалауы бойынша Қазақстан бизнесті ашу, меншікті тіркеу, инвесторларды қорғау, салық салу, келісім-шарттардың орындалуын қамтамасыз ету, кәсіпорынды тарату тәрізді рейтингі өлшемдері бойынша көшбастаушы елдердің қатарына қосылды. Үкімет жұмысы бүгінде шағын және орта бизнес үшін дамудың сапалы жаңа деңгейіне шығуына мүмкіндік беретін маңызды үш бағытқа тоғыстырылды. Бұл әкімшілік кедергіні азайту, салық және кеден әкімшілігін жетілдіру және қаржы институттарын кеңейту

болып табылады. Жақсы бизнес қоғамдастығын құру үшін бір қатар шараларды қарастыруға болады. Бірінші кезекте, бұл бизнестің қоғамдық ұйымдарын институционалды тұрғыдан күшейту және заңнамалық жұмысты жүйелі жақсарту.

Шағын кәсіпкерлік фирмалар қазіргі жағдайда делдалдық сферада, сонымен қатар тез айналатын сала сауда-саттық, қоғамдық тамақтану, азаматтық құрылыс, техника және машиналарды жөндеу, т.б. салаларда орын алып отыр.

Осының негізінде 2016 жылдың соңғы көрсеткіші бойынша шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері қызметтерінің көрсеткіштер құрылымы (сурет 1) көрсетілген.

Сурет 1. Кәсіпкерлік субъектілері қызметтерінің құрылымы

ӘОЖ 657.2:34

МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТТІ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Жамаш Ж., Игликова А.Н.

Мемлекеттік аудит — бюджет қаражатын, мемлекет пен квазимемлекеттік сектор субъектілерінің активтерін, байланысты гранттарды, мемлекеттік және мемлекет кепілдік берген қарыздарды, сондай-ақ мемлекет кепілгерлігімен, оның ішінде бюджетті атқаруға байланысты тәуекелдерді басқару жүйесіне негізделген басқа қызмет кезінде тартылатын қарыздарды басқару және пайдалану тиімділігін талдау, бағалау және тексеру.

Мемлекеттік аудиттің объектілері:

- мемлекеттік органдар;
- мемлекеттік мекемелер;
- квазимемлекеттік сектор субъектілері;
- бюджет қаражатын алушылар.

Субъектіге байланысты мемлекеттік аудиттің түрлері:

Сыртқы мемлекеттік аудит – міндеттері халықтың тұрмыс жағдайлары сапасының қарқынды өсуін және елдің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін ұлттық ресурстардың тиімді және заңды басқарылуын талдау, бағалау және тексеру;

Ішкі мемлекеттік аудит – міндеттері мемлекеттік аудит объектісінің ҚР Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттарында көзделген тікелей және түпкі нәтижелерге қол жеткізуін, қаржылық және басқарушылық ақпараттың сенімділігі мен анықтығын, мемлекеттік органдар қызметін ұйымдастырудың ішкі процестерінің тиімділігін, көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің сапасын, мемлекет активтерінің сақталуын талдау, бағалау және тексеру.

Мемлекеттік аудиттің типтері:

Қаржылық есеп беру аудиті – мемлекеттік аудит объектісі қаржылық есептілігінің, бухгалтерлік есебінің және қаржылық жай-күйінің анықтығын, негізділігін бағалау;

Тиімділік аудиті – мемлекеттік аудит объектісінің қызметін тиімділік, үнемділік, өнімділік және нәтижелілік нысанына бағалау және талдау;

Сәйкестік аудиті – мемлекеттік аудит объектісінің ҚР заңнамасының нормаларын, сондай-ақ оларды іске асыру үшін қабылданған квазимемлекеттік сектор субъектілерінің актілерін сақтауын бағалау, тексеру.

Мемлекеттік аудит стандарттарының түрлері:

Мемлекеттік аудиттің жалпы стандарттары – халықаралық стандарттардың негізінде әзірленетін және мемлекеттік аудит органдарының қызметіне қойылатын негізгі талаптарды қамтитын стандарттар. Бұл стандарттарды Есеп комитеті әзірлейді және ҚР Президенті бекітеді.

Мемлекеттік аудиттің рәсімдік стандарттары – мемлекеттік аудитті жүргізуге және мемлекеттік аудит органдарының қызметіне қойылатын рәсімдік талаптарды қамтитын стандарттар. Бұл стандарттары Есеп комитеті мен ішкі мемлекеттік аудит жөніндегі уәкілетті орган бірлесіп әзірлейді және бекітеді.

Мемлекеттік аудит шеңберінде жүргізілетін тексерулер:

Үстеме тексеру – тексеріліп отырған мәселе шеңберінде, негізгі мемлекеттік аудит объектісімен өзара қатынастар мәселелері бойынша ғана жүргізілетін, үшінші тұлғаларды тексеру.

Бірлескен тексеру – мемлекеттік аудит органдарымен, оның ішінде басқа елдердің жоғары мемлекеттік аудит органдарымен келісілген мерзімдерде бірыңғай бағдарлама және мемлекеттік аудит тобы шеңберінде бірлесіп жүргізілетін тексеру.

Қатар тексеру – соңғы тексерулер нәтижелерімен алмаса отырып, басқа мемлекеттік органдар, оның ішінде басқа елдердің жоғары мемлекеттік аудит органдарымен келісілген мәселелер мен жүргізу мерзімдері бойынша дербес жүргізетін тексеру.

ҚР заңдарында көрсетілгендей электрондық мемлекеттік аудит жүргізуге болады.

УДК 630.67

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ УЧЕТА ФИНАНСОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ

Икрамова Л., Исакова С.А.

В условиях глобальной конкурентоспособности ключевую роль приобретает информация в качестве ресурса для принятия важнейших управленческих решений, как менеджментом самого хозяйствующего субъекта, так и внешними заинтересованными пользователями. Одним из основных источников представляемых данных об эффективности деятельности компании является система бухгалтерского учета и отчетности. Обеспечение ее надежности и достоверности становится первоочередной задачей. Однако действующие учетные системы не в полной мере отвечают потребностям современного бизнеса.

Наиболее важными с точки зрения подготовки финансовой отчетности пользователями информации о деятельности организации являются кредиторы и инвесторы. Ключевая для инвесторов является информация о финансовом положении компании. Предоставляемые данные должны быть достаточно прозрачными и достоверными, для того чтобы инвестор мог определить с гарантированной степенью

уверенности, как распоряжаться активом, которым он владеет: удерживать, покупать или продавать, одобрить выбранную политику управления или сменить намеченный курс.

В условиях реформирования казахстанского бухгалтерского учета в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности и трансформации системы нормативного регулирования казахстанского учета на основе международных стандартов, возникла необходимость в информации, представляющей объективную картину финансового положения и результатов деятельности организаций. Поэтому разработка методологии исследования бухгалтерского учета и составление финансовой отчетности организации, приобретает особую актуальность.

Справедливая стоимость, основанная на рыночной цене продажи, провозглашенная Советом по Международным стандартам финансовой отчетности и Советом по американским стандартам наилучшим выражением ценности большинства объектов учета, действительно отвечает критериям достоверности, полезности и актуальности.

Цель применения метода оценки состоит в том, чтобы: определить, какой была бы цена операции на дату измерения при совершении обмена между независимыми сторонами предоставить пользователю финансовой отчетности наиболее достоверную информацию о реальной текущей стоимости активов и обязательств.

Безусловным достоинством такого инструмента, как справедливая стоимость, является получение достоверной информации о планируемых денежных потоках и формирование базы сопоставимой информации. Сказанное обусловлено тем обстоятельством, что различные активы могут приобретаться в течение длительного периода и, соответственно, учитываться по различным ценам.

В определении справедливой стоимости особое внимание уделяется активам и обязательствам, потому что они являются основным объектом бухгалтерской оценки.

Для успешного внедрения оценки активов и обязательств по справедливой стоимости необходимо, прежде всего, усовершенствовать ее теоретическую базу; определить участки в учете, на которых ее использование экономически целесообразно; разработать инструментарий по практическому применению данной оценки.

Внедрение в будущем в учете организаций справедливой стоимости в отношении основных средств, нематериальных активов, финансовых активов, финансовых обязательств, договоров подряда и аренды, представляющее собой важнейший резерв повышения качества финансовой отчетности, станет положительным шагом на пути к формированию и представлению достоверной и актуальной информации.

Реализация результатов исследования дает возможность улучшить формировать необходимую информационную базу для учета финансовых инструментов, а также основание рекомендовать их для внедрения в организациях Республики Казахстан, которые вносят значительный вклад в развитие национальной экономики и обеспечивают Казахстану преимущество на мировом рынке среди конкурентоспособных стран мира.

ТАМАҚ ЖӘНЕ ЖЕҢІЛ ӨНЕРКӘСІБІ. СТАНДАРТТАУ

ПИЩЕВАЯ И ЛЕГКАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ. СТАНДАРТИЗАЦИЯ

ӘОЖ 637.344:664.66

СҮТ САРЫСУЫ МЕН «МЕІТО» РЕННИН АШЫМАЛЫН ҚОЛДАНЫП ТӘТТІ НАН ӨНІМДЕРІН ЖАСАУ

Талғатқызы А., Маупас Б., Солтыбаева Б.Е.

Сарысу – сүтті өңдеу арқылы сүзбе мен ірімшікті ажыратып, бөліп алғаннан кейін қалатын қалдық өнім. Оның адам ағзасына пайдасы өте зор. Сарысуды тек қана тағамдық мақсатта емес, косметикалық мақсатта да қолданады. Сүт сарысуының құрамы. Сүт сарысуы шамамен 93%-ы судан тұрады, ал қалғаны организмге қажетті барлық заттар толығымен кездеседі. Сарысудың қасиеті мен пайдасы. Сарысу – өте тамаша өнім, өзінің қарапайымдылығына қарамастан, көптеген қасиеттерге ие. Сүт сарысуы ішек микрофлорасын қалпына келтіріп, газ түзілу және шіру үрдістерін баяулатады, сол себепті оны асқорыту жолдарының ауруларында емдік мақсатта пайдаланады. Сүт сарысуы суда сұйық ашымалдар, концентрленген сүтқышқылды ашымал т.б. Ашымал қою, қою емес және сұйық болып бөлінеді. Белсенді ашытқыш ретінде еритін дәрумендердің қайнар көзі, жемістер мен көкөністер жоқ мезгілде дәрумен жетіспеушіліктің кейбір түрлерінен арылуда пайдасы зор. Сонымен қатар құрамында В тобы дәрумендері болғандықтан, тыныштандырады, ал ауыр жұмыс күнінен кейін ішсе жүйке жүйесіне жағымды әсер етеді. Қарттар үшін де тағаммен емдеуде аса пайдалы.

Ашымал деп – әртүрлі бактериялар мен ашытқылардың қоректік ортада (қантталған ашымал, сулы-ұн қоспасы) ашытудан алынған наубайхана өндірісіндегі жартылай фабрикатты айтады. Ашымалды технологиялық процесті қарқындату, қамырдың қопсыту, нанның сапасын жақсарту және нанның картоп ауруын болдырмау үшін пайдаланылады. Наубайханаларда бидай қамырын дайындау үшін

престелген ашытқымен бірге немесе оның орнына өндірістерде, ашымалдар қолданылады. Ашымалдардың бірнеше түрлері болады: сұйық бидай ашымал, қою ашымал, қара бидай ұнынан жасалынған микрофлоралары және қышқылы көп ашымалдың белгілі бөлігін қосып қамыр ашытқанда көп қышқыл береді. Қалған ашымалдың бір бөлігін алып қалып, оған ұн мен су қосып, жаңа ашымал дайындайды. Белгілі уақыт ашытылғанда ашымалдың қышқылдық пен ашыту микрофлоралары қалпына келіп қамырға қосуға болады. Япониялық ашымал «пепсин», микробиальды ренин «Meito» – табиғи зат, құрамында ешқандай химиялық компоненттері жоқ. Құрамында сүтті ұйытатын ферменты бар. Микробиальды ренин дегеніміз не? – Микробиальды ренин «микроб» және «био» деген сөздерден шыққан. Яғни бактериялық ашымал болып табылады. Бұл көбінесе адамның ішек-қарын жолына пайда бар. Пепсин, микробиальды ренин «Meito» – сүтқышқыл өндірісінде көптеп қолданылады.

Тәтті нан өнімдерін дайындау кезінде қарапайым ашытқыны концентрленген сүтті ашымалмен немесе басқа да ашымалдардың түрлерімен яғни жартылай фабрикаттармен алмастырылып, жоғары сапалы нан өнімдерін алуда. Жартылай фабрикаттар қамырдың иленуін және коллоидтық процестерін жақсартады. Қамырды ашымалмен ашытқанда қамырдың қышқылдығының құрамы және ақуызды заттар мөлшері, ферменттердің белсенділігін, нанның дәмі мен хош иісіне көптеген ықпалын тигізеді.

Қазіргі таңда наубайхана өндірісі, нан өнімдерінің ассортиментті үнемі кеңейтіп отыруда және жаңа технологияларды енгізумен, сонымен қатар әртүрлі формадағы меншікті өнімділігі кіші кәсіпорындарды кеңінен енгізумен, нан өндірісінің жоғары деңгейде механикаландырылған және автоматтандырылған үдерістермен сипатталынады. Тағамдық құндылығын жоғарылату үшін, нан өнімдерінің ерекше органолептикалық және физика-химиялық сапа көрсеткіштерін қамтамасыз етуде қосымша шикізаттар (дәндік, жармалық, бұршақтық, майлы және эфирлімайлы дақылдар), әртүрлі қоспалар қосылып және өсімдік тектес өнімдерден алынған шикізаттар енгізіледі.

Нан және нан өнімдерінің ассортименті жылдан жылға кеңетілуде. Өнімнің жаңа түрлері өндірілуде. Нанның сыртқы түріне, дәміне, иісіне, нанның кеуектілігіне, ұнның сұрыпына үлкен мән берілуде. Осыған байланысты наубайхана өнеркәсібі нанның сақтау мерзімін ұзартуға ұмтылуда.

ӘОЖ 637.146.32

ҚАЙНАТУДЫ ҚАЖЕТ ЕТПЕЙТІН ҰЛПЕКТЕРДЕН ҰЛТТЫҚ СУСЫНЫНЫҢ РЕЦЕПТУРАСЫН ЖАСАУ

Досмағанбет А., Мынбаева А.Б.

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасында дәстүрлі технология бойынша дайындалатын ұлттық тамақ өнімдерін жаңа технология бойынша әзірлеуге, оның түрлерін көбейтуге мүмкіндік береді.

«Бидай-көженің», «Күріш-көженің», «Тары-көженің» дәстүрлі, халықтық технология бойынша дәнді дақылдар пайдаланып дайындау негізделген. Осы көжелерді дайындау уақытты үнемдеу барысында дәндерді ұлпектерге алмастырып, жаңаша ұлттық сусын дайындау және рецептурасын анықтау болып табылады.

Ұлттық өнімдер және жылдам дайындалатын өнімдер ассортиментін кеңейтуге ұлттық сусында қайнатуды қажет етпейтін үшкомпонентті дәнді ұлпектер(бидай, күріш, тары) қолдану ұсынылады. FinPlus 2.0 қолданбалы бағдарламалар пакеті көмегімен қайнатуды қажет етпейтін ұлттық сусынға дәнді ұлпектер рецептурасына оптималды нұсқа алынды.

Берілген функция ақуыздың максималды мөлшерін анықтауға құрылған:

$$y = \sum_{i=1}^n c_i x_i = c_1 x_1 + c_2 x_2 + \dots + c_n x_n$$

c_i – ақуыз компоненті бірлігі мөлшерінде бір.

Берілген компонентердің шектік мөлшерін анықтау үшін математикалық тәсілдерді қолданады:

- компоненттің қоспасы түрінде ең жоғары және ең аз теңсіздікті пайыздық түрінде шектеу:

$$N_i^{\min} \leq x_i \leq N_i^{\max}$$

- компоненттер қоспасының сомасы бойынша шектеулер:

$$\sum_{i=1}^n x_i = 100$$

Үшкомпонентті үлпектер үшін мынадай белгілер енгізілді: қайнатуды қажет етпейтін бидай жарма үлпектері, қайнатуды қажет етпейтін күріш жарма үлпектері, x_3 қайнатуды қажет етпейтін тары жарма үлпектері.

Сандық мәндерді қолдана отырып, үлпектер рецептурасының математикалық негізін құрастырамыз.

$\{x_1; x_2; x_3\}$ функциясының мақсатын табу:

$$y(x) = 12.7 \cdot x_1 + 7.1 \cdot x_2 + 12.0 \cdot x_3 \rightarrow \max$$

Органолептикалық сипаттамалары бойынша эксперименттер нәтижесінде қабылданған компоненттік шектеулер.

Қайнатуды қажет етпейтін дән жарма үлпектері: $10 \leq x_1 \leq 60$

$$10 \leq x_2 \leq 60$$

$$10 \leq x_3 \leq 60$$

Қайнатуды қажет етпейтін жарма үлпектері компоненттерінің сомасына шектеулер:

$$x_1 + x_2 + x_3 = 100$$

Берілген есепті шешу үшін FinPlus 2.0 программасын қолданып, ұлттық сусын рецептурасы есептелді: $x_1 - 60\%$, $x_2 - 10\%$, $x_3 - 30\%$. Қайнатуды қажет етпейтін дән үлпектеріндегі ақуыз мөлшері келесі қатынаста болады: $U_{\max} = 11.24\%$ (немесе 11.24г/100г).

УДК 637.344:664.647

БУЛОЧКА ӨНІМІН ӨНДІРУДЕ ЕМДІК ҚАСИЕТІ БАР ТОПИНАМБУР ҰНТАҒЫ МЕН САРЫСУДЫ ПАЙДАЛАНУ

Жылқайдарова А., Ергалиева С.М.

Ғылыми жұмыстың өзектілігі ең негізгі кезек күттірмейтін міндеттердің бірі халықты жоғарғы сапалы тағамдармен қамтамасыз ету болып табылады, яғни күнделікті тұтынылатын нан өнімдері арқылы адамдар рационын дәруменге бай тағаммен толықтыру. Яғни биотехнологиялық жолмен алынған топинамбур ұнтағы мен сүт сарысуын енгізу арқылы жоғары сұрыпты нан технологиясын

жетілдіру. Сондықтан бүгінгі таңда күрделі шикізат құрамды тағамдық өнімдерді әзірлеуде энергетикалық құндылығы төмен, функциональды және емдік қасиетке ие болуы қажет.

Берілген жұмыстабулочка өніміне топинамбур ұнтағы мен сүт сарысуы әсері зерттелінді; дәстүрлі емес шикізаттарды қолданып, нан өнімдерінің сапасы жақсартылды; сондай-ақ, заманауи емдік – профилактикалық қасиетке ие булочка өнімін өндіру технологиясы ұсынылды.

Рецептура бойынша булочка өнімі дайындалып, ерекшеліктері мен артықшылықтары анықталды.

Топинамбур ұнтағы мен сарысуды булочка өніміне қосу арқылы тағамдық құндылығы жоғары диеталық тәтті нан өнімі алынды.

Бидай ұнынан булочка дайындау үшін 3%, 5% және 10% мөлшерде опараға топинамбур ұнтағы және 10%, 15% мөлшерде сарысу қосылды.

Алынған зерттеу нәтижесінде 3% топинамбур ұнтағын қосқанда, пісірілген өнімнің және қамырдың құрылымдық-механикалық және органолептикалық сапа көрсеткіштері жақсарды. Булочка біркелкі кеуекті өнім жұмсағы жұмсақ болды.

3%-дан 5%-ға дейін топинамбур ұнтағының мөлшерін арттырғанда, қамырдың жетілдіруі ұлғайды, біркелкі кеуекті, өнім жұмсағы жұмсақ болды. Топинамбурдың иісі мен дәмі сезілетін булочка өнімі алынды.

Топинамбур ұнтағы қамырдың сусіңіру қасиетін жоғарлатады, соның нәтижесінде қамырдың құрылымы тығыздалды.

10% мөлшерде топинамбур ұнтағын қосқанда, топинамбурдың иісі мен дәмі айқындала түсті.

5% және 10% мөлшерде топинамбур ұнтағын қосу нәтижесінде қамырдың ашу процессін жылдамдатты, қамыртүзу қабілетіне әсерін тигізді.

Топинамбур түйнегінен алынған ұнтақты булочка құрамына енгізу ұнның қант және газ түзу қабілетін қарқындатты, желімтектің сапасы мен серпімділігін арттырды және де гидрофильді қасиеттерін жақсартты. Топинамбур ұнтағын енгізуінің әсерінен ерекше хош иісті, сыртқы түрі тартымды, булочка өнімінің жұмсағының кеуектілік құрылымы жақсарған, ұзақ уақытқа дейін кеуіп кетпейтін өнім алынды.

Топинамбур түйнегінен алынған ұнтақты ұнға қосу нәтижесінде қамырдың және дайын өнімнің құрылымдық-механикалық, физика-

химиялық және органолептикалық көрсеткіштері жақсарды, және де биологиялық, тағамдық құндылығы жоғарылады. Өнім біркелкі кеуекті, булочка жұмсағы жұмсақ болды.

Сүт сарысуын опараға қоса отырып, ашу ұзақтығы 1 сағатқа кемітілді. Сүт сарысуын опараға қосу кезінде опара мен қамырдағы газтүзу қабілеті қарқындады. Қамыр дайындамаларының көлемі сүт сарысуын қосу кезінде бақылау сынамаға қарағанда жоғары болды, дегенмен сарысусыз дайындалған қамыр дайындамаларына қарағанда сарысу қосылған қамыр дайындамаларының пішінінің тұрақтылығы байқаларлық төмен болды. Қамыр дайындамаларының жайылғыштығының жоғары болуына қарамастан, сүт сарысуының оптималды мөлшерімен дайын өнімнің меншікті көлемі жоғары, өнім жұмсағы иілімді, дәмі мен иісі жағымды болды. Сүт сарысуының әсерімен қамырдың пішінінің тұрақтылығының төмендеуі, сарысу құрамындағы сүт қышқылының болуына байланысты. Сүт қышқылы ақуыздардың ісінуіне және пептизациялануынаықпал етеді, соның нәтижесінде желімтекті ақуыздың бір бөлігі қатты гидратирленген күйінде ерітіндіге өтеді.

УДК 677.66

ИССЛЕДОВАНИЕ РАЗРЫВНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК ТРИКОТАЖА

Боркулакова Ж., Сарыбаева Э.Е.

В настоящее время трикотажные изделия применяются во всех сферах жизнедеятельности человека. С целью расширения ассортимента трикотажных полотен и повышения качества трикотажных изделий благодаря современным технологиям разработаны различные трикотажные изделия с использованием «смесовых» нитей. Из всей совокупности свойств трикотажа наиболее важными являются механические при растяжении, так как они определяют способность изделий сохранять и восстанавливать свои размеры и форму после внешних силовых воздействий. Необходимость изучения механических свойств возросла также в связи с расширением ассортимента изделий, к которым предъявляются повышенные требования. Разработка технологии

получения трикотажа, исследование разрывных характеристик трикотажа, что позволяет прогнозировать его технологические параметры и свойства на стадии разработки, качественно выбирать структуры трикотажа для изготовления трикотажных изделий в зависимости от их функциональности, применение местного сырья, что позволяет увеличить долю переработки сырья в готовые изделия и снизить их себестоимость, являются актуальными.

Основными физико-механическими свойствами трикотажных полотен являются характеристики, определяющие их сферу использования. С целью расширения ассортимента трикотажных полотен и исследования вида применяемого сырья на параметры и свойства трикотажа были разработаны 3 варианта новых структур, отличающихся друг от друга видом применяемого сырья, которые были выработаны на вязальной машине Silver SK-840/SRP-60N с программным обеспечением. Все варианты трикотажа были выработаны при одинаковых условиях, т.е. натяжение нити, глубина кулирования и оттяжка трикотажа были одинаковыми. Для исследования влияния применяемого сырья на технологические параметры и свойства двухслойного трикотажа полученные образцы испытывались по стандартной методике. Для испытания использовались трикотажные полотна бельевого назначения. При выработке I образца были использованы пряжи хлопчатобумажные линейной плотностью 16,7 текс х 3 и 20 текс х 3, II образца - хлопчатобумажная пряжа линейной плотностью 20 текс х 3 и шерстяной пряжи линейной плотностью 20 текс х, III образца - хлопчатобумажная пряжа линейной плотностью 20 текс х 3 и пряжа верблюжьей шерсти линейной плотностью 20 текс х 3. Физико-механические свойства выработанных образцов двухслойного трикотажа испытывались по стандартной методике.

Трикотажные полотна имеют значительно более высокую растяжимость, чем ткани, а поэтому и более подвижную структуру, чувствительную даже к небольшим прикладываемым усилиям. Принцип же работы отделочного оборудования для трикотажных полотен ничем не отличается от принципов работы оборудования, предназначенного для отделки тканей. Установлено, что основной причиной больших усадок является чрезмерная деформация трикотажных полотен в отделочных операциях. По результатам анализа физико-механических свойств трикотажа разрывное удлинение предложенных вариантов имеет весьма низкие показатели,

входящие в первую группу, что говорит о повышенной формоустойчивости этих вариантов. При этом наименьшая растяжимость, как по длине, так и по ширине у III варианта двухслойного трикотажа – 8,1% по длине и 11,8% по ширине. Более растяжимым оказался I вариант трикотажа – 10,6% по длине и 18,3% по ширине, II вариант двухслойного трикотажа – 12,8% по длине и 26,7% по ширине. Самым прочным как по длине, так и по ширине является III вариант трикотажа. Таким образом при проектировании трикотажных изделий необходимо учитывать показатели усадки и то, какими упругими свойствами обладает полотно.

ӨОЖ 685.34.013.2(574)

ҚАЗАҚСТАН ЕРЛЕРІНІҢ ТАБАНДАРЫН АНТРОПОМЕТРИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Байдарбек А., Тұйғынбаев А., Мунасипов С.Е.

Жеңіл өнеркәсіптің негізгі мақсаттарының бірі болып өнімді тұтынушылардың дене өлшемдерін сәйкес бұйымдарды жасау болып табылады. Бұл тапсырманы шешу барысында жеңіл өнеркәсіп саласының алдында халықтың аяқ өлшемдеріне антропометриялық зерттеу жүргізу сияқты тапсырмалар тұр. Ары қарай ол өлшемдер аяқ киімнің қалыптарын дайындау үшін және бұйымның өлшемдік ассортиментін дайындау үшін қажет.

Өкінішке орай, халықтың табанының антропометриялық пішін-өлшемдері туралы мәліметтер әлі күнге дейін жоқ. Бұл мәліметтердің жоқтығы шығарылып жатқан өнімнің сапасына кері әсерін тигізуде. Себебі шығарылған өніммен сол өнімді тұтынушының табан өлшемдерінің сәйкес келмеуі өнімнің артылып қалуы сияқты көптеген шығындар әкелуде. Сонымен қатар, тұтынушы табанының арнайы антропометриялық пішін-өлшемдердің болмауы табанның патологиялық ауытқулардың пайда болуына әсерін тигізуде.

Осыған орай, жергілікті тұрғындарға ауқымды антропометриялық зерттеулер жүргізу қажеттігі туындап отыр. Бұл зерттеулер әр түрлі топтағы, жастағы халықтың табандарының орташа өлшемдерін сипаттамасын алуға, аяқ киімнің өлшемдік ассортиментін құру үшін қажет болатын бастапқы мәліметтерді анықтауға септігін тигізеді.

Осы негізге сүйене отырып, антропометриялық зерттеулердің негізгі мақсаты болып қалыптардың конструкцияларын мен аяқ киім жасау үшін мәліметтерді алу үшін бірлік зерттеулерді жүргізу қажет.

Орта жастағы ерлердің (21-46 жас аралығында) табандарының ең кездесетін ауытқуы мен башпайлардың балға тәрізді болуы жатады. Орта жастағы ерлердің тобында топтасы кездесетін ауытқуларына бойлық жалпақ табандықты жатқызуға болады. Оларда I дәрежелі, II дәрежелі тіпті III дәрежелі жалпақ табандылықта кездеседі. 21-46 жастағы топтағылардың 2% жалпақ табандылық, бойлық күмбезді жалпақ табан – 40%, орташа 57%, жартылай 1% байқалады. Жалпақ табанды дистальді бөлімде -85% болды, 14% орта және 1% жоғарғы күмбезді көрсетті. Бірінші бақайшақтың қисаюы – 3%, ал ауытқуы – 14%. Осы жастағы 83% ер адамдардың бірінші бақайшағының орналасуы тік болып шықты.

Әдебиеттік шолу нәтижесінде табан өлшеу әдістемесін таңдап алдық.

Аяқ киім қалыбын, өлшемдік, толықтық ассортиментін жасау үшін табан өлшемдерін қолданады. Өлшеу әдістемесін В.П.Апанасенко жасаған. Бұл әдіс жылдам және жоғары дәлдікпен және антропологиялық ерекшеліктеріне нақты етіп табанды өлшеуге мүмкіндік береді. Әдістің ерекшелігіне өлшеу-шаблонды қолдану болып табылады.

Жаппай өлшеу бағдарламасы жүргізілетін зерттеуге байланысты таңдалады. Тәртіп бойынша өлшеу бағдарламасында және одан да көз сызықтық және құлаштық типті параметрлер ескеріледі

- сызықтық – шоғыр (ішкі және сыртқы) және ұзындығы мен ені; бұл параметрлер табанның шекті сыртқы келбетінің контурымен анықталады;

- құлаштық – табан орта, шоғыр бөлігіндегі көлденең қима параметрлері.

Сонымен қатар сирақтың көлденең қимасымен, биіктігін өлшейді.

Табанды өлшеудің негізі қиылысу нүктелерімен қималардың анатомиялық табан нүктелеріне сәйкес келуі болып табылады.

Дәстүрлі өлшемдерді жүргізу әдісін қолдану таңдалған халық тобының морфологиялық күйін толыққанды білуге мүмкіндік жасайды.

Соңғы уақытта аяқ киім өнеркәсібінде табанның антропометриялық мәліметтері бойынша аяқ киімді жобалау процестерін автоматизациялау қарқынды дамып келеді. Бұл үшін халықтың

табандарының пішін-өлшемдері туралы тиісті антропометриялық мәліметтер қажет болады. Бұйымның мөлшері ауқымды ассортимент дайындау үшін бастапқы мәліметтер базасы қажет, ал ол мәліметтерді жинақтауға антропометриялық зерттеулер жүргізу бүгінгі таңда біздің алдымыздағы өзекті тапсырмаға айналып отыр.

ӘОЖ 351.758.3(574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕЙРАМХАНА БИЗНЕСІНІҢ ДАМУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Сулейман С., Хажгалиева Д.М.

Қонақжайлық болу дегеніміз – келушілерді жылы қабылдай білу. Оларға тыныш, қолайлы және жанға жайлы ортаны қалыптастыру деген сөз.

Қазіргі таңда бұл ғылыми-техникалық процестердің әсерімен осы салада миллиондаған кәсіпқой мамандар адам игілігіне қолайлы және жайлы жағдай жасайтын қуатты өнеркәсіпке айналды.

Мейрамханалар адам қоғамында маңызды рөлге ие. Мейрамханаларға «шығу» маңызды әлеуметтік қызмет атқарады. Мейрамхана – бұл керемет сезімін турдыру үшін біздің барлық сезім мүшелеріміздің жұмыс істейтін жер бетіндегі аздаған мекендердің бірі. Дәм сезу, көру, есту, тактильді және иіс сезу сезімдері бірігіп, тамақты, қызмет көрсетуді және мейрамхана атмосферасын бағалайды. Бұны мейрамхананы ұйымдастыру мен қонақтарды күту барысында ескерген жөн. Алғашқыда айтылғандай, тағамға риза болмай қалған турист – жалпы сапарға да риза болмай қалды деген сөз. Бастысы мейрамхананы тұрғызу емес, оған келетін қонақтарды дұрыс қарсы алу, оларға ұлттық тағамдарын ұсыну, туристердің санасында әр ұлттың мәдени дәстүрлерінің лебін қалдыру болып табылады. Мекеменің барлық ұйымдастырушылық деңгейлері мейманның ойынан шығу үшін, кейде тіпті асып түсуі үшін жұмылдырылуы тиіс.

Тамақтану қызметі ойын-сауық-танымдылық шараларының алдында болып келеді және маңызды болып табылады. Жалпы, тамақтану ойын-сауық элементі болып табылады, және де жергілікті мәдениетті танудың бір құралы.

Енді мейрамханалардағы басты мәселеге тоқталатын болсақ. Ең басты мәселе ретінде мен Ұлттық асхананың дамуын жаңғыртуды тірек етіп отырмын Ұлттық асхана халық мәдениетінің маңызды элементін білдіреді, нақты ерекше белгілерін байқатады, таным және ләззәт алу әдістерінің элементтерін білдіреді.

Ұлттық асхананың дамуы. Бұл қазіргі таңда мейрамхана қызметінің бірден - бір мәселесіне айналып отыр. Бәрімізге белгілі ұзақ уақыт аралығында тағам – байлықтың символы ретінде қолданылып келеді.

Қазақ ұлттық асханасының қазіргі таңда дамуы талассыз мәселе туындатуда. Қазақстанның асханасы-тамақтану индустриясының әлемдік нарығында алғашқы және де нақты қадамын жасауда. Қазақ тағамдары қай жағынан болмасын әрқашанда пайдалы, дәруменге толы азық болып табылады. Өзіміздің ұлттық тағамдарымыздың пайдасы мен сапасы талай зерттеулерден өткен. М.Х.Дулати атындағы университетіндегі А.Ахметов атына берілген нано-инженерлік зерттеулер лабораториясында да талай дәлелденді.

Әрине, қазіргі таңда жаһандану жағдайында әрбір континентке белгілі түрлі тағамдардың орталығы McDonalds белең алуда.

Фаст фуд форматы барлық елдердің, сонын ішінде Қазақстанда да кең танымал болып табылады. Олардың қазір көптеген түрлері бар KFC, Burger King және т.б. Ол орналасқан жеріне қарай адамдардың үлкен сұранысына ие. Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, қазіргі таңда көбісі осындай форматтағы тез дайындалатын кәсіпорындарды ашуға ынталы. Тек халықтың 17% ғана нарықтағы ірі желілік кәсіпорындардың еш пайдасы жоқ екенін атап өтті. Ұлттық тағамдарды нарықтық жүйеге шығару барысында тез дайындалатын тағам өзекті мәселе бола алмайтынына кәміл сенімдімін

Міне бүгінгі менің мақсатым да осында. Көпшілік адамдардың санасын уландырған тез дайындалатын тағамдар кәсіпорынының етек жаюына жол бермеу.

Сөз сонында айтарым, мейрамханалардағы өзекті мәселелерді шеше отырып, өзіндік тұрақтылығы мен көп салалы Қазақ асханасын бүгінде креативтік, өз тарихын сақтай алатындай жаңа заман нарығына белең алған танымал тұрғыда көрсетуіміз қажет. Қазақтың ұлттық асханасын әлемдік нарыққа шығару, еліміздің құнды жәдігерлерін сақтау мен ұлттық құндылықтарды дәріптеу әрбір азаматтың міндеті.

ӘОЖ 687.03

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒА САЙ КОСТЮМДІК ТОП МАТЕРИАЛДАР АССОРТИМЕНТІНЕ ЖАЛПЫ СИПАТТАМА

Оразбаева А., Байузакова Г.С.

Қазіргі таңда киімнің кең таралған түрі ол – костюм, бұл жинақталған киім түріне де жатады, себебі костюм – пиджак (жакет), шалбар(белдемше), жилеттен тұрады. Костюм – қазіргі кездегі іскер адамдардың ең негізгі киіміне жатады, сонымен қатар костюм әмбебап киім, әшекей бұйымдарды, аяқ киімдерді дұрыс қолдану арқылы оны әр түрлі мерекелерге немесе әр түрлі іс-шараларға киюге болады.

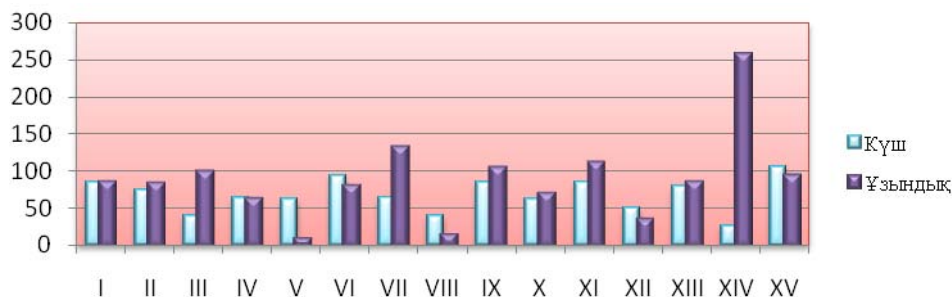
Костюмдік мата қазіргі таңда жоғары сұранысқа ие. Костюмді тігуге арналған материалдар өте көп және әр түрлі болып келеді.

Костюмдік маталар үшін қойылатын бастапқы талап, оның беріктігі, тозу мен төзімділік деңгейінің жоғары болуы. Матаның қасиетін анықтайтын ең маңызды параметрлерінің бірі – *беріктік* болып табылады. Яғни, костюм өзінің белгілі бір уақытқа дейін қызмет атқаруын қамтамасыз етеді. Негізінде костюмдерді пайдалану уақыты 1 жылдан 3 жылға дейін. Матаның келесі қасиеттерінің бірі *жарыққа* (күн сәулесіне) *төзімділігін* атап өткен жөн. Яғни, матаның жарыққа деген бояу төзімділігі. Костюм күнделікті киетін киім болғандықтан, адам жұмыс барысында күніне 8-10 сағат ішінде, өзін ыңғайлы сезінуі қажет. Матаның эргономикалық қасиеттері матаның *ауаөткізгіштік* деңгейін анықтайды. Бұл қасиет костюмнің ішіндегі ауа мен қоршаған ортаның ауасымен алмасуын қамтамасыз етеді.

Матаның беріктігін үзілу жүктемесі сипаттайды. 1880 жылдан бастап, Tinius Олсен компаниясы материалдардың физико-механикалық қасиетін сынау үшін жабдықтарды шығарды. Бұл компания қазіргі уақытта сынау жабдықтарын шығаруда алдыңғы орынды алады. Сол жабдықтардың бірі Tinius Olsen H25K үзілу машинасы. Тәжірибеде бұл үзілу машинасымен костюмдік маталардың механикалық қасиеттерін, яғни матаның созылуы мен үзілуі сыналды. Үзілу машинасымен тәжірибе жасауда, 15 түрлі костюмдік мата үлгілері алынды. Ені 5 см және ұзындығы 20 см болатын мата кем дегенде 35 кг-нан аз емес үзілуді көтеру керек. Маталардың үзілуге дейінгі созылу кезінде жартылай циклді үзілу сипаттамасын анықтауға болады: үзілу жүктемесін, үзілу кезіндегі

ұзаруын (созылуы). Ал, үзілмейтін сипаттамасына: қаттылық пен созылуы жатады.

Тәжірибеде маталардың беріктігі сыналған есеп көрсеткіштері және алынған нәтижелері графикте көрсетілген.

Сурет 1. Маталардың орташа үзілу беріктігі бойынша

Қорытындылай келе, осы маталар қасиеттерінің көрсеткіші арқылы костюмдік маталардың сапасын, беріктігін білдік. XIV, VI, VII маталардың қасиеті жоғары. Бұл маталардың созылмалы ұзаруы көп болады да аз қыртыстанады, қыртысы кетіп біртіндеп бастапқы қалпына келеді. Ал, V, VIII, XII маталардың қасиеті төмен болғандықтан, маталар қатты қыртыстанады, киім формасын тез жоғалтып шынтақ, тізе шығып кетеді. Мұндай маталарды жиі үтіктеп тұру керек. Ылғал-жылумен өндегенде қыртысы жазылып, матаның формасы біршама қалпына келеді.

УДК 675.024.4

РАЗРАБОТКА РЕСУРСОСБЕРЕГАЮЩЕЙ ТЕХНОЛОГИИ ДВУХВАННОГО ХРОМОВОГО ДУБЛЕНИЯ В ПРИСУТСТВИИ ДУБЯЩИХ СОЛЕЙ АЛЮМИНИЯ

Курбанбаев Е., Халметова Ш.Т.

Кожевенное производство относится к числу экологически неблагоприятных производств, со сложной технологической схемой, где применяются вредные для человека и окружающей среды химические вещества. Поэтому на совершенствование технологии кожевенно-мехового производства направлен в первую очередь поиск новых химических материалов, улучшающих экологическую ситуацию и повышающих экономическую эффективность производства.

Наиболее эффективной технологией представляется хромсберегающая технология дубления, где производится частичная замена токсичных соединений хрома экологически безвредными комплексными минеральными соединениями алюминия, обеспечивающими экологическую безопасность.

Используя физико-химические и физико-механические методы анализа, теории планирования эксперимента и методов оптимизации эксперимента, разработана ресурсосберегающая технология двухванного метода дубления с применением экологически безопасных дубящих солей алюминия.

При использовании метода математического моделирования, связанных с поиском оптимума, в данном случае, поиска оптимальных условий проведения двухвального дубления было изучено влияние расхода бихромата натрия, сульфата аммония и сульфатотитанилата аммония и их совместное влияние на температуру сваривания кожи с использованием ротатабельного планирования второго порядка для $k=3$.

Результаты проведенных экспериментов были внесены в матрицу ротатабельного планирования второго порядка в соответствии со значениями факторов.

Как известно, при решении практических задач целесообразно изучать геометрические поверхности – поверхности отклика, соответствующие найденным математическим моделям, с помощью трехмерных сечений. Для этого, осуществив, необходимые преобразования приведенного выше уравнения на адекватную математическую модель было получено, наглядное представление о геометрическом образе исследуемой поверхности, показанное на рисунке 1.

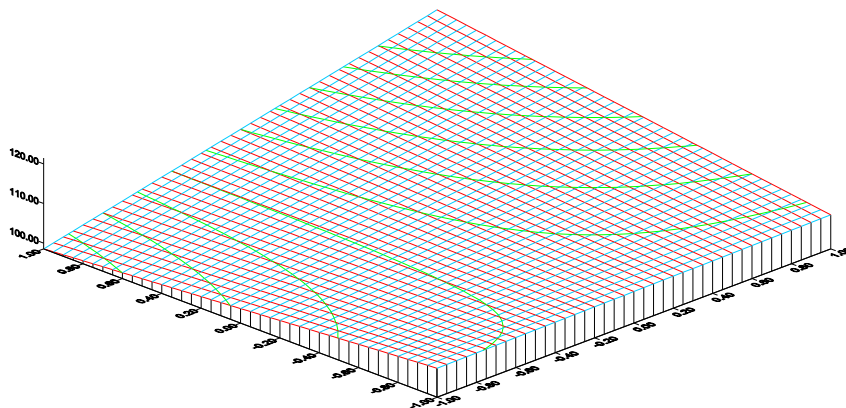

Рисунок 1. Графическая зависимость температуры сваривания от содержания хрома, сульфат алюминия и серной кислоты

Таким образом, в результате исследований с использованием ротатабельного планирования второго порядка была получена математическая модель, характеризующая зависимость степени продубленности от технологических параметров процесса дубления, что позволяет оценить влияние каждого параметра и вычислить их оптимальные значения. Анализ данных по температуре сваривания образцов полуфабриката, содержанию оксида хрома в коже и pH раствора с точки зрения экономичности и экологичности показал, что наиболее оптимальный вариант обеспечивает основной уровень факторов.

УДК 069:721.012

КОНСТРУКТИВИЗМ СТИЛІНДЕГІ МҰРАЖАЙ ИНТЕРЬЕРІНІҢ ДИЗАЙН КОНЦЕПЦИЯСЫН ЖАСАУ

Әкеева А., Кудабоева А.К.

Ұсынылып отырған жұмыста конструктивизм стиліндегі мұражай интерьерінің дизайн концепциясы жобаланған. Бұл жобаның мақсаты: болашақта болатын халықаралық көрме “Экспо-2017” 2 млн. аса келетін қонақтарға қаланың көрікті жерлерін, сонымен қатар халқымыздың байлығын мұражайда көрсету; ұрапақтарымызға мұра ретінде мәдениетімізді, салтымызды мұражайға салып көрсету. Жобаны іске асыру барысында: мұражай объектілерін талдау; мұражай прототиптерін таңдап алу; мұражай бөлмелерінің дизайн концепциясын (салқын қандылар мен балықтар және динозаврлар дәуірі) жобалау; ұсынылып отырған жобаны макетте іске асыру жұмыстары орындалды.

Жобада мұражайдың үш бөлмесі макет түрінде көрсетілді: холл, салқын қандылар мен су асты әлемі және динозаврлар дәуірі, фотосуреттерде көрсетілді.

Дизайн – көркемсурет және сәулет өнерінің өнеркәсіп бұйымдарының ең үздік үлгілерін жасау және заттық ортаны үйлестіру шараларын қамтитын бағытының атауы. Дизайн қызметінің ерекшелігі – әсем әрі көркем жасалған тұтыну заттары мен бұйымдардың қоршаған ортаға лайық үйлесімін жүзеге асырып, ұдайы олардың жаңа үлгілерін ойлап табу. 1928 ж. АҚШ-та пайдаболды.

Интерьер – пәтердің белгілі бір ретпен қалыптастырылған әрі сәндеп жабдықталған ішкі кеңістігі.

Мұражай, музей, (грек тілінде *museion* – муза сарайы) – тарихи-ғылыми дерек ретіндегі ескерткіштерді, өнер туындыларын, мәдени құндылықтарды, т.б. мұраларды сақтап, жинақтап, ғылыми-танымдық қызмет атқаратын мекеме.

Конструктивизм (лат. *constructio* – құру) – адамды қоршаған материалдық ортаны жобалаудың жаңа әлеуметтік-функционалдық міндеттерін айқындайтын кеңес өнерінің 1920 – 30 жылдарындағы бағыт.

Сурет 1. Мұражайдың макеті

Қорытындылай келе, конструктивизм стиліндегі дизайн концепция безендіру, жабдықтау, өзгешелік – барлығын бір жиынтыққа мұражай макетіне жинап, халықаралық аренада мамандандырылған көрме “Экспо-2017 – болашақ энергиясы” ұсынылып, сонымен қатар келесі ұрпақтарымызға қалдырып, көрсетуге мүмкіндік береді.

ӘОЖ 664.014

ТАМАҚ ӨНІМДЕРІ САПАСЫН БАҒАЛАУ

Маралбай М., Ораз Г.Т.

Адамағзасының қалыпты дамуында, денінің сау, санасының сергек болуында табиғи да таза тамақ өнімдерінің рөлі аса жоғары болатындығы белгілі. Алайда, қазіргі заманда әртүрлі техногендік әсерлерден, қоршаған ортаның ластануы салдарынан әлемде малдың қауіпті жұқпалы аурулары пайда болуымен қатар, адам ағзасы үшін аса қауіпті химиялық зиянды элементтер (мыс, қорғасын, сынап, мырыш қатарлы улы металдар, радионуклидтер, пестицидтер мен антибиотиктер т.б.) азық-түлік өнімдері арқылы адам ағзасына еніп, әрқилы аурулардың туындауына себепкер болуда. Міне, осы сынды мәселелердің алдын-алуда тамақ өнімдері сапа деңгейін бағалау маңызды рөл атқарады.

Тамақ өнімдерінің сапа деңгейін бағалау – бағаланатын өнімнің сапа көрсеткіштерін таңдау, көрсеткіштердің мәнін анықтау, базалық үлгімен салыстыру операцияларының жиынтығы.

Қаймақ – сиырдың, қойдың, ешкінің пісірілген сүтінің бетіне жиналатын маңызы (майлы құрамы). Пісірілген сүтті бетін ашып, салқын жерге қойса, сүт салқындаған сайын оның бетіне қабыршықтанып қаймақ жиналады.

Қаймақ дәмі қышқыл, пастерленген сүтке тән иісі және дәмі бар, консистенциясы қою, біртекті, түсі сары немесе ақшыл-сары болады.

Қаймақтың тағамдық құндылығы және дәмді қасиеттері өте жоғары, майда еритін витаминдері, сүтке қарағанда бірнеше есе көп, сондықтан қаймақты әртүрлі тағамдар дайындауда кеңінен қолданады. Қаймақ орыс халқының ұлттық тағамы, шет елдерінде белгісіз, ал кейбір елде оны орыс кілегейі немесе қышқыл кілегей деп атайды. Қаймақ дәмі қышқыл, пастерленген сүтке тән иісі және дәмі бар, консистенциясы қою, біртекті, түсі сары немесе ақшыл-сары болады.

Қаймақты таза табиғи кілегейден, кейде қалпына келтірілген кілегейден өңдейді. Қаймақты өндіру технологиясы мынадай операциялардан тұрады: сүтті қабылдау және дайындау, салқындату, сепарирлеу, кілегейді нормаландыру, пастерлеу және гомогендеу, ұйыту температурасына дейін салқындату, ұйыту, салқындату және

жетілдіру. Бұл технологиялық операциялар қаймақтың барлық түрлеріне бірдей, бірақ ашытқы түрлерінде, кілегейді өңдеу жағдайында айырмашылығы болуы мүмкін. Қаймақты термостатты және резервуарлы тәсілдермен дәстүрлі схемамен немесе кілегейді ұйыту алдында жетілдіру әдісімен өндіреді.

Жоғары сапалы қаймаққа тән белгілер – ешқандай түйіршіксіз, біртекті қою массаның болуы, таза, сүтқышқылды дәм мен иіс, бөгде иістер мен дәмдердің болмауы, ақшыл немесе ақшыл-сары түс.

Өндіріс бір орында тұрмай, ұдайы жаңаруда. Сондай-ақ, қаймақ нарығы да жаңа үлгілермен толтырылып жатыр. Қаймақтың жаңа түріне майлылығы 14,18 және 23%-дық қаймақты жатқызады. Қаймақтың мұндай түрлері азықтық казеин натриймен байытылған кілегейден дайындалады.

Күнделікті өмірде қарапайым тұтынушы тамақ өнімдерін сатып аларда тек сезім мүшелерінің көмегімен сыртқы түр-түсі, иісі, консистенциясы сияқты көрсеткіштеріне баға беру, орама сыртындағы ақпаратпен танысу арқылы ғана, сол өнімді сатып алу немесе алмау туралы шешім жасайды. Яғни адамдардың тамақ өнімдерінің химиялық және микробиологиялық көрсеткіштерін анықтайтын мүмкіндігі жоқ. Өнім құрамындағы зиянды заттарды анықтау тек зертханалық тәсіл арқылы жүзеге асырылады. Ал өнімнің сыртқы орамасына жазылатын тұтынушыға арналған ақпараттар сол өнім туралы шынайы мәліметтерді толық қамти бермейді. Тіпті кейбір кәсіпорындар мен фирмалардың өнімге қосылған бөгде қоспаларды жасырып, жалған ақпарат беру оқиғалары да кездеседі. Мұндай жағдайлар адамдардың денсаулығына зиян келтіріп, тіпті өмірлеріне қауіп төндіруі де мүмкін. Сондықтан мемлекет пен тұтынушы қауым тарапынан азық-түлік өнімдерінің қауіпсіздігін бақылау, сапасын бағалау және қадағалау іс шараларын жоғары деңгейге көтеріп, жетілдірудің маңызы зор.

**АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕР,
АВТОМАТИКА, ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКА,
ФИЗИКА ЖӘНЕ МАТЕМАТИКА**

**ИНФОРМАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ,
АВТОМАТИКА, ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКА,
ФИЗИКА И МАТЕМАТИКА**

УДК 620.95

**МОДЕЛИРОВАНИЕ РАБОТЫ БИОГАЗОВОЙ УСТАНОВКИ
В ИНТЕГРИРОВАННОЙ СРЕДЕ TRACE MODE**

Бейшен Е., Тлебаев М.Б.

В данной статье выполнена попытка моделирования биогазовой установки на аппаратно-программном комплексе «Автоматизация систем управления» в интегрированной среде SCADATRACE MODE

Важно, перед началом исследования изучить объект исследования, вникнуть в суть решаемого вопроса. Что такое биогаз? Биогаз – газ, получаемый метановым брожением биомассы. Разложение биомассы происходит под воздействием 3-х видов бактерий. В цепочке питания последующие бактерии питаются продуктами жизнедеятельности предыдущих. Для производства биогаза существуют биогазовые установки. В нашем случае, у нас 3 ступенчатая биогазовая установка (субстрат проходит 3 этапа брожения). В качестве сырья используется отходы крупно-рогатого скота. Путем метанового сбраживания субстрата происходит выделения метана и оксида углерода. Кроме того, биогазовая установка вырабатывает не только газ, который может быть продан или использован, но и биогумит, который является ценнейшим органическим удобрением.

После того, как мы ознакомились с основными потоками информационной модели, мы приступим к созданию мнемосхемы программного продукта. Для создания мнемосхемы автоматизированной системы управления биогазовой установки воспользуемся программой ADASTRATraceMode 6.10.TraceMode – программный

комплекс класса SCADA HMI, разработан компанией AdAstraResearch Group, Москва в 1992 году.

Мнемосхема – графический интерфейс программы, с помощью которого диспетчер визуально и на слух контролирует ход технологического процесса и может вмешиваться в управление им. Поэтому виртуальный графический пульт управления (интерактивная мнемосхема) должна быть построена так, чтобы это было максимально удобно для работы оператора (диспетчера). Наша мнемосхема имеет следующий вид (рис. 1):

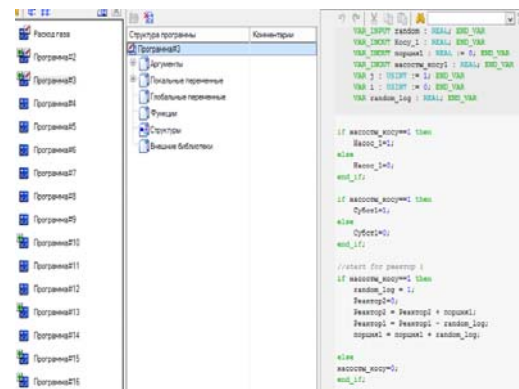
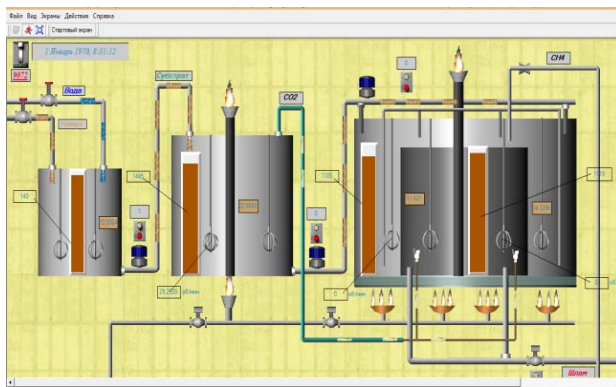

Рисунок 1. Мнемосхема Биореактора Рисунок 2. Программные коды

Посозданой мнемосхеме в TraceModena языке TechnoST были написаны программы для расчета потоков порций субстрата для заполнения в биореакторы и выхода на непрерывный режим работы биогазовой установки, времени включения и остановки мешалок по каждому биореактору, а так же подачи газа на горелки для нагревание биореакторов. Для поддержания температурного режима на каждой ступени биореакторов (первая ступень – от 18 до 25°C, вторая ступень – от 25-40°C, третья ступень – от 40 до 55°C), и контроль данных температур в найденных интервалах, на CoDeSys разработаны ПИД регуляторы температуры. Оставшийся поток газа направляется в газгольдер для хранения.

Заключение: Таким образом создана мнемосхема и программное обеспечение работы биогазовой установки на аппаратно-программном комплексе «Автоматизация систем управления» в ИС SCADATRACE MOD для моделирования и управления.

ӘОЖ 62-83-52

УЛЬТРАҚЫСҚА ТОЛҚЫНДЫ ДИАПАЗОНДА ҒАРЫШТЫҚ СТАНЦИЯСЫМЕН АНТЕННА КӨМЕГІМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ДАМУ

Меден Ғ., Аргынбаев Б.М.

Соңғы екі онжылдықта Ультрақысқа толқынды (УҚТ) диапазонында радио әуесқойлық қарқынды дамытуда көптеген әр түрлі антеннаның конструкциясының шығыуына алып келді. Кейінгі жылдары таратулары ерекше кеңейтілген траверсті антенналар алды. Осындай антенналар траверсінің ұзындығы бірнеше толқындар ұзындығын құрайды, ал пассивті элементтер саны екі ондық және тіпті одан да көп болып табылады. Атап айтқанда, жиі деректер толқыны кезінде ай беткейінде және ИЖС, метеориттік ағындар, «аврора» арқылы УҚТ ға алыс және өте алыс байланыстарды жүргізгенде ультра қысқа толқындарды пайдаланады.

Ұзартылған траверсті антеннаға қызығушылықты соларға түсіндіруге болады:

- біріншіден, тәжірибеде осындай материалдар шығыны және кәдімгі «толқындық-арнасын» салғанда, олардың күшейуі әлде қайда көп;

- екіншіден, бұндай антеннаның конструкциясы қыйын емес, бұндағы барлық элементтері траверстегі бір ұстап тұрғышына бекітіледі;

- үшіншіден, фидермен антеннаның сатып алулар салыстырмалығы қарапайым, болмаса ЖЖ энергиясы тек қана бір белсенді элементіне тіреледі. Бірақ бұл антенналарға кейбір кемшіліктері тән: кейінге сәулеленуі төмендеу басылуы және айтарлықтай элементтер санының ұлғайуымен жұмыс жазықтығында тарылуы.

Ұзартылған траверсті УҚТ антеннасының конструкциясы ПЭК жеткілікті жоғары болады, массасы және салыстырмалы түрде шағын мөлшері, олардағы сәйкестену элементтері жоқ. Бірақ, олардың негізгі артықшылығы – жеңіл қайталануы, әрбір бөлек антеннаның (элементтердің барлық өлшемдерін қатаң орындағанда) бірдей параметірлерін алу болып табылады, күшейтудің үлкен

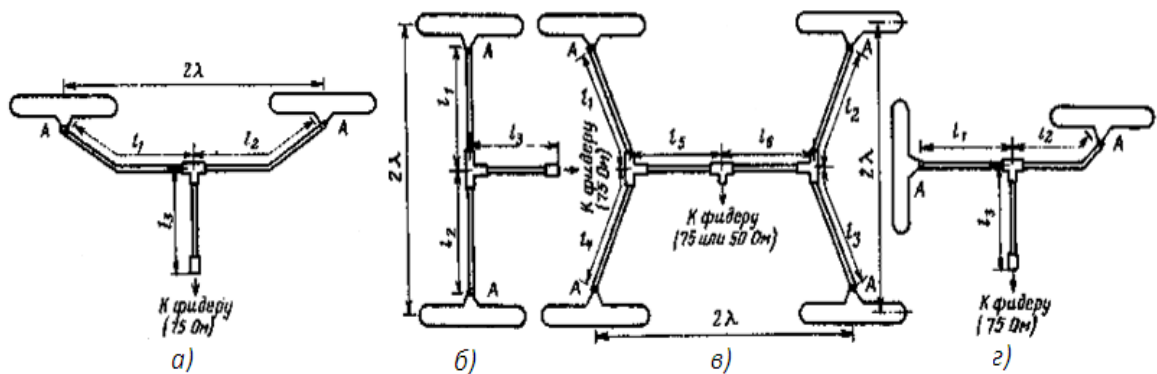
коэффициентімен қыйын антенналық жүйесін бірнеше біртептік антенасын байланыстыру арқылы жасауға болады.

Үлкен күшейтуді алу үшін бір типті антеналарды жүйеге біріктіреді. Бір типті антенаның саны біріккенде күшейту жүйесінің коэффициенті 2,5 дБ ға өсуі мүмкін.

Максималды мәні кейінгі қатаң фазировкалғанда және антеналардың арақашықтығы жағдайында жетеді. Антенналар жүйесінің компоненттеу нұскасы 1-суретте келтірілген.

Антеннаның жүйесін дұрыс фазировкалау үшін коаксиалды кабельді кесіндінің орталық өткізгіштігіне (сурет 1) А нүктесіне қосады.

Төрт біртептік антенаны келісу жасау (сурет 1, в) өте оңай. Бұл жағдайда $L1 = L2 = L3 = L4 = cnl/2$, $L5 = L6 = cl/4$ кабель ұзындығының кесіндісін пайдаланады.

Сурет 1. Антеннаның жүйесін құрастыру

Екі антенаның біріктіру нұскасы 1-суретте көрсетілген, онда дөңгелек поляризациялаумен бағытталу диаграммасын 1-суретте, г алынады. Сонымен қатар айдың беткейінен шағылысқан сигналды қабылдағанда «Жер» спутнигі жұмысымен радио әуесқойлық арқылы пайдалану тиімді. Екі антеннаны бір траверсте өз ара перпендикулярлы бекітеді, біраттас вибраторларды бір-біріне мүмкіндігінше жақын қатырады.

УДК 62-83-52

ИССЛЕДОВАНИЕ ШИРОТНО-ИМПУЛЬСНОГО ПРЕОБРАЗОВАТЕЛЯ

Куттибаев А., Аргынбаев Б.М.

В настоящее время для обучения студентов широко применяются в составе элементов и устройств автоматики, широтно-импульсные преобразователи, микропроцессорные системы управления электроприводов и полупроводниковые выпрямительные агрегаты.

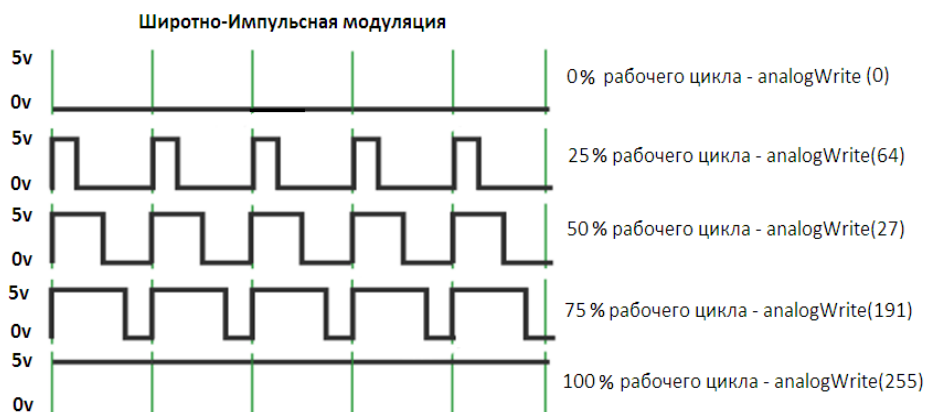
Изучаемый студентами лабораторный стенд «Микропроцессорные системы управления электроприводов» (в дальнейшем изложении стенд) предназначен для обучения студентов различных специальностей, изучающих дисциплины по архитектуре и программированию микропроцессорных устройств и систем.

Широтно-импульсная модуляция (ШИМ), это система операции получения изменяющегося аналогового значения посредством цифровых устройств. Устройства используются для получения прямоугольных импульсов – сигнала, который постоянно переключается между максимальным и минимальным значениями. Данный сигнал моделирует напряжение между максимальным значением (5 В) и минимальным (0 В), изменяя при этом длительность времени включения 5 В относительно включения 0 В. Длительность включения максимального значения называется шириной импульса. Для получения различных аналоговых величин изменяется ширина импульса. При достаточно быстрой смене периодов включения-выключения можно подавать постоянный сигнал между 0 и 5 В на светодиод, тем самым управляя яркостью его свечения.

На графике зеленые линии отмечают постоянные временные периоды. Длительность периода обратно пропорциональна частоте ШИМ. т.е. если частота ШИМ составляет 500 Гц, то зеленые линии будут отмечать интервалы длительностью в 2 миллисекунды каждый. Вызов функции analogWrite с масштабом 0-255 означает, что значение analogWrite (255) будет соответствовать 100% рабочему циклу (постоянное включение 5 В), а значение analogWrite (127) – 50% рабочему циклу.

Для примера можно взять платформу и начать трясти ее назад и вперед. Для наших глаз данное движение превращает в светящиеся линии мигание светодиода. Нарастивание или уменьшение ширины

импульса на светодиоде будет увеличивать или уменьшать светящиеся линии светодиода. Теперь вы знаете что такое ширина импульса.

Сурет 1

Изучение принципов работы и способов микроконтроллерного управления тиристорным преобразователем.

Модуль «Широтно-импульсный преобразователь» предназначен для изучения способов управления реверсивным широтно-импульсным преобразователем, и создание систем электропривода на базе этого преобразователя и электродвигателя постоянного тока «ШИП-ДПТ».

УДК 004.032.6

РЕАЛИЗОВАТЬ ИГРУ «УГАДАЙ ЧИСЛО» В СРЕДЕ DELPHI

Жумагулов А., Жидекулова Г.Е.

Концепция объектно-ориентированного программирования подразумевает, что основой управления процессом реализации программы является передача сообщений объектам. Поэтому объекты должны определяться совместно с сообщениями, на которые они должны реагировать при выполнении программы. В этом состоит главное отличие ООП от процедурного программирования, где отдельно определённые структуры данных передаются в процедуры (функции) в качестве параметров. Таким образом, объектно-

ориентированная программа состоит из объектов - отдельных фрагментов кода, обрабатывающего данные, которые взаимодействуют друг с другом через определённые интерфейсы.

Цель научной работы: закрепление теоретических знаний, полученных при изучении курса «Объектно-ориентированное программирование», путем создания приложения, представляющего собой программную реализацию игры “угадай число”.

В рамках данного научного проекта было разработано программное обеспечение, реализующее собой игру “угадай число”. В ходе написания проекта была освоена и закреплена работа с классами и объектами. Поскольку методы класса могут быть как чисто внутренними, обеспечивающими логику функционирования объекта, так и внешними, с помощью которых взаимодействуют объекты, необходимо обеспечить скрытость первых при доступности извне вторых. Для этого в языки вводятся специальные синтаксические конструкции, явно задающие область видимости каждого члена класса.

С помощью разработанной программы пользователи могут развить свою внимательность в игре “угадай число”, а так же улучшить свою зрительную память.

Игра была разработана в рамках того, что человек должен найти спрятанные цифры на картинке за 2 минуты. В дальнейшем требуется усовершенствование программы и добавление еще уровней и сложности игры.

Приложения разработаны в среде программирования Delphi 7 и пользовательский интерфейс процесса выполнения программы приведены на рисунке 1.

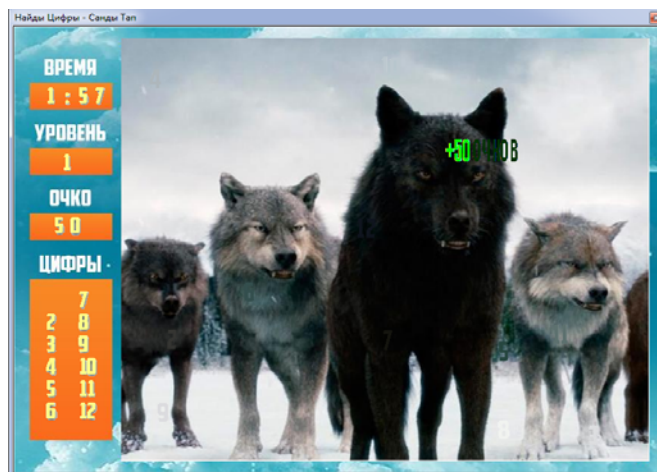

Рисунок 1. Процесс выполнения программы

ӘОЖ 004.451.46

«ПИЦЦА ТАПСЫРЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫ

Мұхамедалы М., Иманбекова А.Н.

Қазіргі кезде техниканың жедел дамуына байланысты, ақпараттық жүйелер соның ішінде, програмалық камтамасыздандыру үлкен көптеген өзгерістерге түсті. Сондықтан әрбір кәсіпорынның немесе мекеменің жұмысын компьютер көмегімен басқару үшін мәліметтер қорын пайдаланатын қолданбалы программалар – автоматтандырылған ақпараттық жүйелер жазылады. Оның басты мақсаты - істелетін жұмысты барынша жеңілдету және де жұмыс орындау барысында көптеген келеңсіз жағдайлар туғызатын қосымша құжаттардың санын азайту. Мәліметтер базасы мекеменің қажеттіліктерін анықтайтын құжаттар негізінде құрылады. Мәліметтерді өңдеудің компьютерлік жүйесін адамның қатысымен жұмыс атқаратын машиналық жүйе деп қарастыруға болады. Осыған байланысты орталықтың өзекті мәселесінің бірі болып, оның қызметін автоматтандыру, әсіресе сыртқы мекемелер мен жеке тұлғаларға құжаттар дайындау функциясы автоматтандыруды қажет етеді.

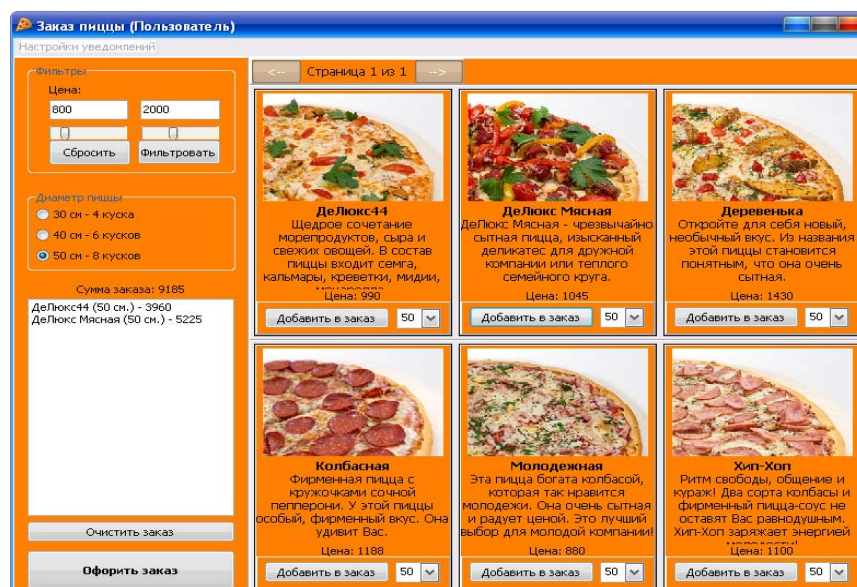
Жыл сайын ғана емес, ай сайын меншік иелерінің қатары өсе түсуде. Олардың қатарының толығыуы экономиканың сауығуына ықпалы зор. Ендеше қызмет көрсету туралы нысанды құжаттап, жылдамырақ пайдалануға ұсыну қажет. Мәселенің өзектілігін ескере отырып, осы тақырыпты, яғни «Пицца тапсырысын ұйымдастыру» бағдарламасын құруды бір жүйеге келтіру мәселесі туындауда. Осыған сәйкес бағдарламада, мәліметтер қорымен жұмыс істеудің екі режимі бар:

- 1-категориясы – жобаушылар. Олардың міндеті тапсырыс берушінің мақсатына сай мәліметтер қорының кестелерінің құрылымын анықтап беру;

- 2-категория – мәліметтер қорымен жұмыс атқарушылар – қолданушылар.

Біршама зерттеулер мен жұмыстың нәтижесінде, ақпаратты өңдеуге, яғни жаңа деректер қосуға, барын жоюға немесе өзгертуге болатын деректер қорына негізделген, сонымен қатар бағасы және өнімнің өлшемі сияқты критерийлері бойынша сүзгілеуге, бірнеше өнім таңдауға мүмкіндік беретін, олардың суретін, жалпы бағасын көрсететін бағдарлама құрылды және бағдарламаны басқару 1 суретте

келтірілген. Сонымен қатар негізгі мақсаты таңдалған өнімдерді тапсырыс берушінің қалауы мен мекен-жайы қарастырылған хат ретінде өнім өндірушіге немесе жеткізушіге, дайын пошта мекенжайы арқылы, жіберіп, сатып алушының көңілінен шығу болып табылатын, қарапайым да оңай бағдарлама құру.

Сурет 1. Бағдарламаны басқару терезесі

ӘОЖ 00442

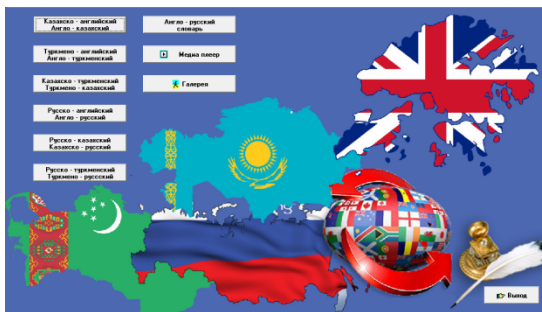
ОБЪЕКТІГЕ – БАҒЫТТАЛҒАН ПРОГРАММАЛАУ ТІЛІНДЕ КӨП ТІЛДІК СӨЗДІК ҚҰРАСТЫРУ

Атажанов Б., Доумчариева Ж.Е.

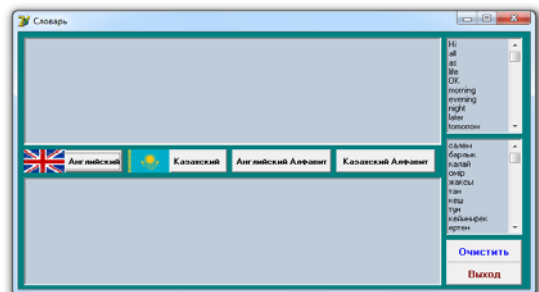
Ғылыми жобаның мақсаты Delphi ортасының программалық мүмкіндіктерін пайдалана отырып көптілдік сөздік құрастыру.

Құрылған көптілдік сөздік бағдарламасы қазіргі кезде республика көлемінде орын алып жатқан үштілді білім беру бағдарламасына байланысты білім алушаларға арналған бағдарламалардың бірі деп айтсақ артық болмайды. Себебі үш тілді білім беру бағдарламасы негізінде – ағылшын, қазақ және орыс тілдерін қамтитын болса, біздің өңдеген бағдарламада төрт тіл қарастырылған. Себебі Тараз мемлекеттік университетінің қабырғасында туркменстан азаматтары білім алып жатқандығын ескере отырып құрылған бағдарламамызға қосымша түркмен тілін қосруды жөн деп шештік.

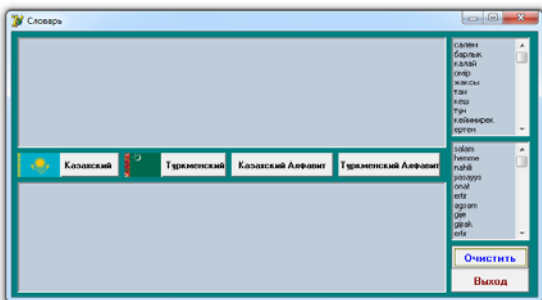
Ізденістерімнің нәтижесінде мен көптеген қызықты жайттарға тап болдым. Сондай-ақ көп материалды игеріп қана қоймай, ағылшынша сөздерді үйрендім. Delphi бағдарламалау ортасында ағылшын тілін үйренуге арналған бағдарлама құру барысында сөздік, бейнеролик, сурет, аудио және видео файлдармен жұмыс жасауды үйрендім. Ізденістерімнің нәтижесінде мен көптеген қызықты жайттарға тап болдым. Сондай-ақ көп материалды игеріп қана қоймай, ағылшынша сөздерді үйрендім. Delphi бағдарламалау ортасында ағылшын тілін үйренуге арналған бағдарлама құру барысында сөздік, бейнеролик, сурет, аудио және видео файлдармен жұмыс жасауды үйрендім.

Сурет 1. Бағдарламаның басты терезесі

Сурет 2. “Ағылшынша-қазақша” сөздік терезесі

Сурет 3. “Қазақша-туркменше” сөздік терезесі

Сурет 4. “Ағылшын алфавиті” терезесі

Мақсатқа жету үшін келесі тапсырмалар орындалды:

- көптілдік сөздік құру бағдарламасының заманауи тәсілдері зерттелді;
- бағдарлама құруға қойылатын талаптар анықталды;
- көптілдік сөздік бағдарламасының құрылымы жасалынды;
- бағдарламада қолданылатын барлық тілдер бойынша сөздік қоры жинақталды;

- бағдарламаның әдіснамасы өңделді;
- осы әдіснама негізінде көптілді сөздік бағдарламасы өңделді;

Қорытындылай келе объектілі –бағытталған бағдарламалау ортасында құрылған көптілдік сөздік бағдарламасы болашақта студенттерге көп көмегі тиеді және басты құрал болады деген ойдамын.

ӘОЖ 004.451.46

«СТУДЕНТ» ДЕРЕКТЕР БАЗАСЫН ҚҰРУ

Кемел А., Умбетов О.У.

Жалпы қазіргі кезеңде кез-келген мекемені компьютерсіз басқару мүмкін емес. Олардың ақпаратын өңдеу үшін қолданбалы автоматтандырылған ақпараттық жүйелер құрылады (ААЖ). Ал қолданбалы ақпараттық жүйелердің өзегі – деректер базасы.

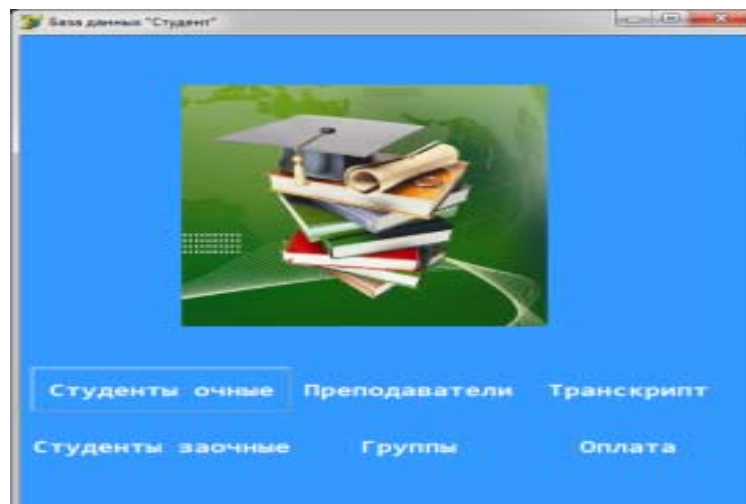
Мәліметтер базасы - белгілі бір арқаулы ауқымға қатысты мәлеметтерді баяндау, сақтау мен әдіс-тәсілдерімен ұқсата білудің жалпы принциптерін қарастыратын белгілі бір ереже бойынша ұйымдастырылған мәлеметтердің жинтығы. Арқалы ауқым ретінде нақты зерттеуші үшін қызықты нақты әлемнің бір бөлігі. Мәліметтер базасының ішінде бір типті жазбалар кестелерде сақталады. Кестелер бөлек файлдарда және бірге де сақталынады және керісінше бір кестені сақтау үшін бірін файлдар қолдануы мүмкін. Қиылысқан сілтемелерді қолдау және тез табу үшін әдетте қосымша арнайы файлдар белгіленеді. Мәліметтер базасымен жұмыс істеу барысында әдетте жазба және кесте деген жоғарғы логикалық түсініктер қолданылады.

Жұмыста деректер базасын ұйымдастыру Paradox-та құрылып, Delphi объектілі бағытталған тілінде мәліметтер қорын басқару жүйесі қолданылады. Қазіргі уақытта Delphi корпоративтік пайдалану үшін қолданылатын мәліметтер қоры қосымшасын құруда бірден-бір кеңінен таралған құрылғы болып есептелінеді. Delphi-де МҚ қосымшаларын өңдеуші бизнес-логика және программа интерфейсі реализациясы әдістерін таңдай алу мүмкіндігі ғана емес, МҚ-мен өзара іс-әрекет архитектурасы және мәліметтерге ену мүмкіндігі да бар.

Сондықтан мәліметтер базасы – қиылысқан сілтемелері бар кестелердің жиынтығы болып табылады. Одан универсады түрде жазба топтарын алу, оларды өңдеу, өзгерту және жою үшін арналған

бағдарламалар қолданылады, олар мәліметтер базасымен басқару жүйес немесе қысқаша МББЖ (СУБД) деп аталады.

Әртүрлі МББЖ-ның функционалды мүмкіндіктері кең диапозонда, ауқымды жатыр. Кейбір комплексте бағдарламаудың арнайы тілдер, сонымен бірге визуалды өңдеудің толық жүйелері, күрделі есептің генераторлар, аналитикалық модульдер қосылған. Олар ондаған мың тұтынушылардың мәліметтерімен мезгілді жұмысын қолдай алады. Басқа МББЖ-лардың тек базалық жиынтығы болды (кестелерде мәліметтердің сақталу және сұраныстың қанағаттандыруы). Оларды қолданғанда өңдеушілер есепті құру, ыңғай көру және мәліметтер базасының құрамын редактілеу жұмысын қолмен бағдарламалауға мәжбүр болады.

Сурет 1. Программаның басты терезесі

УДК 004.9

PREZI И ЕГО ВОЗМОЖНОСТИ

Одилов К., Момбаев К.Ж.

Prezi.com – это веб-сервис, с помощью которого можно создать интерактивные мультимедийные презентации с нелинейной структурой.

Сервис для создания презентаций Prezi.com предлагает большое количество возможностей для визуализации презентаций, посредством использования видеоматериалов, графики и др.

Работа веб-сервиса Prezi.com основана на технологии масштабирования (приближения и удаления объектов). В отличие от «классической» презентации, выполненной в Microsoft PowerPoint или OpenOffice Impress, где презентация разбита на слайды, в Prezi основные эффекты связаны не с переходом от слайда к слайду, а с увеличением отдельных частей этого же слайда!

Язык интерфейса сервиса английский. Текст в презентациях может быть на любом языке, в том числе на русском.

Prezi - удобная в использовании программа, с помощью которой можно создавать презентации. Содержит инструменты для вставки и редактирования текста, поддерживает импорт картинок. Позволяет изменять фон, добавлять эффекты, плавные переходы.

Prezi имеет простой, понятный графический интерфейс, освоить который сможет каждый пользователь ПК. Для начала работы с приложением требуется зарегистрироваться на сайте разработчика. Созданные проекты можно сохранить в папку на жестком диске или в облачном хранилище, доступном из пользовательского профиля на веб-сайте. Последнее особенно удобно для совместной или удаленной работы. Присутствует поддержка сменных тем оформления. Функционирует данный продукт под управлением технологии Adobe AIR.

Прези представляет собой эффективное средство для создания красивых презентаций с обширным функционалом.

Возможности программы Prezi.com:

1. Работать с презентацией совместно. С ней одновременно могут работать вы и ваш друг. Это избавит от долгого скидывания и скачивания файлов через файлообменники или социальные сети при совместной работе.

2. Создавать как простые, так и сложные презентации с точным расчетом времени.

3. Добавлять в презентации уже готовые слайды из другой, созданной в PowerPoint.

4. Вставлять видео с видеосервиса Youtube. При этом скачивать их не обязательно, достаточно просто указать ссылку на требуемый материал.

5. Загружать в программу другие шрифты, как латинские, так и русские.

6. Добавлять с компьютера картинки, медиа- и видеофайлы, документы.

Программа позволяет сохранять презентацию в множестве различных форматов. Самые популярные из них таковы:

- exe – для запуска на ОС Windows;
- app – для запуска на Mac Os;
- rez – для запуска и редактирования в самой программе.

Также есть возможность сохранить готовый файл в pdf-формате для дальнейшей распечатки.

Если вы так и не смогли разобраться во всех возможностях программы, зайдите на официальный сайт производителя. На нем предоставлены абсолютно все необходимые инструкции, начиная от урока по созданию презентации и заканчивая списком горячих клавиш.

На этом же сайте Prezi доступна в онлайн-режиме, для тех, кто не хочет тратить время на скачивание. Этот режим имеет свои преимущества, но в нем немало и недостатков. Размер создаваемой презентации ограничен, формат.rez не поддерживается и требуется постоянный доступ к интернету. Первый недостаток купируется платной подпиской, бесплатно распространяющейся среди студентов и преподавателей.

ӘОЖ 004.421.2

СИМВОЛДАРДЫ ТАНУ БАҒДАРЛАМАСЫН ПОТЕНЦИАЛДЫҚ ФУНКЦИЯЛАР ӘДІСІМЕН ҚҰРУ

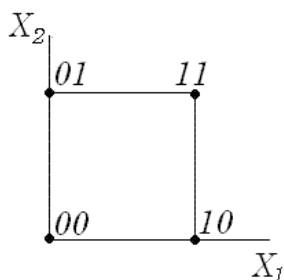
Мампаева М., Тажиева Р.Н.

Маңыздылығы: Қоршаған ортадағы бейнелерді тану медицинада, робототехникада, бақылау қызметтерінде кеңінен қолданылады. Компьютерлік техниканың қарыштап дамуына байланысты бейнелерді танудың әдістері күннен күнге дамуда. Соның ішінде бейнелерді танудың математикалық әдісі өзінің артықшылықтарымен алға шығып келеді.

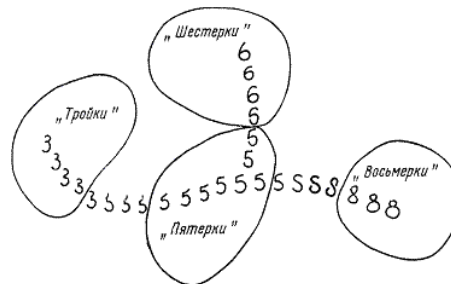
Мақсаты: математикадағы потенциалдық функциялар әдісі арқылы символдарды, соның ішінде орыс, латын алфавитінің әріптерін, цифрларды танудың бағдарламасын құру. Әлбетте, біз қарапайымдылық үшін тек қана қара - ақ суреттерді қараймыз. Біздің суретіміз екі пиксельден тұрсын. Сонда көптеген бөліктер жиынтығы (әмбебап жиынтық) төрт бөліктен тұрады: (0,0), (0,1), (1,0), (1,1), 1-қара, 0-ақ пиксель. Қызықты қорытынды: бір бейнеден екінші

бейненің арақашықтығы пиксель саны болып табылады. Бұл қашықтық – Хемминг қашықтығы деп аталады (сурет 1).

Біз текшенің шыңында бірлікті орналастырамыз. Бірақ түбегейлі ештеңе өзгермейді және Хемминг қашықтығы бірдей жолмен есептеледі. Бұл жағдайда кез-келген суреттің коды 3500, яғни біз бірлікті 3500-өлшемді текшенің шыңында орналастырамыз. Негізгі идея мынада: суреттегі көпөлшемді текшеде белгілі бір жолмен бейне сәйкес келеді және бір-біріне жақын жатыр. Бейне әрқайсысына сәйкес келетін көптеген әмбебап «бөліктерге» бөлінген (сурет 2).

Сурет 1. Хемминг қашықтығы

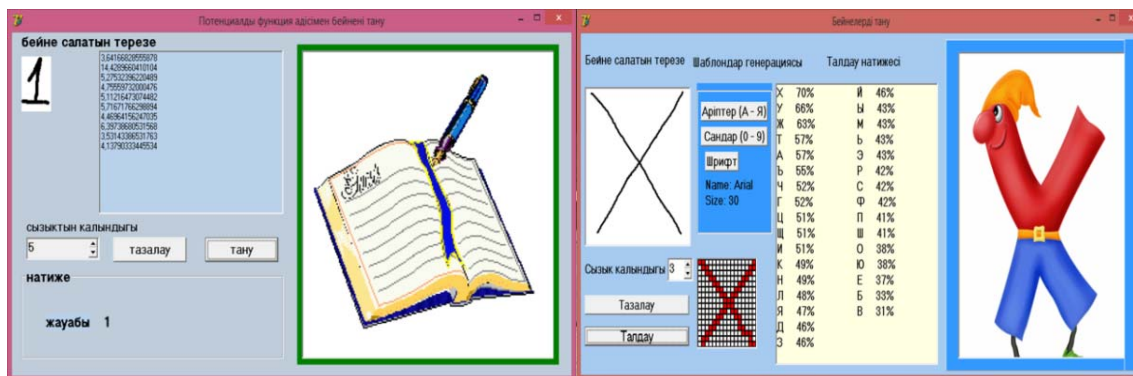

Сурет 2

Егер қолданушы суретті салуда эталондық суреттің нүктесін дұрыс салса, онда R қашықтығын біле отырып, потенциалды есептеу оңай. Потенциал формуласында 0-ді болдырмау үшін және жақсы қабылдау үшін 1000 000 көбейтіледі:

$$\varphi(R) = \frac{1000000}{1 + R^2}$$

Бағдарлама интерфейсі мен бағдарламаның орындалу нәтижесі 3-Суретте көрсетілген.

Сурет 3. Бағдарламаның орындалу нәтижесі

УДК 681.51(075.8)

АДАПТИВНАЯ ОРИЕНТАЦИЯ СОЛНЕЧНЫХ ПАНЕЛЕЙ ПО НАПРАВЛЕНИЮ ИСТОЧНИКА ИЗЛУЧЕНИЯ

Махамбетжанов Д., Темиргалиев Т.К.

Примерно к 2050-му году технологии солнечных батарей позволят производить почти 3 000 ГВт·ч электрической энергии, иными словами до 34% общей мировой выработки электроэнергии. Около 30 000 квадратных миль рядов солнечных батарей должны быть установлены по направлению к солнцу на фиксируемых подставках. Основная идея заключается в том, что вместо фиксируемой подставки для солнечных панелей использовать 2D-сервопривод для адаптивной ориентации панелей по направлению источника излучения для чего используются датчики освещенности.

**Рисунок 1. Солнечная батарея с тремя датчиками света
(солнечные датчики) на плате Arduino**

Краткая характеристика устройства:

- платформа Arduino Uno (имеет 14 цифровых, 6 аналоговых входов\выходов);
- печатная плата;
- светорезисторы меняющие свое сопротивление в зависимости от освещения;
- питание от 2 батарей (4800 mAh 3.7V);
- стабилизатор;
- солнечная батарея;
- светодиод;
- сервопривод.

В основе лежат одноосные горизонтальные датчики, отслеживающие движение солнечных лучей по небосклону с утра до вечера, оптимизируя выработку солнечной энергии, когда солнце поднимается выше.

Устройства слежения за солнечным светом, оснащенные фотоэлектрическими солнечными элементами, позволяют панелям точно отслеживать траектории движения солнечного света по небосклону и способны повысить производительность солнечных энергоустановок более чем на 40 процентов по сравнению со стационарными батареями.

Такой рост популярности, чему в основном способствует продвижение солнечных энергоустановок в промышленном масштабе, позволяет сделать более надежными системы слежения за солнечным светом и снизить их стоимость, что делает их доступными для владельцев недвижимости и небольших предприятий.

УДК 621.316.1

ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННОЙ ТЕХНОЛОГИИ ДЛЯ УЧЕТА И КОНТРОЛЯ ПОТРЕБЛЕНИЯ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ В РАСПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ СЕТЯХ 10-0.4 КВ

Сагынбаев О., Минажова С.А.

Возрастающий дефицит энергоресурсов и как следствие их удорожанием обеспокоены многие государства мира и наша страна не исключение. Проведение международной специализированной выставки Ехро-2017 в Астане является одним из ключевых проектов Казахстана. Тема Ехро-2017 – «Энергия будущего» – позволит привлечь лучшие мировые технологии энергосбережения, новые разработки и технологии использования существующих альтернативных энергоисточников.

Одним из наиболее эффективных шагов к энергосбережению в существующих уже энергосистемах является снижения технических (коммерческих) потерь электроэнергии.

Существующая проблема коммерческих потерь в сетях электроснабжения актуальна и требует создания комплексного эффективного механизма ее решения. Таким механизмом на сегодняшний день является внедрение АСКУЭ в коммунально-бытовой сектор.

Система состоит из трех основных частей: дистанционной системы учета, системы управления абонентами и потенциальной системы предоставления дополнительных оплачиваемых услуг. В качестве коммуникационной среды для передачи информации используется распределительная сеть низкого напряжения (PLC-технология), а также телекоммуникационная сеть общего пользования.

Во внедренной в Италии системе учета подкупает глубокая продуманность и планомерность внедрения проекта, а также обширный комплекс решаемых системой учета проблем. На внедрение проекта TELEGESTORE компанией Enel инвестировано 2.1 млн. евро. По результатам внедрения, как потребители, так и вся энергосистема Италии получили большую пользу. Потребители получают более высокий уровень услуг в части эффективности распределения, продажи и учета, а также возможность использовать дифференцированные, а значит, более низкие тарифы. На сегодняшний день системе TELEGESTORE работают и полностью задействованы 30 млн. счетчиков электроэнергии.

Что касается Казахстана, хочется отметить опыт внедрения АСКУЭ в Жамбылской области. С февраля 2009 года, поэтапно, в течении двух лет ТОО «Жамбылские электрические сети» и ТОО «Жамбыл Жарык сауда – 2030» заменили порядка 220 тысяч приборов учета электроэнергии потребителей бытового сектора на безвозмездной основе, с последующей обработкой и обобщением полученных по каналам связи данных из счетчиков, для выставления счетов. Опыт показывает, что выгоду от внедрения системы получают обе стороны. С каждого прибора учета энергетики получают больший эффект, нежели до их установки, хотя безусловность оплаты заставляет потребителей заниматься планированием бюджетов энергопотребления и энергосбережением. Резко сократились потери от хищений электроэнергии и затраты на отключения потребителей-неплательщиков.

Сегодня уже нет существенных технических препятствий на пути реализации АСКУЭ для бытовых потребителей. Имеются счетчики электроэнергии от различных производителей, надежный канал связи между счетчиками электроэнергии и операционным центром электросетевой компании, где компания собирает данные. Внедрение АСКУЭ придаст электросетевым компаниям полной прозрачности, где не будет места манипуляциям с счетчиками, с хищением электроэнергии.

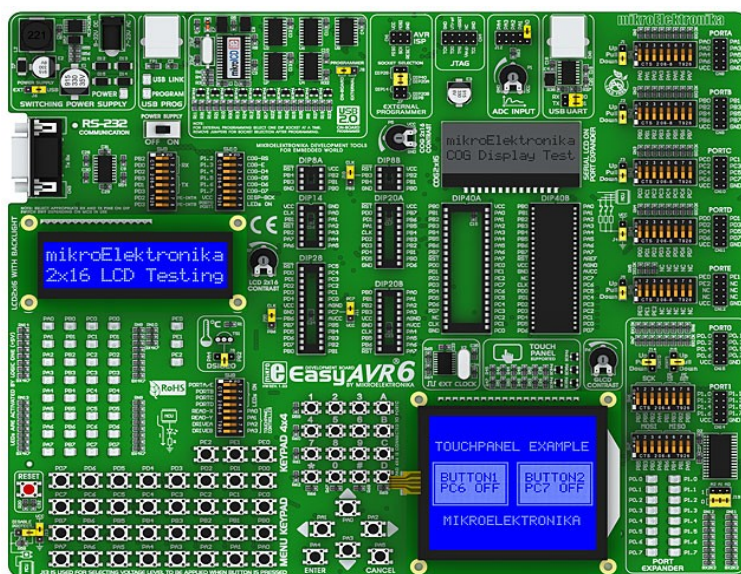
Учитывая быстрый рост развития технологии можно предположить, что в будущем будет организована целая комплексная система учета энергоресурсов, где также можно будет мониторить количество потребления воды, газа и тепла.

УДК 681.51(075.8)

EASY AVR6 БАПТАУ ПЛАТАСЫНДА ЖАРЫҚДИОДТАРДЫ БАҒДАРЛАМАЛАУ

Жолдыбай Б., Орманбекова А.А.

Барлық MikroElektronika баптау платалары құрылғыларды өңдеу мен бағдарламалау үшін өзімен бірге микроконтроллерлерге негізделген, таптырмас құралдарды ұсынады. Жете таңдалынған компоненттер мен соңғы буынды машиналар, оларды монтаждау мен тестілеу үшін біздің аспаптардың жоғарғы сенімділігің қолдану жақсы кепіл болып табылады. Құрылысының қарапайымдылығының арқасында, өзінің жобаларын тез және нәтижелі дамытуға мүмкіндігі бар, олардың тәжірибесінен тәуелсіз, біздің барлық қолданушылар, қосымша модулдердің үлкен мөлшері мен мысалдарды қолдануға дайын. EasyAVR6 баптау платалары бұл Atmel фирмасынан AVR микроконтроллерлерімен эксперименттеу мен бағдарламалау үшін сәйкес келетін, өндеудің аса қарапайым тәсілі болып табылады.

Сурет 1. EasyAVR6 баптау платасының сыртқы беттік түрі

EasyAVR6 баптау платасының ерекшеліктері:

Электрқорегі	Тұрақты токтың жалғағышы бойынша (айнымалы ток бойынша 7 ден 23В дейіннемесе тұрақты ток бойынша 9 дан 32В дейін); немесе USB кабелі бойынша (тұрақты ток бойынша 5В)
Энергия шығыны	Жұмыссыз жағдайда 50 мА (борттық модулдер әрекетсіз болғанда)
Көлемі	26,5 x 22 см (10,4 x 8,6 дюйм)
Салмағы	417g (0.92 фунт)

AVR микроконтроллерлері, басқалар сияқты, стандартты емес және де сонымен қатар тиімді шешімдерді жасауға мүмкіндіктер береді. Алайда AVR микроконтроллерлері тиімді болып табылады. AVR микроконтроллерлері тез жұмыс істейтін және қолдану кезінде қарапайым болғандықтан, электронды құрылғыларды жасап, өндеу үшін мінсіз сай келеді.

Жалпы айтқанда, AVR микроконтроллерлерді бағдарламалау сандармен түрлі манипуляциялауда жасалынады. Сәйкесінше, бағдарламалау мақсаты микроконтроллерді берілген тапсырманы қарапайым сандарды ауыстыру арқылы орындаға мәжбүрлеу болып табылады.

УДК 620.9(091)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ЭНЕРГОСЫЙЫМДЫЛЫҚ ПАРАМЕТРЛЕРІ МЕН ЭНЕРГИЯНЫ ЖАППАЙ ҚОЛДАНУ СЕКТОРЛАРЫНЫҢ ТАЛДАУЫ

Толымбеков Қ., Орынбаев С.Ә.

Электр энергиясына қажеттіліктің өсуі әлемдік масштабта энергияның басқа түрлеріне сұранысты ынталандырады. Электр энергиясына сұранымды қамтамасыз ету көптеген елдер үшін стратегиялық мақсат болып табылады.

Соңғы он жылдағы Қазақстандағы электрді қолданудың динамикасын ҚР Статистика агенттігінің «2005-2014 жылдардағы ҚР отын-энергетикалық балансы» жинағының мәліметтері бойынша жасалған кесте бойынша талдауға болады.

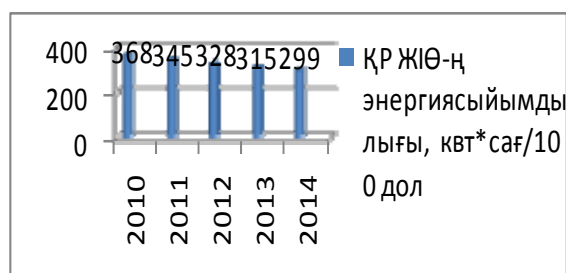
Кесте 1

Қазақстан Республикасында электр энергиясының қолданылуы

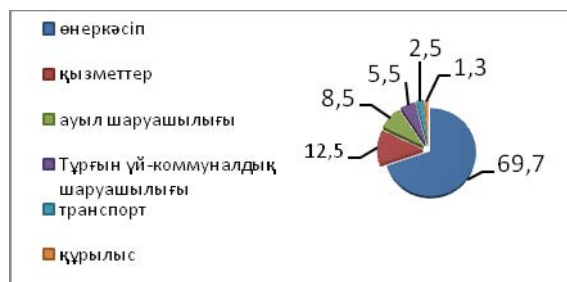
Жылдар	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Электр энергиясы (млрд.кВт сағ.)	67,7	71,9	76,7	80,6	77,9	83,8	88,1	91,4	89,6	91,6

Кестеден көрініп тұрғандай, 2005 жылдан 2009 жылға дейін электр энергиясын қолдану орташа есеппен 6%-ға артқан. 2009 жылы 2007-2008 жылдардағы қаржылық дағдарыс нәтижесінде өндірістің қысқартылуына байланысты электр энергиясын қолдану 3,3%-ға және 2013 жылы энергияны үнемдеу технологиясын енгізу бойынша жүйелі жұмыс жүргізілуіне, оның ішінде ірі қалаларда көшелерді жарықтандыру үшін жарықдиодты технология қолданылуына байланысты 2%-ға төмендеген.

Кестені талдау 2015 жылы электр энергиясын қолдану 2,2%-ға артқанын көрсетті. 2014 жылмен салыстырғанда жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) өсуі 4,3%-ды құрады. Соңғы бес жылда жалпы ішкі өнімнің өсу қарқыны электр энергиясын қолдану қарқынынан озып отыр. Бұған ҚР 2010-2015 жылдарға арналған индустриалды-инновациялық дамытудың мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру нәтижесі өз үлесін қосты: ЖІӨ-ң электр сыйымдылығының төмендеу тенденциясы байқалды. Суретте көрініп тұрғандай ЖІӨ-ң электр сыйымдылығы 18,75%-ға төмендеді. Бұндай жағдайдың себептерінің бірі ретінде ҚР өнеркәсібінің ауыр салмақты энергиялық сыйымды құрылымын атауға болады, оған бірігіп қолданған электр энергиясының 70% жұмсалады.

Сурет 1. ҚР ЖІӨ-ң энергия сыйымдылығы

Сурет 2. ҚР энергияны қолдану құрылымы

2010-2015 жылдар арасында өнеркәсіпте қолданылған электр энергиясының жалпы көлемі секторлар бойынша келесі пайыздық көрсеткіштер бойынша бөлінді: тау-кен қазу – $20 \div 24\%$, өңдеу – $62 \div 56\%$, электрмен қамтамасыз ету және газ, бу беру – $16 \div 18\%$, сумен қамтамасыз ету – 2% .

Бүгінгі күні Қазақстанда энергетикалық қуаттылықты негізгі талап ету өнеркәсіпте – 55% , тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықтарда – 19% , электрстанцияларының өзіндік қажеттіліктері – 9% -ға жуық.

ӘОЖ 53.082.1

АДИАБАТА КӨРСЕТКІШІН ТӘЖІРИБЕЛІК АНЫҚТАУ ӘДІСТЕРІН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Жусип А., Узбекова Д.С.

Бұл жұмыста адиабата көрсеткішін Клеман-Дезорм және тұрғын дыбыс толқындары әдістері арқылы эксперименттік түрде анықтаудың салыстырмалы анализі көрсетіледі. Зерттеу нәтижелері бойынша сәйкес қажетті қорытындылар мен ұсыныстар жасалған.

Жұмыстың мақсаты: Изопроцесстер заңдылықтарымен танысу, адиабаталық процесске анықтама беру және тұрақты қысым мен тұрақты көлем кезіндегі ауа жылусыйымдылықтарының қатынасын анықтау.

Адиабаталық процесс – қоршаған ортамен жылу алмаспайтын физикалық жүйеде өтетін термодинамикалық процесс. Адиабаталық процесс жылу өткізбейтін қабықшалар мен қоршалған жүйелерде өтеді деп есептелінеді. Сыртқы орта мен жүйе арасында жылу алмасып үлгере алмайтындай уақытта тез өтетін процесстер адиабаталық процесс ретінде қарастырылады.

1. Дыбыс толқыны әдісімен ауаның қатынасын $\frac{C_p}{C_v}$ анықтау.

Жұмыстың мақсаты: Ауаның $\gamma = C_{p\mu} / C_{v\mu}$ қатынасын анықтау. Бұл қатынасты анықтаудың әр түрлі әдістері, берілген жұмыста тұрғын дыбыс толқындар тәсілін қолданамыз.

1. Дыбыс генераторы мен осциллографты ток көзіне қосып, приборлар қызу үшін біраз уақыт күтеміз.

2. Дыбыс генераторының шкаласын жиілікке қоямыз.

3. P поршенді ақырындап осиллографтың экранындағы вертикаль сигнал максимал мәніне жеткенше жылжытады. Бұл кезде микрофон 1-шоқтың айналымында болады. Поршеньдегі микрофонның жағдайын сызғышта белгілейміз.

4. Поршеньді жылжыта отырып 2-ші көрші шоқтың жағдайын, 3-ші көрші шоқтың жағдайын және 4-ші көрші шоқтың жағдайын табамыз. Көрші шоқтардың арасындағы арақашықтықты анықтайды және l -дің осы мәндерін 3 рет

5. Теңдеуге қойып, ауадағы дыбыс толқындарының таралу v жылдамдығын анықтаймыз.

6. Тәжірибені тағы 2 рет дыбыс генераторының шкаласын және жиілікке қойып қайталаймыз. Әрбір жиілік үшін v дыбыс жылдамдығын 3 реттен есептейміз.

2. Клеман-Дезорм әдісімен ауаның жылу сыйымдылықтарының қатынасын $\frac{C_p}{C_v}$ анықтау.

Жұмыстың мақсаты: Клеман-Дезорм әдісімен ауаның жылу сыйымдылықтарының қатынасын анықтау кезіндегі газда өтетін процесстерді зерттеу және ауа үшін C_p/C_v қатынасын анықтау.

Жылу процесстері үшін энергияның сақталу заңы термодинамиканың бірінші бастамасын білдіреді: жүйеге берілетін жылу dQ сыртқы күштермен жұмыс істеуге және ішкі энергияның өзгерісіне жұмсалады:

1. Тапсырманың баллонда тұрақты H қысымды қалыптастырыңдар.

2. K_0 кранды ашып, баллонды атмосферамен қосқан мезетте секундомерді іске қосыңдар. K_0 кранды $t=5$ с бойы ашық қалдырып, оны тез жабыңдар.

3. Баллондағы қысым тұрақталғанша 2-3 мин күтіп, манометр бойынша h есептеңдер.

4. Баллонның атмосферамен қосылған әр түрлі уақыттарымен осындай есептеулерді жүргізіндер ($t=10, 15, 20$ және 25 с), бірақ H -н бастапқы мәні бірдей болуы керек. Бұл шаманы алу үшін қысымның аз мәнінен бастап, біртіндеп ауаны жай айдау керек. Барлық өлшеулердің нәтижелерін 2 кестеге енгізу керек.

Ауа үшін адиабата көрсеткіші екі әдіс бойынша тәжірибелік өлшеулер негізінде анықталды, екі әдісті салыстырмалы талдаудан алынған нәтиже, екі әдіс берген нәтижеде теориялық мәнге жуықтайды.

ӘОЖ 539.2

ЖАРТЫЛАЙ ӨТКІЗГІШТЕРДІҢ ЭЛЕКТРЛІК КЕДЕРГІСІН ТЕМПЕРАТУРАҒА БАЙЛАНЫСТЫ ТӘЖІРИБЕДЕ ЗЕРТТЕУ

Жантурина А., Кадириббетова А.К.

Ғылыми жұмыстың мақсаты – жартылай өткізгіштердің электрлік кедергісін температураға тәуелділігін анықтау.

Тақырыптың өзектілігі – кедергілер термометрінің жұмысы металдардың температуралық тәуелділігіне негізделген, олар кедергінің температураға градуирленген өзара байланысы бойынша температураны 0,003 К дәлдікке дейін өлшеуге мүмкіндік береді. Қолданылатын қондырғылар: реттелетін тұрақты кернеу көзі, «Жартылай өткізгіш пен өткізгіш кедергісінің температуралық тәуелділігін зерттеу» миниблоктары және «Кілт», мультиметрлер.

Жартылай өткізгіштердің өткізгіштігінің температуралық тәуелділігі ток тасымалдаушылардың – өткізгіштік зонасына өткен электрондардың концентрациясын өзгерту арқылы анықталады.

$$R = A \cdot \exp \left(\Delta W / 2 kT \right)$$

$$k_1 = \frac{R_2^{\text{пп}} - R_1^{\text{пп}}}{t_2 - t_1} \cdot k_2 = \frac{\left(\ln R^{\text{пп}} \right)_2 - \left(\ln R^{\text{пп}} \right)_1}{\frac{1}{T_2} - \frac{1}{T_1}}.$$

Өлшеу және есептеу нәтижелері

t, C	R(пп), Ом	R(пп), кОм	T, K	T ⁻¹ , 10 ⁻³ , K ⁻¹	lnR _{пп}
37	124,3	0,751	310	3,225806452	-0,28635
41	126,4	0,65	314	3,184713376	-0,43078
45	127,6	0,555	318	3,144654088	-0,58879
50	129	0,44	323	3,095975232	-0,82098
55	130,4	0,358	328	3,048780488	-1,02722
60	132,1	0,297	333	3,003003003	-1,21402
65	134,2	0,244	338	2,958579882	-1,41059
70	136,7	0,197	343	2,915451895	-1,62455

Салыстырмалы қателік коэффициентін анықтау K1:

$$\delta_K = \frac{0.5}{12.4} \cdot 100\% = 4\%$$

Зерттелетін орташа температура коэффициентіа өткізгіштің кедергісінің шамасын есептейміз:

$$\alpha = \frac{K_1}{R_0} = \frac{0.396}{109.2} = 0.0036 K^{-1}$$

Кедергінің орташа температуралық коэффициентінің салыстырмалы қателігін есептейміз ($\delta_R = 1\%$):

$$\delta_\alpha = \sqrt{\delta_K^2 + \delta_R^2} = \sqrt{4^2 + 1^2} = 4.1\%$$

$$K_2 = 3.3452; \quad \delta_K = \frac{0.05}{1.34} \cdot 100\% = 3.7\%$$

$$\Delta W = 2k \cdot K_2 = 2 \cdot 1.38 \cdot 10^{-23} \cdot 3.35 \cdot 10^8 = 9.246 \cdot 10^{-20} \text{ Дж} = 0.58 \text{ эВ}$$

Осы жұмыста экспериментальдық нәтижеден алынған өткізгіштің КТК шамасының барынша максимал мәні КТК таза металлға жақындады; ал Жартылай өткізгіштің тыйым салынған аймағындағы ені кестедегі германий (Ge) мәніне сәйкес.

ӘОЖ 530.1(075.8)

КҮННІҢ ӨЗ ОСІНЕН АЙНАЛУ ПЕРИОДЫН АНЫҚТАУ ӘДІСІ

Болатова А., Кулманова С.Ж.

Дақтың орын ауыстыруына байланысты Күннің өз осінен айналу периоды анықтау керек. Фотосуреттердің түсірілу уақыт интервалы дәл тәулікке сәйкес емес болғандықтан, дақтың сызықтық ығысуын дақтың ендігіне сәйкес келетін бұрыштық айналымға ауыстыру қажеттігі туады. Оны графикалық түрде көрсетуге болады.

Күннің өз осінен айналу периоды мына формуламен анықталыды:

$$T = \frac{2\pi}{\omega} = \frac{2\pi \cdot t}{\varphi}$$

мұндағы, t дақтың φ бұрышқа бұрылу уақыты. Ол фотосуретте көрсетілген екі уақыт мезетінің айырмасына тең;

$$t = t_i - t_{i-1}$$

Дақтың бұрылу бұрышын Күн бетінің дақ тұрған орыны ендігіне сәйкес шеңбер радиусының бұрылуы арқылы анықтауға болады. Ол үшін Күн бетіндегі дақтың гелиографиялық ендігін өлшейміз. Дақтың гелиографиялық ендігі $\beta \approx 25^\circ$ -қа тең. Оларға сәйкес кіші шеңбер R радиустарының φ_i бұрыштарын, оның кіші шеңбердің центрлік хордасына түсірілген x_i проекциялары арқылы анықтауға болады.

Дақтарға сәйкес радиустың x_i проекцияларының және оның Күн радиусы бойынша сызба масштабымен алынған нақты мәндері төмендегідей:

$$\begin{aligned}x_1 &= 2.6 \text{ см} & x_1 &= 4.89 \cdot 10^8 \text{ м}; \\x_2 &= 2.1 \text{ см} & x_2 &= 3.95 \cdot 10^8 \text{ м}; \\x_3 &= 0 & x_3 &= 0 \text{ м}; \\x_4 &= 1.5 \text{ см} & x_4 &= 2.82 \cdot 10^8 \text{ м}.\end{aligned}$$

Дақтың ендігіне сәйкес шеңбер радиусы R мына формуламен анықталады:

$$\sin(90^\circ - \beta) = \frac{R}{R_*} \quad R = R_* \sin(90^\circ - \beta).$$

$$\text{Күн радиусы } R_* = 6.96 \cdot 10^8 \text{ м}$$

$$R = 6.96 \cdot 10^8 \text{ м} \cdot \sin 65^\circ = 6.96 \cdot 10^8 \cdot 0.9063 = 6.7 \cdot 10^8 \text{ м}.$$

$$\text{Дақтың бұрылу бұрышы: } \varphi = \varphi_i - \varphi_{i-1}$$

$$\cos \varphi_1 = \frac{x_1}{R} = \frac{4.89 \cdot 10^8}{6.7 \cdot 10^8} = 0.7298 \quad \varphi_1 = 45^\circ.$$

Күннің өз осінен айналу периоды:

$$T = 360^\circ \cdot \frac{t_i - t_{i-1}}{\varphi_i - \varphi_{i-1}}.$$

Бұл жұмыста Күннің бірінен кейін бірі түсірілген бірнеше фотосуреттерін қарастырдық. Онда барлық дақтардың орын ауыстырғандарын байқауға болады. Бұл Күннің айналуы себебінен болады. Күн айнылысы біртұтас қатты дененің айналысына ұқсамайды. Күн экваторы маңында жақын орналасқан дақтар орта

ендіктерде орналасқан дақтардан ылғи озып отырады. Демек, Күннің әр қабатына айналу жылдамдығы әр түрлі. Күннің өз осінен бір айналуы экватор аймағында 25, ал Күннің полюсіне жақын аймағында – шамамен 30 Жер тәулігінде өтеді. Күн экваторындағы сызықтық жылдамдық 2 км/с. Бақылаулардың көрсетуінше, барлық дақтар Күннің шығыс жиегінен батыс жиегіне қарай орын ауыстырады. Демек, Күн өз осін оның төңірегінде ғаламшарлардың қозғалу бағытымен айналады.

ӘОЖ 523.9

КҮН ТӘЖІ ҚҰРАМЫНА КІРЕТІН ЗАТТАРДЫҢ ЛАҚТЫРЫСТАРЫ ЖЫЛДАМДЫҒЫН АНЫҚТАУ

Ақбергенова Д., Суйкимбаева Н.Т.

SOHO ғарыш аппараты түсірген суреттер арқылы Күн тәжі құрамына кіретін заттардың лақтырыстары жылдамдығын, Күннің активті кезеңдерін анықтаудың әдісін қарастырамыз.

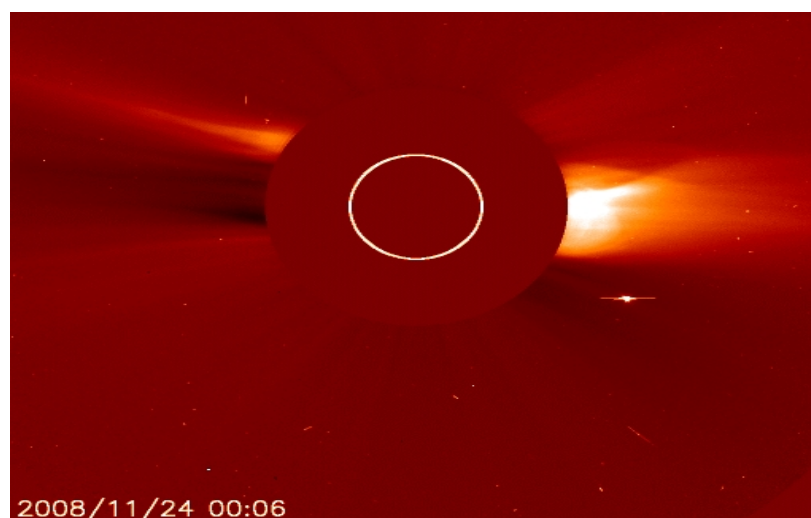
SOHO аппараттарымен алынған суреттерден Күн тәжі құрамына кіретін заттардың лақтырыстары болып табылатын көп нүктені тауып, сол нүкте мен суреттердегі ақ сызықпен ерекшеленген Күннен ара қашықтығын өлшейміз. Күннің шынайы диаметрін алып, оған Күннің суреттегі диаметрінің (2.3-суреттегі Күн диаметрі 4 см) сәйкестігін ескере отырып, пропорция құру арқылы арақашықтықты (X) тауып аламыз.

Суреттегі 1 см-ге нақты жағдайда $348 \cdot 10^3$ км сәйкес келетіндігі анықталды. Жоғарыда айтылған әдіс бойынша бірінші суреттен (24.11.08 ж. 00.06 сағ уақыт мезетіне сәйкес алынған) Күн тәжі құрамына кіретін заттардың лақтырыстары болатын көп нүкте мен Күнге дейінгі арақашықтығының $X_1 = 4.7 \cdot 348000 = 1635600$ км болатындығы анықталды.

Енді екінші сурет (24.11.08 ж. 02.06 сағ уақыт мезетіне сәйкес) бойынша X_2 -ні анықтаймыз:

$$X_2 = 4,1 \cdot 348000 = 1426800 \text{ км.}$$

Алдыңғы суреттен алынған нәтижеден кейінгісін шегеріп, уақыт интервалына бөліп, жылдамдықты табамыз (1-сурет).

Сурет 1. SOHO аппараты арқылы алынған сурет

Сонымен, $\Delta X_1 = 208800$ км, $\Delta t_1 = 2$ сағ = 7200 с болғандықтан, $V_1 = 29$ км/с.

Суреттермен осы әдісті пайдаланып есептеулер жүргізіліп, төмендегідей нәтижелер алынды.

Кесте 1

Рет саны	Уақыт		Уақыт интервалы $\Delta t, \text{с}$	Лақтырыстардың арақашықтығы өзгерісі $\Delta X, \text{км}$	Жылдамдық $V, \text{км/с}$
	бастапқы	соңғы			
1	00.06	02.06	7200	208800	29,0
2	02.06	05.06	10800	278400	25,8
3	05.06	10.06	18000	437400	24,3
4	10.06	10.30	1440	34800	24,2
5	10.30	10.54	1440	34800	24,2
6	10.54	11.31	2220	34800	15,7

Күнді зерттеудің, оның ішінде Күн тәжі құрамына кіретін заттардың лақтырыстары жылдамдығын анықтаудың практикалық маңызы өте үлкен. Күн тәжі құрамына кіретін заттардың лақтырыстары жылдамдығы арқылы күн активтілігі кезеңдерін анықтап, метрологиялық зерттеулер мен болжауларда қолдануға болады.

ӘОЖ 530.331

ЖЫЛУ – МАССААЛМАСУ ПРОЦЕССТЕРІН ТЕРМОТӨҢАЗЫТҚЫШТАРДА ЗЕРТТЕУ

Айтабанов Ғ., Касенова Т.К.

Жылу элементі температурасы барынша төмендеуі қамтамасыз ететін жағдайларды ескере отырып, ол қоршаған ортаға салқындатқыш тоғысында жылу жүктемесі Q_0 емес, деп болжанған еді. Алайда, термоэлемент және ол жылуалмасуды бар қоршаған ортаны салқындатқыш айрығының арасындағы нақты мәнде, құны термоқұрылғының мақсатында және дизайн бойынша анықталады. Кейбір жағдайларда, термоэлемент жылу жүктеме, сондай-ақ төмен температурасын қажетті сол нысандарды жасайды.

Басқаша айтқанда, термоэлектрлік батарея оның салқындатқыш тораптарында жеткізіледі кейбір жылу Q_0 қабылдау керек.

Бұл жағдайда, өте маңызды параметр электр энергиясын, ол W құнына, бірлігі уақыт термоэлемент бір тәркіленген жылу мөлшеріне қатынасымен анықталады термоэлектрлік салқындатқышдату құрылғысына, тоңазытқыш фактор E , тиімділігін сипаттайтын:

$$\varepsilon = Q/W;$$

Осылайша, құрылғының тоңазытқыш тиімділігі оның тиімділігіне термо-тәрізді тән. Термобулар ыстық және салқындатқыш айрығының арасындағы жылу тепе-теңдік салқындатқыш айрығының жылу мөлшері, Q_0 Джоуль жылу және өткізу аймақтарында термоэлементтің әкелген Пельтье жылулығының QR жылуымен өтеліп, қол жеткізуге болады.

Бұл шартты келесі түрде жазуға болады:

$$Q_{\pi} = (\alpha_1 - \alpha_2)TI = \frac{1}{2}I^2R + \chi(T_0 - T) + Q_0$$

осыдан

$$Q_0 = (\alpha_1 - \alpha_2)T\alpha = \frac{1}{2}I^2R - \chi(T_0 - T).$$

Термобу тұтынған электр қуаты, Джоуль жылулығы жұмсалады және осыған байланысты Зеебек әсері термоэлементтен туындайтын жылу электр еңсеруіне және жабдықтау кернеуіне қарама-қарсы бағытталған:

$$W = I^2R + (\alpha_1 - \alpha_2)(T_0 - T)I.$$

Жоғарыда айтылған коэффициент қолданылатын жартылай өткізгіш материалдардың қасиеттерін сипаттайтын, термоэлектрлік батарея құрылады; температура айырмасы $T_0 - T$ және Z шамасына тәуелді.

Температуралардың кең диапазонында термоэлектрлік материалдардың тиімділігін анықтау үшін температураның орташа мәнін алып (10) формуланы пайдалана отырып есептейміз. Bi_2Te_3 пен оның қатты ерітінділерінің термоэлектрлік эффективтілігін айтпас бұрын, алдымен толық түрдегі ZT -ның жартылай өткізгіштердің қасиеттеріне байланысын қарастырайық. Бұл мәселе келесі жуықтау шеңберінде, Иоффе және кейінгі зерттеушілермен (1) зерттелген:

1. Параболоидтық зона қарастырылады.
2. Валенттік және өткізгіштік зоналарда немесе бірнеше эквиваленттік экстремумдар болады.
3. Тасымалдаушылардың релаксация уақытының энергиямен байланысы келесі түрде болады:

$$\tau = \tau_0 \varepsilon^\chi.$$

4. Тордың жылуөткізгіштігі мен қозғалысы және шашырау параметрлері ток тасымалдаушылар концентрациясына тәуелсіз.

Алғашында $50-100^\circ\text{C}$ төменгі температуралардағы қоспалы өткізгіштігі бар салқындату құрылғылары қарастырылған болатын. α, σ және χ өрнектерін теңдікке қойсақ берілген температурада $Z_m T$ мәнін ток тасымалдаушылардың концентрациясын өзгерте отырып басқаруға болуы мүмкін Ферми деңгейі E_F арқылы жазылады.

ӘОЖ 621.01-231.31

ЖАЗЫҚ МЕХАНИЗМДЕРДІ ГРАФОАНАЛИТИКАЛЫҚ ӘДІСПЕН КИНЕМАТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Мекемова Д., Жақаш А.Т.

Жалпы механизмдерді кинематикалық тұрғыдан зерттеу деп, уақытты еске ала отырып, ал оған әсер етуші күштерді ескермей тиектер мен олардың жеке нүктелерінің қозғалысын қарастыруды айтамыз.

Тиек нүктелерінің координаталарын, жылдамдықтарын және үдеулерін есептеу механизм жұмысының бірқатар орналасу

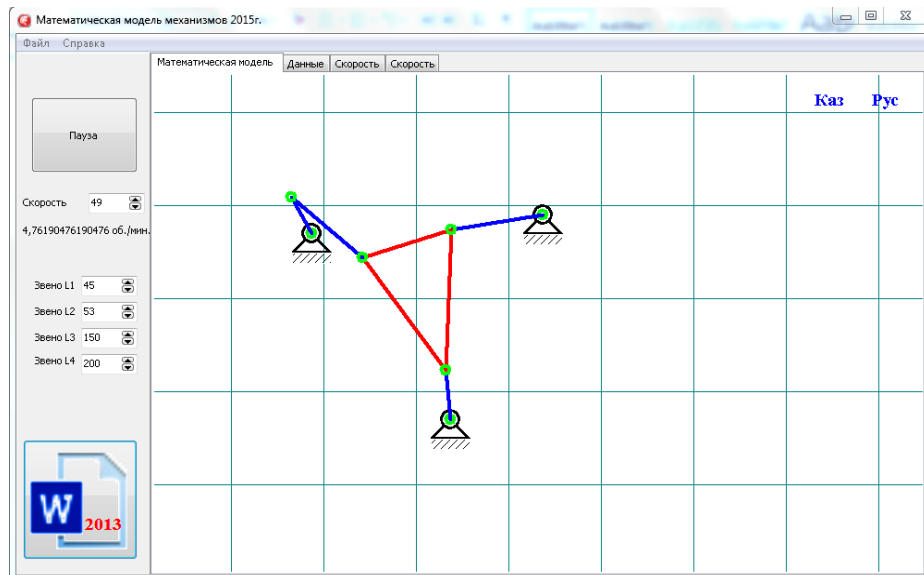
қалыптары үшін жасалады. Мұндай әрекеттер механизм нүктелерінің траекториялары мен орын ауыстыру графиктерін, жылдамдық пен үдеудің графиктерін құру болып табылады.

Механизмдерді кинематикалық тұрғыдан талдау үшін негізінен үш әдісті пайдаланады:

- графикалық;
- графоаналитикалық;
- аналитикалық.

Жоғарғы класты жазық механизмдердің құрылымы мен кинематикасы қарастырайық. Мұндай жазық механизмдерді нүктелері мен тиектерінің жылдамдықтары мен үдеулерін анықтау үшін Ассурдың ерекше нүктелерін және векторлық тендеулер жүйесін пайдаланамыз.

Үшінші класты жазық механизмнің қозғалысы заманауи есептеу әдістерімен зерттелген. Механизмнің есептеу схемасына сәйкес Delphi тілінде бағдарлама түзіліп нәтижесінде үшінші класты жазық механизмнің қозғалмалы топсаларының жылдамдықтарының өзгеру жылдамдықтарын аламыз.

Сурет 1

Берілген параметрлер арқылы механизмнің математикалық модельін құрып, есептеулер жүргізілді. Есептеудің нәтижелері кестелерде және олардың графиктері көрсетілген.

Жұмыстың нәтижелерін жазық жоғарғы классты механизмдерді жобалау кезінде қолдануға болады.

ӘОЖ 519.21 (075.8)

ҚАЛЫПТЫ ҮЛЕСТІРІЛГЕН КЕЗДЕЙСОҚ ШАМАНЫҢ БЕРІЛГЕН АРАЛЫҚҚА ТҮСУ ЫҚТИМАЛДЫҒЫН ЗАМАНАУИ ЕСЕПТЕУ ӘДІСТЕРІМЕН АНЫҚТАУ

Базарбаева А., Жақаш Ә.Т.

Жұмыста қалыпты үлестірім заңдылығымен берілген кездейсоқ шаманың берілген аралыққа түсу ықтималдылығын анықтау тәсілдері қарастырылған. Көптеген жағдайда үзіліссіз кездейсоқ шаманың алдын ала берілген аралықтағы мәнді қабылдау ықтималдығын анықтау өте маңызды. Сондықтан қарастырып отырған тақырып қолданбалы математиканың өзекті есептеріне жатқызуға болады. Жұмыстың мақсаты ықтималдықтар теориясының негізгі элементтері мен ықтималдылықтар тығыздығының негізгі үлестірім заңдарына тоқталып, сол заңдылықтарды пайдалана отырып, қалыпты үлестірім заңдылығымен берілген кездейсоқ шамалардың берілген аралықтарға түсу ықтималдылығын анықтау.

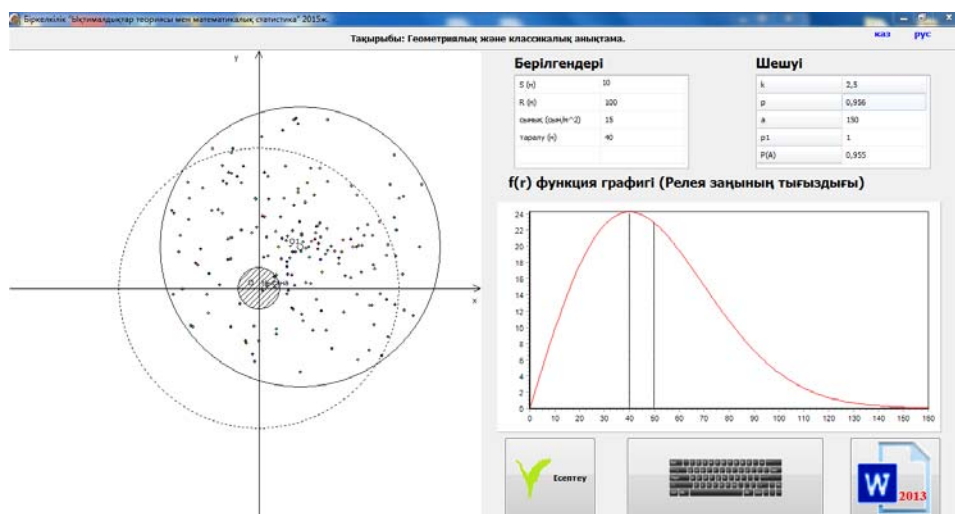
Сонымен қатар кез келген нысанаға, эллипс шашырауы теориясы негізінде дәл түсіру ықтималдығын есептеулері көрсетілген. эллипс бойынша ықтималдылығы келесі қос интегралмен анықталады:

$$P(X, Y) = \iint_D f(x, y) dx dy = \iint_D \frac{1}{2\pi\sigma_x\sigma_y} e^{-\frac{1}{2}\left(\frac{x^2}{\sigma_x^2} + \frac{y^2}{\sigma_y^2}\right)} dx dy$$

Жаңа айнымалыда шашырау эллипсіне түсетін кездейсоқ нүктелердің ықтималдығы:

$$P((X, Y) \in D_k) = 1 - e^{-\frac{k^2}{2}}.$$

Тақырыпқа сәйкес келесі есеп қарастырылған.. Жылдам қозғалыстағы кіші өлшемді ауданы $1,2 \text{ м}^2$ нысанды радиусы $R=30 \text{ м}$ жазық дискі жарқыншақты өріспен жабу керек. Дискінің ішіндегі жарқыншақтардың тығыздығы тұрақты және ол 2 жар/м^2 тең. Шашырау заңдылығы нормада және шашырау дөңгелек, яғни $\delta = 20 \text{ м}$. Нысанаға дәл тигізу ықтималдығын анықтау керек. Заманауи есептеу әдістері негізінде бағдарлама құрылып, кез келген нысанаға, эллипс шашырауы теориясы негізінде дәл түсіру ықтималдығын есептелінді. Жұмыста бағдарлама мен есептеу нәтижелері келтірілген (1-сурет).

Сурет 1

Зерттеу нәтижесін әскери істерде және техникалық мақсатта қолдануға болады.

**ТАСЫМАЛДАУ ТЕХНИКАСЫ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯСЫ.
ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ МАШИНАЛАР МЕН ЖАБДЫҚТАР.
МҰНАЙ-ГАЗ ІСІ. МАШИНА ЖАСАУ**

**ТРАНСПОРТНАЯ ТЕХНИКА И ТЕХНОЛОГИЯ.
ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ МАШИНЫ И ОБОРУДОВАНИЕ.
НЕФТЕГАЗОВОЕ ДЕЛО. МАШИНОСТРОЕНИЕ**

ӘОЖ 631.544.4

**ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНДАҒЫ
ЖЫЛЫЖАЙЛАР ЖӘНЕ ЖАСЫЛ ЭНЕРГЕТИКАНЫ
ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ**

Қажымұхан Н., Шилібек К.Қ.

XXI ғасырдағы өсімдік шаруашылығы бойынша болжам, дамыған елдер толығымен жылыжайға көшуде екендігін көрсетті. Қазіргі таңда жұмыс істейтін жылыжайлардың ауданы Ресейде 2000 га, Польшада 6000 га, Түркияда 41000 га, Голландияда 10000 га, Қытайда 1500000 га., Қазақстанда бар болғаны 58,6 га.

Жылыжай өндірісінен ауа райы мен климат жағдайларына қарамай ашық жерлерге қарағанда өте жоғары өнім алуда. Қазіргі жылыжай ғимараттары жабық экологиялық жүйе ретінде, жарық өткізгіш материалдармен жабылып, жасанды климатта ауылшаруашылық дақылдарын өсіретін, аз көлемді механизацияланған және автоматтандырылған технологиялық пакеттермен қамтамасыз етілген.

Зерттеулер көрсеткендей Жамбыл облысындағы жылыжайлардың барлығында дәстүрлі емес энергия көздерін пайдалану қарастырылмаған. Тек ондағы суару жүйелері тамшылатып суғару технологияларымен жүзеге асады. Бұл су мөлшерін үнемдеуге мүмкіндік туғызады.

Еуропа елдері ғасыр соңына дейін қолданылатын қуаттың 50 пайызын жасыл энергетикаға көшірмекші. «ЭКСПО-2017» көрмесінің басты ұраны да болашақтың қуаты – жасыл энергетикаға әлемнің назарын аудару болып отыр.

Біз неге осы жылыжайлар құрылысына күн сәулесінің және жел қуатын пайдаланбасқа?

Мен осы ғалымдардың тәжірбелерін зерттей отырып, саяжай жағдайында шағын гелиоожылыжайдың жаңа конструкциясын ұсынамын.

Негізгі ерекшеліктері гелиоожылыжайға күн сәулесінің энергиясын тиімді пайдалану үшін, энергия беретін қуаты 20 Вт-тық күнпанелдердің қолданылуы және жылыжайдың оңтүстікке қарай 25-35 градус бұрыш жасай орналасуы. Бұл күн сәулесінің жылыжайға мол түсуіне ықпал етеді. Осы панелдер арқылы алынған энергияны жылыжайды жылытуға, жарық беруге пайдаланамыз. Панелдердің санын арттыру арқылы энергия қорын молайтуға болады.

Жылыжайдың жабыны ретінде қалыңдығы 8мм және 20мм поликорбанат немесе полиэтелен қолдануға болады. Жел жиі соғатын аймақтарда поликарбанатты қолданған жөн.

Қалыңдығы 6 мм болатын поликорбанат 2,1 Дж соққыға шыдам береді. Қалыңдығы 2 см поликарбанатпен жабылған 114 км/сағ жылдамдықпен келіп соғатын мұз бұршақтың соққысына шыдайды, бұл жылдамдық боран, дауыл кезіндегі желдің соққысына тең.

Полиэтелен ең арзан материал. Ол 5-6 жылға шыдап, күн сәулесін 95% өткізеді. Голандия мен Ресей фирмалары-өте жеңіл полиэтеленді пайдаланады.

Пленкамен жабылған жылыжай жоғары конструкциясы оның ішіндегі өсімдік пен жер бетінде аз көлеңке түсіріп көп жарық береді. Пластик-жеңіл материал болғандықтан, оны жинау оңай және онша көп конструкция бөліктерін беріктендіруді қажет етпейді. Сонымен қатар активті күн ыстығы кезінде оның жарығын қаранғылайтын жүйелердің керегі де болмайды, өйткені пленканың жарықты шашыратқыш көреткіші жоғары және полиэтеллен УК сәулесінің біраз бөлігін өзінен жібере алады.

Қазіргі уақытта мен осы бағытта зерттеулерімді тереңдете түсіп, келер жылы дипломдық жобамда пайдалануды мақсат етіп отырмын.

Қорытындылай келгенде, жылыжай шаруашылығын одан әрі дамыту, олардың қызметінің тиімділігін арттыру көп жағдайда шаруашылықты дұрыс басқаруды ұйымдастыру және алдыңғы қатарлы агротехнологияларды енгізу және ғылыми негізделген әдістерді қабылдау ісіне байланысты.

УДК 621.311

ТОПЛИВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ ДЛЯ АВТОМОБИЛЕЙ

**Коспакова К., Шоман Г., Мырзабаев Ф.,
Семернин А.Н., Сауытов О.А.**

В связи с тем, что нефть относится к исчерпаемому и не возобновляемому виду ресурса возникает необходимость создания автомобилей, использующих альтернативные виды топлива. Появление в последние годы большого количества разработок, направленных на создание автомобилей, использующих альтернативные виды топлива и альтернативные силовые установки, свидетельствует о том, что двигатели внутреннего сгорания, которые доминировали на автомобилях в течение прошедшего столетия, в конце концов уступят дорогу более чистым экологически, эффективным и бесшумным конструкциям. В число таких автомобилей входят: NECAR V, Honda FCX, Антэл-1, Антэл-2, Антэл-3.

Автомобиль NECAR V. Силовая установка вместе с топливными элементами расположена под полом автомобиля. Здесь в качестве топлива для автомобиля используется не водород, а метанол.

Автомобиль Honda FCX использует для движения электрическую энергию, получаемую с помощью топливных элементов. Также Honda FCX – это первый в мире автомобиль на топливных элементах, который прошел государственную сертификацию в США.

Топливный элемент (ТЭ) – устройство, которое напрямую преобразует химическую энергию топлива в электрическую в процессе электрохимической реакции. Они осуществляют прямое превращение энергии топлива в электричество, минуя малоэффективные, идущие с большими потерями процессы горения.

Изобретателем топливного элемента считают Вильяма Р. Грува, который изобрел его еще в 1839 г. В этом топливном элементе в качестве электролита использовался раствор серной кислоты, а в качестве топлива – водород, который соединялся с кислородом в среде окислителя.

Экологически чистый автомобиль Антэл был сконструирован Волжским машиностроительным заводом, под руководством Георгия Мирзоева были изобретены: Антэл-1, Антэл-2, Антэл-3. Рассмотрим

каждый из данных автомобилей. Антэл-1 был построен на базе ВАЗ-2131 «Нива», которая была носителем топливных элементов. Источник энергии – модернизированный электрохимический генератор «Фотон», созданный в свое время для решения космических задач. Мощность электродвигателя составляет 25 кВт. Баллоны с кислородом располагаются под задним сиденьем, а водородные, в которых газ под давлением 250 атмосфер, непосредственно над генератором.

В связи с этим, не осталось места для багажа. Позже был выпущен Антэл-2, который существенно отличался от своего первого аналога. Двигатель ВАЗ-2111 более компактен и уместился в одном отсеке с энергоустановкой.

Масса автообилия составляет 1300 кг, что в свою очередь на 300 кг меньше, чем Антэл-1.

Источником энергии служит – водородно-воздушный электрохимический генератор.

Кислород он берет из атмосферного воздуха, очищенного от примесей углекислоты, что является существенным плюсом, в связи с отсутствием кислородных баллонов.

В Антэл-3 водород планируют получать из бензина уже на борту автомобиля, поэтому заправляться он будет на обычных АЗС. Топливный процессор, реформирующий бензин в водород и углекислый газ. Возможно, глобальный переход на водородное топливо, будет иметь и благотворное влияние на экономику многих стран с их сильной зависимостью от нефти, которая, как нам известно, является причиной глобальных конфликтов в мире.

Автомобили на топливных элементах не сжигают топливо, выделяющее токсичные пары в атмосферу, в их работе источником является водородное топливо, такое, как метанол, газ пропан или водород, которые и перерабатываются непосредственно в источник электроэнергии для автомобиля, но при всех плюсах, существуют так же и значительные препятствия для автомобилей на топливных элементах.

Если будет выбран данный вид топлива, то требуется полностью изменить инфраструктуру АЗС и нефтеперерабатывающих заводов.

УДК 621.879.34

ВОПРОСЫ УЛУЧШЕНИЯ КОВША ЭКСКАВАТОРА

Байтерекова М., Абдигалиев М.А.

Тенденция расширения области использования гидравлических экскаваторов реализуется применением различных видов сменного рабочего оборудования. В общем случае отдельная технологическая операция может выполняться с использованием основного оборудования, специального сменного оборудования или специализированной машины. Наименьшую производительность обычно имеет машина со стандартным оборудованием, максимальную специализированную машину; промежуточное положение занимает машина со специальным сменным оборудованием. Для каждого из рассматриваемых случаев имеется своя область рационального применения, которая в первую очередь определяется разовым объемом работ на объекте.

Одним из наиболее перспективных путей снижения доли ручного труда в строительстве и расширения технологических возможностей землеройных машин является оснащение их многоцелевыми рабочими органами. Многоцелевое оборудование манипуляторного типа обеспечивает без замены рабочего органа выполнение широкой номенклатуры операций.

Однако в каждом конкретном случае необходимо делать выбор: производить отрывку траншей ковшем одной ширины, заведомо предусматривая выемку лишнего объема грунта, или возить вместо с экскаватором набор ковшей различной ширины. Для устранения отмеченных недостатков и повышения эффективности выполнения земляных работ при одновременном снижении затрат ручного труда разработаны рабочие органы и оборудование землеройных машин.

Необходимость органического сочетания в одном ковше нескольких функциональных свойств, например, расширения области применения и уменьшения энергоемкости копания, привели к созданию экскаваторных рабочих органов со свойствами самоприспособление форм ковша к грунтовым условиям. Такому требованию соответствует ковш (рис. 1), включающий корпус 1 и

периметр 2, соединенные между собой шарнирно с центром качания 3. Пружина 4 опирается на нижнюю тарелку 5, жестко связанную с периметром 2. Верхняя тарелка 6 удерживается тягой 7, соединенной с корпусом 1 пальцем 8. Между тарелкой 6 и тягой 7 связь осуществляется специальной гайкой 9.

При копании мягких грунтов периметр 2 с его пластиной 14 режущей кромки и двумя зубьями 16 находится в исходном положении, и работает как обычный ковш с тремя зубьями. При разработке твердых грунтов под действием сопротивления грунта копанию периметр 2 с пластиной 14 режущей кромки с двумя зубьями 16, преодолев силу предварительного сжатия пружин 4, отходят назад. Вперед выдвигается неподвижный зуб 11 с неподвижной режущей кромкой, расположенной под углом к направлению движения ковша, обеспечивая косое копание. После преодоления твердых грунтов пружины 4 возвращают периметр 2 и в исходное положение.

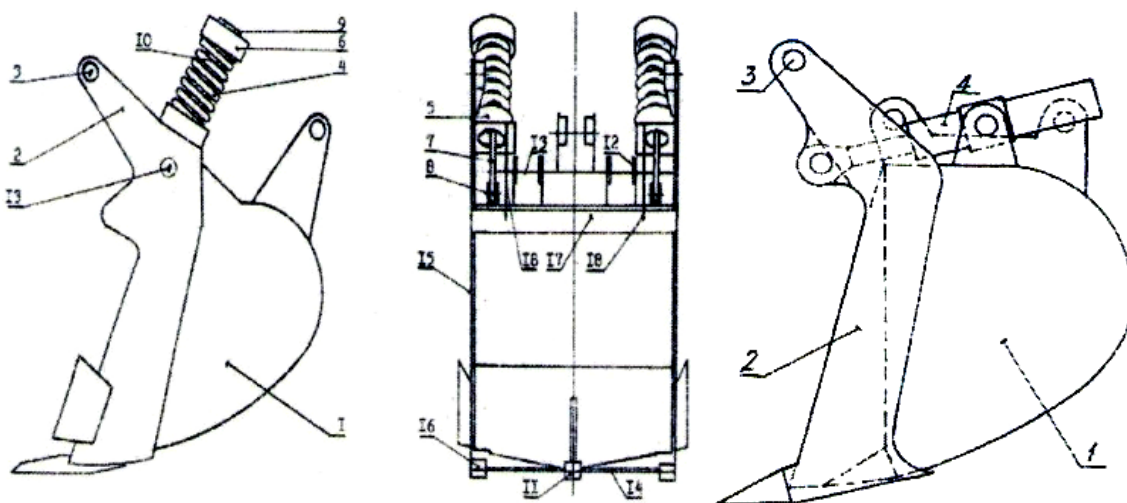

Рисунок 1. Ковш экскаватора
с самоприспосабливающейся режущей кромкой

В конструкцию последнего ковша заложена возможность расширения его технологических возможностей. В качестве примера приводим одно такое решение, обеспечивающее различные рабочие процессы.

УДК 656.56:338

ПРОБЛЕМЫ ГАЗОТРАНСПОРТНОЙ ОТРАСЛИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Нурметов А., Манапбаев Б.Ж.

Центрально-азиатские государства после обретения независимости большей настойчивостью стали использовать транзитный потенциал, и за последние двадцать с лишним лет накопился значительный багаж успехов и неудач на этом направлении. Гораздо более значимыми в данный период становятся транзитные маршруты магистральных газопроводов. Центральная Азия имеет хорошие перспективы и возможности в развитии транспорта газа так как является коридором и связывает Юг и Север, Запад и Восток Азии. Важную роль в газотранспортной сфере этих стран играют Россия, Китай и недавно освободившаяся от санкции Иран.

Центрально-азиатские государства имеют некоторые проблемы в газотранспортной отрасли, а именно:

1. Присутствие и доминирование России в газотранспортной системе стран Средней Азии. Это объясняется тем, что основные поставщики газа Казахстан, Туркменистан и Узбекистан напрямую зависят от России в поставке природного газа в страны Европы и в некоторой степени в Китай. Так как, газ из этих стран транспортируется по трубам РФ и отсутствуют другие варианты поставки газа потребителям из Европы, Россия «диктует свои правила» и ставит свои цены. А в случае с Китаем, Россия является основным конкурентом поставщиков газа из Средней Азии.

2. Отдаленное расположение от крупных импортеров газа - стран Европы и Азиатско-Тихоокеанского Региона и окружение такими сильными конкурентами как Россия, Азербайджан и Иран, которые обладают огромными запасами газа и, что самое важное готовы и способны транспортировать газ в любом направлении и на любое расстояние.

3. Нежелательные конкуренты из Западного полушария. Дело в том, США и Канада планируют поставку газа через Атлантический океан в Европу газовыми танкерами. Если этот план будет реализован, то среднеазиатские поставщики газа потеряют и без того маленькую возможность поставлять газ в Европу, а Россия, которая уже

занимается этим потеряет многих потребителей и будет поставлять больше газа в Китай, что в свою очередь снизит долю поставки газа из средней Азии.

4. Уровень недостаточной газификации регионов и областей стран Средней Азии (Казахстан – 46%, Туркменистан – 70%, Узбекистан – 85%, Таджикистан – 10%, Киргизия – 20%).

Главными решениями этих проблем могут стать следующие мероприятия:

1. Стать независимыми от России и самостоятельно поставлять газ странам Европы. Для этого необходимо построить три ветки газопровода из Казахстана, Узбекистана и Туркменистана, которые возьмут начало с наиболее перспективных месторождений газа и пересекутся в Туркменистане, а оттуда дальше общим трубопроводом или газовыми танкерами через Каспийское море транспортировать среднеазиатской газ в Европу.

2. По прогнозам СNPCк 2020г. объём потребляемого газа в Китае возрастет до 300 млрд. м³ в год. Так как, в будущем потребность газа в Китае будет только возрастать, необходимо увеличить объём поставки газа в Китай по газопроводу «Средняя Азия-Китай». Для этого нужно увеличить годовую пропускную способность трубопровода всеми возможными экономически выгодными способами.

Расширение и улучшение транспортной инфраструктуры внесло бы значительный вклад в решение большого количества проблем не только внутригосударственного, но и межстранового характера. Широкое использование транзитного потенциала является основой эффективности экономического сотрудничества не только в самом центрально-азиатском регионе, но и в регионах и странах соседях, таких как Россия, Китай, Индия, Средний Восток.

УДК 314.18

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ РК ДО 2040 ГОДА

Жохашева З., Рахметуллаев Н., Сексенбай М.Ж.

В рамках Стратегии Казахстан-2050 отраслевым ведомствам предстоит выработать наиболее оптимальный сценарий освоения энергоресурсов страны и вхождения Казахстана в число 30 наиболее развитых государств. Источником прогресса должна стать не

столько сырьевая, сколько диверсифицированная экономика с развитым аграрным и промышленным перерабатывающим сектором, машиностроением, инновационной экономикой и т. п.

Согласно озвученным ведомственными источниками данным, в последние годы Казахстан придерживается прагматичного сценария, ориентированного на последовательное увеличение добычи нефти до 95-100 млн. т в 2020 г., до 110-115 млн. т – к 2030 г., стабилизацию в 2040-2050 гг. на уровне 110 млн. т. На сегодня Казахстан уже реализует несколько проектов, нацеленных на развитие нефтехимической отрасли. Это прежде всего инвестиционные проекты по организации производств с широкой гаммой нефтехимической продукции: полипропилена, полиэтилена, бутадиена, синтетических каучуков. Такие нефтехимические производства представляют собой сложную систему технологически взаимосвязанных процессов, осуществляемых на лицензионном оборудовании. Международный опыт и маркетинговые исследования показывают, что наиболее востребованными базовыми нефтехимическими продуктами являются полипропилен и полиэтилен.

Нефтегазоносные районы занимают более 60% площади республики. Примерно треть перспективных месторождений законтрактована. Основные запасы сосредоточены на гигантских месторождениях Кашаган и Тенгиз, а также Карачаганак и Узень. Нефтяная индустрия Казахстана является главным локомотивом роста ВВП, поступлений в бюджет и формирования Национального Фонда. «Доля нефтегазовой отрасли в Казахстане, в ВВП, за последние годы в связи с падением цен на нефть снизилась с 25% до 17,6%», – сказал А. Тукаев на III международной конференции «Нефтепереработка и нефтехимия Центральной Азии» в среду. По информации А. Тукаева, Казахстан поставляет нефть в 35-36 стран Европы и Азии и находится на 16-м месте в мире с годовым объемом добычи 1,6-1,7 млн барр. в сутки. После 2020 года прогнозируется переход к добыче 2 млн барр. в сутки.

По данным США, согласно которым Казахстан способен нарастить добычу нефти до 3 млн барр. в сутки к 2040 году, хотя в стране более осторожны с прогнозами и считают реалистичными цифры 2-2,5 млн барр. Также зам. главы института прогнозирует, что стоимость барреля нефти к 2020 году достигнет \$100.

На фоне мирового снижения спроса на нефть, прогнозируется уверенный рост добычи и потребления газа. Ожидается, что

природный газ, по мере увеличения поставок на внутренний рынок постепенно будет замещать уголь в структуре потребления энерго-ресурсов.

Анализ временного отрезка, отделяющего нас от 2040 года, позволяет выявить четыре тенденции, которые играют определяющую роль в нефтегазовой отрасли: увеличение спроса на энергоносители вследствие изменения социальных и демографических факторов, повышение энергоэффективности, увеличение стоимости добычи нефти и рост нетрадиционной добычи природного газа в Северной Америке.

Тенденции, которые изменят облик отрасли в будущем, позволяют разработать четыре вероятных сценария развития нефтегазового сектора в течение следующих десятилетий.

Сценарий 1: устойчивое развитие глобализационных процессов.

Сценарий 2: падение спроса на нефть.

Сценарий 3: господство традиционных добывающих компаний.

Сценарий 4: преобладание ископаемых ресурсов

В первые годы альтернативные источники энергии будут использоваться незначительно, постепенно набирая обороты в течение рассматриваемого периода.

ӘОЖ 621.928

БУЛЬДОЗЕР ЖҰМЫС ЖАБДЫҒЫН ЖАҚСARTY МӘСЕЛЕЛЕРІ

Құдайқұл Б., Қошқарбай Ж., Әбдіғалиев М.

Жұмыс құның төмендету, механикаландыру құрылымдарының тиімділігін жоғарылату мен еңбек өнімділігін арттырудың маңызды қоры машиналардың өнімділігін жоғарылатуға бағытталған шаралар қызмет етеді.

Оны көбейтуге келесі жолдармен жетуге болады: конструкциялық жетілдірумен; технологиялық тәсілдермен; ұйымдастыру шараларымен.

Бульдозерлер үшін (ол циклды әрекетті жерқазғыш машиналар қатарына жатады) келесі үш тәсілдер тобы мүмкін:

- бір жұмыс циклында өңделетін немесе жылжытылатын топырақ көлемдерін көбейту (қайырмға бүйірлік қанатша қолдану;

бульдозерлердің жұппен жұмыс орындауы; топырақты өңдеудің орлық әдісі);

- әр циклдың және оның элементтерінің ұзақтығын қысқарту (топырақ жылжыту жолының тиімді схемалары; жылжытудың ең көп мүмкіндік жылдамдықтары; топырақты кесудің тиімді әдістері);

- жұмыс және күнтізбелік уақыттарды толығырақ пайдалану (машинаны пайдалану коэффициентін жоғарылату; техникалық күтімдер мен жөндеулерді уақытында орындау; жұмысшылардың жоғары еңбек тәртібі).

Біздің университеттің «Машиналар және жабдықтар» кафедрасында көптен бері студенттермен бірге бульдозердің жұмыс жабдығын жақсартуға арналған ғылыми-зерттеу жұмыстары орындалуда.

Қайырма алдындағы топырақ көлемін көбейту үшін оның алдына топсалы рычаг арқылы ожау орналасқан. Оның артында және алдында жұпталған шаңғылар бар, артқы шаңғылар ожауға байланысты қайырма төмен түскенде онымен бір уақытта көтеріледі (КСРО №339636 авторлық куәлігі).

Кафедра ұсынған техникалық шешім бойынша соққыдан пайда болатын күшті әуелі серіппе, тек сонан кейін жұмыс жабдығы қабылдайды. Сондықтан машинаға әсер ететін күш аз (ҚР №15851 алдын ала патенті). Топырақты дәстүрлі әдіспен өңдеу мен жылжыту қайырманың белгіленген жағдайларында - кесу бұрышының 75-80° және қосымша топырақ призманын тасымалдағанда қайырманы көтеретін гидроцилиндрдің «жүзу» жағдайында істелінеді.

Бульдозердің кесу процесін оның жалпы қазу процесінен айыру топырақты бұзудың энергия сыйымдылығын азайтады және кесуді көбірек тереңдікте орындауға мүмкіндік беретіні белгілі.

Университеттің жоғарыда аталған кафедрасында 1981 ж. бульдозермен топырақты қазудың энергия сыйымдылығын азайту мақсатында қосымша пышақты қайырманың алдына шығырып, оның орналасу бұрышын қайырманың сондай бұрышына қарама – қарсы қою көзделген (КСРО 1101523 авторлық куәлігі).

Бұл жағдайда машинаның габариттік бойлық өлшемі ұзарып, оның ептілігі нашарлайды.

Осындай мәселелерді шешу мақсатында кафедрада бульдозер қайырмасы алдыңғы пышақтар санын көбейтіп, олардың орналасу бұрыштарын реттелейтіндей жасалған (ҚР №24899 инновациялық патенті). Қосымша көлденең пышақ аралық рамаға бір жағымен

топса арқылы, екінші жағымен үшбұрышты тартқышпен жалғанған. Аралық рама астыңғы және үстіңгі арқалықтармен жылжып, пышақтың орналасу бұрышын гидроцилиндрмен реттеуге мүмкіндік береді.

Техникалық шешім негізінде қайырмада пайда болатын бүйір күшіне қарсы бағытталған күш есебінен, машинаның бағыттық тұрақтылығы жақсарады.

ӘОЖ 621.311.24

БӨЛШЕКТЕРДІ БЕКІТУГЕ АРНАЛҒАН СТАНОКТІК САЙМАН ЖОБАЛАУ

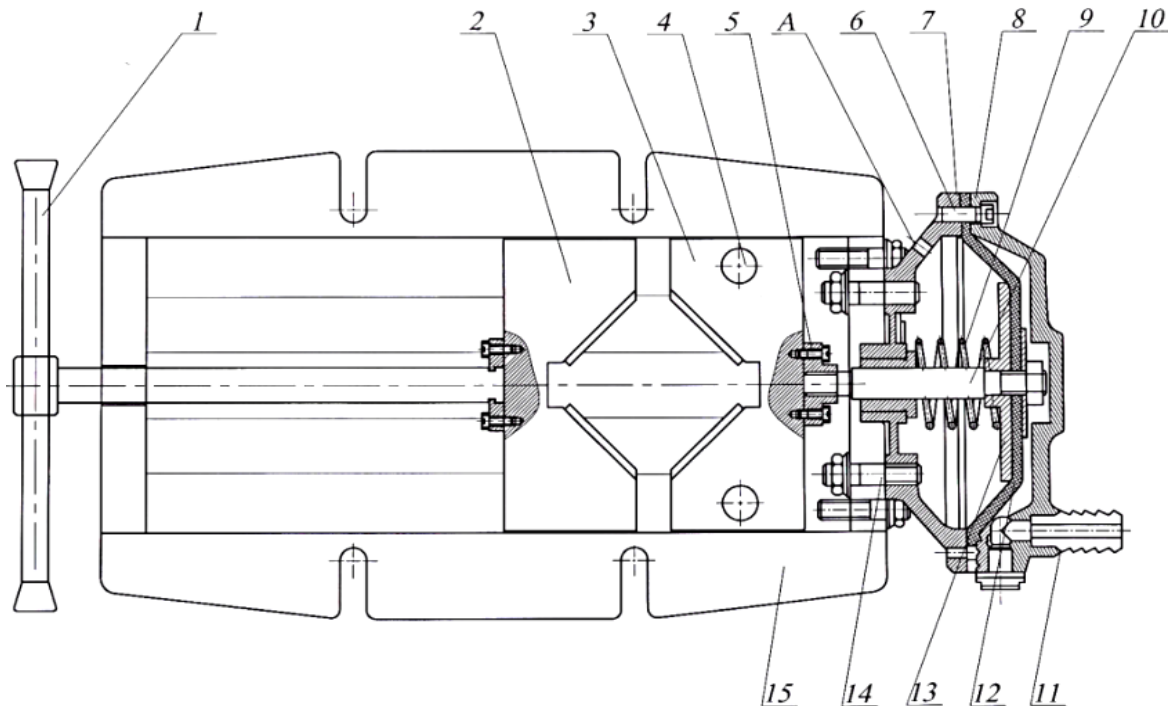
Шәріп Е., Жолдыбаев М., Есжанов Б., Нүсіпали Р.К.

Жұмыста құрылысы қарапайым, цилиндр бөлшекті бірден центрлеп бекітетін, жетегі пневмокамера болғандықтан, бөлшекті бекітуге аз уақыт жұмсайтын, стандартты бөлшектерден жасалған, пневмо желі істен шыққан жағдайда қолмен бекітуге болатын қысқыш сайман жобаланған

Жобалап отырған сайманның құрылымы өте қарапайым. Жобаланған сайманның қысатын элементі екі түрлі бекіту қысқыштарынан тұрады (1-сурет): біржақты әсер етуші тәрелке пішінді диафрагмалы пневмокамералық қозғалмалы қысқыш призма (3), арнайы тетіктің көмегімен қозғалатын винтті қозғалмалы қысқыш призма (2). Дайындаманы тискіге винтті айналдыратын қолтетікпен (1) қозғалмалы қысқыш призманы (2) өстің бойымен қажетті арақашықтыққа жылжыту арқылы және біржақты әсер етуші тәрелке пішінді диафрагмалы пневмокамера (4) арқылы бекітеді.

Сайманмен бөлшекті бекіту үшін винтті қозғалмалы қысқыш призманы (2) қажетті арақашықтықта орналастырып қоямыз. Бұл қозғалмайтын, яғни бекітілген қысқыштың ролін атқарып тұрады. Енді дайындаманы бір жақты әсер ететін тәрелке пішінді диафрагмалы пневмокамера (4) арқылы бекітеміз. Штуцер (13) арқылы ауа жіберіледі. Сығылған ауа берілгенде диафрагма (12) серіппені (9) қысып, штоқты (10) жылжытады. Осы кезде қозғалмалы қысқыш призма (3) жылжып, бөлшекті бекітеді. Бөлшекті өңдеп

біткеннен кейін ауа қысымын беруді тоқтатамыз. Ауа А тесігі арқылы атмосфераға шығады. Сол кезде қысылып тұрған серіппе (9) созылып, штокты (10) бастапқы орнына алып келеді. Осының арқасында қозғалмалы қысқыш призма (3) кері қайтып, бөлшекті босатады. Өңделген бөлшекті алып, орнына келесі бөлшекті қойып, жоғарыда айтылған операцияларды қайталаймыз.

Сурет 1. Цилиндр бетті бөлшектерді центрлеп бекітетін қысқыш сайман

Егер белгілі бір себептермен пневмокамера істен шығып қалса призманы (3) бекітіп қоямыз. Ол үшін қозғалатын қысқыш призмаға (3) және қысқыш призма жолына арнайы кетік ойма (4) ойылады. Осы ойма арқылы қозғалмалы қысқыш призманы (3) орнынан жылжып кетпеу үшін шпилькамен бекітеміз. Сонда бұл призма қозғалмайтын қысқыштың ролін атқарады. Ал бөлшекті винтті қысқыш призма (2) арқылы қажетті арақашықтықта қысып бекіте береміз. Бөлшекті өңдеу жұмыстары аяқталғаннан соң винтті қысқыш призманы (2) қолтетік (1) арқылы босатып, дайын бөлшекті алып, орнына келесі бөлшекті жоғарыда айтылған операциялар ретін қайталау арқылы орнатамыз.

УДК 656.13.072

ТАРАЗ ҚАЛА МАҢЫНДА АВТОБУСБЕН ЖОЛАУШЫЛАР ТАСЫМАЛДАУДЫ ЗЕРТТЕУ

**Кузербай Д., Төлебаева Т., Жамбылов Е.,
Имандосов А.Т., Жаманбаев Б.У.**

Тараз қаласындағы жолаушылардың басым көпшілігі, Қазақстанның басқа да қаларындағы сияқты, қоғамдық автомобиль көлігін пайдаланады.

Қазақстан Республикасының экономикалық жағдайының жақсаруына байланысты, жыл сайын автомобиль паркінің саны да, автомобильдендіру деңгейі де, магистральдық көшелердің ұзындығы мен тығыздығы да өсіп баруы байқалуда. Қазақстан Республикасындағы жекеменшік автокөліктердің санының 2006 ж. 2 131,3 мыңнан 2011 ж. 4 066,2 мыңға қарқынды артуы және тұрғындардың көпшілік бөлігінің қоғамдық көлікті пайдалануы жағдайында, жолаушылардың тасымалдауға деген сұранысын сапалы деңгейде қанағаттандыру мәселесі көліктік шеңберден шығып, әлеуметтік мәселеге айналып отыр. 2010 жылы республикамыздың автомобильденуі 1000 адамға 204 автомобильді құрап отыр, ал Астана және Алматы қалаларында бұл көрсеткіш 297 және 361 автомобильге жеткен.

Жеңіл автокөліктер санының өсуі, халықтың тұрмыстық деңгейінің өскенін көрсетеді, бірақ оның кері әсері де бар, сонын бірі қалалық жолдарда кептелістің көбеюі.

Қазақстан Республикасында көліктің басым бөлігін жеңіл көліктер (87%), аз мөлшерін автобус (3%) құрайды.

Қазақстан Республикасында жолаушыларды тасымалдау мөлшері жыл сайын өсуде. Қазақстан Республикасының статистикалық агенттігінің мәліметі бойынша жолаушыларды тасымалдау 2007ж. 11 035,7 мыңнан 2011 ж. 16 544,7 мыңға артқан Бұл – жолаушылар санының да артқанын көрсетеді.

Жамбыл облысының халық саны да жыл сайын қарқынды өсіп келе жатыр. Қазақстан Республикасының статистикалық агенттігінің мәліметі бойынша Жамбыл облысының халық саны 2000 ж. 981,9 мыңнан 2012 ж. 1 070,098 мыңға, яғни 8 пайызға өскен.

Қазіргі кезде Жамбыл облысының халық саны – 1 070 мың адамға жеткен, соңын ішінде: қала халқы 380 мың адам (35,5%), ауыл халқы 690 мың адам (64,5%).

Жолаушы ағынын зерттеудің түрлі әдістері бар, бұл еңбекте визуальды зерттеу (автобустың толуын алты балды шкаламен көзбен бағалау) қолданылды.

Қала манындағы ауылдарды қаламен байланыстыратын №42 автобус бағытын қарастырдық, өйткені пик уақытта желідегі автобусдың саны жеткіліксіз, қозғалыс интервалы жоғары, жолаушыларды рұқсат етілген мөлшерден артық тасымалдау кездеседі. Сондықтан ұйымдастыру жұмыстарын жетілдіру қажет.

Жолаушыағымдарының өзгеру заңдылықтарын зерттеу және оны пайдалану, автобустар жұмысын желілер бойынша жоспарлауды негізді жүргізу – олардың пайдалану тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Бүгінгі таңда жолаушылардың жылжуы әртүрлі мақсатта және бағыттары да әртүрлі болуымен, қатынас жылдамдығының төмендеуімен және жолаушының көліктегі орташа жүрісінің артуымен сипатталады.

Жолаушы көлігінде желілер бойынша жоспарлар жасау кезінде, жолаушыағымдарының тәуліктің сағаттары, желінің ұзындығы, аптаның күндері және жылдың айлары бойынша өзгеруін есепке алады. №42 маршруттағы тәулік сағаттары бойынша жолаушыағымдарының өзгеруі қарастырылған. Бұл жерде танертенгі және кешкі уақыттарда жолаушы саны жоғары, өйткені осы уақыттарда тұрғындар жұмыс немесе сабақ бабымен қатынайды.

Зерттеу бойынша қаламанындағы №42 маршруттың жолаушы ағыны аз болғандықтан, автобус саны аз бөлінген. Бұл - маршрутты тиімді ұйымдастырылмағандығын көрсетеді.

Жолаушы тасымалдаушы алуан-алуан көлік түрлерінің тиімді жұмыс атқаруы үшін жолаушы ағындары түйісетін және таралатын маршруттық торапты, жолаушы пайда етуші және бір көліктен екінші көлікке қайта отыратын пункттерді мінсіз ұйымдастыру қажет.

ӘОЖ 637.1.С22

ШҚ-ДА СҮТТІ АЛҒАШҚЫ ӨНДЕУ ЖЕЛІЛЕРІНІҢ ТҮРЛЕРІНЕ ШОЛУ

Балқыбек А., Сарсембаева А.Б.

Сүт және сүт өнімдері – маңызы жағынан халықты тағаммен қамтамасыз етуде екінші орын алады. Сондықтан сүтті сиыр шаруашылығын дамыту, сүт өндіруді ұйымдастыру және оның сапасын жақсарту, шикізаттың алғашқы қасиеттерін сақтай отырып, әртүрлі сүт өнімдерін дайындау технологиясын игеру – қазіргі уақыттағы ең өзекті мәселелердің бірі. Оның құрамындағы қоректік заттарды тиімді пайдалану, белгілі бір уақыт аралығында оның ақуыздарын сақтап қалу, қосымша өнімдер шығару жолдары, өндірістің және сүт өнімінің өзгергіштік мөлшерінің жыл мезгілдеріне тәуелділік мәселелері бір-бірімен байланысты.

Сүтті алғашқы өңдеу дегеніміз – сауылған сүттің бастапқы қасиеттерін өзгертпей, оның санитариялық-гигиеналық сапаларын арттыруға бағытталған операциялардың кешені. Сүтті алғашқы өңдеуге қабылдау (есепке алу) тазарту салқындату, қажет болса пастерлеу, стерилдеу, сақтау және тасымалдау сияқты операциялар кіреді. Біздің жобаға сауын малын қора-жайылым әдісімен ұстайды. Жеке тұрған сиыр қораларында, жазғы лагерьлерде және жайылымдарда, әдетте, сүтті ферма жанындағы сүтханаға немесе сүт өнеркәсібі кәсіпорындары жүйесіне жөнелтерден бұрын, оны қабылдап, алдын-ала салқындататын, есепке алып, сақтайтын уақытша орындар салынады.

Ал жеке орналасқан фермалар жанынан типтік жобамен салынған сүтханада барлық сиыр қораларынан келіп түскен сүтті қабылданып, алғашқы өңдеуден өткізеді, бүкіл шаруашылықтағы сүт құятын ыдыстарды дезинфекциялау ұйымдастырылады.

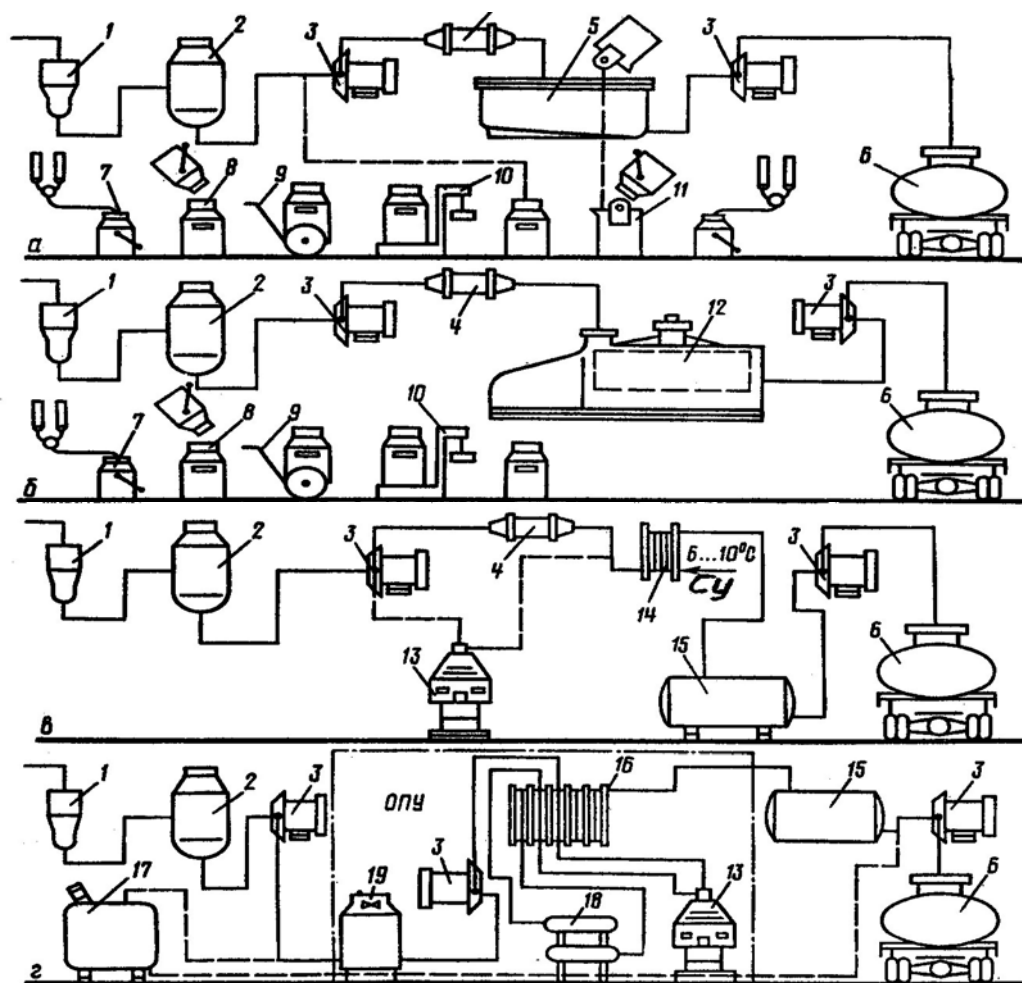
Сүтті алғашқы өңдеуден соң, оны тұтынушыға жеткізудің екі түрі болады. Бірінші жағдайда сүт фермада алғашқы өңдеуден өткізіліп, арнайы сүт зауытына жіберіледі. Екінші жағдайда сүт фермада алғашқы өңдеуден толық өткізіліп, сүт өнімдері бірден тұтынушыларға жеткізіледі.

Сүтті алғашқы өңдеу желісінің негізгі технологиялық сұлбалары 1-суретте көрсетілген. Фермалар сүт өңдеу зауыттарына жақын орналасқан жағдайда, сүтті салқындатпай бірден зауытқа жөнелтуге болады.

Мал басы 25-тен 200-ге дейін шағын фермаларда резервуар-салқындатқыштарды қолданып, сүтті алғашқы өндеуден өткізеді.

Мал басы 200-ден 800-ге дейін фермаларда көрсетілген сұлба бойынша сүтті ортадан тепкіш тазартқышпен тазартып, пластиналы салқындатқышпен суытып, сақтайды.

Сиырлар эпизоотиямен ауырғанда, сүтті пастерлейді. Негізінен ферманың нақты жағдайына байланысты сүтті алғашқы өндеудің басқа да технологиялық сұлбалары қолданылады.

Сурет 1. Сүтті алғашқы өндеу желісінің негізгі технологиялық сұлбалары: а) салқындатылмаған сүтті сүт зауытына өткізу; б) танк-салқындатқышта салқындату; в) пластиналы салқындатқышта сүтті салқындату; г) сүтті пастерлеу

Соңғы кезде автоматтандырылған сауын модулі кеңінен қолданылатындықтан, сүтті алғашқы өндеу және ұқсату процесінде өнімді ыдысқа қаптап, қолдануға даяр ететін жабдықтар мен механизмдерді қарастырған нарық жағдайында тиімді болып келеді.

СУ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ, ҚҰРЫЛЫСТЫҢ ЖӘНЕ ӨМІР ТІРШІЛІК ӘРЕКЕТІНІҢ ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВОДНОГО ХОЗЯЙСТВА, СТРОИТЕЛЬСТВА И БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

УДК 631.628.5

ФИТОМЕЛИОРАЦИЯ КАК ФАКТОР СМЯГЧЕНИЯ ДЕГРАДАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Юлдашева Д., Хожанов Н.Н.

Решение продовольственной проблемы в мировом масштабе, в том числе и в тропических странах, невозможно без вовлечения в сельскохозяйственное производство природных малопродуктивных и деградированных почв. Для эффективного использования деградированных почв требуется система мелиоративных мероприятий по расширенному воспроизводству почвенного плодородия, основанная на восстановлении их свойств, в том числе за счет восполнения утраченной энергии. Антропогенное вмешательство изменяет направленность потоков энергии, нарушая сложившееся равновесие в природных биологических системах. Основными источниками энергии и питательных веществ, вносимых в почву, являются органические удобрения, торф, сидераты, осадки сточных вод, пресноводные сапропели. Все они содержат аккумулированную солнечную энергию, которая в почве может трансформироваться в энергию почвенного гумуса, что позволит повысить продуктивность земель.

Цель и задачи исследований, является совершенствование методов экологической реставрации деградированных земель. Ее можно добиться с помощью растений, т.е. фитомелиорации. Биологическая мелиорация деградированных земель с использованием экологически специализированных видов ксерофитов, галофитов,

псаммофитов и гигрофитов, является надежным способом сохранения, обогащения и охраны биоразнообразия природных и сельско-хозяйственных экосистем.

В условиях Республики Казахстан стебли галофитов являются перспективным биомелиорантом для эффективного освоения засоленных орошаемых земель, а корни галофитов могут быть использованы в медицине и фармацевтике. Исследованиями выявлено, что солодка голая относящаяся к семейству галофитов, является одновременно ценной лекарственной и кормовой культурой. По нашим наблюдениям на засоленных орошаемых землях с близким залеганием грунтовых вод солодка голая дает с гектара 6-8 тонн сена и 8-10 тонн солодкового корня – ценного сырья для медицины и фармацевтической промышленности.

Фитомелиорантами, являются такие культуры, как рапс, кормовое просо, кукуруза, суданская трава, подсолнечник, которые позволяют сохранить качества плодородия почв паров, как влагонакопителей и очистителей от сорняков и обеспечивает снижения опасности ветровой и водной эрозии. Как свидетельствуют научные исследования ведущих ученых Средней Азии и Казахстана о том, что Африканское просо обеспечивает получение семян на засоленных почвах в 20-30% больше по сравнению с равноправными культурами, как кукуруза, суданская трава. При этом как показывает результаты исследований использование шелухи в откормку крупно-рогатого скота и овец, дают возможность на 35-45% увеличить надой молока, а также привес.

Сравнительные данные исследований свидетельствуют, что вес семян в одной метелке Африканской просы на 16% уступает веса семян одной початки кукурузы. Однако у кукурузы соотношение верхнего к нижнему диаметру початки по сравнению с показателями Африканской просы ниже на 23%.

Анализ свидетельствует, что урожайность при густоте стояния 70 тыс. шт./га у кукурузы в зависимости от размера початки составляет от 73,5 до 157,5 ц/га, когда как эти показатели у Африканской просы колеблется в пределах 17,5-52,5 ц/га. Здесь следует отметить, что у Африканской просы за счет кустистости, которое колеблется в интервале от 2 до 5 в среднем на одном гектаре общее количество метелки увеличивается в среднем на 2,5-3,0 раза и тем самым теоретическая урожайность Африканской просы составляет примерно 52,5-157,5 ц/га, что на уровне с показателем кукурузы.

Таким образом возделывание данной кормовой культуры в аридной зоне Казахстана позволяет обеспечить высокой рентабельности возврата деградированных земель к сельскохозяйственному производству.

ӘОЖ 630.911

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНДА ЖЕР РЕСУРСТАРЫН ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Әбдікерімова А., Ауесбеков Н.Р.

Аграрлық салада нарықтық қайта құруды жүргізудің мақсаты, өмірлік маңызды және азықтану және шикізатпен қамтамасыз ететін экономиканың ірі секторларының бірі, сонымен қатар өндірістің тиімділігін және оның өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін көтеру, сауда қауіпсіздігін қамтамасыз ету, ауыл тұрғындарының жұмыспен қамтылуы, ең басты ресурс жерді тиімді пайдалану болып табылады.

Жалпы Жамбыл облысы бойынша ауылшаруашылығы кәсіпорындарынан – 27 мың адам 548,5 мың га жер пайымен, орташа облыстық жер үлесі – 21,4 га. 2018 жылға дейінгі күтілетін нәтижені болжамдауға болады. Сондықтан, сараптама көрсеткендей, облыстағы қолданылып жатқан жер заңнамаларын сақтау арқылы шағын шаруа (фермер) қожалықтарының барлық кері жағдайларынан құтылуға болады.

Жеке фермерліктің талданған өлшемдерін мақсатты түрде ең алдымен, Жамбыл облысының таулы аймақтарында, орта және аз габаритті техникалардың пайдаланылуын қажет ететін, территория бойынша ұсақ топты (хуторлық) қоныстануға, сонымен қатар ұсақ контурлы (25 га дейін) учаскелерді салыстыра орналастырудағы шектелген территориялы басқа аймақтар жағдайында табиғат жағдайлары үстемдік ететін шараларды дамыту керек.

Болашақта шаруа (фермер) қожалықтарын ірілендіру, олардың белгілі себептерге байланысты шығындарға ұшырауы салдарынан, болмаса бірігіп пайдалану арқылы тиімділікті арттыру жалғасын таба бермек. Осы жағдайларда өндірісті және территорияны ұйымдастыруды қамтамасыз ететін шаралармен жерге орналастыру маңызы өсе бермек.

Жамбыл облысы Қазақстан Республикасындағы ауылшаруашылығы жақсы дамыған облыстардың бірі болып табылады. Табиғи жағдайларының әр түрлілігі, территориясының кеңдігі, су ресурстарымен жақсы қамтамасыз етілуі, еңбек ресурстарының бар болуы, Республикада жүргізілген жер реформасының жағдайында жер ресурстарын тиімді пайдалану негізінде, түрлі ауылшаруашылығы салаларын дамытуға мүмкіндік береді.

Жамбыл облысының жер 15628,5 мың. га, әкімшілік шекарасында жер қоры 14426,4 мың. га алып жатыр және облыстық маңызы бар 10 аудан, 1 қаладан тұрады. Осы ауданның ішінде ауылшаруашылық алаптарының ішінде 10489,6 мың. га (72,7%) құрайды.

Кесте 1

Жамбыл облысының (2015) әкімшілік аудандар бойынша жер қорының бөлінуі

Аудан атаулары	Барлық жерлер	А/ш алаптары	Аудан атаулары	Барлық жерлер	А/ш алаптары
1.Байзақ	446,4	411,4	7.Сарысу	3136,1	2372,3
2.Жамбыл	429,4	412,8	8.Талас	1220,6	1033,6
3.Жуалы	421,3	330,9	9.Т.Рысқұлов	908,7	835,6
4.Кордай	897,4	805,1	10.Шу	1203,0	1079,0
5.Мерке	705,7	640,6	11.Тараз	12,8	2,9
6.Мойынқұм	5045,1	2565,5	Облыс терр.	14426,4	10489,6

Республикада жүргізілген жер реформасының нәтижесінде, Жамбыл облысының жер пайдалану санаттары және меншік формалары бойынша жер қорының бөлінуі біршама өзгерді. Бұл өзгерістер бірінші кезекте, облыстың ауылшаруашылығы мақсатына арналған жерлерге әсерін тигізді.

Жамбыл облысының ауылшаруашылығы кәсіпорындарын тараптандыру және қайта бөлістіру негізіндегі реформа үрдісінде республиканың басқа аймақтарындағы сияқты жер реформасы бойынша қабылданған заңнамалық актілер негізінде жаңа агрқұрылымдар қалыптасты.

ӘОЖ 621.31.562

ЖЕЛ ЭНЕРГИЯСЫН ПАЙДАЛАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Нургалиев Б., Байжигитова М.Т.

Бұл өнертабыс желэлектростанцияның және желгенератор-ардың қатарына жататын, дәстүрлі емес және қайта жаңғыратын энергия көздері болып табылады, жел энергиясын механикалық энергиясына айналдыратын құрылғылары және жел энергетикасында қолдануға болады.

Жел энергетикасының құрылғылырында көлденең және тік осімен айналатын түрлері кеңінен таралған.

Жел энергетикасының құрылғылырының жағымсыз факторларының бірі – құрылғының орнатылатын аумағы өте көп орын алынуында және экологиялық және экономикалық шығындардың көп болуынан.

Жел энергетикасының құрылғылырының тік осімен айналатын түрлері кеңінен таралған, өзінің геометриясына байланысты желдің кез-келген бағытында жұмыс істеп тұрады. Сонымен қатар, тура осы сұлба біліктің ұзаруының арқасында мұнараға генераторы төмен орнатылған редуктормен орнатылады. Мұндай құрылғылардың кемшілігі олардың көп бұзылуынан, автотербемелі құбылыстарының және айналу моментінің пульсациясының тез құрып қалатын себептері болуынан, олардың бәрі генератор өлшемдерінен шығатын жағымсыз пульсацияларға алып келеді.

Алға қойған мақсат: Желдің қажетті жылдамдығында желгенераторының орналасу биіктігіне байланысты реттеу мүмкіндігі туады. Биіктікпен реттеу жолы арқылы техникалық нәтижеге жетуге болады. Ауа ағымының орташа жылдық жылдамдығы жүз метрлік биіктікте 7 м/с аспайды. Егер де осы жүз метрлік биіктікке көтерілетін болсақ, қажетті қалыпты биіктікті пайдаланып орнатылса, онда барлық жерге тиімді жел агрегатын қоюға болады, желдің жылдамдығын жел генераторының орналасу биіктігі арқылы реттеуге болады.

Түбегейлі жаңа жел электростанциясының жобалауы ұсынылып отыр. Мұндай жел электростанцияларының ең басты артықшылығы, олардың биіктікпен реттеуінде.

Әлемде экономикалық дағдарыс ушығып тұр. Адамдардың барлығы тиімді, қауіпсіз және экономикалық тұрғыдан арзанырақ энергия көздерін қолдануды көп ойлана бастады. Мысалы – жел энергиясы.

Өзіндік құны бойынша және қоршаған ортаны ластанудан қорғау қажетті экономикалық проблемаларды шешуде арзан және таза балама энергия көздерінің бар болуы көрсетіледі.

Жел энергетикасы реттелмеген энергия көзі болып табылады. Жел электростанциясының шығыс өнімділігі жел күші факторының байланысты, оның бірқалыпсыздығы ескеріледі. Сонымен қатар, жел генератордан энерго жүйесіне электр энергиясының өнімділігінің айырмашылығы тәуліктік, апталық, айлық, жылдық және көпжылдық қимадағы үлкен бірқалыпсыздығы байқалады. Энергожүйенің бірқалыпсыз жүктемесін ескере отырып (энерготұтынудың құлдырауы мен шыңдары), олар әрине жел энергетикасын реттей алмайды, энергожүйенің жел энергетикасына біршама үлесін енгізудің тұрақсыздығына алып келеді. Материктің тереңдігінде жел бағытының бірқалыпсыздығы болады. Құрлықтың әртүрлі аудандарында жылдың әр мезгілінде маусымдық жел бағыттарының әртүрлігін оның артықшылығына жатқызуға болады. Сонымен қатар, әр биіктікте жел жылдамдығы әртүрлі болады, ал 50 метр биіктікте жел жылдамдығының қатты соққылары байқалады. Жер қабатына жақын аймақтарда 500 метр жерлерде жел энергиясы жылы ағынға айналады, жылына шамамен 82 триллион киловатт құрайды. Әрине, оның бәрін қолдану мүмкін болмайды, өйткені жақын орналасқан желдіктер бір-біріне кедергі келтіреді. Сол кездегі желден алынған энергия артында қайтадан жылыға айналады.

ӨОЖ 333.93(574.52)

СЫРДАРЬЯ ӨЗЕНІНІҢ АЛАБЫНЫҢ СУ РЕСУРСТАРЫҢ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ

Өсім Б., Жұрымбаева Р.А.

Қазақстан Республикасы Орта-Азиялық өңірдің сумен ең аз қамтылған мемлекеттерге жатады. Келешекте республикаға трансшекаралық ағыстар ресурсы кемиді деп күтілуде, себебі бұл Қытай, Ресей, Өзбекстан мен Қырғызстанда дамыған шаруашылық қызметпен байланысты. Қазақстанның үстірт суларының ерекшелігі, өңірдегі ағыстардың шектеулі ресурстарының жартысынан көбін ішкі су айдындары (Балқаш, Арал, Каспий) ағыстарының деңгейін және тұздылығын қолдауға жұмсау қажеттілігі болып табылады, сондай-ақ

өзен сағалары мен үстірттерінің табиғи жүйесін суландыруға. Елімізде экономиканың жандануы ұдайы су ресурстары тапшылығы мәселесімен қақтығысады. Осы жағдайларда республика үшін, трансшекаралық өзендердің су ресурстарын пайдалануда шекарааралық дауларды шешу, табиғи сулардың азғындауы және ластануы шарттайтын экологиялық тұрақсыздық ошақтарын болдырмау, экономиканың су ауқымы зор салаларының су ресурстарының антропогендік және климаттық өзгеруіне бейімделу мәселелері аса өзекті мәселеге айналып отыр.

Сырдария өзені алабының жоғарғы және орта сағаларында су ресурстарын пайдалану, соңғы жылдары өткір туындаған қайшылықтарға толы мәселе. Осындай даудың физикалық табиғаты қарапайым: жоғарғы сағасында өңірдің су ресурстарының үлкен бөлігі қалыптасады және судың энергетикалық қуатын қолданатын су тұтынушылардың мүдделері басым, себебі су ресурстары негізінен күз-қыс кезеңдерінде болады, төменгі ағыста суарылатын жерлер орналасқан және оларға су жаз мезгілдерінде қажет.

Трансшекаралық өзендердің су ресурстарын басқару Қазақстан үшін өте маңызды, себебі жалпы су ресурстарының жартысы көршілес елдерден келіп түседі.

Бүгінгі таңда Арал теңізі алабында ғылыми және жобалық жұмыстардың үлкен ауқымы орындалды және Кіші Аралды сақтау, өзен үстірттері мен балшықты-көл жүйелерінің азғындауын тоқтату міндетін қол жетімді деп есептеуге мүмкіндік береді.

Су пайдаланудың тиімділігі мұқият қаралуы тиіс және су ресурстарын бірігіп басқаруды практикаға енгізуде абайлап әрекет ету керек.

Қазақстанның аумағында Сырдария өзенінің экологиялық тұрақтылығына қол жеткізу және су ресурстарын тиімді пайдалануды жоғарлату үшін Сырдария өзені алабының трансшекаралық су бөлу кезінде су ресурстарын басқару жүйесін жетілдіру өте маңызды.

Сырдария өзені алабында су пайдалану барынша ұлғаюы теріс факторлардың әсерін, рұқсат етілген экологиялық шектен аса су алу Арал теңізінің кебу үдерісін жылдамдатып қана қоймай, өзен үстіртіндегі табиғатты қалыптастыратын компоненттердің, теңіз жағалауы ландшафтардың азғындауына ғана емес, өңірдің экономикалық дамуын күрт төмендетіп, халықтың науқастануына, оның өмір сүру сапасының нашарлауына және Арал маңындағы экологияның тұрақсыздануына апарады.

Қазіргі уақытта Арал теңізі алабында ғылыми және жобалық жұмыстардың үлкен ауқымы орындалған және осы Арал теңізінің бөлігін сақтау міндетіне, өзен үстірттері және көл-балшық жүйелерінің азғындауын тоқтатуға мүмкіндік береді. Бұл үшін жақын болашақтағы басты міндеттер су пайдалану саласында су ресурстарын үнемдеу және алаптың су ресурстарын басқару жүйесін жетілдіру болып табылады.

Сырдария өзені алабында атырауды және Солтүстік Аралды қолдау үшін, 5-7 км³ су (1993ж. 2010 ж. Қазалы гидрожармасы бойынша су ағысы (17 жыл ішінде) жыл сайын орта есеппен – 7,14 км³ құрады) беру жеткілікті қол жетімді міндет және оны шешу азғындаудың теріс үдерісін және Арал маңының Қазақстан бөлігіндегі халықтың өмір деңгейінің құлдырауын тоқтатуға мүмкіндік береді. Алайда, Сырдарияның сағаларына қажетті ағысты алу мәселесін шешу үшін жеткіліксіз, суды дұрыс бөлу және пайдалану бойынша бірқатар инженерлік-техникалық шаралар қажет, соның ішінде өзен арнасын қайта жайластыру және атырауды суландыру жүйесі (ең алдымен көл-балшықты), жер-жерлерде өндірістік емес су жоғалтуды кеміту және ақыр соңында Кіші Аралды реттелетін су нысанына айналдыру.

ӘОЖ 631.67:626.80

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНЫҢ СУҒАРМАЛЫ ЖЕРЛЕРІНДЕ ҚАНТ ҚЫЗЫЛШАСЫНЫҢ ӨНІП – ӨСІП ДАМУЫНЫҢ ЖӘНЕ ӨНІМ ҚҰРАЛУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Дуанбекова С., Мұсабеков Қ.Қ.

Қант қызылшасы бағалы техникалық дақыл. Ол халық шаруашылығында ерекше орын алады. Тамақ өнеркәсібінде қант алу үшін пайданылады, өйткені оның тамыр жемісінде орташа есеппен алғанды 17-19 пайыз қант болады.

Қазақстанда қант қызылшасы Жамбыл, Алматы облыстарында суармалы жерлерде өсіріледі. Республикадағы барлық қант қызылшасы шикізат өндірісінің 40 пайызға жуығы Жамбыл облысының үлесіне тиесілі.

Қант қызылшасының ұзын жінішке тамыршалары бар олар жан – жағына 40-50 см тарайды, ал негізі кіндік тамыры 2-2,5м топырақ

тереңдігіне еруге қабілетті. Оның орталық тамыры өсіп, толысып тамыр жеміске айналады. Жетілген өсімдігінің тамыржемісі массасы 500-800 г және одан да жоғары болады.

Қант қызылшасының бірінші жылындағы вегетациялық кезең ұзақтығы 150-170, ал екінші жылы – 100-130 күн. Қант қызылшасының тұқымы 3-5°C өніп шыға бастайды. Тұқымның бөртуі үшін құрғақ тұқым массасымен салыстырғанда 130-150% ылғал қажет.

Қант қызылшасы-жоғары өнімді дақыл. Әр гектарға бір тонна тамыр жеміс және соған сәйкес жапырақ түзу үшін қант қызылшасы орта есеппен топырақтан 6кг азот, 2кг фосфор және 6,7кг калий сіңіреді. Осыған орай органикалық және минералдық тыңайтқыштарды қолданудың маңызы зор. Тыңайтқыштар күзде жерді негізгі өңдеумен бірге, тұқым себумен қатар және үстеме қоректендіру түрінде беріледі. Қант қызылшасын тыңайтудың үшінші кезеңі-оны үстеп қоректену. Республиканың суармалы жерлерінде қант қызылшасын өсу кезені бойына екі- үш рет үстеп қоректендіреді.

Қант қызылшасы егісін күтіп баптауға байланысты агротехникалық шаралардың бәрі қызылшанын өсуі мен дамуына ең қолайлы жағдай жасауға бағытталуы керек. Осы тұрғыдан алып қарағанда бірінші агротехникалық шара себумен бір мезгілде, немесе егіс себіліп бітісімен іле – шала топырақты ЗККН-2,8, ЗЗКШ-6 катоктарымен нығыздау. Ондағы мақсат – топырақтың төменгі қабатындағы ылғалды жоғары көтеріп, себілген тұқымның тез бөрітіп, біркелкі көктеп шығуына көмектеседі. Көктөп шыққан қызылшаны тырмалау-жауапты агротехникалық шаралардың бірі. Бұл жұмыстың мақсаты-ауаның топыраққа таралуын жақсарту, қызылшаны сирету, арам шөптерді жою. Көктеп шыққан қызылшаны тырмалауды өсімдік толық қос құлақтанғаннан бірінші – екінші қос жапырақ пайда болғанға дейін ЗБП-0,6, ЗОР-0,7, УСМК-5,4А, Б құралдарының бірімен тереңдікте жүргізеді. Осы жүргізілген агротехникалық шара 45-70 пайыз арам шөптерді жояды, ал қызылша 20-40 пайыз сирейді.

Жинау – оның өсіру технологиясындағы ең қиын үдеріс. Қызылшаны дәл уақытында жинау ысырапқа жол бермей, оның өнімділігін арттыруға септігін тигізеді. Ғылыми-зерттеу мекемелерінің және озық шаруашылықтардың тәжірибелеріне қарағанда қызылшаны қысқа мерзімде жинау өте тиімді. Жинауды шапшаң қарқынды жүргізуге заманауи технологияны қолдану және оның барлық үдерістерін механикаландыру арқылы жетуге болады. Қант қызылшасын жинаудың үш әдісі бар: тасқынды, жартылай тасқынды және үймелі.

Тамшылатып және жаңбырлатып суғару технологиясын қолданып, шаруа қожалықтары жоғары өнімділікке қол жеткізеді (гектарынан 700 центнерге дейін). 2016 жылы Жамбыл облысында барлығы 5,5 тың гектардан астам ауданға қант қызылшасы егілді, жалпы жиын 138 мың тоннадан астамды құрады. Қант өңдеу зауытына 101 мың тоннасы тапсырылды. Әкімдікте атап өткендей, 2016 жылы қызылша шаруашылығына бюджеттен 420 млн. теңге бөлінді, оның 220 миллионы «Авантаж» гибридті сұрыпты қант қызылшасының француздық тұқымын сатып алуға жұмсалды, 200 миллионы егістікті өңдеуге, 38 бірлік техника сатып алуға кетті.

Биыл жамбыл аграршылары 10 мың га қызылша егуді жоспарлауда.

ӨОЖ 631.413.3

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ТҰЗДАНҒАН СУАРМАЛЫ ЖЕРЛЕРДІ ӨНДЕУДІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТҰРҒЫДА ЖЕТІЛДІРУ

Жакыпбаева А., Абдешев К.Б.

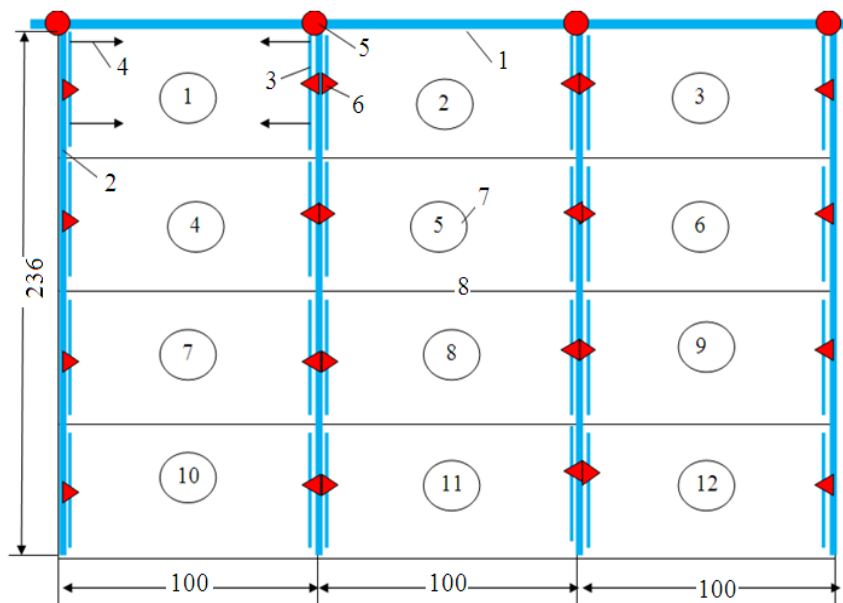
Қазіргі кезде өндірісте қолданылып жүрген тұзданған жерлердің топырағын шаюға арналған әдістер немесе технологиялардың құрамына уақытша арықтарды, кәріз тізбектерін және атыздарды дайындаумен қатар, қопсыту қондырғысының еніне сәйкес келетін ені бірдей жолақтың бірі қопсытылған және екіншісі қопсытылмаған, кәрізге қиғаш топырақты терең мелиоративтік қопсыту және танаптарға тұрақты түрде суды беруге негізделген.

Бұндай тұзданған топырақтарды шаю әдістерінің кемшілігі, шаю танаптарына шаю мөлшерін тұрақты және жоғарғы қарқынмен берудің нәтижесінде, топырақ қабаты тұрақты түрде үлкен гидростатикалық қысымда болады, ал мұндай жағдайда топыраққа судың сіңу жылдамдығы топырақтың суды сүзу шамасынан жоғары болады. Мұның өзі шаюға үлкен су шығынын талап етеді және топырақтың құнарлығын төмендетеді, ал бұл су және жер қорын тиімсіз пайдалануға алып келеді.

Тұзданған топырақты шаюдың суды үнемдеу технологиясын (Авторлық куәлік №85641. Тұздаған жерлерді шаю әдісі. – Астана,

2014. – бюллетень №12) өндірістік сынақтан өткізу Жамбыл облысы, Байзақ ауданы, яғни «Досан» шаруа қожалығының егістік жерінде 2013-2015 жылдар аралығында жүргізілді. Егістік жердің орналасқан жері топырақ-мелиоративтік жағдайы бойынша орташа тұзданған, жер асты суы терең орналасқан (4-5 метр) сұр топырақты, дәндік жүгері дақылын өсіруге арналған.

Өндірістік сынақты өткізуге арналған «Досан» шаруа қожалығындағы егістік жердің ауданы 8,6 гектар (сурет 1).

- 1 – тарату арықтары; 2 – уақытша арықтар; 3 – оқ арықтар;
4 – жүйектеп суғару бағыты; 5 – тарату арықтары су бөлгіш қондырғы; 6 – уақытша арықтардағы су бөлгіш қондырғы;
7 – атыздардың рет саны; 8 – атыздардың шекарасы

Сурет 1. Жамбыл облысы, Байзақ ауданының «Досан» шаруа қожалығындағы тұзданған егістік жерді игеру желісі

Тұзданған топырақты шаюдың суды үнемдеу технологиясын өндірістік сынақты өткізуге арналған «Досан» шаруа қожалығындағы егістік жердің ауданы 8.6 гектар, бірінші кезеңде жеке зерттеу нұсқаларына арналып 4.2-4.4 гектарға бөлінген және ұзындығы 100 метр ені 64 метр аралығында шаю танаптарына бөлінген.

Шаю атыздарындағы топырақ қабатының бір келкі ылғалдануын және тұздардың арылуын қамтамасыз ету үшін, атыздардың ішіне орналасқан суғару жүйектері арқылы бірі-біріне қарама-қарсы бағытта бір мезгілде бірдей су шығынмен жүргізілуге тиісті және оның

өлшемдік көрсеткіштерін арнайы құрылған әдістемелік нұсқа бойынша анықтауға болады. Көлбеу еңістігі атыздың екі жағынанда, оның ортасына бағыталған жүйектер арқылы су бергенде, жүйектегі су ағындары атыздың ортасында бір-бірімен түйіседі де, кері бағыта атыздағы жүйектің бойы бойынша судың қабатының бір келкі болып жайылуына жағдай жасалады.

УДК 691.4

КЕРАМИЧЕСКИЕ ТЕПЛОИЗОЛЯЦИОННЫЕ МАТЕРИАЛЫ С ПРИМЕНЕНИЕМ ОСАДКОВ СТОЧНЫХ ВОД

Абуталипов Е., Сагындыков А.А.

В послании Президента РК народу Казахстана в 2017 году «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» отмечается важность обеспечения трансферта новейших технологий как в строительство, так и в производство строительных материалов.

Также согласно посланию с этого года начинается реализация жилищной программы «Нұрлы Жер». Она направлена на решение важнейшей задачи – обеспечить жильем 1,5 миллиона семей в предстоящие 15 лет. Для решения этих важных задач необходимо разработать перспективную технологию с использованием не дефицитного и нетрадиционного сырья.

Одним из многотоннажных экологически небезопасных отходов является осадок бытовых сточных вод. В настоящее время на территории страны уже накоплено несколько десятков миллионов тонн таких осадков, которые, как правило, содержат и тяжелые металлы и токсичные органические вещества, так как практически во всех городах идет смешение хозяйственно-бытовых и промышленных сточных вод.

Приготовление шликера осуществлялось следующим образом: суглинок и стеклобой подвергали помолу. К ним добавлялись осадки сточных вод, алюминиевая суспензия, известь и смесь перемешивалась миксером в течение 1,0-1,5 мин. После окончания поризации образцы подвергали сушке в течение 24 часов при температуре 50-100⁰С и обжигали при 900-950⁰С.

Были определены реологические параметры составов: модуль быстрой эластической E_0 и медленной эластической деформации E_2 , равновесный модуль E_p , условный статистический предел текучести $P_{к1}$, вязкость неразрушенной структуры η_1 , пластичность по Воляровичу P_{R1}/h_1 , эластичность λ_1 , период релаксации Θ , условная мощность деформации N_e , условный динамический предел текучести P_R , наименьшая пластическая вязкость η_T . Для составов без добавок активного ила характерны меньшие значения $P_{к1}$ (10-12 МПа) и η_1 ($7 \cdot 10^4$ Па·С) и большие значения Θ (150-200С), а также меньшие значения модулей E_0 и E_2 . Для шликеров с добавкой ила реологические показатели: $\eta_1=20-30 \cdot 10^4$ Па·С; $P_{к1}=15-20$ МПа; $\Theta=50-100$ С; $E_0=6500-7500$ Па, $E_2=10000-12000$ Па. Для структур характерно развитие в основном быстрых эластических и пластических деформаций при сравнительно высокой вязкости и прочности, увеличению упругих модулей и условной мощности деформации, снижению периода релаксации.

В таблице 1 приведены конкретные примеры составов предложенной смеси.

Таблица 1

Сырьевые составы газокерамических изделий

№	Компоненты	Составы, мас. %			
		1	2	3	Известный
1.	Суглинок	87,9	81,7	74,5	81,9-84,5
2.	Известь	3	4	5	3-5
3.	Осадки сточных вод	5	10	15	-
4.	Газообразователь	0,1	0,3	0,5	0,1-0,5
5.	Стеклобой	3	4	5	10-15

При обжиге материала сырца происходит выгорание органических примесей, что приводит к снижению средней плотности изделия. Введенный в состав шихты активный ил способствуют дополнительному образованию микропор путем выгорания органических веществ.

УДК 7.042.2:008

ПРОЧНОСТНЫЕ И ДЕФОРМАТИВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЕНОБЕТОННЫХ КЛАДОК СТЕН

Ашимбай А., Үсенбаев Б.Ү.

Развитие строительной отрасли предполагает расширение номенклатуры изделий, в т.ч. одинакового функционального назначения, как несущие и ограждающие стены из различных стеновых материалов местного производства.

В последнее время использование пенобетонных блоков начали широко применяться в жилищном строительстве по Республике Казахстан.

При этом получено распространение их армирования в качестве усиления из доступных строительных сеток на подобие изделий рыночной реализации, для увеличения сопротивлению поперечным деформациям и усилиям.

Как правило, строительные сетки на подобие изделий рыночной реализации изготавливаются из проволоки диаметром 3мм класса Вр-1.

Существует практика использования пено-газобетонных блоков даже в качестве несущих стен малоэтажной застройки, где их несущая способность мало проверена, тем более в сейсмических районах как ЮКО, ВКО, Жамбылской, Алматинской и Кызылординской областях. При этом существует и имеет место армирования пенно-газобетонных блоков аналогично армированию пескоблочных бетонных изделий с пустотами, на толщину всей кладки через 2-5 ряда блоков с рыночной сеткой. На наш взгляд это связано с отсутствием инструктивных либо других указательных материалов по ведению кладки из крупных блоков, что связано с практическим отсутствием конкретных исследований по этому направлению.

Для натурного исследования прочности стеновых конструкций из пенобетона в рамках практики применения планируется их конструктивное армирование по рядовой кладке по горизонтали на всю длину и ширину стен.

Эксперимент по определению характеристик образцов проводился на базе сертифицированной лаборатории наноинженерных исследований.

Таким образом, была поставлена задача определения технического состояния, эксплуатационная пригодность и эффективность существующих в практике использования конструктивных решений армированных пенобетонных конструкций в самонесущих стенах.

Анализ результатов опытов показал:

1. Кладка из пенобетонных блоков без армирования не обеспечивает совместную работу блоков кладки и не передает усилие от блоков к блоку взаимно. Разрушение всей кладки происходит только из-за разрушения одного блока, остальные блоки остаются цельными. Этому свидетельствует график разрушения неармированной кладки, где обнаружена линейная зависимость между нагрузкой и деформацией почти до разрушения кладки с последующим нисходящим направлением с характерным понижением сопротивления. Эти результаты с некоторой степенью совпадают с диаграммой испытания отдельных блоков – призм.

2. Армирование пенобетонных кладок не дает увеличения прочности, как в армокаменных кладках.

3. Кладка из пенобетонных блоков с армированием обеспечивает совместную работу блоков кладки и передает усилие от блоков к блоку благодаря армированию, чему свидетельствует появление трещин, их развитие с переходом к другим блокам и разрушение кладки по неперевязанным швам

4. Кладка из пенобетонных блоков с армированием обеспечивает значительную деформативность кладки к внешним усилиям по сравнению с кладкой без армирования, величина которой примерно составляет 2 порядка. При этом диаграмма показывает, что деформации имеют криволинейный характер и имеют скачки, свидетельствующие передачу разрушающей нагрузки к другим блокам

5. По результатам проведенных нами экспериментов получено, что армирование пенобетонных блоков должно осуществляться через каждый ряд блоков.

ӘОЖ 712. 712(07)

ТАРАЗ ҚАЛАСЫ АЛЬ-ФАРАБИ КӨШЕСІНІҢ СЕЙФУЛЛИН ЖӘНЕ ТӨЛЕ БИ КӨШЕЛЕРІ АРАСЫНДАҒЫ БӨЛІГІНІҢ ЛАНДШАФТТЫҚ СӘУЛЕТ ЖОБАСЫ

Жанмолда А., Жарылқапов С., Жігітбаева Б.Е.

Ғылыми-зерттеу жұмысының мақсаты – «ЭКСПО-2017» аясында Тараз қаласының көшелерін көріктендіру, абаттандыру, жабдықтау арқылы ландшафттық сәулетін жоспарлау нәтижесінде қаланың экологиясын жақсартуға үлес қосу.

Сонымен қатар Тараз қаласында атмосфера ауасын ең ірі ластаушы көздер жылу энергетика кәсіпорындары және автокөлік транспорты болып табылады.

Біз қарастырып отырған ізденіс жұмысы Тараз қаласындағы Аль-Фараби көшесінің С. Сейфуллин және Төле би көшелері арасындағы жағдайына зерттеу жүргізуден басталды.

Көшенің осы бөлігінде жылу қазандығы да орналасқан. Сондықтан бұл ауданда ауаны тазарту үшін көгеріштендіру мәселесі қолға алынуы тиіс. Абаттандыру шешімін ландшафттық сәулет көзқарасымен шешкен дұрыс деп ойлаймыз.

Күз, көктем мезгілдерінде жауын-шашын болған жағдайда көшеміздің жағдайы лай-батпаққа айналады, ал жаз мезгілінде шаң аспанға көтеріліп ауаны ластап тұрады. Ауа-райының қолайсыз жағдайынан осы көшедегі балшықты кешіп өтуге қала тұрғындары, оқушылар мәжбүр болады. Себебі, бұл жерде жүргінші жолы да қарастырылмаған. Сонымен қатар осы жерде, көшелерде жүргінші жолымен қатар жарық мәселесі де қолға алынбаған.

Ландшафттық жобалауда өсімдіктердің дамуының экологиялық жағдайын ескеру өте маңызды. Өсімдік түрлері ландшафттық жобалауда маңызды «құрылыс материалы» болып табылады және олар ағаштарға, бұталарға, (бұйра және өрмелегіш өсімдіктер), гүлдер топырақ бетін жапқыш өсімдіктерге бөлінеді. Осы терді, түйіндерді, кіре беріс аймақтарды айқындаудағы композициялық міндеттерді шешу барысында акценттік және фондық өсімдіктерді таңдау қажет. Биіктігі, жайылу формасы, гүлдеу сипаты бойынша өсімдіктердің сәндік сипаттарының ішінде бойы формасы, және өлшемдері ең алдымен қарастырылады.

Ғылыми-зерттеу жұмысымыздың нәтижесінде біз қарастырылып отырған көше бөлігінің ландшафттық шешімдерін 1-суреттерінде келтірілгендей етіп жобалауды ұсынамыз.

а)

б)

Сурет 1. Ұсынылатын жобалық шешімдер көрінісі: а) көше бөлігінің солтүстік бөлігінің құс ұшу деңгейіндегі көрінісі; б) көше бөлігінің солтүстік бөлігінің құс ұшу деңгейіндегі көрінісі

УДК 69.004.2

ОХРАНА ТРУДА В СТРОИТЕЛЬСТВЕ

Байсалбаева Р., Жайлаубаев Ж.Ж.

Охрана труда в строительстве – это система мероприятий, цель которых защитить здоровье работников от производственных травм и несчастных случаев, а также обеспечить необходимые условия, позволяющие повысить производительность труда и качество работ трудящихся.

Условия труда на рабочем месте:

1-й класс – оптимальные условия труда;

2-й класс – допустимые условия труда, которые вызывают функциональные отклонения, но после непродолжительного отдыха организм приходит в нормальное состояние;

3-й класс – вредные условия труда, характеризующиеся наличием вредных производственных факторов, превышающих гигиенические нормы, оказывающих неблагоприятное воздействие.

4-й класс – опасные (экстремальные) условия труда, характеризующиеся такими уровнями производственных факторов, воздействие которых в течение рабочей смены (или ее части) создает угрозу для жизни, высокий риск возникновения тяжелых форм острых профессиональных заболеваний.

Рассмотрим некоторые требования по охране труда в строительстве из СНиП РК 1.03-05-2001:

5.1.1. Организация и выполнение работ в строительном производстве, промышленности строительных материалов и строительной индустрии должны осуществляться при соблюдении требований «Трудового Кодекса Республики Казахстан», а также иных нормативных правовых актов, содержащих государственные нормативные требования охраны и безопасности труда».

5.1.9. Рабочие, руководители, специалисты и служащие строительных организаций (независимо от форм собственности) обеспечиваются спецодеждой, спецобувью и другими средствами индивидуальной защиты с учетом вида работы и степени риска в количестве не ниже норм, установленных законодательством, или действующими нормами, или выше этих норм в соответствии с действующими инструкциями.

5.1.22. Работники, занятые на работах с вредными и (или) опасными условиями труда, должны проходить обязательный предварительный медицинский осмотр (при поступлении на работу) и периодические медицинские осмотры...

5.1.32. Руководители организаций обязаны обеспечить на строительной площадке и рабочих местах необходимые условия для выполнения подчиненными им рабочими и служащими требований правил и инструкций по охране труда. При возникновении угрозы безопасности лицо, назначенное приказом по организации руководителем работ, обязано прекратить работы и принять меры по устранению опасности, а при необходимости обеспечить эвакуацию людей в безопасное место.

5.3.6. В организации должны периодически проводиться проверки, осуществляться контроль и оценка состояния охраны и условий безопасности труда в соответствии с Правилами организации и проведения государственного контроля в области безопасности и охраны труда.

5.3.7. Руководители организаций обязаны обеспечить своевременное обучение безопасным методам и приемам работы, проведение инструктажей (вводный, первичный, повторный, внеплановый, целевой) по вопросам охраны труда и проверку знаний.

5.4.1. Контроль за состоянием охраны труда и функционированием предприятия осуществляют с целью выявления отклонений от требований норм и правил органов государственного надзора, проверки выполнения службами и подразделениями своих обязанностей по вопросам охраны труда, принятия эффективных мер по устранению недостатков.

ӘОЖ 66(574):631.82

ӨНДІРІС ОРЫНДАРЫНДАҒЫ СӘТсіз ЖАҒДАЙЛАРДЫ ЗЕРТТЕУ

Құдабаева М., Бимурзаева З.Е.

Жарақаттар – бұл адам ұлпалары мен органдарының зақымдануы, сыртқы себептерден аяқ-қолдың сынуы мен буынның шығуынан, жұмсақ ұлпаның жаралануы мен дененің сыдырылуынан, органдардың зақымдануынан және көптеген басқа жәйттердің әсерінен ұлпалар мен органдар тұтастығы мен қызметінің бұзылуы.

Өндірісте жұмыс жасағанда еңбек қауіпсіздігін сақтамағаннан алған жарақат өндірістік жарақат деп аталады

Жарақаттың себебі:

1. Экзогендік факторлар – сырттан келген факторлардың әсерінен болады.

2. Эндогендік факторлар – іштен келген факторлардың әсерінен болады.

Экзогендік факторларға жатады:

1. Механикалық факторлар (соғылу, ауыр салмақты плитаның астында қалу, биіктен құлау).

2. Химикалық факторлар (қышқылдардың, улағыш заттардың әсері).

3. Физикалық факторлар (ыстық, суық, қысым, электр тоғының, рентген, иондаушы сәулелердің әсері).

4. Биологиялық факторлар (бактериялардың, вирустардың, басқа макро және микроорганизмдердің әсері)

5. Психикалық факторлар (қорқу, ренжу, абыржу салдарынан). Жарақаттардың түрлері:

1. Терінің бүтіндігінің бұзулуы бойынша жарақаттар бөлінеді: ашық және жабық жарақаттар. Ашық жарақатқа ұлпа мен ағзалардың анатомиялық тұтастығының бұзылуы жатады: жара, сынық, күйік, буынның таюы. Жабық жарақатқа – терінің сыдырылуы, сіңірдің созылуы, бұлшық еттің жаншылуы, аяқ – қолдың буыннан шығуы, сүйектің жабық сынуы.

2. Жедел және созылмалы жарақаттар. Жедел дегеніміз ағза ұлпасында бір сәтте қатты әсер ету нәтижесінде пайда болған зақымдану. Созылмалы дегеніміз аз күштің көп мәрте және тұрақты әсерінен пайда болған зақымдану.

3. Тікелей және тікелей емес жарақаттар. Тікелей жарақаттар соққы тіген жерде пайда болады. Тікелей емес ағзаның басқа жерінде пайда болған жарақаттар.

4. Қайтымды және қайтымсыз жарақаттар.

Өндіріс саласы оның ішінде химия өндірісінің саласы әртүрлі болғандықтан, ондағы болған өндірістегі жарақаттану мен кәсіби ауруларда әртүрлі сипатта болады. Бақытсыздық жағдайлар – бұл жұмысшыға өндірістегі қауіпті фактор әсер етуіне байланысты болған жағдай.

Сәтсіз жағдайларды зерттеу мен есепке алу тәртібі

Сәтсіз жағдайларды қайталандырмас үшін олардың себептерін анықтау қажет. Әрбір сәтсіз жағдайларды жетекшілеріне жәбірленуші немесе көзімен көрген адам хабарлау керек, оның міндеті:

- тез уақытта бірінші көмек көрсету және ауруханаға жеткізу;
- өзінің жетекші бөліміне хабарлау;
- жұмыс басталарға дейін жұмыс орнын және құрал-жабдықтардың жағдайын қалпына келтіру, егер де ол адамның өмірі мен денсаулығына залалын келтірмесе;

Бөлімше басшылары болған сәтсіз жағдайларды кәіпорын немесе кәсіподақ басшыларына хабарлаулары міндетті. Бір күннің ішінде сақтандырушыларды, жалданушыларды және ай сайын жазбаша түрде Департамент мемлекетінің еңбек Министріне өнеркәсіпте болған жарақаттарға медициналық көмек көрсету туралы денсаулық сақтау ұйымы хабарлайды.

**ХИМИЯ. ЭКОЛОГИЯ.
ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ**

**ХИМИЯ. ЭКОЛОГИЯ.
ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА**

ӘОЖ 577.541.678.18.6

**«ЭКСПО-2017» ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА
ЖАСЫЛ ХИМИЯ БАҒЫТЫНЫҢ ДАМУЫНА
ЖОЛ АШАДЫ**

Сатова Г., Асанов А.А.

Қазақстан Республикасында ЭКСПО-2017 бүкіләлемдік көрменің өткізілуі тек саяси экономикалық іс-шара болмастан ғылыми тұрғыдан да маңызы өте зор. Өйткені ЭКСПО-2017-нің негізгі бағыты баламалы энергия көздерін қолдану жолдарын табу, сондай-ақ жасыл экономиканың жасыл технологияның дамуына да басымдық беруге қаратылған. Сонымен бірге ҚР-сында жасыл химия бағытының дамуына да зор ықпал жасайды және жол ашады. Себебі жасыл химия-химия ғылымының ең соңғы жетістіктерінен туындайды. Оның химияның жаңа саласы ретінде дамуы әлемде 1990 жылдардан бастау алады.

Бірақ біздің ҚР-да жасыл химия дербес ғылым саласы ретінде әлі толық қалыптаспаған. Сондықтан республикамызда қоршаған ортаның ауаның су көздерімен қорларының, топырақтың, өндірістің шаруашылықтың қалдықтарының құрамындағы залалды заттар әсерінде ластануы жалғасып келеді. Сол себепті қоршаған ортаға залалсыз химиялық, технологиялық әдіс-тәсілдерді табу және оны өндірістің шаруашылықтың, тұрмыстың түрлі салаларына енгізу қазіргі күннің кезек күттірмейтін мәселесіне айналды. Ол ЭКСПО-2017-нің дайындалуы өткізілуімен байланысты жүргізіліп жатырған жұмыстың іс-шаралардың нәтижелерінде де айқын көрініс табуда. Бірақ жасыл экономикамен технологияның қалыптасуы жасыл химияның даму деңгейімен тығыз байланысты. Сол себепті химия және химиялық технология кафедрасында соңғы жылдары жасыл химияның әдіс-тәсілдерін пайдаланып экологиялық залалсыз,

экономикалық тиімді, жаңа жоғары молекулалық қосылыстар, суда еритін полимерлер яғни флокулянттар-іріктендіргіштер, топырақтың құрылымдық құрамын реттеушілер, әртүрлі дисперс жүйелерді тұрақтандырғыштық қасиеті бар болған жаңа түрлері синтезделіп олардың өндірістің шаруашылықтың тұрмыстың әралуан салаларына енгізуге қаратылған теориялық-тәжірибелік зерттеулер жүргізіле бастады. Соған сәйкес зерттеу жұмыстарын жүргізуде бастапқы шарт ретінде экологиялық залалсыз, қол жетімді қосылыстарды пайдаланумен бірге олардың негізінде алынатын жаңа заттарды қарапайым технологиялық әдіспен, яғни жоғары қысым температура, күрделі құрал-жабдықтар, жарылғыштық, қопарылғыштық, өртке қауіпті қосылыстарды мүмкіндігінше қолданбауға қаратылған. Бұл негізінен жасыл химиямен технологияның талаптарына сәйкес келеді.

Соған байланысты суда еритін полимерлердің функционал топтарының семьялық құрамын, мольдік арақатынасын біркелкілігі немесе әркелкілігін макромолекуладағы орналасу тәртібін мақсатты бағытты өзгертуді жасыл химияның әдіс-тәсілдерін қолдану арқылы реттеуді қамтамасыз ету жолдарын анықтауға басымдық берілуде. Сол үшін жұмыста молекуласында иондану константасы әртүрлі транс күйде орналасқан екі белсенді карбоксид функционалды тобы бар фумар қышқылын (ФҚ) акриламидпен (АА) оңтайлы мольдік арақатынастарында сулы ортада, мәлім $pH=6,5-7,5$ аралығында радикалды сополимерлеу арқылы макромолекуласы тізбегінің бойында функционал топтары әркелкі болған фумар қышқылының (ФҚ) аммонийлі, калийлі, магнийлі, кальцийлі, немесе барийлі тұз түріндегі буындарымен акриламидтен (АА) түзілген суда еритін полимер (СЕП) үлгілері синтезделіп, олардың химиялық құрамымен физика-химиялық қасиеттерін және қолданыс бағыттарын нақтылауға қаратылған тәжірибелермен сараптаулар өткізілді. Сол себепті фумар қышқылының (ФҚ) тұздары акриламидпен (АА) сулы ортада төмен температурада арнайы реакциялық жабдықта белгілі ұзындыққа ие болған күн сәулесінің әсерінде немесе зертханалық қалыпты температурада сополимерлеу тәсілі арқылы алып барылды.

Нәтижеде жасыл химиялық әдіс-тәсілдермен құрамында пайдалы элементтері болған экологиялық залалсыз, экономикалық тиімді, жоғары молекулалық СЕП алу мүмкіндігі нақтылануымен бір қатарда олардың жасанды, табиғи лайлы судың мөлдірлену үдерісін жеделдету қабілетімен тиімділігі қазіргі уақытта өндірістік жағдайында қолданылатын алюминий сульфатымен ($Al_2(SO_4)_3$) ПААдан 2,5-5,0 есе тиімді екендігі тәжірибелер арқылы көрсетілді.

УДК 547.91

ОКИСЛИТЕЛЬНОЕ ПРЕВРАЩЕНИЕ ЛЕГКИХ АЛКАНОВ НА НОВЫХ КОМПОЗИТНЫХ МАТЕРИАЛАХ

Аманжол Ж., Егисинова А.,
Сәрсенбай М., Масалимова Б.К.

В настоящее время в Казахстане отсутствует полный технологический цикл по глубокой переработке углеводородного сырья с получением высококачественных нефтепродуктов и нефтехимической продукции с высокой добавленной стоимостью. В связи с этим, в *Послании Главы государства к народу «Новое десятилетие – новый экономический подъем – новые возможности Казахстана»* среди поставленных задач определено обеспечение глубокой переработки сырья и развитие нефтехимических производств в Казахстане.

Известно, что легкие алканы могут явиться дешевым сырьем для получения ценных соединений: синтез-газа, олефинов, водорода, спиртов, *производство которых отсутствует в Казахстане*. Стоимость таких веществ в десятки и сотни раз выше исходных газов. Учитывая количество добываемого природного и попутного газа в республике, перспективным направлением его использования является получение синтетических жидких углеводородов (СЖУ) и водородсодержащих топливных смесей.

Отрасли, требующие особого внимания – это автомобильный транспорт и малая энергетика, являющиеся для большинства стран и отдельных регионов основным источником загрязнения окружающей среды. После запрета применения свинецсодержащих антидетонаторов следующим шагом на пути защиты воздушного бассейна от токсичных соединений в составе выхлопных газов явилось вовлечение в состав автомобильных бензинов высокооктановых кислородсодержащих добавок, в числе которых находятся метанол, этанол и др. Эти добавки, наряду с повышением октанового числа бензинов, способствуют снижению содержания токсичных углеводородов и монооксида углерода в выхлопных газах. Эффективными присадками к автомобильным бензинам, улучшающими антидетонационные характеристики, уменьша-

Ющими содержание вредных веществ в отработанных газах и не оказывающих отрицательного воздействия на двигатели, являются кислородсодержащие соединения – оксигенаты. Известно использование в качестве высокооктановых добавок к бензинам метилового, этилового, изопропилового, трет-бутилового и трет-амилового спиртов, а также добавок к бензину, содержащих алифатические спирты C_3 - C_5 и этиловый спирт.

В настоящее время многие специалисты в области энергетики, активисты общественных движений в защиту среды обитания отдают предпочтение *водородному топливу*. С каждым годом потребность в водороде неумолимо растет, так как этот простейший и легкий химический элемент применяется как горючее топливо, а также как необходимое сырье во многих технологических процессах. К примеру, нефть, газ, уголь и другие органические виды топлива также являются сырьем в аналогичных процессах, но водород среди них является самым экономным и чистым энергоносителем.

Принципиальное отличие идеи работы от существующих аналогов состоит в том, что процесс каталитического окисления легких углеводородов на новых полиоксидных катализаторах при экспериментально установленных оптимальных условиях протекает с высокими выходами основных продуктов. В данных процессах каталитического окисления углеводородов будут использованы местное сырье и относительно дешевые компоненты каталитической системы.

Практическая значимость работы. Разработанная методика приготовления катализаторов позволит получить высокоэффективные низкопроцентные термостабильные нанесенные полиметаллические катализаторы синтеза водород- и кислородсодержащих соединений, являющихся компонентами топливных смесей.

Разработанные в настоящем исследовании процессы и катализаторы могут послужить основой для создания пилотного процесса утилизации легких углеводородов с целью производства новых топливных композиций.

УДК 544.526:542

МЕТОД УЛУЧШЕНИЯ ЭРОЗИРОВАННЫХ ПОЧВ ПУТЕМ ПРИМЕНЕНИЯ КЕРАТИН СОДЕРЖАЩИХ ОТХОДОВ

Каршева К., Цой И.Г

В последнее время по данным ученых в республике наблюдается значительное ухудшение почвенно-мелиоративного состояния земель сельскохозяйственного назначения, интенсивное снижение почвенного плодородия, развитие водной и ветровой эрозии. В результате показатели урожайности сельхоз культур заметно отстают от уровня стран, находящихся с нами в схожих природно-климатических поясах. Во всех областях Казахстана отмечается устойчивая тенденция к снижению в почве содержания гумуса, питательных веществ и продуктивности сельскохозяйственных культур. По результатам последних агрохимических исследований Республиканского научно-методического центра агрохимической службы, почвы с низким содержанием гумуса на неорошаемых землях составляют 63%, а на орошаемых 98%. Это свидетельствует о процессах деградации и дегумификации земель, которые порождают глубокие генетические изменения в почве, а также их трансформацию в малопригодные земли, не имеющие структуры. Одна из важнейших причин низкого плодородия деградированных почв и их слабой противоэрозионной устойчивости – ухудшение физических свойств, главным образом связанных с потерей структуры

Бесструктурные почвы – почвы, в которых слагающие их частицы песка, пыли и глины находятся в раздельно-частичном состоянии, не образуя агрегатов (структурных отдельностей); вследствие этого для них характерна низкая влагопроницаемость и влагоёмкость, слабая аэрация. Во влажном состоянии бесструктурные почвы обладают очень высокой липкостью, в сухом – становятся очень твёрдыми, образуют корку, в связи с чем их трудно обрабатывать. Особенно резко неблагоприятные свойства бесструктурных почв проявляются в тяжёлых глинистых почвах. Бесструктурность может явиться следствием или природных качеств почвы (например, отсутствие катионов кальция

и магния), или неправильная обработка и использование почвы (распыление многократными рыхлениями, отсутствие органических удобрений, отсутствие посева многолетних трав). Как правило, бесструктурная почва обладает высокой дисперсностью. После атмосферных осадков такая почва покрывается коркой, которая растрескивается при высыхании. Через образовавшиеся трещины быстро испаряется влага, и растения начинают страдать от её недостатка. Это вызывает необходимость частого полива что, как правило, весьма проблематично в современном мире, страдающем от нехватки воды. Кроме того, при механическом разрушении поверхности корки бесструктурной почвы образуется мелкая пыль, которая легко разносится ветром.

В настоящее время в мировой практике данная проблема решается путем обработки почвы синтетическими структурообразователями, такими как полиакриламид, сополимеры на основе акриловой кислоты и другие.

Данные вещества показывают высокую эффективность структурирования, но при этом есть опасность вторичного загрязнения почв токсическими продуктами разложения (в частности, акриламид сам по себе является высоко токсичным веществом). Кроме того, структурообразователи данного типа не производятся на территории Республики Казахстан и являются дорогостоящими. Насколько известно, по указанным причинам до настоящего времени в сельском хозяйстве Казахстана не практиковалось искусственное структурирование почв.

Таким образом, если удастся достичь эффекта структурообразования бесструктурной почвы путем внесения продуктов переработки перьевых отходов, то это может стать решением одновременно двух проблем улучшение структуры почвы и утилизация отходов птицефабрик. При этом присутствие в кератине соединений фосфора, серы, азота, а также внесение определенной дозы калия в процессе технологии переработки отходов способно дополнительно обогащать почву питательными веществами и повышать её плодородие.

УДК 678.5:666.171

МОДЕРНИЗАЦИЯ ТЕХНОЛОГИИ ПЕРЕРАБОТКИ ПЛАСТИКОВЫХ БУТЫЛОК

Иманбекова Ж., Абдраймова А., Мадалиева Э.Б.

Ежегодно на полигоны вывозятся миллионы тонн пластиковых отходов, которые хранятся под открытым небом, при этом ученые утверждают, что требуется не менее ста лет для разложения пластика. Тем временем, от не переработанных пластиковых «убийц» страдают все живые организмы, в таких случаях токсичные продукты разложения пластика просачиваются в почву и грунтовые воды. При разложении пластика выделяются такие ядовитые вещества, как стирол, формальдегид диоксин, бесфиол и др.

46 лет назад человечество изобрело пластиковую бутылку. Пластиковая бутылка удобна в применении, благодаря таким свойствам как лёгкость, упругость, прочность, поэтому и занимает всё большее место в жизни человека, но её невозможно уничтожить после использования.

По данным Всемирного фонда дикой природы, эти скопления мусора представляют большую угрозу для живых организмов. Угроза со стороны пластиковой тары для экологии Земли не ограничивается. Люди уже устали от пластикового мусора, который они сами же и создают. Создание пластиковой упаковки решило множество проблем, но и породило не меньшее их количество. Мусор, который оставляли в местах отдыха наши отцы, уже давно превратился в пыль, а наши пластиковые бутылки увидят даже наши праправнуки, потому что они «вечные».

Наиболее эффективный способ избавления от использованных упаковок – вторичная переработка. Это выгодно и с экономической, и с экологической точки зрения. Благодаря современным линиям переработки, из отходов пластиковой бутылки получается отличное сырьё для производства любой продукции. Из вторичного ПЭТ (ПЭТФ) гранулята можно производить ту же самую пластиковую бутылку. Также, вторичный ПЭТ гранулят идет на производство другого огромного количества изделий: пленки, шпагата, щеток, пластиковой тары и т.д.

В Казахстане накопилось около 43 миллиардов тонн отходов производства и потребления, из которых лишь 5 процентов идет на переработку. Если продолжать просто свозить его на полигоны или свалки, нашим потомкам негде будет строить дома: земли имеют свойство заканчиваться, а некоторые отходы, к примеру полиэтилен, начинают разлагаться только спустя столетия.

К тому же не все полигоны имеют соответствующее изоляционное покрытие и систему сбора и переработки сточных вод, и вредные вещества проникают в почву и грунтовые воды. А ведь чаще всего такие полигоны, а по сути открытые свалки, находятся в непосредственной близости к жилым массивам крупных городов.

Данный проект направлен на переработку пластиковых бутылок. В данном случае речь идет не только о переработке пластика традиционным способом, к которому все привыкли. Мы хотим предложить принципиально новый продукт для жителей нашей страны.

Пока экологи пытаются объяснить опасность пластика, а государство медлит с готовностью его перерабатывать, мы нашли ему полезное применение.

Предлагаем изготавливать экологические сумки, шкатулки, украшения и многие другие необходимые человеку изделия из вторичных материалов, а именно из отходов пластика. Прибыль проекта будет осуществляться при помощи продажи экоизделий, сдача отходов на заводы и рекламных щитов на баках.

Мировой опыт показывает, что без применения определенных принципов и механизмов достичь успехов в области рационального управления отходами практически невозможно. К ним относятся: раздельный сбор отходов, помогающий получать ценное вторичное сырье и снизить затраты на транспортировку и переработку отходов, расширенные обязательства производителя, которые предполагают ответственность производителей за продукцию, выпущенную ими в обращение на рынок, «зеленые» закупки, которые позволяют стимулировать спрос на продукцию, полученную с использованием отходов, эффективная система учета и отчетности о деятельности по обращению с отходами.

ӘОЖ 551.583(574)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КЛИМАТТЫҢ ӨЗГЕРУІ

Мыңбай.Р., Тұрарова.З., Турекельдиева Р.Т.

Климаттың өзгеруі мәселесі кез келген елде әлеуметтік және экономикалық, экологиялық тұрақты даму аспектілеріне климаттың өзгеруінің әсер етуінен, кешенді пәнаралық міндеттерді ұсынатын және ғылыми мәселелер аянан шыққан 21 ғасырдың экологиялық маңызды мәселелерінің бірі.

Климаттың өзгеруі салдары қазірдің өзінде байқалуда, сондықтан климаттың өзгеруіне бейімделу әлемдегі көп елдердің климаттық саясат басымдықтары болып табылады.

Қазақстанның географиялық орналасуын және оның кең байтақ аумағын назарға ала отырып, Республиканың әр түрлі аймақтарындағы климаттық жағдайлар биофизикалық жүйеге, экономикалық қызметке және әлеуметтік салаға теріс те, оң да әсер етуі мүмкін. Климаттық жағдайдың қалыптасуын түсіну мен оның өзгерістерін бағалау, потенциалдық залалын бағалау және бейімделу шараларын уақытында қабылдау үшін және ең ақырында Қазақстанның тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін қажет. Қазақстанның қарқынды дамуы үшін климаттық жағдайлардың салдарына қарай бағасын берумен қатар, нақты уақытында бейімдеу шараларын қолдану үшін оны жетілдіре түсінісуі керек.

Қазақстанның өңірлік климатының қалыптасуы, кез келген жер шарының жергілікті климаты сияқты күн радиациясы, атмосфера циркуляциясы және физикалық процестердің өзара әрекетінен жүреді. Климат түзуші деп аталатын, бұл үш маңызды факторлардың біріккен әсері нақты аймақтың климаты, немесе көпжылдық ауа райының режимі сипатын негіздейді. Қазақстанның климатының қалыптасуына барлық үш фактордың, әсіресе күн радиациясының үлкен мәні бар.

Мұхиттан алыс және үлкен аумақтар Қазақстанның күрт континентальды сипаттағы климатты негіздейді, оның аймақтары жауын-шашынға тапшы. Тау бөктері және таулы аудандарда жылына 500 ден 1600 мм, далалы жерде 200-500, шөлді жерлерде – 100-200 мм дейін жауын шашын түседі. Қаңтар айының орташа температурасы минус 18 С солтүстікте 3°C дейін оңтүстікте; шілде айының орташа температурасы 19°C солтүстікте 29°C оңтүстікте.

Қыс солтүстікте ұзақ және суық болады. Кейбір жылдары еліміздің солтүстік аудандарында аяз минус 52°C дейін жеткен, 5°C дейін жылымық болып тұрады. Солтүстікте шілде айында жер қабаты ауасының жоғары деген температурасы 41°C -тан аспайды, ал оңтүстікте 47°C (Қызылқұм шөлінде). Температураның тәуліктік ауыспалылығы $20-30^{\circ}\text{C}$ жетеді.

Қазақстан аумағындағы климат жаһандық жылынуға өте сезімтал. Есептер көрсеткендей, Қазақстан аумағындағы ауа температурасының көтерілуі жаһандықтан әлдеқайда көп болып шықты. Соңғы 100 жылдағы, Қазақстандағы ұзынқатарлы станциялардың мәліметтері бойынша, Қазақстан бойынша жылыну $1,37^{\circ}\text{C}$, жаһандық орташа жылыну МГЭИК Бесінші бағалау баяндамасына сәйкес $0,85^{\circ}\text{C}$ құрады.

Қазақстандағы ерекше жылдам жылыну қарқыны 1971-2015 жж. кезінде байқалады және әр 10 жылда $0,43^{\circ}\text{C}$ құрады. Бұл жылы жылдардың көбірек қайталануына әкелді.

Қазақстан аумағындағы орташа жауын-шашынның жылдық мөлшері 1960-1970 жылдары азайды, соңғы 35 жылдық кезеңде үрдістер болмаған, жауын-шашын мөлшерінің ауытқуының оң және теріс қысқа кезеңдері байқалды.

Қазақстан аумағында соңғы 70 жылда болған климаттық өзгерістердің негізгі үрдістері: Қазақстан аумағы бойынша ауа температурасының көтерілуі байқалады, жылдың суық кезеңдері (қараша-наурыз) – температураның өсуі жылыдан қарағанда елеулі (сәуір-қазан); Аумақ бойынша ауа температурасының абсолюттік тәуліктік максимум ұлғаюда; Қазақстанның батыс және оңтүстік облыстарында ыстық күндер саны артады (35°C жоғары); вегетациялық кезеңнің ұзақтығы артады; барлық жерде дерлік аязды күндердің қайталануының төмендеу тенденциялары байқалады; күзде және жазда жауын-шашын мөлшерінің азаю үрдістері байқалады; Қазақстанның оңтүстік шығыс және оңтүстікте экстремалды жауын-шашын мөлшерінің қайталануы шамалы көтерілді; шөл және шөлейт аймақтардың ұлғаюына әкелетін климаттық зонаның солтүстікке қарай ығысуы байқалады.

ӘОЖ 159923

ЖҮЗУДІҢ АДАМ ӨМІРІНЕ ПАЙДАСЫ

Әлмұратова Б., Шарипова Г.К.

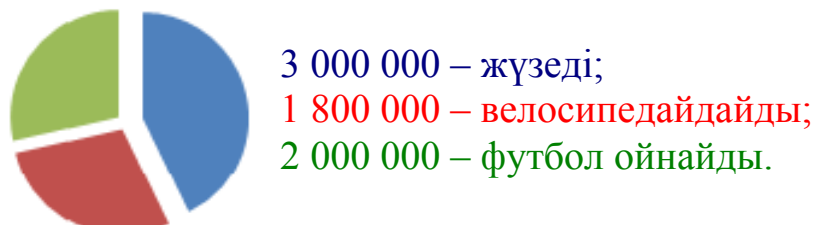
Суда жүзе білу – өмірге өте қажет. Адам баласы ерте заманнан бері суда жүзумен айналысып келеді. Жүзу дегеніміз судың бетімен немесе ішімен белгілі тереңдікте қолмен және аяқпен есу қимылдары арқылы адамның ілгері жылжуы. Суда жүзудің пайдасы – адамның денсаулығын нығайтатындығы, сонымен қатар ол адам өзін таза ұстауға және денесін шынықтыруға көмектеседі. Суда жүзудің пайдасы жайында Миннесота Университетінің ғалымдары зерттеу жүргізген. Олардың айтуынша, жас кезінде суда жүзіп үйренген адамның миы кеш «қартаяды» екен. Сондай-ақ, олар бойды сергітіп, жағымсыз әсерлерден арылудың бірден-бір жолы – осы. Жүзу адам ағзасына тигізетін пайдалы әсері жағынан басқа спортқа қарағанда ерекше орын алады. Жүзумен тұрақты шұғылданған адамның бұлшық еті үйлесімді жетіледі, жүйке тамыры нығаяды, денедегі зат алмасу, тыныс алу мен қан айналу жүйесінің қызметі жақсарады. Судың ішінде адам салмақсыз болатындықтан, денеге көп күш түспейді де омыртқа жотасы созылады, бұлшық ет талшықтары ұзарады. Соның әсерінен адам тұлғасы сымбаттанып, қимыл-қозғалысы еркін де әсем көрінеді.

Жүзу – жүрек, қан тамырлары мен тыныс алу жүйелерін жетілдіруге жақсы әсерін тигізеді. Жүзумен жүйелі түрде шұғылданып жүрге адамның жүрек соғуы минутына 72-ден 48-50-ге дейін сирейді, ал қанның көлемі жүрек бір соққанда 70-80 мл-ден 120-140 мл-ге дейін көбейеді. Жүзу тыныс жүйелерін нығайтып, оның жұмысы дағдыландырып, өкпенің тұрақты сыйымдылығын ұлғайтады. Мысалы, жүзумен жүйелі түрде шұғылданып жүрген спортшылардың өкпесінің сыйымдылығы 4000-7000 см³ дейін, кейде одан да көбірек ұлғаяды (сурет 1).

16 ғасырдың басында жүзу спорттық сипат алды. Алғашқы жарыс 1515 жылы Венецияда өткізілді. XIX ғасыр соңында жасанды бассейндердің салына басталды. Олимпиялық ойындар 1896 жылдан, дүние жүзілік чемпионаттар 1973 жылдан, еуропалық чемпионаттар 1926 жылдан өткізіледі.

Суда жүзудің мынадай спорттық әдіс тәсілдері бар. Кроль – еркін жүзу (етпеттеп және шалқалап), брасс және баттерфляй (баттерфляй

кейде дельфин деп те аталады). Сондай-ақ жүзудің қолданбалы, су астында жүзу, синхронды (көркемдік) жүзу т.б. түрлері болады. жүзудің тұрмыстық, емдік, ойын түрлері де бар. Баттерфляй жүзу түрін 1934 ж Дэвид Армбрустер ойлап тапқан болатын.

Сурет 1. Спортпен шұғылданатын
адамдардың әлемдік статистикасы

Шынығудың ең тиімді құралдары – ауа, күннің көзі және су екенін ғалымдар үнемі айтып келеді. Соның ішіндегі су – тіршіліктің көзі, өмірдің кепілі. Ал, шомылу немесе жүзу – шынығудың ең тиімді түрі. Жүзуді әдетке айналдырған ағзаның тамыр жүйесі су температурасының алмасуына ыңғайланып, микробтар мен бактерияларға төзімді болады.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің «Қазақстан-2030» стратегиялық бағдарламасында халықты салауатты өмір салтына ынталандыруды басым бағыттың бірі ретінде атап көрсетті. Сондай-ақ Президентіміздің қолдауымен 2003 жыл – денсаулық жылы болып жарияланған. Расында да, бүгінгі таңда еліміздің ақсақалдарынан кішкентай баласына дейін дене тәрбиесіне ерекше мән беруде.

УДК 796.052

ОСОБЕННОСТИ ПРОТЕКАНИЯ КОНФЛИКТОВ В СПОРТИВНОЙ СРЕДЕ

Бабаханов Р., Макарова Е.А.

Спортивная команда – это, по понятиям современной социальной психологии, – малая группа.

«Под малой группой понимается немногочисленная по составу группа, члены которой объединены общей социальной деятельностью и находятся в непосредственном личном общении, что является

основой для возникновения эмоциональных отношений, групповых норм и групповых процессов.

Исходя из этого, спортивная команда является основой социально-психологической единицей в спорте и представляет собой коллектив со своими психологическими и определенными взаимоотношениями.

С точки зрения системного подхода, любая спортивная команда может рассматриваться как искусственно созданная система, предназначенная для решения определенных задач: обучения начинающих спортсменов, базовой подготовки, достижения высоких спортивных результатов, достижения определенного результата на конкретных соревнованиях и т.д.

Психологически компетентный тренер – не только успешный педагог-практик, умеющий использовать психологические методы в своей деятельности, но и тренер с развитым теоретическим мышлением.

Значение и методы формирования климата в команде зримо работают на рост спортивного мастерства ее членов. Тренеру необходимо индивидуализировать взаимоотношения и спортивную подготовку высококвалифицированных спортсменов с учетом их задатков и склонностей, их врожденных индивидуально-психологических и функциональных возможностей.

Место спортсмена в структуре команды определяется не только спортивной функцией, но и уровнем показываемого спортивного результата и его личными качествами, среди которых важнейшую роль играют социальная направленность личности, темперамент, структура поведения, внешний вид, общий уровень культуры.

Каждый член в команде занимает определенное место и позицию, которой соответствует определенное поведение, выработанное в данной социальной группе, или роль.

Роль – это предписание, которое затем реализуется в конкретном реальном поведении.

Несоответствие между личностными качествами человека и той ролью, которую он должен выполнять в команде, приводит к эмоциональному напряжению, стрессу и, как следствие, к конфликтам.

Хотелось бы дать определение понятия «конфликт». Обобщенно можно сказать, что конфликт – это столкновение противоположно направленных целей, интересов, позиций, мнений и взглядов оппонентов или субъектов взаимодействия.

В разрешении конфликта обязательно участвуют обе стороны. А. Козер в своей работе «Завершение конфликта» пишет: «Завершение всех видов конфликтов предполагает обоюдную активность соперников. Поэтому данный процесс нельзя трактовать как одностороннее навязывание воли более сильного партнера более слабому».

Чем убедительнее тренер обоснует свою позицию по отношению к виновникам конфликта (после доходчивого изложения причин и следствий, условий и следствий, цели и образа действия при разрешении конфликтной ситуации), тем в большей степени это будет способствовать стабилизации отношений в коллективе и межколлективного профессионального общения.

Тренеру необходимо доказать несовместимость с целями коллектива неоправданных требований, нереальных ожиданий, узковедомственных эгоистических интересов, аморальных мотивов социального поведения.

Периодическое появление конфликтов в команде – неизбежное явление, так как они являются одним из отражений процесса ее развития и могут носить конструктивный характер.

УДК 7.796

ПЛАВАНИЕ КАК МЕТОД ФИЗИЧЕСКОЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ

Каршева К., Косырева И.И.

По статистике, каждый восьмой житель планеты в течение жизни хотя бы один раз получает тяжелую травму. Поговорим о плавании, как об одном из эффективных способов реабилитации после физических и психологических травм.

Оздоровительно-лечебное плавание – незаменимый вид физических упражнений для людей, имеющих существенные ограничения для занятий физической культурой на суше: варикозное расширение вен, опущение внутренних органов, остеохондроз, гипертония, сколиоз, кифоз, лордоз. Травмы, при которых плавание оказывает наиболее выраженный реабилитационный эффект: спинальная травма, разрыв мениска, перелом конечности, кроме того плавание активно

используют для психологической реабилитации за счет регуляции дыхания в воде и массажа всего тела при плавании происходит ослабление стресса. Вода обволакивает, дает чувство легкости и невесомости, тем самым, порождая приятные эмоции. Плавание помогает при депрессии, поднимает настроение, делает мысли более ясными, улучшает внимание и память. Улучшает работу нервной системы. Успокаивает, и настраивает на благоприятный эмоциональный фон. Уравновешивает процессы возбуждения и торможения. Что означает: возбуждённого человека плавание успокаивает, а вялого, наоборот, бодрит. Также занятия обеспечивают хорошее кровоснабжение головного мозга. А вдоволь наплававшись, можно избавиться от бессонницы. Плавание оказывает влияние и на формирование личности. Регулярные занятия плаванием помогают развить такие черты характера как самообладание, настойчивость, целеустремленность, решительность, самостоятельность, смелость, дисциплинированность. Плавание закаляет волю. Важным компонентом плавательных процедур является дозированная мышечная работа в условиях водной среды, ориентированная на оздоровление и профилактику заболеваний. Использование в практике лечебного плавания активных и пассивных физических упражнений, коррекции положением обусловлены необходимостью достижения той или иной цели. Занятия должны проводиться в соответствии с дидактическими принципами – наглядности, доступности, постепенности, последовательности, систематичности, с учетом индивидуальных особенностей и всестороннего воздействия на организм занимающихся. Пассивные физические упражнения применяют при отсутствии нормальной подвижности суставов вследствие различных неврологических расстройств, а также при стойких посттравматических двигательных нарушениях, контрактурах, деформациях суставов. Пассивные упражнения в воде выполняют в медленном темпе, с возможно более полной амплитудой движений и достаточной силой внешнего воздействия. Обязателен визуальный контроль за выполняющим пассивные движения, а неременная фиксация расположенного выше сегмента конечности и способ фиксации определяются локализацией поражения. В тугоподвижных суставах, помимо пассивных движений, выполняют упражнения, направленные на увеличение объема движений. Активные физические упражнения в воде проводят со сниженной или дополнительной физической нагрузкой на мышцы, обусловленной их

функциональным состоянием, определяющим движения в том или ином суставе. Изменение нагрузки на локомоторный аппарат осуществляется выбором исходных положений тела, поддержкой конечности или ее сегмента в воде с использованием специальных плавательных приспособлений (водные гантели, поплавки, пояс, плавательные доски и т.д.). Дополнительная физическая нагрузка на мышечно-суставной аппарат достигается ускорением движений, изменением направления движений в воде (создание вихревых потоков), выполнением упражнений сначала в воде, затем вне ее (силовой контраст), с применением специальных приспособлений (ручные и ножные ласты, водные гантели и пр.), выполнением упражнений в воде с использованием поручней лестницы. Коррекция положением в водной среде позволяет увеличить амплитуду пассивных движений при стойком ограничении размаха движений в суставах (при вторичных изменениях в тканях после длительной иммобилизации конечности, вследствие посттравматических функциональных нарушений).

УДК 796.011

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

Жапар А., Мустафина К.К.

Современные условия жизни предъявляют высокие требования к организму человека и характеризуются повышенной степенью экстремальности. Связано это не только с особенностями окружающей среды, предопределяющими неблагоприятную экологическую обстановку, но и с большинством факторов социальной, экономической, психологической природы и т.п.

Сегодня стало очевидным, что в современном обществе любой человек испытывает на себе громадный объем неблагоприятных воздействий различного характера, что неминуемо сказывается как на его психологическом состоянии, так и общем уровне здоровья. Не случайным является тот факт, что в последние годы зарегистрирован выраженный всплеск различного рода острых и хронических заболеваний среди самых разнообразных слоев населения, причем

нередко существенно отличающихся по своему социальному статусу, уровню доходов и т.п.

Вполне естественно, что сложившаяся в настоящее время сложная социальноэкономическая, психологическая и экологическая ситуация предъявляют совершенно новые требования к различным отраслям общественной жизни, в том числе и к такому роду человеческой деятельности, как физическая культура и спорт.

Прежде всего, необходимо отметить, что и сегодня не потеряло своей актуальности положение о необходимости широчайшего распространения различных видов физической культуры и спорта среди разнообразных слоев населения. Очевидно, что систематические занятия различными видами физических упражнений в самых разнообразных формах будут способствовать повышению общей резистентности организма современных жителей к неблагоприятным воздействиям различного характера.

Особенно острой эта проблема является в отношении нашего подрастающего поколения. Существенное падение уровня физического здоровья среди молодежи, распространение среди них различных заболеваний ставит под угрозу экономическую, интеллектуальную и социальную стабильность нашего общества в самой недалекой перспективе. К сожалению, в последние годы приходится констатировать выраженное падение уровня физического воспитания, как среди школьников, так и учащейся молодежи. Наблюдается не только необоснованное уменьшение времени занятий физической культурой и спортом среди школьников и студентов, но, что самое печальное, падение престижности здорового образа жизни, систематических занятий спортом, не говоря уже о стремительном падении престижности в обществе профессий школьного учителя физической культуры, тренера в детско-юношеских спортивных школах различной направленности.

Следствием данной стратегии развития физической культуры и спорта стало сокращение количества учебных занятий в общеобразовательной школе и в высших учебных заведениях. Все это привело не только к снижению уровня физического здоровья и физической подготовленности детей и молодежи, но и к формированию неблагоприятного имиджа массовой физической культуры.

Несмотря на значительные успехи спортивной науки, представляется необходимым интенсифицировать процесс разработки

совершенно новых методических подходов к оперативной оценке текущего состояния спортсменов с применением достижений современных компьютерных технологий, повышения эффективности реабилитационных мероприятий и системы фармакологического сопровождения. Только в этом случае можно с уверенностью смотреть в будущее и справедливо ожидать от спортсменов высоких спортивных достижений.

Развитие физической культуры и спорта на совершенно новом качественном уровне является одной из наиболее актуальных проблем жизни современного общества, решение которой будет способствовать гармоническому развитию всех его представителей.

«ЭКСПО-2017 және жастар» тақырыбында
өткен жаратылыстану, техникалық,
әлеуметтік-гуманитарлық және экономика
ғылымдары бойынша студенттердің ХІХ
ғылыми-практикалық конференциясының

МАТЕРИАЛДАРЫ

Техникалық редактор
Редактор
Компьютерлік терімі

Б.Ә. Әлімбаев
Г.М. Алдыкеева
Л.С. Полевая

Тексеріп, басуға қол қойған С.И. Тыртычко

Баспаға 29.05.2017 ж. қол қойылды.
Пішімі 60×80 1/16. Есепті б.т. 16,3. Шартты б.т. 17,5.
Таралымы 500. Тапсырыс 613.

М.Х. Дулати атындағы ТарМУ
«Тараз университеті» баспасы
080000, Тараз қ., Төле би, 60